

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ESKİ TÜRKÇEDE SIFATLAR

DOKTORA TEZİ

Kaan YILMAZ

**Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI

ARALIK-2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

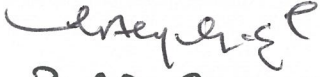
ESKİ TÜRKÇEDE SIFATLAR

DOKTORA TEZİ

Kaan YILMAZ

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Dili

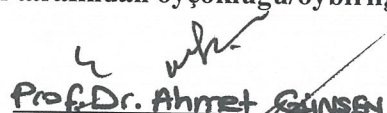
Bu tez 09/02/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oyçokluğu/oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Jüri Başkanı

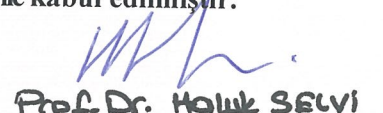
- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN

Jüri Üyesi

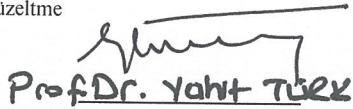
- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Haluk SELVİ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Yahit TÜRK

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yard. Doç. Dr. Cevdet SANLI

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Kaan YILMAZ

22.12.2011

ÖN SÖZ

Eski Türkçe üzerine batıda, dil malzemesinin keşfi, tanımlanması, derlenmesi, yorumlanmasıyla başlayan çalışmalar bugün yerli Türkologların da iş yükünü paylaştığı metin çalışmalarını, sözlükleri; genel ve özel gramer çalışmalarını doğurmuştur.

Günümüze kadar, bu alanda birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, Eski Türkçe üzerine eksiklikleri tamamlanmış ve yanlışlarından arındırılmış, geniş kapsamlı gramer kitaplarına olan ihtiyacımız devam etmektedir. Bu durumun başlıca nedeni gramerin her bir konusu üzerine derinlemesine araştırma ve incelemelere dayanan monografik çalışmaların yapılamamış veya pek az sayıda yapılabilmiş olmasıdır. Bu bakımdan Eski Türkçenin temel grameri niteliğinde, geniş kapsamlı eser hazırlayacak olan bir kimse, öncelikle gramerin alt başlıklarını oluşturan bütün konular üzerine ayrıntılı araştırmalar yapma gücüyle yüz yüze gelmektedir.

Bu bakımdan Türkçenin eş zamanlı gramerini mükemmel hale getirmek için, gramerin alt başlıkları üzerine yapılan çalışmalar ne kadar önemliyse Türkçenin tarihi dönemlerine ait metinler üzerinden, bir gramer konusunu hedef alan çalışmalar da o derece önemlidir. Nitekim dilin ilk belgeleri üzerine yapılan incelemelerle elde edilecek bilimsel sonuçlar, dilin gelişim ve hâlihazırdaki yenilenme / güncelleme süreçlerini de doğru yorumlayabilmek için sağlam dayanak noktalarını oluşturacaktır.

Bu çalışma, Eski Türkçenin tam teşekküllü bir gramerinin oluşturulması yolundaki çalışmalara bir nebze de olsa katkıda bulunma düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Eski Türkçenin seçilmiş metinleri üzerinde yapılan tarama sonucunda elde edilen sıfatlar kökenlerine göre, Türkçe ve yabancı kökenliler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İkinci bölümde sıfat görevindeki bu kelimelerin yapısına yönelik biçimsel sınıflandırma yapılmıştır. Bu bölüm, köken bilgisiyle ilgili olduğundan konuyla ilgili farklı görüşlere de yer vermeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise işlevlerine göre sınıflandırılan sıfatların, niteleme ya da belirtme görevleri üzerinden icra ettikleri alt görevler de tanımlanmaya çalışılmıştır. Konu söz dizimiyle ilgili olduğu için bütün çalışma, sınıflandırılmaya çalışılan unsurun, içinde yer aldığı bağlamla birlikte verilmesi ilkesini gözetmektedir.

Çalışma konusunun belirlenmesindeki tavsiye, teşvik ve yönlendirmelerinden dolayı Prof. Dr. Vahit Türk'e; çalışma süreci boyunca ilgi, yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Yard. Doç. Dr. Cevdet şanlı'ya teşekkür etmeyi bir borç sayıyorum.

Kaan YILMAZ

22.12.2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
İŞARETLER	viii
TABLO LİSTESİ	ix
ŞEKİL LİSTESİ	x
ÖZET	xi
SUMMARY	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KÖKENLERİNE GÖRE SIFATLAR	29
1.1. Türkçe Kökenli Sıfatlar	29
1.2. Yabancı Kökenli Sıfatlar	72
2. BÖLÜM: YAPILARINA GÖRE SIFATLAR	76
2.1. Basit (Yalın) Sıfatlar	76
2.2. Türemiş Sıfatlar.....	91
2.2.1. İsimden Türemiş Sıfatlar.....	91
2.2.1.1. İsimden Sıfat Türeten Ekler	92
2.2.1.2. Pekiştirmeli Sıfatlar	110
2.2.2. Fiilden Türemiş Sıfatlar	111
2.2.2.1. Fiilden Kalıcı Sıfat Türeten Ekler	111
2.2.2.2. Fiilden Geçici Sıfat Türeten Ekler.....	134
2.3. Birleşik Sıfatlar	141
2.3.1. İsim + İsim Birleşmesinden Oluşan Sıfatlar	141
2.3.2. İsim + Edat Birleşmesinden Oluşan Sıfatlar	143
2.4. Kelime Gruplarından Oluşan Sıfatlar	143
2.4.1. Sıfat Tamlaması Biçimindeki Sıfatlar.....	143
2.4.2. İsim Tamlaması Biçimindeki Sıfatlar	146
2.4.3. Sıfat-fiil Grubu Biçimindeki Sıfatlar.....	147
2.4.4. İkileme Biçimindeki Sıfatlar.....	151
2.4.4.1. Sayıca Eş Heceli İkilemeler	152
2.4.4.2. Sayıca Farklı Heceli İkilemeler.....	157

2.4.4.3. Yabancı Öge İçeren İkilemeler	160
2.4.5. Üçleme Biçimindeki Sıfatlar	161
2.4.6. Tekrar Biçimindeki Sıfatlar.....	161
2.4.7. Edat Grubu Biçimindeki Sıfatlar	163
2.4.8. Sayı Grubu Biçimindeki Sıfatlar	164
2.4.9. İsnat Grubu Biçimindeki Sıfatlar.....	167
2.4.10. Hal Ekleriyle Kurulmuş Kelime Grubu Biçimindeki Sıfatlar.....	168
2.5. Cümle Yapısındaki Sıfatlar	169
2.6. Çok Sıfatlı Tamlamalar	170
2.7. Ögeleri Yer Değiştirmiş Sıfat Tamlamaları	174
2.8. Tamlayan ve Tamlananın Sayıca Uyumu	176
2.9. Eksiltili Sıfatlar	178
3. BÖLÜM: İŞLEVLERİNE GÖRE SIFATLAR.....	180
3.1. Niteleme Sıfatları	180
3.1.1. Soyut Niteleme Sıfatları	185
3.1.1.1. Olumlu Soyut Niteleme.....	185
3.1.1.2. Olumsuz Soyut Niteleme	197
3.1.1.3. Yansız Soyut Niteleme	207
3.1.2. Somut Niteleme Sıfatları.....	215
3.1.2.1. Olumlu Somut Niteleme.....	215
3.1.2.2. Olumsuz Somut Niteleme	217
3.1.2.3 Yansız Somut Niteleme	219
3.1.3. Bir Hareketi Bir Varlığa Bir Nesneye Nitelik Olarak Veren Sıfatlar	236
3.1.3.1. Alışkanlık	237
3.1.3.2. Diğerlerinden Ayırma	238
3.1.3.3. Gereklik.....	239
3.1.3.4. Rivayet.....	240
3.1.3.5. Tahmin.....	242
3.1.3.6. Uygunluk	244
3.1.3.7. Yeterlik.....	244
3.1.3.8. Yetersizlik	247

3.1.4. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme.....	248
3.1.4.1. Eşitlik Derecesi	248
3.1.4.2. Üstünlük Derecesi (Karşılaştırma Derecesi)	250
3.1.4.3. Aşırılık Derecesi.....	251
3.1.4.4. En Üstünlük Derecesi.....	254
3.1.5. Sıfatlarda Küçültme.....	255
3.1.6. Sıfatlarda Pekiştirme	256
3.1.6.1. Ses Olayıyla Pekiştirme.....	256
3.1.6.2. İkilemelerle Pekiştirme.....	257
3.1.6.3. Tekrarlarla Pekiştirme.....	260
3.2. Belirtme Sıfatları.....	261
3.2.1. Gösterme Sıfatları	261
3.2.1.1. bu (bo, bol).....	262
3.2.1.2. ol.....	262
3.2.1.3. Çeşitli Kelime ve Kelime Gruplarıyla Gösterme.....	262
3.2.2. Sayı Sıfatları	269
3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	270
3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	275
3.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları	277
3.2.2.4. Kesirli Sayı Sıfatları	278
3.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları.....	278
3.2.3. Soru Sıfatları.....	279
3.2.4. Belirsizlik Sıfatları.....	280
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	289
KAYNAKLAR	293
ÖZGEÇMİŞ.....	303

KISALTMALAR

- Aç.** : Hüseyin Namık ORKUN, **Açura Yazıtları**, Eski Türk Yazıtları III, TDK Yay., İstanbul 1940.
- Alt.** : Hüseyin Namık ORKUN, **Altın-köl Yazıtları**, Eski Türk Yazıtları III, TDK Yay., İstanbul 1940.
- AY** : Mehmet ÖLMEZ, **Altun Yaruk III**. Kitap (= 5. Bölüm), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1, Ankara 1991.
- BK** : Talat TEKİN, **Bilge Kağan Yazıtı**, Orhon Yazıtları, TDK Yay.: 540, Ankara 2008.
- Ç.** : Hüseyin Namık ORKUN, **Çakul Yazıtları**, Eski Türk Yazıtları III, TDK Yay., İstanbul 1940.
- ÇB** : F.W.K. MÜLLER ve A. Von GABAIN, **Çaştani Bey Hikayesi** (Uigurica IV-A), Çev., S. Himran, Bürhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul 1945.
- DB** : F.W.K. MÜLLER ve A. Von GABAIN, **Dantipali Bey Hikayesi**, Uygurca Üç Hikaye (Uigurica IV-B, C, D), Çev., S. Himran, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946.
- E** : İ. V. KORMUŞİN, Tyrkskiye Yeniseykiye Epitafii, Nauka, Moskova (2008).
- ETSŞ** : Reşid Rahmeti ARAT, **Eski Türk Şiiri**, TTK Yay.: 45, Ankara 1965.
- E III** : Hüseyin Namık ORKUN, **Elyazma III**, Eski Türk Yazıtları II, TDK Yay., İstanbul 1938.
- E IV** : Hüseyin Namık ORKUN, **Elyazma IV**, Eski Türk Yazıtları II, TDK Yay., İstanbul 1938.
- H** : A. Von LE COQ, **Huastuanift**, Çev. S. Himran, TDK Yay., Ankara 1941.
- HT** : Semih Tezcan, **Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm**, Ankara 1975.

- IB** : Talat TEKİN, **İrk Bitig** - Eski Uygurca Fal Kitabı, Öncü Kitap, Ankara 2004.
- İKP** : James Rusell HAMILTON, Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması / **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, TDK Yay., Ankara 1998.
- KÇ** : Hüseyin Namık ORKUN, **Külü Çor Yazıtı**, Eski Türk Yazıtları I, TDK Yay.: 529, Ankara 1936.
- KİP** : Şinasi TEKİN, **Kuanşi İm Pusar** (Ses İşiten İlah), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Araştırmalar Serisi – Edebiyat ve Filoloji, No. 2, Erzurum 1960.
- KT** : Talat TEKİN, **Köl Tigin Yazıtı**, Orhon Yazıtları, TDK Yay.: 540, Ankara 2008.
- M** : Şinasi TEKİN, “Uygurca Metinler II, **Maytrısimit**, Burkancılarının Mehdîsi, Maitreya ile Buluşma Uygurca iptidaî bir dram (Burkancılığın vaiphasika tarikatine ait bir esrin Uygurcası), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976.
- MB** : F.W.K. MÜLLER ve A. Von GABAIN, **Maymunlar Beyi Hikayesi**, Uygurca Üç Hikaye (Uigurica IV-B, C, D), Çev., S. Himran, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946.
- MT** : F.W.K. MÜLLER ve A. Von GABAIN, **Mukaddes Tavşan Hikayesi**, Uygurca Üç Hikaye (Uigurica IV-B, C, D), Çev., S. Himran, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946.
- O** : Hüseyin Namık ORKUN, **Ongin Yazıtı**, Eski Türk Yazıtları I, TDK Yay.:529, Ankara 1936.
- S** : Hüseyin Namık ORKUN, **Suci Yazıtı**, Eski Türk Yazıtları I, TDK Yay.:529, Ankara 1936.
- ŞU** : Osman MERT, **Şine Us Yazıtı**, Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us, Belen Yayıncılık Matbaacılık, Ankara 2009.

- T1** : Talat TEKİN, **Tunyukuk Yazıtı 1. Taş**, Orhon Yazıtları, Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 1, İstanbul 2003.
- T2** : Talat TEKİN, **Tunyukuk Yazıtı 2. Taş**, Orhon Yazıtları, Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 1, İstanbul 2003.
- Ta** : Osman MERT, **Tariat Yazıtı**, Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us, Belen Yayıncılık Matbaacılık, Ankara 2009.
- Turf.** : Hüseyin Namık ORKUN, **Turfanda Bulunan Gök Türk Harfleriyle Yazılı Metinler**, Eski Türk Yazıtları II, TDK Yay., İstanbul 1938.
- Tes** : Osman MERT, **Tes Yazıtı**, Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us, Belen Yayıncılık Matbaacılık, Ankara 2009.
- Uy.Ta.** : Hüseyin Namık ORKUN, **Uyug–Tarlık Yazıtı**, Eski Türk Yazıtları III, TDK Yay., İstanbul 1940.
- Uy.Tu.** : Hüseyin Namık ORKUN, **Uyug–Turan Yazıtı**, Eski Türk Yazıtları III, TDK Yay., İstanbul 1940.
- Üİ** : F. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER, **Üç İtigsizler**, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks, TDK Yay., Ankara 1998.

bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Çin.	: Çince
Far.	: Farsça
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ETE	: Eski Türkçenin Ekliği
ETG	: Eski Türkçenin Grameri
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
GOT	: A Grammar of Old Turkic
KÖUY	: Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi
KBS	: Köken Bilgisi Sözlüğü
krş.	: Karşılaştırınız
OTG	: Orhon Türkçesi Grameri
OTWF	: Old Turkic Word Formation
S	: Sayı
s.	: Sayfa
Skr.	: Sanskritçe
Soğd.	: Soğdça
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve başkaları, ve benzerleri, ve bunun gibi

İŞARETLER

- * : Bu işaret, tahmini, sınırlı, ya da şüpheli olduğunu bildirir.
- > : Sağa doğru gelişme gösterir. Aslının soldaki şekil olduğunu gösterir.
- < : Sola doğru bir gelişme gösterir. Aslının sağdaki şekil olduğunu gösterir.
- # : Bir sesin başında kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.
- : : Denkliği karşılar.
- + : İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.
- : Fiile bağlanmayı fiil kategorisini gösterir.
- ~ : Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.
- X** : Ünlü
- I** : Dar ünlü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Niteleme sıfatlarını sınıflandırma yöntemleri.....	182
--	-----

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Kökenlerine göre sıfatların dağılımı.....	289
Şekil 2: Yapısına göre sıfatların dağılımı	290
Şekil 3: Nitelenen bakımından sıfatların dağılımı	291

Tezin Başlığı : Eski Türkçede Sıfatlar

Tezin Yazarı : Kaan YILMAZ

Danışman : Yard. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI

Kabul Tarihi : 23.12.2011

Sayfa Sayısı : xii (ön kısım) + 302 (tez)

Anabilim dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

“Eski Türkçede Sıfatlar” adlı bu çalışmada Köktürk, Uygur ve Kırgız dönemlerine ait yazılı dil malzemesinden hareketle, bir gramer konusu olarak, sıfat ulamı incelenmiştir.

Bu çalışma 1. Kökenlerine Göre Sıfatlar, 2. Yapılarına Göre Sıfatlar, 3. İşlevlerine Göre Sıfatlar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın Giriş bölümünde Eski Türkçe dönemi tanımlandıktan sonra bu dönemin temsilcisi olarak görülen Köktürkler, Uygurlar ve Kırgızlar hakkında özet mahiyetinde tarihi bilgiler verilmiştir. Söz konusu Türk kavimlerinin tez incelemesinde kullanılan yazılı metinlerini tanıtıcı bilgiler de aynı bölümde verilmiştir. Bu bölümün diğer başlığı ‘Sıfat Ulamı’dır. Bu bölümde Türkçenin grameri üzerine yapılan çalışmalardan hareketle sıfat teriminin tanımı üzerine değerlendirmelere, sıfat ulamı etrafında yürütülen tartışmalara yer verilerek, bizce uygun olan bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın diğer bölümlerinin oluşturulmasında, genel olarak, Zeynep Kormaz tarafından hazırlanmış olan “Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)” adlı çalışmanın “Sıfat” bölümünü oluşturan düzenleme temel alınmıştır.

Birinci bölümde incelenen Eski Türkçe metinlerden tespit edilen sıfatların kökenlerine göre sınıflandırması yapılmıştır. Bu bölümde yer alan sıfatlar, metin içinde yer aldıkları bağlamlarıyla birlikte verilmiştir.

İkinci bölümde incelenen metinlerde tespit edilen sıfat görevli isimlerin yapılarına göre sınıflandırılması yapılmıştır. Bu bölümde sıfat görevli isimlerin türetim şekilleri dışında, söz dizimiyle ilgili olarak dikkat çeken farklı kullanımlara da yer verilmiştir.

Üçüncü Bölümde ise işlevlerine göre, niteleme ve belirtme başlıklarıyla sınıflandırılan sıfatların ayrıca karşılaştırma, derecelendirme, küçültme ve pekiştirme bakımından kullanım özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma köken, yapı ve işlev bakımından incelenen dil malzemesinin değerlendirilmesiyle son bulur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Sıfat, Dil Bilgisi

Title of the Thesis: Adjectives in Old Turkish	
Author : Kaan YILMAZ	Supervisor: Assist. Prof. Dr. Cevdet ŞANLI
Date : 23.12.2011	Nu. of pages : xii (pre text) + 302 (main body)
Department : Turkish Grammar and Literature	Subfield : Turkish Language and Literature
<p>In this work named "Adjectives in Old Turkish Language", adjective category is examined based on written language materials which belong to Köktürk, Uygur and Kırgız periods.</p> <p>This work consists of three parts as the first one adjectives by origin, the second one adjectives by structure and the third one adjectives by functions.</p> <p>In introduction part of our work, historical information about Köktürks, Uygurs and Kırgız who are considered as agents of their era is given as a brief summary after a description of Old Turkish Period.</p> <p>Information to introduce these tribes whose the written texts used in the thesis are was given in the same part of the work. The other title of this part is "Adjective Category". In this part, as giving place to examinations on description of the term adjective based on works about grammar of Turkish Language and as giving place to discussions around adjective category, the most convenient point of view according to us is tried to be presented.</p> <p>While composing the other parts of our work, a version which is making up the adjective part of a work prepared by Zeynep Korkmaz "Türkiye Türkçesi Grameri" is generally based.</p> <p>In the first part, adjectives detected in the Old Turkish texts examined are classified by origin. The adjectives placed in this part are presented with contexts in the texts.</p> <p>In the second part, nouns taking on adjective roles found in the examined texts are sorted by structure. In this part, in addition to derivation ways of this nouns, highlighted and different uses about syntax are also mentioned.</p> <p>As for the third part, it's tried to be found that using features in terms of classification, diminution, intensification of adjectives which are classified by function with two titles qualification and determination.</p> <p>This work ends with an estimation of language materials examined in the way of origin, structure and function.</p>	
Key words: Old Turkish, Adjective, Grammar	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu:

Bu çalışma, Eski Türkçenin yazılı metinlerinden hareketle, bir dil bilgisi konusu olarak “Sıfat” bahsi üzerine hazırlanmıştır.

Araştırmanın Önemi:

Günümüzde Türk dilinin grameri üzerine yapılan birçok çalışmada gramerin farklı sorunlarına işaret edilmektedir. Anlam, yapı ve işlev bakımlarından ele alınan sıfat bahsi de bu tartışmaların içindeki yerini almıştır. Eski Türkçenin dil bilgisinin tek bir konusunu daha iyi anlama amacıyla hazırlanmış olan bu çalışma, gramerin herhangi bir konusu bir diğerinden bağımsız olmadığı için, genel anlamda dil bilgisi için de önemlidir.

Araştırmanın Amacı:

Bu çalışmanın amacı, Eski Türkçe metinlerdeki sıfatları tespit etmek ve tespit edilen sıfatların köken, yapı ve işlevleri hakkında elde edilen sonuçların, dilcilerin bu döneme ait kapsamlı yorumlarına bir nebze de olsa katkıda bulunmasını sağlamaktır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi:

“Eski Türkçe” teriminden, Ana Altay Dilinin, Ana Batı Altayca (Ana Türk Dili, Proto Türkçe) grubunun kollarından biri olan Eski Doğu Türkçesi anlaşılır. Bu grubun diğer kolu ise 8. - 9. yüzyıllarda Tuna Bulgarlarının dili olan Eski Batı Türkçesidir.

Eski Türkçe, 6. - 8. yüzyıllarda Moğolistan bozkırlarında büyük bir devlet kuran Köktürklerin ve 8. yüzyıl ortalarında Moğolistan’daki Köktürk egemenliğine son vererek orada ve Doğu Türkistan’da, Tarım havzasında devlet kuran Uygurların ve Yenisey bölgesinde yaşamış olan eski Kırgızların dilidir.

Bu çalışmada söz konusu dönemlere ait yazıtlardan, budist, maniheist konulu mensur eserlerden ve Arat’ın *Eski Türk Şiiri*’nde geçen manzum metinlerden tanıqlama yoluyla alınan sıfatlar incelenmiştir.

Şimdiye kadar Eski Türkçede özel olarak sıfatlar üzerine yapılan çalışma sayısı, eksikliği hissedilecek kadar azdır. Sözlüklerde, kimi gramer ve metin çalışmalarında yeri geldikçe verilen örnekleri saymazsak başlığında sıfat terimine yer verilen çalışmalardan şunları sayabiliriz:

Kononov'un (1980) "*Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov VII-IX vv.*" ("Runik Türk Abidelerinin Grameri VII-IX yy") adlı eserinde konuyla ilgili "*Kelime Türemesi*" bölümünde bilgi vardır. Kononov, çalışmasında sıfatların 1) ekleşme, 2) kelime birleşmesi, 3) sıfatlaşma (adjektivasyon, yani sıfat-fiillerin sıfata dönüşmesi) yollarıyla oluştuğunu belirtir. Çalışmanın devamında ise şu başlıklar yer alır:

a. İsimlerden ve isim fonksiyonlu kelimelerden türemiş sıfatlar, b. Fiil köklerinden türemiş sıfatlar, c. Sıfatlardan türemiş sıfatlar d. Sübjektif değerlendirme şekilleri e. Sıfatlarda derece kategorisi.

Kononov'un çalışmasında sıfat, bağımsız bir kelime türü olarak kabul edilmiştir.

Memmedov (1981)'un "*Orhon-Yenisey Abidelerinde Adlar*" adlı eserinde konuyla ilgili bir bölüm yer alır. Memmedov çalışmasında öncelikle Orhon-Yenisey abidelerindeki sıfatların muasır Türk diliyle, fonetik ve leksik-semantik karşılaştırmasını yapar. Çalışmanın sonraki kısmını ise şu başlıklar oluşturur:

a. Anlam bakımından sıfat türleri, b. Yapı bakımından sıfat türleri, c. Sıfatın adlaşması ve dereceleri.

Kononov'un çalışmasında olduğu gibi Memmedov da sıfatı, bağımsız bir kelime türü (*nitg hissesi*) olarak ele almıştır ve incelemesini bu temel üzerine kurmuştur.

Kayra (1994) tarafından hazırlanmış olan "*Orhun Abidelerinde Sıfatlar, Sıfat Tamlamaları ve Bunlara Bağlı Bazı Açıklamalar*" adlı makale Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 1994 yılı, Ekim ayı, 92. sayıda yayımlanmıştır. Daha sonra aynı makalenin Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [1999] 1996 sayısında da yayımlandığı görülür. Kayra, bu çalışmasında Orhun yazıtlarında geçen sıfatları beş başlıkta toplamıştır:

a. Niteleme sıfatları, **b.** Belirtme sıfatları, **c.** -gı ekiyle yapılmış isimlerden kurulu sıfat tamlamaları, **ç.** -i gerundium (zarf-fil) alarak sıfatlaşan kelimelerle yapılan sıfat tamlamaları, **d.** -kı, -ki ekleriyle yapılan sıfat tamlamaları.

Azer (2010) tarafından hazırlanmış olan “*Budist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Niteleme Sıfatları*” adlı yüksek lisans tezini de burada belirtmek gerekir. Azer, bu çalışmasında *Maytrisimit, Üç İtigsizler ve Kuanşi İm Pusar* adlı budist Uygur metinlerinden hareketle niteleme sıfatlarını yapı ve anlam bakımlarından incelemiştir. Eski Uygurca ile yeni Uygurca arasında sıfatları esas alan söz varlığı karşılaştırmaları yapmıştır.

Bu çalışmada ise sıfat bahsinin incelenmesindeki yöntem bakımından Zeynep Korkmaz’ın birinci baskısı 2003 yılında yayımlanan *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eserini temel aldık. Ancak buradaki inceleme biçimine tamamen uyduğumuzu da söyleyemeyiz. Örneğin, Korkmaz’ın eserindeki *yapıları bakımından sıfatlar* bölümünde *tekrar grubu biçimindeki* sıfatlar anlamları bakımından değerlendirilmiştir. Biz bu başlığa girmesi gereken kelime gruplarını Osman Nedim Tuna’nın *Türkçede Tekrarlar* (1949) ve *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi* (1986) adlı makalelerini esas alarak yeniden düzenledik.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde sıfatlar kökenlerine ve yapılarına göre incelenmiştir. Bu inceleme esnasında başvurulan belli başlı kaynaklar şunlardır: 1. Sir G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 2. Efrasiyap Gemalmaz, *Eski Türkçenin Ekliği*, 3. Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation ve A Grammar of Old Turkic*, 4. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü –Etimolojik Sözlük Denemesi-*, 5. Hatice Şirin User, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, 6. Cengiz Alyılmaz, *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Terz Dizimi*, 7. Tanıklığına başvuru olan metin yayınlarının dizinleri.

Sıfatlar söz diziminde görevli unsurlar olduğu için, incelenen metinlerde tespit edilen sıfat görevli her kelime, o kelime hakkında yapılan incelemenin sınırlanabileceği bağlamla birlikte verilmiştir.

Birçok kaynağı esas alan ağız çalışmalarında olduğu gibi, Eski Türkçe üzerine yapılan bu tarz çalışmalarda da alıntılanan metinlerin yazımı hemen her araştırmacı için bir sorun teşkil eder. Bu soruna karşı, tanıklığına başvurduğumuz metinlerdeki farklı yazım uygulamalarını basit ve sade bir şekilde birleştirme yöntemini uyguladık. Buna göre, *ng* birleşik sesi için *ŋ*'yi, *ny* birleşik sesi için *n*'yi kullanmanın dışında, sıradan işaretleri kullanmak suretiyle yazımı kolaylaştırdık. Ayrıca *ā*'yi de *e* ile gösterdik.

1. Köktürkler ve Köktürk Yazılı Metinleri

1.1. Köktürkler

Tarihi kaynaklarda ilk defa 542 yılında adlarının geçtiği belirtilen (Taşağıl, :24) Köktürkler, 552 yılında Avar hâkimiyetine son vererek Bumin Kağan'ın liderliğinde, Ötüken merkez olmak üzere I. Köktürk Kağanlığı'nı kurarlar. Bumin'in ölümünden sonra oğlu Mukan Kağan zamanında kağanlık en parlak dönemlerini yaşar (553-572). Yazıtlarda Mukan Kağan'ın Türk milleti için yaptığı fedakarlık ve kahramanlıklar uzun uzun anlatılmakta, yüğ törenine Kore'den Bizans'a kadar bütün ülkelerin temsilcilerinin katıldığından söz edilmektedir (Akar, 2005:76). Bu dönemde iyice genişlemiş olan kağanlık, daha sonraları, iç siyasetteki mücadeleler ve Çin entrikaları sonucunda İşbara döneminde (582) ikiye bölünür (Kafesoğlu, 1977:105). İktidar sahibi bir kağan olmasına rağmen gittikçe artan iç karışıklıklara ve Çin'in baskılarına karşı İşbara da fazla etkili olamayacaktır. İşbara Kağan'ın ölümünden sonra tahta gelen hükümdarlar ayaklanmalara ve Çin baskısına fazla dayanamazlar ve 630 yılında önce Doğu Köktürk Kağanlığı, daha sonra da Batı Köktürk Kağanlığı Çin'in himayesine girer (Kafesoğlu, 1977:108). 50 yıl sürecek olan bu esaret döneminde, *Kür-şad hareketi* gibi bağımsızlık mücedeleleri de sonuç vermez.

680'den itibaren Türk milletini yeniden hürriyetine kavuşturmanın yollarını arayan Kutlug, ünlü Köktürk veziri Tonyukuk'un da desteğiyle, etrafına topladığı 5000'e yakın adamlık gücü kullanarak kutsal merkez olan Ötüken'i ele geçirir ve 682 yılında II. Köktürk Kağanlığını kurmayı başarır (Kafesoğlu, 1977:114). Kağanlık en yüksek gücüne Bilge Kağan zamanında ulaşır. Bu ilerlemede, Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin ve meşhur devlet adamı Tonyukuk da pay sahibidir. Daha sonraları, kısa aralarla Tonyukuk (725) ve Kül Tigin (731)'in ölmesi sonucu yalnız kalan Bilge Kağan'ın da

734'te ölümü kağanlığın zayıflama sürecini başlatmıştır. Daha sonra tahta çıkan kağanların iç karışıklıkları önleyememesinin doğurduğu düzensizlikten faydalanan Uygur, Basmil ve Karluklar tarafından çıkartılan isyanlar sonucunda, 745 yılında Ötüken'de Uygur Kağanlığı tarih sahnesine çıkar (Kafesoğlu, 1977:129-125).

1.2. Köktürk Yazılı Metinleri

I. Köktürklerden bize kalan en eski belge Bugut yazıtıdır. Bu yazıt 1956'da Moğolistan'ın Arahangay bölgesindeki bir kurganda bulunmuştur. Üç yüzü Soğdça, bir yüzü de Sanskritçedir. 581 yılında dikildiği sanılmaktadır (Tezcan, 1994:278).

Köktürklerin ikinci döneminden kalmış olan bengu taş ve yazıtlar şunlardır¹:

- a. Çoyr yazıtı
- b. Hoyd Tamir yazıtı
- c. Ongi yazıtı
- ç. Köl-İç-Çor (Külüçor) yazıtı
- d. Köl Todun İnisi Altun Tamgan Tarkan yazıtı
- e. Bilge Tonyukuk (Bayn-Tsokto) yazıtı
- f. Köl Tigin yazıtı
- g. Bilge Kağan yazıtı
- h. İh Hanuy Nuur yazıtı
- ı. Hangiday

Yazıtlarda tarihsel olayların canlı bir biçimde anlatılır, gelecek için öğütler verilir, komşu uluslarla ilişkiler ve Kağanlığa bağlı boylar arasındaki ilişkiler üzerinde önemle durulur. Ayrıca yazıtlardan o çağın inançları ve yaşama biçimi üzerine de birçok bilgi

¹ Burada geçen (Kök)türk harfli yazıtların adlarının yazımında, Alyılmaz (2007:160-164) tarafından hazırlanmış liste esas alınmıştır.

kazanmaktayız (Tezcan, 1994:279-280). II. Köktürk Kağanlığına ait metinlerden sıfatları tespit ederken tanıklığına başvurduğlarımız şunlardır:

1.2.1. Ongin Yazıtı

Ongin yazıtı 1891 yılında Yadrintsev tarafından bulunmuştur. Yazıt, Ongin ırmağı yakınlarında bulunduğu için bu isimle anılmaktadır. (Orkun, 1936:127). 719-720 tarihlerinde dikilmiş olan 19 satırlık Ongin anıtı, Bilge İşbara Tamgan Tarkan adlı bir beyin ve babası İl İtmiş Yabgu'nun, İleriş ve Bilge Kağan zamanlarında Türk milleti için nasıl çalıştıklarını ve düşmanla savaştıklarını anlatır (Ercilasun, 2011:128).

1.2.2. Köl-İç-Çor (Külüçor) Yazıtı

Orta Moğolistan'da İhe Hüşötü denilen yerde Kotwicz tarafından bulunan yazıtı Samoilovitch Fransızcaya çevirmiştir (Orkun, 1936:135). 29 satırlık Köl İç Çor anıtı 723-725 yılları arasında dikilmiştir. Tarduşların başı olan İşbara Bilge Köl İç Çor'un savaşlardaki yiğitliğini anlatmaktadır. İçerik bakımından Bilge Kağan ve Köl Tigin yazıtlarıyla uyuşan tarafları vardır (Ercilasun, 2011:129).

II. Köktürk Kağanlığından kalan en önemli eserler, şüphesiz, "Orhun Abideleri" diye adlandırılan Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarıdır.

1.2.3. Bilge Tonyukuk Yazıtı

Tonyukuk yazıtları, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarından yaklaşık 360 km uzakta; Tola Irmağı'nın yukarı yatağındaki Bayn-Tsokto bölgesindeki bir anıt mezar külliyesinde bulunmaktadır. Her biri dört cepheli olan bu iki yazıt, Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk'un bizzat kendisi tarafından diktirilmiştir. Granit blok üzerine yazılmış birinci yazıt, 243 cm; ikincisi ise 217 cm yüksekliğindedir.

Daha büyük olan birinci taşta 35 satır, ikinci taşta ise 27 satırlık Köktürk harfli Türkçe metin bulunmaktadır. Yazıtın dikiliş tarihiyle ilgili, 712 ile 732 yılları arasını işaret eden çeşitli tahminler yapılmıştır. (Alyılmaz, 2011:179-184).

1.2.4. Köl Tigin Yazıtı

Köl Tigin anıt mezarı ve yazıtı, bugün Arhangay Aymag sınırları içinde kalan ve devrinin mekânlarından biri olan Höşöö Tsaydam (Koşo Çaydam) bölgesinde

bulunmaktadır. Dört cepheli gri bir granit blok üzerine yazılmış olan Köl Tigin yazıtının yüksekliği 331 cm'dir.

Köl Tigin yazıtının doğu yüzünde 40; güney ve kuzey yüzlerinde 13'er satır Köktürk harfli Türkçe metin bulunmaktadır. Bu metinlerden güney yüzde bulunanlar yazıtın giriş; doğu yüzde bulunanlar gelişme; kuzey yüzde bulunanlar ise sonuç bölümünü oluşturmaktadır. Yazıtın hazırlayıcısı (mesajın ileticisi / vericisi / hatip) Bilge Kağan'dır (Alyılmaz, 2005:9).

1.2.5. Bilge Kağan Yazıtı

II. Köktürk devletinin kurucusu Kutlug İltiş Kağan (681-691)'ın oğlu, Köl Tigin'in ağabeyi ve Bilge Tonyukuk'un da damadı olan Bilge Kağan (716-734)'ın ölümünden sonra adına inşa olunan anıt mezar külliyesi, bugün Arhangay Aymag sınırları içinde kalan Höşöö Tsaydam bölgesinde, Köl Tigin anıt mezar külliyesinin 1 km güneyinde bulunmaktadır.

Bilge Kağan bengu taşı, Tenri Kağan tarafından 735 yılında diktirilmiştir. 369 cm yüksekliğinde ve 122-126 cm genişliğinde olan yazıt, dört cephelidir. Yazıtın doğu yüzünde 41, kuzey ve güney yüzlerinde 15'er satır Köktürk harfli Türkçe metin bulunmaktadır. Bu metinlerin büyük bir kısmının hazırlayıcısı (mesajın ileticisi / vericisi / hatip) Bilge Kağan'dır (Alyılmaz, 2005:103).

2. Eski Uygurlar ve Eski Uygur Yazılı Metinleri

2.1. Eski Uygurlar

2.1.1. Orhun Uygur Kağanlığı

Orhun yazıtlarında, ilk defa, 717 yılındaki ayaklanmalar münasebetiyle zikredilen Uygurlar Çin kaynaklarında adlarının türlü şekilleri ile anılmışlardır: Hoei-ho, Vei-ho, Huei-hu, Wei-wu vb. Uygur adının kökeniyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Son çalışmalara göre Çin kaynaklarında M.Ö. 16 – M.Ö. 11. yüzyıla kadar varlığından bahsedilen (İnayet, 2008) Uygurlar 745 yılında Kök Türklerden sonra bölgede egemenliği ele geçirmişlerdir (Kafesoğlu, 1977:130-131). Dokuz boydan oluşan Dokuz

Oğuzlara yönetici olarak Uygur boyunun eklenmesiyle on boy haline gelen Uygurlara On Uygur denmiştir.

Uygurların bilinen ilk kağanı Kutlug Bilge Kül'ün 747 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Bayan Çor (747-759) kağanlığın sınırlarını Yenisey, Talas ve İç Asya'ya kadar genişletmiştir. Bayan Çor zamanında Çin ile barış siyaseti yürütüldüğünden Uygurlar yerleşik hayata alışmaya başlamışlardır. Bu dönemin en önemli olayı Talas savaşıdır. Bu savaşta Karluklar tarafından desteklenen İslam kuvvetleri Çinlileri ağır bir yenilgiye uğratmış ve bunun sonucunda Çin'de iç isyanlar baş gösterdiği gibi Tarım havzası da Uygurların eline geçmiştir. Uygurların zor durumdaki Çinlilere yardım elini uzatması ilişkilerin daha da pekişmesine ortam hazırlamıştır.

Bayan Çor'un ölümünden sonra hükümdar olan Böğü Kağan döneminde Çin'de isyan vardır. Aynı dönemde Tibetlilerin saldırılarına da maruz kalan Çin'e yardıma giden Böğü Kağan, Loyang seferi ile Çin'i Tibetlilerin tazyikinden kurtarır. Bu olay Türk kültür tarihi açısından son derece önemlidir. Böğü Kağan'ın Çinden beraberinde getirdiği rahipler Mani dinini Türkler arasında yaymaya başlar ve Böğü Kağan Maniheizm'i 762'de resmen kabul eder (Ercilasun 2011:220). Böylece Mani dininin etkisine giren Uygurlar bilimde ve sanatta ilerleme kaydederken bir taraftan da savaçılık özelliklerini kaybederler.

779 yılında Böğü Kağan'ın ölümünden sonra sarsıntılı bir dönem geçiren Uygurlar'ı, Kutlug Bilge ve Küçlög Bilge Kağan tekrar toparlamayı başardılarsa da bu kağanların ölümünden sonra başlayan iç karışıklıklar sonunda iyice zayıflayan Uygurlara 840 yılında başka bir Türk boyu olan Kırgızlar son verirler (Kafesoğlu, 1977:133-134). Uygur Kağanlığının sonu olan bu gelişmeyle birlikte Uygurlar boylar halinde güneybatıya doğru göç etmişlerdir. Bu aynı zamanda Göç Destanına temel olan hadisedir (Ercilasun, 2011:222).

2.1.2. Kansu Uygur Devleti

Uygurların bir kısmı güneye göçerek 847 yılında, Kansu bölgesinde Kansu Uygur Devleti kurdular. Çinle genellikle iyi ilişkiler kurmaya özen gösteren Kansu Uygurları bölgelerinde uzun süre egemen olamadılar. Bir süre Kitanların daha sonra da Tangutların hâkimiyeti altında yaşadılar (Kafesoğlu, 1977:135-136). 1226'da

Moğolların hâkimiyeti altına girdiler. Kansu Uygurlarının bundan sonra bağımsız bir devletleri olmadı. Onlardan küçük bir grup halen Sarı Uygurlar adıyla Çin'in batısındaki Kansu eyaletinde yaşamaktadır (Ercilasun, 2011:223).

2.1.3. Hoço Uygur Devleti

Orhun uygurlarının bir kısmı Turfan, Beş Balık, Karaşar ve Hoço şehirlerine yerleşerek Meñli Kağan'ın önderliğinde Hoço Uygur Devletini (856) kurdular. 911 yılında soydaşları Kansu Uygurlarının Tun-huang'ı almaları sayesinde bağımsızlıklarını kazanan Turfan Uygurları siyasi anlamda önemli bir güç olmasalar da kültür ve medeniyet bakımından önemli bir uygarlık yarattılar. 12. yüzyıldan itibaren önce Kara Hıtayların, daha sonra Çengizlilerin hâkimiyetine girdiler. Daha sonra, Çinlilerin Ming hanedanı tarafından Hoço Uygur Devleti yıkıldı (Kafesoğlu, 1977:136-138).

2.2. Eski Uygur Yazılı Metinleri

Uygur Döneminden kalan eserleri 2 gruba ayırarak inceleyebiliriz:

a. Köktürk harfli yazıtlar

b. Uygur harfli yazmalar

Eski Uygur döneminin her iki gruba ait metinlerinden sıfatları tespit ederken tanıklığına başvurduğlarımız şunlardır:

2.2.1. Tes Yazıtı

Yazıtın ilk olarak B. Y. Vladimirtsov tarafından bulunduğu; fakat yayımlanmasına izin verilmediği bilinmektedir. 1976 yılında S. G. Klyaşornıy, S. Harcaubay ve A. Oçir'den oluşan Sovyet-Moğol bilim ekibi tarafından Hövsgöl ilinin Tsagaan Uul ilçesinde, Abdrant vadisindeki Nogoön Tolgoi (Yeşil Tepe) yakınlarında bulunmuştur. Tes'in sol kıyısında yarısı toprağa gömülü şekilde ortaya çıkarılan anıt, bulunduğu yerden hareketle "Tes yazıtı" olarak adlandırılmıştır.

Dört cepheli, kızıl granit bloğun geniş olan batı ve doğu yüzlerinde 6'şar, dar olan güney ve kuzey yüzlerinde 5'er satır Köktürk harfli metin bulunmaktadır.

Yazıtın dikildiği tarihle ilgili farklı görüşler vardır. Yazıt, Klyaştorıny'a göre Böğü Kağan zamanında, 761-762 yıllarında; Rona-Tas ve Sertkaya'ya göre ise Moyen Çor zamanında, 750 yılında dikilmiştir (Mert, 2009:109-114).

2.2.2. Tariat Yazıtı

Tariat yazıtı, 1956, 1969 ve 1970 yıllarında, Moğolistan'ın Arhangai ilinin Tariat Sum / Ekinli ilçe merkezinin batı tarafında, Hoıd Terhiin Gol ırmağınının 1 km kuzeyindeki Doloon Modnu Am (Yedi Ağaç Geçidi) yakınlarında yapılan çalışmalarda 4 parça olarak ele geçirilmiştir. Doğu ve batı yüzlerinde 9'ar, kuzey ve güney yüzlerinde de 6'şar satır bulunan yazıtta toplam 30 satır yazı bulunmaktadır.

Moyun Çor tarafından 753 yılında diktirildiği tahmin edilen yazıt, yakın geçmişte Moğolistan Arkeoloji müzesine taşınmıştır (Mert, 2009:141-143).

2.2.3. Şine Us Yazıtı

Adını aldığı Şine Us Gölü'nün kuzeyinde bulunan Şine Us yazıtı, Ötüken Uygur Kağanlığı döneminin en kapsamlı yazıtıdır. Başkanlığını G. J. Ramstedt'in yaptığı Fin-Ugor bilim ekibi tarafından 1909 yılı yazında bulunmuştur.

Dört yüzeyinde Köktürk harfli metin bulunan yazıtın kuzey, güney ve doğu yüzünde 12, batı yüzünde 10 satır bulunmaktadır. Güney yüzünde ayrıca 2'şer satırlı 2 ekleme de vardır. Yazıt, 747-759 yılları arasında kağanlık yapmış olan Moyen Çor zamanında dikilmiştir (Mert, 2009:197-202).

2.2.4. Suci Yazıtı

Boyla Kutlug Yargan adına dikilmiş (Kök)türk harfli 11 satırlık Suci yazıtı, 1900 yılında Finlandiyalı Türkolog G. J. Ramstedt tarafından Kuzey Moğolistan'da Ar-Ashatu dağı, Dolon-Huduk dolaylarında bulunmuştur. Metinde geçen *Kırkız oğlu men* "Kırgız oğluyum" ibaresinden, anıtın Kırgız devrinde dikildiği ileri sürülmüştür. Ancak ilk satırdaki *Uygur yirinte Yaglakar kanta keltim* "Uygur ülkesinden, Yaglakar Han'dan geldim" ibaresi incelenince yazıtın Uygur dönemine ait olduğu anlaşılmıştır.

Sertkaya (2001:309), Yağlakar Han'ın 745-780 yılları arasında Ötüken'de hüküm süren üç hanedandan biri olduğunu, kendi ülkesindeki bir Kırgız'ı Kırgız kavmine elçi olarak gönderdiğini belirterek yazıtın bu tarihlerde diktirildiğini bildirir.

2.2.5. Turfanda Bulunan Köktürk Harfli Metinler

Turfan'da bulunan eserler arasında, 1910'da Thomsen tarafından neşredilen 31 satırlık metin H. N. Orkun tarafından "Turfanda Bulunan Gök Türk Harflerile Yazılı Metinler" adıyla yayınlanmıştır (Orkun, 1994:249)

2.2.6. Irk Bitig

9. yüzyılın başında yazıldığı tahmin edilen Irk Bitig'in eldeki tek nüshası Londra'daki British Museum'da bulunmaktadır. Köktürk harfleriyle kaleme alınmış olan yapıt, adını içindeki *ırk* ya da "fal"lardan alır. Eserde 65 falın kısa yorumları ile kısa bir hatime bulunmaktadır.

57 yapraklık metnin ilk dokuz sayfalık ve son üç sayfalık kısmını sonradan doldurulduğu düşünülen Çince metin oluşturur. Aradaki yüz dört sayfalık kısım ise Türkçedir. Kitabın, Taygüntan manastırında genç bir mürit tarafından ağabeyi Sangun İtaçuk için yazıldığı anlaşılmıştır.

Eser üzerinde ilk çalışma V. Thomsen tarafından yapılmıştır. H. N. Orkun, S. Malov, Clauson, M. Erdal ve T. İkeda'nın metinle ilgili çalışmaları vardır. Eser üzerindeki son çalışma Talat Tekin'e aittir (Tekin, 2004:13-16).

2.2.7. El Yazmalar

Irk Bitig Orkun yayınında *El Yazma II* olarak kayıtlıdır. Tanıkların tespiti için kullandığımız bu eserde Uygurlardan kalma olduğu bilinen başka el yazmaları da vardır. *El Yazma III* olarak verilen eser dört parçadan oluşmaktadır. En büyük parçası A parçasıdır ve 14 satırdan ibarettir. B, C ve D parçaları ise daha küçük parçalardır ve metinlerin bazı kısımları tahrip olduğu için yazmanın bazı yerleri okunamamaktadır. *El Yazma IV* ise 12 satırdan ibarettir ve diğerlerine göre daha iyi korunmuştur (Orkun, 1987:286-292).

2.2.8. Altun Yaruk

“Altın Işık” anlamına gelen *Altun Yaruk*, *Beşbalık’lı Şingko Seli Tutuŋ* adlı Uygur bilgini tarafından Çince’den çevrilmiş, mahayana budizmine ait bir sutra kitabıdır. Eserin aslı Sanskritçedir.

Bir kısmı eksik olan eserin en büyük nüshası Petersburg’da saklanmaktadır. 10. yüzyılda tercüme edildiği düşünülen eserin istinsahı 17. asırdadır. Birkaç nüshası bulunan eser, budizmin çeşitli cepheleri üzerinde Buda’nın konuşmalarını içine alır. Eserde Buda’ya sorulan sorulara, araya hikâyeler de katılarak, Buda’nın ağzından verilen cevaplarla konu işlenir (Kaya, 1994:11-14).

2.2.9. Kuanşi İm Pular (Ses İşiten İlah)

Çince aslından, Mahāyāna mezhebine ait “Asil Dinin Nilüfer Çiçeği” adlı sudurun 25. bölümünün tercümesidir. Çince’den çevrilen eserin nerede ve kim tarafından tercüme edildiği bilinmemektedir. Tercüme ve istinsah tarihlerinin 13. asırdan önce olduğu tahmin edilmektedir. Eserde Avalokiteşvara adında bir bodhisattvanın, canlı varlıklara türlü vesilelerle yardım etmesi ve canlı varlıkların da sıkışık anlarında ona başvurmaları, yalvarmaları konu edilir (Tekin, 1960:2-8).

W. Radloff ve F. W. K. Müller eser üzerine çalışmaları vardır. Şinasi Tekin ise eseri, Berlin ve Leningrad nüshalarını karşılaştırmak suretiyle *Kuanşi im Pular (Ses İşiten İlah)* adıyla 1960 yılında yayınlamıştır.

2.2.10. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

Edgü Ögü Tigin ile Ayıg Ögü Tigin adıyla da bilinen eser Buddhacılığın aslı Çince olan klasik bir öyküsüne dayanmaktadır. Paul Pelliot tarafından Çin’deki Dunhuang Mağarası’nda bulunan eserin 10. yüzyılda Uygurcaya çevrildiği tahmin edilmektedir. (Hamilton, 1998:1-6).

2.2.11. Çaştani Beğ

Çaştani Beğ’in ülkesinde yaşayan insanlara hastalık ve belalar getiren şeytanlarla mücadelesini anlatan eser, Şilazi adlı bir mütercim tarafından Toharcadan Türkçeye çevrilmiştir (Ercilasun, 2011:245).

2.2.12. Maytrisimit

Hoço Uygur döneminde yazıldığı tahmin edilen Maytrisimit, Toharca'dan Uygurca'ya çevrilmiş, Burkancılıkla ilgili bir *çatik*'tir. Prajnâraksita adlı İl-Balık'lı (bugünkü Kulca yakınlarında) bir Türk tarafından tercüme edildiği belirtilmiştir (Ercilasun, 2011:245). Üç nüshası olan eserin ne zaman tercüme edildiği bilinmemektedir. Maytrisimit gelecekteki Burkan Mayrı'nın insanlar dünyasındaki doğumundan önceki olaylar ile bütün hayatını ve faaliyetlerini anlatan ve iptidai dramın unsurlarını içinde bulunduran bir eserdir (Tekin, 1976:27-29).

2.2.13. Üç İtigsizler

Aslen Sanskritçe olan, Sthiramati'nin *Abidarim-koşa-varti şast(i)rdaki çinkirtü yörüglerning kingürü açdaçı tikisi* adlı eserinin Eski Türkçe'ye çevirisinin 1. bölümüdür. Abidarma türündeki eser, Türkçenin ilim ve felsefe dili olarak da kullanıldığını ve dilin imkânlarının zenginliğini ortaya koymasından önemlidir (Özönder, 1998:9).

2.2.14. Huastuanift

Tövbe duaları metinleri içinde en önemlisi hem Mani hem de Uygur harfli çok sayıda yazma nüshası bulunan *Huastuanift*'tir. 15 bölümden oluşan eser, Maniheist dinî kuralların çiğnenmesinden doğmuş olabilecek günahlardan kurtulmak için edilen duaları içerir. Metinde Maniheist kurallar belirtildikten sonra bunların çiğnenmesiyle işlenen günahlar verilir ve tövbe edilir (Özönder, 2002:490). Eser, maniciliğe ait pek çok kavramı ihtiva etmesi bakımından mühimdir (Ercilasun, 1985:81).

2.2.15. Hsüan Tsang Biyografisi

Ünlü budist rahibi Hsüan Tsang'ın hayatı ve seyahatleri üzerine, 665 yılında öğrencileri tarafından yazılmış biyografik eserin Çince'den çevirisi olan bu eser 10 bölümden oluşur. Eski Uygurca, tek nüshası bulunan yazmanın parçaları Pekin, Paris ve Leningrad'ta bulunmaktadır (Tezcan, 1975:2-10).

2.2.16. Eski Türk Şiiri

Başlıbaşına Uygur şiiri üzerine incelemeler söz konusu edilirse konunun ilk başvuru kaynağı R. R. Arat'ın “Eski Türk Şiiri” adlı öncü çalışmasıdır. Arat'ın çalışması bir edebiyat incelemesinden ziyade bir dil incelemesi, daha doğrusu bir antoloji niteliğindedir (Ölmez, 2001:8). Bu çalışmada 35 tane transkripsiyonlu şiir metni bulunur. Bunlardan 7 tanesi Mani muhitinde, 20 tanesi Burkan muhitinde, 6 tanesi İslam muhitinde yazılmış olup, son 2 tanesi de Nazım ile ilgili parçalardır (Şanlı, 1992:IX).

3. Kırgızlar ve Kırgız Yazılı Metinleri

3.1. Kırgızlar

Çin kaynaklarında *K'i-ku*, *Kie-kt*, *Kie-ka-sse* vb. adlarla zikredilen Kırgızların varlıkları Hunlardan (M.Ö. 206-M.S. 220) beri bilinmektedir. Asya Hun devleti zamanında Baykal'ın batısında İrtiş nehri bölgesinde yaşayan Kırgızlar, Mukan Kağan zamanında Köktürlere bağlanmışlardır. I. Köktürk devletinin yıkılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Kırgızlar, II. Köktürklerle döneminde tekrar tâbi konuma geçerler. Moyen Çor döneminde ise Uygur hâkimiyetinde yaşarlar. 840 yılında Uygur devletini yıkarak kendi devletlerini kuran Kırgızlar, 902'de bütün Moğolistan'ı ele geçiren Kitanlar tarafından Ötüken'den çıkarılıp eski yurtlarına sürülmüşlerdir. Bundan sonra bölgenin hâkimiyeti Moğollar'da kalacaktır (Kafesoğlu, 1977:139-140).

3.2. Kırgız Yazılı Metinleri

3.2.1. Yenisey Yazıtları

Yenisey yazıtları, Güney Sibirya'da bugünkü Hakas ve Tuva Cumhuriyetleri içinde kalan Yukarı Yenisey vadisinde, bu ırmağa veya kollarına dökülen Tes, Tuba, Uybat, Abakan; Kemçik, Çaa Köl, Bayın Köl, Uyuk, Turan Elegest gibi akarsuların yakınlarında bulunan Köktürk harfli yazıtlardır. Yazılış tarihleriyle ilgili 8. yüzyıl ile 10. yüzyıllara işaret eden tahminler yapılmıştır.

Yenisey yazıtları, eski Kırgızların yaşadıkları bölgede bulunmalarından dolayı, Kırgızlarla ilişkilendirilir. Bu yazıtlardan bazılarının diğer Türk boylarına ait oldukları üzerindeki yazılardan anlaşılabilirdiği için, yazıtların, çoğunlukla Kırgızlara ait olduklarını söylemek mümkündür (Ercilasun, 2011:138).

Yenisey yazıtları için Orkun (1978)'un "*Eski Türk Yazıtları*" ve Kormuşin (2008)'in "*Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii*" adlı eserlerine başvurulmuştur:

4. Sıfat Ulamı¹

20. yüzyıla kadar Osmanlıcanın dilbilgisi Arap ve Fars dillerine göre düzenlenir. Arapçanın kurallarına göre hazırlanan gramerlerde kelime, *isim*, *fiil* ve *harf (edat)* olmak üzere üç başlıkta incelenir. *Bergamalı Kadri* tarafından yazılmış *Müyessiretü'l-Ulûm* bunun ilk örneğidir. Bu durum Tanzimat dönemi gramerlerine kadar devam eder. Gramer yazımındaki model almanın, *Hüseyn Cahit (Türkçe Sarf ve Nahiv)*'le birlikte Fransız ekolüne yöneldiği ifade edilmiştir.

Harf Devriminden itibaren, daha doğrusu 1941'den sonra süregelen yıllarda dilbilgisi yazarları, ellerinden geldiğince, yabancı etkilerden sıyrılmayı; Türk dilinin kurallarını Türkçenin yazılı ve sözlü yapıtlarından süzüp almayı amaç edinirler (Gencan, 1969:231).

Ancak bu amacı gerçekleştirmek kolay olmamış ve yabancı dillerin gramer kurallarını esas alan gramercilik anlayışı bir süre daha devam etmiştir. Bu süreçte yazılan gramer kitapları, gelenekçi anlayışa bağlı olarak tanımlanmıştır.

Johanson, sıfat ulamı üzerinden, geleneksel gramerlerin içinde bulunduğu durumu şöyle değerlendirir: “Türk dillerinin geleneksel gramerleri, sözcükleri İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça gibi dillerdeki çeviri eşdeğerlerinin anlamına göre ‘sıfat’ olarak tanımlama eğilimi gösterirler. Böylece Türkçede sıfatlar, diğer dillerdeki sıfatların Türkçeye aktarılmasında kullanılan sözcükler olarak tanımlanırlar. Bu uygulama her zaman yanlış sonuca götürmese de sıfat sözcük türünün, Türk dilinin iç gramer ölçütlerine dayanan açıklamasını da sağlamaz” (Johanson, 2004:2).

Grönbech'in, hazırladığı gramer kitabından beklentisini ifade ettiği satırlar da aynı konuyla ilgilidir: “Umut ederim ki, benim kitabım, Türkçe incelenirken şimdiye kadar tatbik edilen İndo-Germenceden az veya çok ham bir şekilde alınmış kategorilerden daha çok işe yarayacak” (Grönbech, 1995:17).

¹ *Ulam*: Dilbilgisel ya da anlamsal sınıflandırma birimi; çeşitli ortak dilbilgisel ve anlamsal ölçütlere göre dil öğelerinin yerleştirildiği ya da oluşturduğu sınıf. “*Kategori*” karşısında kullanılır (Vardar, 1980:148).

4.1. Terim Olarak Sıfat

Gramer çalışmalarında, konunun işlenmesi bakımından sıfat terimine karşı bir tercih olarak görülen *önad* terimi dikkat çeker. Gramercilerin bazıları, *sıfat* terimini kullanırken bazıları da *önad* terimini kullanmayı tercih eder. Hatta aynı çalışmada her iki terimin birlikte kullanıldığını görmek de mümkündür.

Bizce sığata Türkçe karşılık olarak türetilen *önad* terimi *sıfat*ın yerini alabilme noktasında başarılı değildir. Türkçede ismin söz diziminde aldığı bir görevin adı olarak kabul görmüş olan *sıfat* yerine, sadece tamlamadaki öncelik-sonralık ilişkisine gönderme yapan *önad* terimi bu anlamda bekleneni verememiştir. Dil bilgisi kitaplarında yer bulacak bir *önad* başlığı, karşıtı olarak “*arka (son) ad*” başlığını da gerekli kılmaktadır ki, bunun da mümkün olduğunu sanmıyoruz. Ayrıca öncelik-sonralık ilişkisiyle yan yana gelen iki isim her zaman sıfat tamlaması oluşturmamaktadır ki *önad* sadece *sıfat* terimiyle karşılanan ulamı çağrıştırabilsin.

Sıfat teriminin tamlayan unsurların hepsi için geçerli olmadığına dikkat çeken Özmen (1999:118-119), genel anlamda sıfat olarak değerlendirilen sözcüklerin dışında kalan ve söz dizimi içinde sıfat işleviyle kullanılan sözcükleri *sıfatımsı*, sözcük öbeklerini ise *sıfatlık* olarak adlandırır. Ancak bu önerinin dilciler arasında kabul görüp yaygınlaşmadığı söylenebilir.

Sıfat teriminin tanımlanması bakımından dile ait kelimeler ile düşünceye ait kelimelerin birbirinin yerine kullanılmasını hata olarak değerlendiren araştırmacıların görüşlerinde isabet vardır. Kahraman (2000:29), bazı dilbilgisi kitaplarında yer alan “*sıfatların varlıkları nitelediği*” gibi tanımları, “*düşünce ve dil*” boyutları arasındaki bir “*kariştirme*” olayı olarak açıklar: “*Sıfat ve ad dilbilgisi boyutunun birer terimidir. Bunların ikisi de evrendeki varlıklar biçiminde değil, sözcük ya da sözcük öbeği biçimindedir. Varlıkların nitelikleri, adların ise sıfatları vardır; bunları birbirinin yerine kullanmamak gerekir.*”

Bu değerlendirmelerin sonucunda sıfatın tanımını şöyle yapabiliriz: *Dil bilgisinde adların önüne gelerek onları niteleyen ya da belirten kelimelere ve kelime gruplarına sıfat* denir.

4.2. Şekil Bilgisi Bakımından Sıfat

Kelimelerin sınıflandırılmasındaki görüş farklılıkları, en çok isim ile sıfat ulamının arasındaki ilişkiyi açıklamada belirginleşir. Çünkü “isim soylu olarak gösterilen diğer türlere göre sıfatlar, isimlerle karıştırılmaya daha müsaittir”.

Emre (1945;19-75), kelimeleri anlam, yapılış ve dizim olmak üzere üç ölçüte göre sınıflandırır. Emre'nin anlam bakımından tasnifine bakılırsa [1. ünlemler, 2. yansılamlar, 3. isimler, 4. isimliler (zamirler), 5. fiiller, 6. fiilsiler (ortaçlar)] sıfatları, isimlerin alt konusu olarak düşündüğü ortaya çıkar.

Kononov (1956: § 70 ve sonrası), Türkçedeki sözcüklerin bir tek belirtiyeye göre değil; biçim, söz dizimi ve anlam açısından özelliklerinin bütününe göre sınıflandırılması gerektiğini belirtir. Buna göre Türkçe sözcük türleri şunlardır: 1. ad, 2. sıfat, 3. sayı sıfatı, 4. adıl, 5. eylem, 6. belirteç, 7. sonek, 8. bağlaç, 9. ilgeç, 10. ünlem, 11. yansıma sözcükler.

Türkçede, kimi yabancı dillerdeki gibi, bir türe ait olan kelimenin başka bir türde kullanılmadığı, bunun öğretimde sıkıntılara sebep olduğu üzerinde durulmuştur. *İsim-sıfat-zamir-zarf-edat-bağlaç-ünlem-fil*'den oluşan 8'li tür sınıflandırmasının yanlış olduğunu; sınıflandırmanın *isim* ve *fil* olmak üzere iki bölümde yapılması gerektiğini belirten Kamadan (1969:747), dilbilgisi kitaplarının fiilin dışında kalan sözcükleri isim soylu gösterdiklerini, fakat yine de bölümlere ayırdıklarını vurgular. Kamadan, bu uygulamanın ortaöğretimde sebep olduğu karışıklığı şöyle ifade eder: “*Güzel* sözcüğünü bir öğrenciyeye sıfat olarak öğretirseniz, o öğrenciyeyi artık bildiğinden zor çevirirsiniz”.

Daha önce, bazı kelime türlerinin hem ad soylu hem de adla aynı sırada gösterilmesi gibi sıkıntılara değinilmiş olmasına rağmen 1976'da, Doğan Aksan'ın yönetiminde hazırlanan *Sözcük Türleri* adlı eserde sınıflandırma yine 8 başlıklıdır: 1. ad, 2. sıfat, 3. belirteç, 4. adıl, 5. ilgeç (edat), 6. bağlaç, 7. ünlem, 8. eylem.

Bunun yanı sıra, aynı eserde “sözcükleri yalnızca bu türlerden birine sokmak, onların çok çeşitli kullanımlarını görmezlikten gelmek, dilin bir dizge olduğunu unutmak demek olur” sözleriyle bu sınıflandırmanın kesin ve herkesçe benimsenen bir

sınıflandırma olamadığı da belirtilerek bu konuda kesin bir görüş bildirmekten kaçınılmıştır (Atabay ve diğ., 1983:24).

Türkçede kelimeleri sınıflandırmaya çalışan araştırmacılardan bazıları *isim* ile *sıfatı* birbirinden ayırmaya çalışırlar. Bunu yaparken iki ayrı tür olduğu ileri sürülen *isim* ile *sıfat* arasında yapı ve anlam farklarını gösteren ölçütler belirlemeye çalışırlar.

Örneğin Deny (1941:215), gramerinde isim ile sıfat arasında yapısal farklar olduğunu ifade eder: “Türkçe sıfat (mesela Latincedeki: bon-us, facil-is’te olduğu gibi) sonluk (terminaison) almaz. İsme nisbetle sıfatın seçkin vasfi değişimsiz (invariable) olması, yani sonuçluk (désinentiel) eklerin hiçbirini almamasıdır. Şu halde sıfatlar için esas itibariyle ne kemiyet (kaçlık, nombre) ne de insiraf (déclinaison) bahis mevzuu olamaz¹”. Bizce bu ifadeler sıfatı isimden tür olarak ayırmaya yeterli bir belirti değil, adın sıfat olarak kullanımıyla ilgili bir özelliktir. Nitekim bir ad görevli (bağımlı) unsur haline geldiğinde yapısal kısıtlamalarla karşılaşması doğaldır.

Adları ve sıfatları birbirinden bağımsız kelimeler olarak sınıflandıranlar, şuna benzer ifadeleri sık sık kullanırlar: “Sıfat takımlarından esas ögeyi (tümleneni) düşürdüğünüzde kalan sıfattır. Takısız ad takımlarında ise esas ögeyi düşürdüğünüzde kalan yine addır” (Bolulu, 1995:35).

Bazı araştırmacıların kelimeleri belli tür adlarıyla etiketledikten sonra bu etiketlenmiş kelimelerin birbirleriyle yer değiştirmelerini açıklamaya çalışmalarının anlaşılması da mümkün değildir.

Örneğin Burdurlu, “*Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfat Takımları*” başlıklı yazısında şöyle bir açıklama yapar: “Hikâyelerin kahramanı olan ya da Hikâyelerin içinde ikinci, üçüncü önemli kişi olarak geçen *yiğit* niteleme sıfatı, isim olarak kullanıldığı zaman, şu niteleme sıfatlarıyla nitelenmektedir: *şah yiğit, şahbaz yiğit, koç yiğit...*” (1968:524).

¹ Burada eserin çevirmeni Ali Ulvi Elöve’nin açıklayıcı notu vardır: “Fransızca’da sıfatın adı *adjectif*’tir ki, ismin evveline katılan (ilave, katkı) demektir. Şu halde bizim vasıf diyeceğimiz sıfat karşılığı Fransızca *qualificatif*’tir. Onun içindir ki, Fransızlar bizim sadece sıfat dediğimizi *adjectif qualificatif* (vasıflayıcı katkı) tabiriyle ifade ederler.

Adjectif déterminatif terimiyle kastettikleri ise: üç adam, şu çocuk gibi, aslında sıfat olmadıkları halde terkipte sıfat olanlardır ki, dilimizde *ana kuş, baba hindi, gümüş bilezik*, vb.’nin de girebileceği nahvî sıfat yani naat olmak lazım gelir.”

Burdurlu'ya göre *yiğit* kelimesi aslen *sıfat*'tır; nitelenen olduğunda ise *isim* olarak kullanılmıştır.

Gencan'ın şu açıklamaları da aynı çerçevede değerlendirilebilir: “Kimi sözcüklerin hem isim hem sıfat gibi kullanışları öne sürülebilir. Bu, bir sözlük konusudur. Örneğin baş sözcüğünün önde gelen on bir anlamı isim; bunları izleyen bir iki anlamı ise sıfattır. Bunlar bir sözcüğün görevce, anlamca; hatta söz bölüğü bakımından ayrı görünüşleridir” (1969:231).

Kelimeleri daha bir sözlük ögesiye farklı türlere ayıran gramerciler, bir kelimenin sözlükte geçen farklı anlamlarının farklı görevlere işaret edebileceğini, bunlar arasında bir bağ olmadığını belirtirler. Ancak unutulmamalıdır ki bir kelimenin yan anlamlarından biri veya birkaçı o kelimenin söz diziminde birlikte kullanıldığı kelimelerle birlikte kazandığı anlam(lar)dır. Bu özellik de bizce tür ayrımı için ölçüt olmamalıdır.

Bir kelimeye çoğunlukla sıfat olarak kullanıldığı için sıfat denemeyeceğini, bazı kelimelerin sıfat olarak doğmadıklarına Kamadan (1969:748) tarafından da dikkat çekilmiştir.

Sanırım, bu konuda zihnimizde şu sorgulamayı yapmak gerekir: Madem başta, bir sözlük birimiyken bile, tür tür oldukları kabul edilen kelimelerin çoğu birbirinin yerine kullanılabilir, o halde kelimeleri türlere ayırmanın ne anlamı var? Bir türün kendini diğer türlerden ayıran özelliklerini muhafaza etmesi beklenmez mi?

Sınıflandırmanın güvenilirliği öbekler arasındaki ayrılık, başkalık ilişkisine bağlıdır. Eğer sözcüğün türünden söz edilecekse ancak tek bir tür içine sokulabilir. Bir tür hem ad, hem sıfat hem de belirteç (zarf) olarak adlandırılmaz. Tür ve cins ayrımı eşyanın doğasına dayanır (Durak, 2000:16).

Kamadan'a göre dil bilgisi kitaplarında, *sıfat* konusu açıklanırken “*şu sözcükler sıfattır*” ya da “*şu tanıma giren sözcükler sıfattır*” gibi tanımlar bırakılmalı; bunun yerine “*kendisinden sonraki ismi niteleyen isimler sıfat görevinde bulunurlar*” ya da “*başka bir ismi etkileyen isim sıfat görevindedir*” gibi tanımlar yapılmalıdır (Kamadan, 1969:749).

Kelimeleri en başından birçok türe ayıran araştırmacılar, bu görüşün üretimi olan yeni kavramları da gramere dâhil ederler. Örneğin, “*adların öteki sözcük türlerine kayması*” (Atabay ve diğ., 1983:64-67) başlığı altında *adın sıfat oluşu, adın belirteç oluşu, sıfattan ad, belirteçten ad* gibi tanımlamalar sözcükleri baştan belli türlere ait görme anlayışının sonucudur. Bu çok geçişkenli durum *ad soylu sözcükler* terimiyle ifade edilir.

Sıfat, genellikle bir sözcüksel ulamın adı olarak düşünülmüştür. Böyle olunca sözcüklere bir elbise gibi giydirilmiştir. Ancak bu adlandırmanın bazı koşullarda geçerli olmadığına farkına varınca da bu kez sıfatların ad olarak kullanılabilmelerinden söz edilmiştir. Oysa bir ulamsal adın değişime uğraması onu ayrı bir ulam haline getirir. Sıfat bazı durumlarda ad oluyorsa ya adlandırmada bir hata vardır ya da ulamlamada (Durak, 2000:18).

Bazı gramerciler ise, Türkçenin isim ve sıfat arasında belirgin bir fark ortaya koymadığı görüşündedir. Kendisinden önceki gramercilerin, Hint-Avrupa dillerinden az veya çok ham bir şekilde alınmış olan kategorileri Türkçeye uygulama hatalarına dikkat çeken Grönbech, 1936’da, oldukça farklı tanımlamalar yapar. Ona göre *isim* ve *sıfat* anlam bakımından birbirlerinden ayırt edilemez, dolayısıyla ikisi arasında şekil ve söz dizimi bakımından hiçbir fark yoktur. Adlar bir mahiyet veya bir nesne ifade etmezler, manaları belirsiz bir çerçevededir ve ne isim ne de sıfat olarak tespit edilmişlerdir; bu demektir ki aynı şeyin nesneyi mi yoksa özelliği mi ifade ettiği vurgulanmadan kavramdan söz edilir.

Türkçe bir ad, ne isim ne de sıfattır, aksine aynı zamanda her ikisidir de. Türk’ün kavram olarak tasavvur ettiğini, biz ya nesne yahut da vasıf olarak vermek durumundayız, çünkü bir ad, bir yerde Almancada bazen bir isimle bazen de bir sıfatla çakışır (Grönbech, 1995:22-23).

Emre’ye göre *sıfat (qualificatif)* denilen kelimeler ortak isimlerden başka bir şey değildir; anlam bakımından ikisinin niteliği birdir; ikisi de bir benzerliğin zihinde belirttiği kavramı anlatır. Meselâ çalılardan daha büyük ve dallı budaklı olmak özelliğiyle birbirine benzeyen bitkilere *ağaç*; otlarda, yapraklarda ve daha başka şeylerde gördüğümüz renge *yeşil* adını veririz. Ne zaman *ağaç* kelimesini işitsek

zihnimizde dallı budaklı bitki hayali belirir; yeşili de ne zaman ansak zihnimiz otlar, yapraklar renginin hayalini sezer. Bu iki hayal bir niteliktedir, zihinde bunlarla birleşen dil işaretlerinin ikisi de isim denilen kelimelerden olur (Emre, 1945:22).

Türkseven (1994:90) de sıfatların bir görev elemanı olduğuna atıfta bulunur: “Tek başına *sıfat* yoktur; ama tek başına *ad* vardır. Sıfat görevli sözcükler tek başına addır.

Grönbech’in *fiil* ve *ad* ayrımına dayanan ve ad soyundan sözcüklerin söz diziminde farklı görevler kazandığı görüşünü esas alan Öneren (1995:22), konuyu daha da soyutlaştırır: “Dilimizdeki bütün sözcükleri matematikteki bir “x” kavramı gibi düşünürsek, x kavramının denklem içinde değer kazandığı gibi sözcükleri de kendi denklemleri olan anlatım birimleri ve tümceler içinde anlam, tür, yapı ve görev bakımından belirgin biçimde tanımlamamız mümkün olur”.

Sıfatı sözcük türleri arasında sayan geleneksel dilbilgisinin, sözcük türlerini belirlemede açık ve tek ölçüt kullanmaması, hata olarak gösterilir (Durak, 2000:13). Hatta sıfatların bir sözcük türü olmadığı bazı gramer yazarlarının kendi ifadelerinde gizlidir. Kimi zaman, sıfat olarak nitelendirilmiş bazı sözcüklerin, aslında ad oldukları gibi ifadelerle karşılaşılır. Örneğin, Banguoğlu asıl sayı sıfatları için, “*Bunlar aslında sayıların adlarıdır.*” der (Durak, 2000:16).

Teorik olarak Türkçede her adın sıfat olarak kullanılabilme imkânı varken biçimsel ve içeriksel sınırlamalar bu imkânı kısıtlayabilir. Aynı zamanda her ad -biçimsel ve içeriksel sınırlamalar dışında- başka bir adın önünde durarak onu daha yakından nitelendirme veya belirtme görevini yerine getirebildiğinden, işlev ve anlam bakımından *sıfat* kimliğini de kazanabilir (Balcı, 1995:7)

Sıfatları ve isimleri birbirinden ayırmak için anlama başvuran araştırmacıların buradan hareketle *tek boyut* ve *çok boyut* kavramlarını kullanarak açıklamalar yaptıkları görülmüştür:

Emre, anlamı kelimenin zihinde uyandırdığı hayaller olarak tanımlar: “İsim ve sıfat denilen, zihinde bir benzerlik hayali yaratan kelimelerin *tinsel* (psychique) niteliği bir ise de uyandırdıkları hayaller birbirinden farklıdır: isimlerin belirttiği hayalde birkaç vasıf bulunabildiği halde sıfatlar tek vasıflı bir hayal belirtirler” (Emre, 1945:23).

Gencan'ın şu açıklamalarının da aynı konuya işaret ettiği söylenebilir: “İsimlerle sıfatları ayırt etmek için en şaşmaz denektaşı şu: Somut isimler, imgede üç boyutlu iz verir. Sıfatlar tek boyutludur.” (Gencan, 1969:232).

Kahraman (1995:18)'a göre adlar, çok boyutlu, çok nitelikli varlık ya da kavramların karşılığıdır. “Sözgelimi; çivi adı çok boyutlu, çok nitelikli bir varlığın karşılığıdır. Kalın/ince, kısa/uzun, yeni/paslı, doğru/eğri, pahalı/ucuz... niteliklere sahip çiviler olabilir. Düş adı da çok boyutlu, çok boyutlu çok nitelikli bir kavramı karşılar. Kısa süreli/uzun süreli, korkunç/tatlı, üzücü/sevindirici, hareketli... düşler olabilir. Sıfatlar ise, adlar gibi çok özellikli, zengin çağrışımlı varlıkların ya da kavramların karşılığı değil, varlık ya da kavramların tek tek özelliklerinin karşılığıdır. Her sıfat tek boyutlu, yalın bir anlamı olan bir sözcük ya da sözcük öbeğidir.”.

Gramerlerimizde pek kabul görmese de sıfatların nitelediği adlardan önce ya da sonra gelmesi bakımından incelenmesi, yine yabancı dillerin gramerlerinden etkilenme sonucu ortaya çıkmıştır:

Özünlü (1978:45)'ye göre, önadlar (sıfatlar), kesinlikle addan önce gelen sözcüklerdir. Görev ve anlamlarına göre niteleme ve belirtme önadları olarak bölümlendirilen bu sözcüklerin, adlardan ayrılmaları söz konusu değildir.

Balcı (1995:6)'ya göre, dağılımsal/sözdizimsel açıdan bakıldığında, aşağıdaki boşluklardan ikisini ya da ikisinden birisini doldurabilen sözcükler sıfat sayılırlar:

..... *ceket*

Ceket (*dır*)

Birinci tür kullanım açıklayıcı/tamlayıcı (attributiv), ikinci tür kullanım yüklemisel (praedikativ) kullanımdır.

Buna göre *sarı* sözcüğünün her iki boşluğu da doldurabildiğini, *deri* sözcüğünün ise yalnızca birinci boşluğu doldurabildiğini ve bunların sıfat olduklarını; *sararmak* sözcüğünün ise her iki boşluğu da dolduramadığını ve sıfat olamayacağını belirtir. Balcı, buradaki görüşlerini Almanca bir kaynağa (*Gerhard Helbig, Joachim Buscha, Deutsche Grammatik, Ein Handbuch für den Ausländerunterricht, VEB Verlag Enzyklopaedie, Leipzig 1988*) dayandırmıştır. Hâlbuki Almanca'da bir kelime bu iki

konumda aynı biçimde yer almaz. Bu açıklamayı B ker (1995:35-36)'in örnekleriyle destekleyebiliriz: “Fransızcada “*bon-bonne*” sıfat, “*bien*” belirteç, “*le bien*” ise ad’dır. Arapça’da “*had d*” demir (ad), *had d * demir (sıfat); *hacer* taş (ad), *hacer * taş (sıfat)’tır. Farsçada “*zer*” altın (ad), “*zerr n*” altın (sıfat); “*sim*” gümüş (ad), “*s m n*” gümüş (sıfat)’tır”. Oysa Türkçede söz konusu boşlukları dolduracak kelimelerin biçim olarak değişmesi gerekmez. Almanca’da tür farkı biçimde de değişlik olarak gözlenebilmektedir. Dolayısıyla Türkçede bir sıfatın, isimden sonra gelebileceği kabul edilemez. Ayrıca, Türkçede *deri ceket* ile *ceket deri* c mlerleri arasındaki dizim ve vurgu farkı, nitelemenin varlığı ile yokluğuna işaret etmektedir.

4.3. Söz Dizimi Bakımından Sıfat

Osmanlı dönemi gramerlerinde isim tamlaması *terk b-i izaf * veya *iz fet* terimiyle karşılanır. “*İki ismi birbirine yapıştırmağa iz fet ve böyle biri birine yapışmış iki isme terk b-i izaf  denilir. Vapur bacası, vapurun bacası, arabanın hayvanı. Bu terkiplerde birinci isme muz fun-ileyh, ikinci isme muz f denilir*” (Türkay, 1999:21). Takısız tamlamalar ise “*izafet-i beyaniyye*” ve “*iz fet-i teşbihiyye*” adıyla isim tamlaması konusunda ele alınıp incelenmiştir. Hüseyin Cahit, bu tür tamlamaları *isim* ile *m temmimin* ilişkisine dayandırır: “*Mütemmim ile isim arasında ba’zan hiçbir edat bulunmaz. altın bilezik, gümüş küpe gibi*” (Karahan-Ergönenç, 2000:55-56).

Cumhuriyetle birlikte, gramer terimlerini Türkçeleştirme faaliyetinin bir sonucu olarak, dil bilgisi kitaplarında bu kelimelerin yerini *belirtili*, *belirtisiz*, *zincirleme takısız tamlama* veya *takısız isim tamlaması* gibi terimler almaya başlar. *Belirtili* ve *belirtisiz* terimleri seçilirken eskiden olduğu gibi tamlamanın ifade ettiği anlama, *takısız* terimi seçilirken ise tamlamayı oluşturan unsurların ek alıp almamasına bakıldığı anlaşılmaktadır.

Sözcük türlerini sınıflandırırken isim ve sıfatı birbirinden ayıran araştırmacıların tutumu söz dizimi  z mlmelerinde, *sıfat tamlaması* ve *takısız isim tamlaması* tartışmalarını da beraberinde getirir.

1960’ların sonunda *Türk Dili* ve *ağdaş Türk Dili* gibi dergilerde bu konunun, gramerciler ve ilgili öğretmenler tarafından hararetle tartışıldığı g r l r. Aynı zamanda

söz konusu tartışma artık bir “sorun” halini almış ve takısız tamlamanın varlığını savunanlara karşı yokluğunu savunanlar iki karşıt grubu oluşturmuşlardır.

Kononov (1956: § 806), ad tamlamalarına yönelik biçim esaslı sınıflandırmasında “I. tür tamlama” başlığıyla yer verdiği *altın zincir, yün ceket, taş bina* gibi örneklerin yanaşma yöntemiyle kurulduğunu, kullanımının önemli bir koşulla sınırlandırıldığını belirtir. Tamlayan ise öbeğin ikinci üyesi olan nesnenin neden, hangi maddeden yapıldığını gösterir. Bu açıklamalar, takısız isim tamlamalarını savunanların görüşleriyle uyusmaktadır.

Gencan (1966:110) da biçim esaslı ayrımını şöyle örneklendirir: 1. Sevim’in kalemi, 2. Yazı kalemi, 3. Altın kalem (*Üçüncü türlü ad takımı* adını verdiği bu tamlamayı *takısız tamlama* terimiyle de karşılar ve *demir çubuk, tilki çocuk* gibi hiçbir ögesi ek almayan tamlamaları aynı yapıda olan sıfat tamlamalarından ayırır.

Yapıyı ve anlamı esas alan çalışmalarda şu tarz açıklamalarla sık sık karşılaşmak mümkündür: “*altın ayak, tunç boru, ipek halıçe, demir don, kıl sicim, elmas cıda...* Eksiz isim tamlaması olan bu takımlarda birinci adlar niteleyici ödevleriyle kendilerinden sonra gelen somut adların nelerden yapıldığını bildirirken onlara ayrı bir değer katmaktadır” (Burdurlu 1968:526).

“*Takısız Tamlamalar Sorunu*” adlı yazısında “*demirden yapılmış çubuk*” ile “*demir çubuk*” söz öbekleri arasında anlam ayrıntısı olmadığını vurgulayan Güveli (1969:836), iki yapıyı da sıfat tamlaması olarak adlandırır.

“*Sözcük Türleri*”nde de konu bir başlı olarak yer alır. Kitapta, “anlam yönünden birbirini bütünleyen adların kurduğu, tamlayan ve tamlananın ek almaksızın oluşturduğu tamlamadır” açıklamasıyla *takısız tamlama*’nın tanımı yapılır. Kimi dilbilgisi yapıtlarında bu tamlamaya sıfat tamlaması da dendiği, genellikle ad tamlaması görüşünün üstün olduğu belirtilirken, bu üstünlüğün neye göre sağlandığı açıklanmamıştır (Atabay ve diğ., 1983:56). Aynı eserde *sıfat tamlaması* açıklanırken kullanılan cümleler bizce bir çelişkiyi de içinde barındırır: “Bir sıfatın, niteliğini ve özelliğini göstermek üzere bir adla kurduğu tamlamalardır. Sıfatlar genellikle tamlama biçiminde kullanılır. Sıfat tamlamaları, tamlayanın bazı yapımlar eklerini alabilmesi

bakımından takısız isim tamlamalarına benzer” (Atabay ve diğ., 1983:56). Bize göre birbirine benzeyen yapıların birbirinden ayrı yapılar olduğu iddia etmek güçtür.

Eryaşar (1995:31), takısız ad tamlamalarının varlığını ispatlamak için dayanak noktaları oluşturmaya çalışır:

Niteleme sıfatları kesin değil daha çok görece nasıllıklar bildirirler. Özneldirler, duruma ve kişiye göre değişen yargılardır. Takısız ad tamlamalarının tamlayanları görece bir nitelik değil, bir nesnenin ta kendisidir. Ayrıca, niteleme sıfatları ve belirteçleri derecelendirilebilirler. Takısız ad tamlamalarının tamlayanları derecelendirilemez.

Daha önce belirttiğimiz gibi isim ve sıfatın bağımsız türler olduğu görüşüne itiraz eden Grönbech (1995:22), bu fikrini Eski Türkçeden aldığı şu teşkillerle destekler: Sıfat denilen kelimeler tek başına oldukları zaman diğer adlar gibi çekilirler: *edgüg* ‘(senin) iyin (avantajın)’, *akıg* ‘akı (kısarak)’; ve *edgü kişi* ‘iyi insan’, ‘*ak at*’. Bu ad takımlarıyla birinci kısmı madde ismi, cinsiyet göstergesi olanlar arasında kuruluş bakımından yoktur: *temir kapıg* ‘demir kapı’, *kız ogul* ‘kız (kız çocuk)’.

Harut (1992:36)’a göre iyelik ekinin varlığı ya da yokluğu, ad tamlası ile sıfat tamlamasını birbirinden ayırmak için yeterli bir ölçüdür: “Ad tamlamaları tamamlananın mutlaka iyelik eki aldığı tamlamalardır. Sıfat tamlamaları ise kesinlikle eksiz birleşmelerdir. Bu kesin sonuca karşın eksiz ad tamlaması, yani takısız tamlamayı kabullenmek dili zorlamaktır”.

1994-1996 arasında *Türk Dili* ve *Çağdaş Türk Dili* dergilerinin “*takısız tamlamalar sorunu*” ekseninde tekrar karşıt görüşlü grupların tartışmalarına sahne olduğu görülür.

“Ad takımını sıfat takımından ayıran en belirgin özellik, belirtilen eki (3. tk. kişi iyelik eki)dir.” diyen Türkseven (1994:90), takısız tamlama görüşünün bilimsel bir açıklaması olmadığını iddia eder.

Zülfikar, 1995 tarihli yazısında, o güne kadar takısız tamlamalara tanık olarak verilen örnekler üzerine odaklanarak bunların aslında sıfat tamlaması olduğunu ispatlamaya çalışır. Konuyla ilgili gördüğü şu örnekleri de açıklamaya çalışır:

1. *Halkbilim*, *Halkbank*, *Marmara Bira* gibi örneklerdeki aslen *belirtisiz isim tamlaması* olan yapıların *takısız ad tamlaması* başlığında değerlendirilmeye çalışılması yanlıştır.

2. *Radyo Tek, TRT 1, Butik Hasan* gibi Avrupa dillerinden alınan Türkçeye yabancı kalıpların da takısız ad tamlamasıyla ilgisi yoktur (Zülfikar, 1995:789).

Araştırmacılar tarafından, bir tamlamanın *takısız ad tamlaması* mı *sıfat tamlaması* mı olduğunu belirlemek için kullanılan yöntemlerden biri *eksiltili* biçimlerin mantiken kabul edilen genişletilmiş biçimlerini dayanak göstermektir. Örneğin, Kahraman (1995), Güveli (1969), Bolulu (1995) ve Zülfikar (1995) *altın bilezik* tamlamasının aslında *altından yapılmış bilezik* gibi bir öbeğin kısaltılmış biçimi olduğu üzerinde durur. Ancak aynı yöntemi kullanmalarına rağmen ulaştıkları sonuç farklıdır. Güveli (1969), Kahraman (1995) ve Zülfikar (1995) *altından yapılmış bilezik* sıfat takımından kısaltılmış *altın bilezik* takımının, yine bir *sıfat takımı* olduğunu; Bolulu (1995) ise *altından yapılmış bilezik* sıfat takımından kısaltılmış *altın bilezik* öbeğinin ad takımı olduğunu iddia eder. Üstelik bu yazarların dördü de sebep olarak *az çaba ilkesi* diye tanımlanan, Türkçenin anlatımı kısaltma ve yalınlaştırma eğilimini işaret ederler. Görüldüğü gibi başlangıçta aynı şekilde adlandırılan bir yapı, aynı yöntem kullanılarak açıklanmaya çalışılsa dahi, o yapıyı inceleyenlerce farklı sonuçlara bağlanmıştır.

TAKISIZ ad tamlamalarının tamlayanlarının derecelendirilemez olması, bazı araştırmacılar tarafından, bunları sıfat tamlamalarından ayıran bir özellik olarak zikredilmiştir (Eryaşar, 1995:31). Üzerinde uzun süre düşünülmeden ileri sürülen bu tarz iddiaların şu örnekte olduğu gibi kısa sürede cevaplandığı görülür: “Derecelendirilemeyen niteleme sıfatları da vardır: *canlı hayvan, burma büyük,...*” (Balcı, 1995:5)

Tamlamada tamlayan kelimenin türünü bulmak için tamlanana sorulan *ne?, hangi?* gibi sorular da bir ölçüt olarak kullanılamaz. Balcı, bu görüştekiler için de makul bir cevap verir: *-Nasıl köprü istiyorsunuz? -Geniş köprü istiyoruz. / -Sağlam köprü istiyoruz. / Asma köprü istiyoruz. / Taş köprü istiyoruz. / Tahta köprü istiyoruz* (1995:5).

Görüldüğü gibi aynı soruyla farklı niteleme sıfatlarını gösteren cevaplar alınabilmektedir. Dolayısıyla “şu soruyu sorunca aldığımız cevap şu kelime türünü gösterir” yöntemi, tamlamanın türünü belirlemede ölçü olarak kullanılmamalıdır.

Dilciler arasında konuyu farklı noktalardan ele alıp inceleyenler de olmuştur. Örneğin, Duman’a göre takısız diye adlandırılan eksiz tamlamalar, ya belirtisiz (daha az olarak

belirtili) isim tamlamalarının veya sıfat tamlamalarının eksilteli şekilleridir. Sıfat tamlamaları zaten eksiz kurulduklarına göre, belirtisiz (daha az olarak belirtili) tamlamaların belli bir gelişme sonrasında ortaya çıkmış bu iyeliksiz şekilleri (*kız çocuk ~ kız çocuğu, tere yağ ~ tere yağı vb*) vardır. Duman, bu yapılar için *takısız tamlama* teriminin kullanılabileceğini belirterek *ilgi hali eki olup iyelik eki olmayanlara bizim ev, ilgi hali eki olmayıp iyelik eki olanlara sacayak(ı)* tamlamalarını örnek gösterir (2002:7).

Gemalmaz (2010:251), isim tamlamasının derin yapısını ortaya koyan çalışmasında şu açıklamalarda bulunur: “Bir isim tamlaması en az iki isimle kurulur. Bu isimlerden en az biri tamlanan diğer[ler]i tamlayan durumundadır. Alışılmış ifadesiyle “belirtisiz isim tamlamaları” **niteleme**, “belirtili isim tamlamaları” ise – adlandırmadan da anlaşılacağı gibi – **belirtme** grubu oluşturur. Yani, **tamlayan** öge durumundaki isim, belirtisiz isim tamlamalarında bir **niteleme sıfatı** (S2), belirtili isim tamlamalarında ise bir **belirtme sıfatı** (S1) görevi yüklenmiştir. Gemalmaz’a göre niteleyen ismi özel ek, edat ve kuruluşlarla sıfatlaştırılınca sıfat tamlası yapılmış olur.

Gemalmaz’ın işaret ettiği *isim* ile *isim* arasındaki derin yapı ilişkisi, isim tamlamalarının kuruluşunu açıklamaktadır.

Bize göre, sıfat tamlaması, isim ile isim arasındaki dil kuruluşlarından biri olan isim tamlamasının sıfat işlevli bir türü olarak kabul edilebilir. Bu da ek olmadan yapılan bir tamlama türü olduğu için yapısal olarak *takısız* denilen tamlamaya karşılık gelmektedir; dolayısıyla bu türü ikinci bir “*takısız tamlama*” adıyla adlandırmaya da gerek yoktur. Ayrıca *takısız* olma bu türün adı değil, ancak belirtisi olabilir.

1. BÖLÜM: KÖKENLERİNE GÖRE SIFATLAR

1.1. Türkçe Kökenli Sıfatlar

Bu bölümde ele alınan sıfatlar aslen basit, türemiş veya birleşik adlar olup fiillerin söz dizimindeki anlak sıfat kullanımları (sıfat-filler) ve yeni bir anlam oluşturmadan adları sıfat olarak görevlendiren eklerle (+IIG, +sIz, +IIk vb.) genişletilmiş şekiller bu listeye alınmamıştır. Ancak söz konusu eklerle yeni bir anlam yani yeni bir kelime oluşturulmuş ise aşağıdaki listede bulunabilirler. Bu bölüme alınmayan söz dizimlik unsurlara, “İşlevlerine Göre Sıfatlar” başlığı altında yer verilmiştir.

A

- açığ** : ...ol ogurda **açığ** emgekke tegmiş erserler ... (M 65-21) “...bu sebepten **acı** ızdıraba duçar olmuş iseler ...”
- açsık** : ...olar amarıları **açsık** kılınçlıg tevlig kürlüg köñüllüg erdiler (M 75-37) “...bunlardan bazıları **aç** amelli hileli düşüncelere sahip idiler.”
- açsız** : ...**açsız** kızsız kısıgsız kavıgsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...**tok**, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”
- adgar** : **adgar** atların yarataglag körtle kañlılar... (M 12-1) “**Aygır** atların koşulduğu güzel arabalar...”
- adın** : bar **adın** bahşılar kiginç birü sözler (Üİ 97a-13) “(Bu soruya) cevap vererek söyleyen **diğer** hocalar var.”
- adınçığ** : añar **adınçığ** bark yaraturtum (KT-G12) “Onlara **olağanüstü** bir türbe yaptırtım.”
- adırtlıg** : amtı bildürkelir üçün **adırtlıg** otgurak akıgsız ertükin anın munda katnayu sözleser yme ök mün kadak bolmaz (Üİ 97b-5) “Şimdi (yol gerçeğinin) **net** ve kesin olarak asrava’sız olduğunu bildirmek için, bu yüzden burada tekrar ederek söylese de, hata olmaz.”

- adruk** : kaltı nomug adırtlamakta öñi yok yig **adruk** al altag tarkardaçı alku nizvanıların (Üİ 100a-15) “Şöyle ki, dharma’yı ayırt etmekten başka bütün klesa’ları uzaklaştıracak daha iyi, **üstün** çare-yol yok.”
- agarlag** : yime bir ogurda ... **agarlag** içlig udçı kızı ... (M 60-20) “Yine bir zamanda ... **gebe** bir çoban kızı ...”
- agır** : bödke özüm olurup bunça **agır** törüg tört bulundakı ... (BK-D2) “Bu devirde kendim (tahta) oturup bunca **değerli** yasayı dört bucaktaki ...”
- btanati atlıg **agır** iglig toyınnıñ iduk eligin börte yarlık(ap) ölür özinte ozgurup arha(nt) kutınga tegürü yarlıkadı (M 5-38) “Bhadanta adlı bir **ağır** hasta rahibin mukaddes eline haşmetle temas edip ölmek üzere olan vücudunu kurtarıp veliliğe haşmetle ulaştırdı.”
- aglak** : antada ... erü sar samar köp kalın ... e öñi ödrülüp yaka ... **aglak** söğüt tüpinte (o)lurgalı küseyür (er)tim (M 35-23) “Bunun üzerine ... Samadhi. Pek çok ... ayrılıp ... **issız** (bir yerde) ağacın dibinde oturmayı arzular.”
- aglak** tözkerinçsiz erdemi ol erür (KİP-210) “(İşte) **yüksek**, anlaşılması güç kabiliyeti budur.”
- agu** : ...agulug yılan bar **agu** tını iraktın ançulayu közünür (İKP XXXVIII-4) “...zehirli yılan var. Onların **zehirli** nefesi uzaktan, öylece görünür.”
- ak** : alp şalçı **ak** atın binip tegmiş (KT-D40) “Alp Şalçı **kır** atına binip hücum etmiş.”
- akınçu** : ...ulug çigşi **akınçu** alp bilge çigşi...(Ta-K1) “...Ulug Çigşi, **Akıncı** Alp Bilge Çigşi...”
- ala** : **ala** atlıg yol teñri men (IB-2) “**Alaca** atlı yol tanrısıyım.”
- alkıg** : seņrem içinte keņ **alkıg** arıg körkle adınçıg muñadınçıg etig yaratıglarıg... (HT-283) “Manastır içinde geniş, **açıklık** (bir yerde) temiz, güzel, hayranlık ve şaşkınlık verici süsleri...”

- alku** : inçip **alku** nomlar otgurak bolur iki törlüg (Üİ 97b-7) “Yani **bütün** dharma’lar kesinlikle iki türlü olur.”
- alku** akıglar anda iyin üklimez (Üİ 101b-11) “**Hiçbir** asrava orada (ona) uygun olarak çoğalmaz.
- almır** : biz yine az **almır** köñülümüz küçlüg bolup söz kılınçımıznı tıda umadımız (M 72-47) “Bizim ise **hırslı** duygularımız güçlenip söz (ile işlediğimiz) amellerimize engel olamadık.”
- alp:** bilge kagan ermiş **alp** kagan ermiş (KT-D3) “(Onlar) akıllı hükümdarlar imiş, **cesur** hükümdarlar imiş.”
- iki törlüg öçmekler **alp** ukguluk erür (Üİ 101b-6) “İki türlü sönmeler **zor** anlaşılındırlar.”
- (a)ntag türlüg **alp** erdemlig kanamlag yürekliğ bek kat(ıg) köñüllüg tınlıg bolur (M 9-33) “O derece **yüksek** faziletli istekleri yerine getirilmiş, cesur ve kararlı bir yaratık (mevcut)tur.”
- alpagut** : **alpagut** erke yükünürmen (ETŞ 10-47) “**kahraman** yiğit önünde hürmetle eğilirim.”
- altı** : **altı** çub sogdak tapa süledimiz buzdumuz (KT-D31) “**Altı** bölgeyi Soğdakilere doğru sefer ettik.”
- altun** : yarın kiçe **altun** örgin üze olurupan menjileyür men (IB-1) “Sabah akşam **altın** taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”
- amrak** : amtı **amrak** oğlanım ança bilinler bu ırk bitig edgü ol (IB-66) “Şimdi, **sevgili** çocuğum, şöylece biliniz: bu fal kitabı iyidir.”
- amrançig** : alku erdinilerin idiglig **amrançig** köl yuullar içinte (ETŞ 20E-129) “Her türlü cevher ile süslü, **güzel** göl ve pınarlar arasında...”
- amranmaklag** : çşaputlug etüzler köñüllerinte **amranmaklag** ot tamturdumuz (M 107-3) “Dini ahlak kurallarına riayet eden kimselerin gönüllerinde **şehvet** duygusunu tutuşturduk.”

- amal** (bk. amıl) : ... öñi kiterip (antag) osuglug ürük **amal** tünün ... (M 26-8) “... uzaklaştırıp, böyle **sakin** bir gecede ...”
- amıl** (bk. amal) : ...örüg **amıl** itigsiz erksinmekke tükellig inçgü... (AY 166-7) “...sakin, **durgun** eylemsiz egemenliğe bütünüyle sahip...”
- amtıkı** : birök sözlemedük nomug yörüg üze ülgüleser **amtıkı** sizik abipirayı anılayu ok takı tüpükmez (Üİ 97b-13) “Eğer söylemediği şeyi izah ile ölçse, **söz konusu** sorunun manası yine bu şekilde de bitmez.”
- ançama** : **ançama** yarasınçığ otun karımak sen (M 12-39) “**Ne kadar** iğrenç ve kabasın.”
- antag** : **antag** ödke ökünüp kül tiginig az erin irtürü ittımız (KT-D40) “(Kötü şartların hep bir araya geldiği) **böyle** bir zamana üzülüp Kül Tigin’i az (miktar) er ile ulaştırıp gönderdik.”
- añ** (bk. añ) : amtı bu nomlug savag **añ** magt ilte raçagri kent uluşda ukmış kergek (M 6-2) “İmdi bu dini hadiseyi, **fevkalade** Magadha ülkesinde, Rajagrha adlı baş şehirde tasavvur etmek lazımdır.”
- añsız** : bu yirtinçüde **añsız** öküş nomlug telim taşım çoğ yalın belgülig bolmış erür (M 7-13) “Bu dünyada **fevkalade**, büyük dinin gür ışığı belirmiştir.”
- añıg** (bk. ayıg) : yagru koontukda kisre **añıg** bilig anta öyür ermiş (KT-G5) “(Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) **fesatlıklarını** o zaman düşünürler imiş.”
- añıg** kişi ança boşgurur ermiş (KT-G7) “**Kötü** (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş.”
- anuk** : **anuk** buznu suv timetin arsızıp kalma (ETŞ 12-16) “**Hazır** buza, su değildir diye, aldanıp kalma.”

- apa**¹ : **apa** tarkan başlayu ulayu şadapıt begler (BK-G13) “**Apa** Tarkan başta olmak üzere (bütün) Şadapıt beyler”.
- ara** : turum **ara** erde kışga bir kşan ödte... (ETŞ 9-38) “**derhal geçen**, çok kısa bir an içinde...”
- arag** (bk. arıg) : takı yime kim kayu tınlıg upası upasançlarını biş çşaput bir kün bir tün küzedgülüg baçag sekiz çşaput **arag** turug köñülin tutsar... (M 27-14) “Ve yine her hangi bir yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlak kuralını bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) sekiz ahlak kaidesini **temiz** kalple tatbik etse...”
- arıg** (bk. arag) : men anı **arıg** çşaptlıg ...in itdim bezedim (M 21-5) “Ben onu **temiz** ahlaklı ... süsledim.”
- arış** : utgurak çın **arış** arıg üç nom tilgenin... (ETŞ 9-54) “tamamiyle gerçek, **temiz**, pak üç töre çarkını...”
- arka** : **arka** kamağ paramıtlar arasın... (ETŞ 15-32) “**diğer** bütün faziletler arasında...”
- artak** : azuça yeme kkirliğ tapçalıg yavız **artak** aş içğülerig adınlarka birdim erser... (AY 135-13) “Veyahut da kirli, pasaklı, kötü **bozuk** yiyecek (ve) içecekleri başkalarına verdim ise...”
- aruksuz** : burhan kutılıg küşüşinte ançakı-a yme tınmadın kılğulug işiñe **aruksuz** köñülin arıtı armadı (ÇB-273) “Burhan seadeti(ne nail olanlara yakışan) gayret(ler)inde şu kadarcık bile dinlenmeden kılınması gerek iş(ler)in(d)e, **za’fsız** gönlü (sayesinde) hiç yorulmadı.”
- asgançu** : **asgançu** tagun sav sözledimiz (M 69-7) “Yaltaklanıp, **riyakârane** sözler sarfettik.”

¹ Eski Türkçede akrabalık terimi olarak gösterilen *apa* ‘büyüklük, yaşlılık’ ifade eder (Gömeç, 2002:930). Bu anlamın ‘baş kumandan’ unvanına kaynaklık ettiği düşünülmektedir (Donuk, 1988:2).

- avçı** : ol dantipali ilig alp katag **avçı** erenleri alpavutları birle... (DB-54) “O Dantipala han, alp kuvvetli **avcı** bahadırları kahramamanları ile...”
- ayag** : ...agir **ayag** köñüllerin bir uçlug kılıp inçe tip timiş kergek (AY 132-16) “büyük **saygılı** gönüllerini bir yönlü duruma getirip, şöylece demiş (olsalar) gerek.”
- ayançang:** ...tükel bilge biliglig ol tip **ayançang** köngül öritmiş erser... (AY 147-14) “...eksiksiz bilge bilgilidir, diye **saygılı** duygu beslemiş ise...”
- ayıg** (bk. ańıg) : kaltı taplagıg bulmışlar **ayıg** ajunta bulurlar bilmetin öçmekig (Üİ 125a-13) “Şöyle ki, (dharma’yla kazanılan) tahammülü bulmuş olanlar, **kötü** varlık biçiminde bilmeden sönmeyi bulurlar.”
- az** : **az** bodunug üküş kıltım (KT-G10) “...**az** halkı çok yaptım.”
- azag** : kaltı puranı ulatı **azag** nomluglar sözleyürler tıtagsız kentün belgürer tip... (M 41-14) “Purana ve diğér **yanlış** kitapların dediğı gibi sebepsiz, kendiliğinden zuhur eder diye...”
- azkıña** : ulug irkin **azkıña** erin tezip bardı (KT-D34) “Ulu İrkin **azıcık** erle kaçıp gitti.”
- azman** : kül tigin **azman** akıg binip oplayu tegdi (KT-K5) “Kül Tigin **Azman** kır (at)ına binip sabırzısca hücum etti.”
- B**
- baç** : barayın tiser **baç** amrakım (ETŞ 4-10) “Gideyim desem, **güzel** sevgilim”
- bag** : altı **bag** budunka beg ertim (Uy.Ta.-2) “Altı **müttefik** buduna beğ idim.”
- baga** : ... ataman tarkan tunyukuk buyla **baga** tarkan ulayu buyruk... (BK-G14) “... Ataman Tarkan, Tunyukuk Buyla **Bağa** Tarkan ve kumandanlar...”
- bagır** : sekiz **bagır** küzenüzi on kara küzenüsü... (Aç. c-4) “Sekiz **bakır** aynası, on kara aynası...”
- bar** : bo titir yok tözlüg nomlarta **bar** tözlüg nom bütmeke (AY 146-13) “(İşte) budur boş esaslı öğretilerde **var** esaslı öğretini(n) bitmesi.”

- barça** : ...bu çştani ilig beg siziksiz bu tün ök alku yeklerig **barça** bulun yıñak saçgay (ÇB-251) “...bu Çştana han bey şüpheşiz bu aynı gece bütün şeytanları **bütün** istikamet(lere) yan(lara) saçacak(tır).”
- basınçsız** : ...açsız kızsız kısıgsız kavrıgsız yağısız börisiz **basınçsız** unçsuz irtsiz birtsiz muñsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötişvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, **minnetsiz**, yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”
- başagut** : ... motgalyan at(lıg) ... **başagut** tıtsı ... (M 49-22) “... Maudgalyayana adlı ... **esas** talebe ...”
- başgu** : kül tigin **başgu** boz at binip tegdi (KT-D37) “Kül Tigin **alını akıtmalı** boz ata binip hücum etti.”
- baştınkı** : (mayt)rısimit nom bitigde ... (badarı)nıñ yağış yag ... **baştınkı** ülüş tükedi (M 14-10) “Maytrısimit kitabında ... (Badhari)nin kurban sunması (adlı) **birinci** bölüm bitti.”
- batut** : yime yaşut **batut** kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp ökünç köñül öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-10) “**Gizli** amellerle günah işleyip pişmanlık duyguları duymayanlar ise şöyle düşünürler.”
- bay** : **bay** er koñı ürküpen barmış (IB-27) “**Zengin** (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış.”
- baz** : yırya **baz** kagan tokuz oguz bodun yağı ermiş (KT-D14) “Kuzeyde **bağımlı** Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş.”
- beçel** : ... iglig kemlig bertük **beçel** tınlıglarıg açınsar... (M 52-52) “... hasta, bereli, **sakat** (?) yaratıklara ihtimam etseler...”
- bedük** : **bedük** tiz üze ünüpen möñreyür men (IB-60) “**Yüksek** dizlerimin üstüne çıkararak böğürürüm.”
- beg** : **beg** er yuntınaru barmış (IB-5) “**Bey** atlarına doğru gitmiş”

- begrek** : siz kişide adruk **begrek** er közünür siz (İKP LXVI-5) “Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve **çok asil** biri gibi görünüyorsunuz.”
- bek** : (a)ntag türüg alp erdemlig kanamlag yürekli**g bek** kat(ıg) köñüllü**g tınlıg** bolur (M 9-33) “O derece yüksek faziletli istekleri yerine getirilmiş, cesur ve **kararlı** bir yaratık (mevcut)tur.”
- bekiz** : yol kirtük akıglı**gıg** yörgüte karıkta öngi kiterip ertürü tüketmek üze **bekiz** belgölü**g bililü** tükedti erti akıgsız ertüki (Üİ 97a-11) “Yol gerçe**ğini** asrava’lıyı izah ederken, Karika’dan çıkarak asravasız oldu**ğu** fazlasıyla **açık** ve seçik olarak mükemmelen bilindi.”
- beñgü** (bk. meñü) : **beñgü** taş tokıtdım (KT-G12) “...**ebedî** taş hâkkettirdim.”
- berk** : toplup önünçsüz **berk** yigi arı**gıg**... (ETŞ 10-57) “aşılıp geçilmez **sık** kalın ormanını...”
- bertük** : ... iglig kemlig **bertük** beçel tınlı**gıg** açın**sa**... (M 52-52) “... hasta, **bereli**, sakat (?) yaratıklara ihtimam etseler...”
- beş** (bk. biş) : otuz yaşıma **beş** balık tapa süledim (BK-D28) “Otuz yaşımda **Beşbalık**’a doğru sefer ettim.”
- beşinç** : **beşinç** ay üç yegirmike kalışda sünüşdüm (Ta-G2) “**Beşinci** ayın on üçünde Kalış’da savaştım.”
- bıñ** : **bıñ** señüt kara bodun turuyın kañım kanka ötünti (Ta-G4) “**bin** general ve halka karşı aya**ğa** kalkarak babam Kağan’a (şöyle) dilekte bulundular.”
- bidgüçi** : **bidgüçi** er anta it...lti. (ŞU-G3) “Oradan **keşifçi** / **öncü** er gönderdim.”
- bilge** : edgü **bilge** kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş (KT-G6) “İyi (ve) **akıllı** kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş.”
- bir** : **bir** erig okun urtı (KT-D36) “**Bir** eri okla vurdu...”
- bu ok etüzin teñri yiri**ne** agtınıp hormuzta teñri birle **bir** orunta olur**du**m (M 45-9) “Bizzat bu vücut ile tanrılar yerine çıkıp tanrı İndra ile **bir** yerde oturdum.”

- bir bir** : öñin öñin adırıp böldeçi adırtladaçı tört törlüg tözünler kirtüsin to ürlüksüzte ulatı altı yigirmi ugurlarta **bir bir** kirtüke irdeçi öñin öñin öz ugurları üze adırıp bilir (Üİ 108b-3) “Dört türlü asiller gerçeğini türlü türlü ayırıp bölen-ayırıt eden bu geçiciden başlayarak on altı zihni aktivitede **her bir** gerçeğe vasıl olan ayrı ayrı kendi zihni aktiviteleri ile ayırıp bilirler.”
- birdemlig** : bo prapti erür üçün akıglıg **birdemlig** tarkarmak ermez (Üİ 110a-3) “Bu prapti, asrava’lı olduğu için, “**tam** uzaklaştırma” değildir.
- birer** : **birer** bahşılar sözler (Üİ 97b-12) “**Bazı** hocalar söyler:”
...ötrü olar **birer** şlok **birer** padak nomlarıg nomlagalı... (AY 167-3) “...daha sonra onlar(m) **birer** şiir, **birer** koşuk (ile) öğretileri açıklamak için...”
birer kogta kog sanınca nom oğuş ol ok (ETŞ 13A-9) “**Her** zerrede, zerre sayısınca töre ailesi ve bunların...”
- birigerü** : kaganı **birigerü** uçı altun yış kidin uçı kögmen iligerü uçı költ... (Ta-B5) “kağanınki: **güney** ucu Altay Dağları, batı ucu Kögmen (=Tannu-Tuva Dağları), doğu ucu...”
- birkiye** : **birkiye** amrak oğlumın siziñe tutuzur men (İKP XXV-4) “**Biricik** sevgili oğlumu size emanet ediyorum.”
- biş** (bk. beş) : bir yılka **biş** yolu sünüşdümüz (KT-K4) “(Onlarla) bir yılda **beş** kez savaştık.”
- bişinç** : lagzin yıl **bişinç** ay yiti otuzka yog ertürtüm (BK-G10) “Domuz yılının **beşinci** ayının yirmi yedisinde cenaze (törenini) tamamladım.
- bo** (bk.bu, bol) : **bo** kök kalıkta ulatı üç törlüg itigsizlerniñ ulatı... (Üİ 97a-7) “**Bu** gökten başlayarak üç türlü şartsız (durum)ların ve...”
- bodrak** : bıñ **bodrak** yont esizime (E45-8) “**Serbest otlanan** binlerce atlarım, ne yazık bana!”
- bogdam** : **bogdam** atıñ tegşilip tatıglıg bolduñ (ETŞ 35-84) “**Küflenmiş** adın değışip, sevimli oldun.”

- bol** (bk.bu, bo) : **bol** tıltagın kök kalık tüzü alku orunlarta bolur (Üİ 103b-10) “**Bu** sebeple, gök bütün her yerde olur.”
- borlukçı** : ol **borlukçı** er ... (İKP LXXIV-7) “O **bahçıvan** ...”
- boş** : **boş** köñülin yağısızın burkan bolup... (ETŞ 16-94) “**boş** gönül ile, düşman bir burka olup...”
- boşgutsuz** : ... ölürür atlıg **boşgutsuz** tınlıg bar (M 2-1) “... öldürür, adlı **öğrenmeyen** bir yaratık vardır.”
- boz** : eñ ilki tadıkıñ çorıñ **boz** atıg binip oplayu tegdi (KT-D32) “(Kül Tigin) ilk önce Tadık Çor’un **boz** atına binip hücum etti.”
- bök** (böke) : [te]ñri kılıntukda uygur kagan olurmış **bök** ulug kagan (Tes-K1) “Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) **yüce** ve ulu kağan [imiş]”
- bu** (bk.bo, bol) : azu **bu** sabımda igid bar gu (KT-G10) “Yoksa, **bu** sözümde yalan var mı?”
- bulganyuk** : bu muntag biş çöbik **bulganyuk** iritmiş kısqa özte yaşta burkanlar yırtınçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle beş kötü, iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi.”
- bunca** : **bunça** yirke tegi yoritdım (KT-G4) “...**bunca** diyara kadar (ordularımı) yürüttüm.”
- burkırak** : **burkırak** yüzün ... inçe (tip) tidi (M 10-40) “**Asık** bir yüzle Brahman Nirdhana şöyle dedi”
- buşıcı** : kamag ağılıkımtaki ed tavarımın **buşıcı** koltguçı dıntarlar ilitdiler (M 12-47) “Hazinemdeki bütün malımı mülkümü, **sadakacı** dilenci rahipler götürdüler.”
- buyruk** : ...biriye şadpıt begler yıriya tarkat **buyruk** begler ...(KT-G1) “...sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkan’lar (ve) **kumandan** beyler...”

bügü : ulatı **bügü** biliglig burkanlarnan alkamış alkışların öp sakınıp yarlıkançuçı biliglig üç sünün yülegün sançıtmiş osuglug bolup ... (M 33-35) “Diğer **hikmetli** burkanların övülmüş takdislerini düşünüp idrak edip, merhametli üç (çatallı) mızrak ve bıçak ile dövüşmüş gibi olup ...”

bük : iç teriñ kat **bük** tagta... (ETŞ 8-9) “İç-içe, derin, kat-kıt, **kıvrım-kıvrım** dağlarda...”

Ç

çab : ... beş sünüş sünüşdükde küli çur andak bilge eşi **çab** eşi erti (KÇ-17) “Beş savaş savaşdıkta Küli çur bilge eşi **meşhur** eşi (onun) kahramanı, yiğiti idi.”

çalpak : çandik **çalpak** evig tidip önüşüg tileyü... (ETŞ 13C-91) “Çandik **kirli** evi yıkıp, çıkışı arzulayarak...”

çıgañ : **çıgañ** bodunug bay kıldım (KT-G10) “**Fakir** halkı zengin yaptım.”

çikin : ... **çikin** etüzlüg ulug (tegi)mliñ arhantlar bolurlar (M 50-9) “... **ibrişim** vücutlu, büyük nasipli veli olurlar.”

çöbik : bu muntag biş **çöbik** bulganyuk iritmiş kısqa özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle beş **kötü**, iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi.”

E

edgü : **edgü** bilge kişig **edgü** alp kişig yoritmaz ermiş (KT-G6) “**İyi** (ve) akıllı kişileri, **iyi** (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş.”

ırak erser yablak agı birür yaguk erser **edgü** agı birür (KT-G7) “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise **iyi** hediyeler verir.”

edgülüg : ayagka tegimlig gunamati bahşı munı sözler **edgülüg** ögrünç tip (Üİ 110a-15) “Saygı değer Gunamati Hoca, -Buna “**üstün vasıflı** sevinç” derler.-”

- egri** : **egri** yorıg kemişgil tetrü sakınç tarkargıl (ETŞ 35-79) “**Eğri** tavır ve hareketi bırak, ters düşünceleri kendinden uzaklaştır.”
- eki** (bk. ekki) : inim kül tigin birle **eki** şad birle ölü yitü kazgantım (KT-D27) “Kardeşim Kül Tigin ile, **iki** Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım.”
- ekinti** : **ekinti** kün örtçe kızıp kelti (T2-B4) “**İkinci** gün ateş gibi kızarıp (üzerimize) geldiler.”
- ekki** (bk. eki) : kapagda **ekki** arıg kızlar turur (İKP XLI-2) “Kapıda tertemiz **iki** kız duruyordu.”
- elig** : **elig** yıl işig küçüg birmiş (KT-D8) “**Elli** yıl hizmet etmişler.”
- elik** : sagır içre **elik** kiyik kirmiş (IB-63) “Avlak içine bir **erkek** karaca girmiş.”
- eñ** (bk. añ) : ...teñri teñrisi burkan **eñ** magat ilte narayançan ügüz kıdıgınta... (AY 172-7) “...tanrılar tanrısı Buda, **olağanüstü** Magadha ülkesinde, Nairanjana ırmağı kıyısında...”
- eñite** : süzük köñülin yaruk yüzün añsız ögrünçülüğün **eñite** etüzün külçire yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-28) “Temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle, **iki büklüm** vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”
- er** : **er** erdemim ebim akuz (E1-3) “Benim **asker** yiğitliğim, evim, ah felaket!”
- erk** : erdem bolsar budunıg **erk** budunıg (Alt. II-3) “erdem olursa kavmi **kuvvetli** kavmidir.”
- erkek** : ...kayu uzun tonlug tınlıglar tişi etözün erip **erkek** etözün bulayın tip küseserler... (AY 157-7) “Bazı uzun giysili (dişi) canlılar dişi vücutlu olup “**erkek** vücudunu bulayım” diye dileseler...”
- erüş** : ...şanki çkvirt ilig kanta ulatı **erüş** öküş balıklıg buduntın ayag çilteg aşayu ... (M 35-14) “...Şankha, dünya hükümdarı ve diğer **sayısız** şehirli halktan saygı ve tazim gördü.”

- ertimlig** : muna **ertimlig** etüzümüz ertip barsar al(ku) ed tavar barça tolp karılsar... (M 1-13) “İşte bu **fani** vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk, hepsi birbirine karışınca...”
- eski** : **eski** atıj tegşilip yaŋı boltıj (ETŞ 35-84) “**Eski** adın değişip, yeni oldun.”
- esri** : **esri** amga yalım kayaka ünüp barmış ölümtede ozmiş (IB-49) “**Benekli** yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş.”
- et** : olarnaŋ ara **et** yumgak etüzlüglar ... temir tumşukluglar kargalar... (M 74-49) “Bunların arasında **et** ve yumak vücutlular ... demir gagalılar, kargalar...”
- etinlig** : ...maytrı burkan **etinlig** seviglig ezrua ünin kü kelig erdemlig tıtsıları ara ögütmiş purnı arhantıg (ok)ıp... (M 81-3) “...Maytrı burkan **çınlayan**, sevimli Ezrua sesi ile, meşhur zuhur kabiliyeti olan ve öğrencileri arasında övülmüş veli Purna’yı çağırıp...”
- ezük** : inçip yime ağı baramka azlanmakın başsız közsüz **ezük** yalğan savın sini sökti (M 13-2) “Bunun üzerineyine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla başsız, gözsüz **yalan** yanlış sözlerle sana sövdü.”
- I**
- ıduk** : üze türük teŋrisi türük **ıduk** yiri subı ança etmiş erinç (KT-D10) “Yukardaki Türk Tranrısı (ve) Türk **kutsal** yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar.”
- ırak** : ...**ırak** bodunug ança yagutir ermiş (KT-G5) “...**uzak**(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş.”
- ırşı** : ol yer suv **ırşı** teŋri bar erti (LIX-1) “Oysa oralarda, **ırşı** diye bir cin vardı.”

İ

- iç** : ... **iç** buyruk sebig kül erkin başlayu... (BK-G14) “... **Hassa** kumandanı Sebiğ Kül İrkin başta olmak üzere...”
- iç**-ılagım ötüken yeri (Ta-B5) “**İç** ormanlarım / asıl ormanlarım Ötüken yeri / Ötüken Bölgesi”
- içlig** : yime bir ogurda ... agarlag **içlig** udçı kızı ... (M 60-20) “Yine bir zamanda ... **gebe** bir çoban kızı ...”
- içre** : apa tarkangaru **içre** sab ıdmış (T1-K10) “Apa Tarkan’a (ise) **gizli** mesaj göndermiş.”
- idiz** : ..**idiz** karşıdın inip yavaş minülerke minip... (M 51-49) “...**yüksek** saraydan iner, yavaş hayvanlara binip...”
- igid** : ...nom tözin tuyunu **igid** yanluk sakınçlarıg öçürü kşanti kılsar... (AY 146-15) “...öğreti esasını kavrayıp, **yalan** yanlış düşünceleri yok edip af dilese...”
- neçe **igid** kişi tanukı boltumuz erser... (H-101) “Nice **hilekâr** adama şahit olduk ise...”
- ikirçgü** : ... uvşak kılınçlıg **ikirçgü** köñüllüg yalñuklarka ... (ETŞ 7-307) “... küçük hareketli gönülleri **tereddütle dolu** insanlara ...”
- ilbilge** : ...ögüm **ilbilge** katunug teñri töpüsinte tutup... (KT-D11) “...annem **İlbilge** Hatunu göğün tepesinden tutup...”
- iligerü** : kagangı birigerü uçı altun yış kidin uçı kögmen **iligerü** uçı költ... (Ta-B5) “kağanınki: güney ucu Altay Dağları, batı ucu Kögmen (=Tannu-Tuva Dağları), **doğu** ucu...”
- ilki** : **ilki** ajunta öküş türlüg buyan edgü kılınç kılmış ogrınta ... (M 1-5) “**İlk** âlemde çok çeşitli sevaplar işlediğimizden dolayı ...”
- ilkisiz** : kaltı men **ilkisiz** uzun sansartın berü ötgürü bökünkü künke tegi tört tugum biş ajun altı yoltakı tınlıglar birle katılı karılı... (AY 133-12) “Dahası ben,

başlangıçsız, uzun Samsara'dan beri bugünkü güne değin, dört doğum, beş varlık şekli, alt yoldaki canlılar ile karışa katıla..."

ilteriş : ...kaşım **ilteriş** kaganıg... (KT-D11) "...babam **İlteriş** Hakanı..."

iniş : **iniş** ödelekilerke ulalzun tip sakınçın koşmış... (ETŞ 15-91) "**gelecek** zamandakilere ulaşması düşüncesi ile nazmedilmiş..."

iritmiş : bu muntag biş çöbik bulganyuk **iritmiş** kışga özte yaşta burkanlar yırtinçüde belgürdi (M 9-24) "Bu böyle beş kötü, **iğrenç**, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi."

irig : ... **irig** sarsıg köñüllüg erdiler ... (M 57-3) "... **haset**, kötü kalpli idiler ..."

irinç : ... **irinç** yarlıg tınlıglarıg yazuk yañlukka tüşürgüçi erserler... (M 82-27) "... **sefil**, perişan (= zavallı) yaratıkları yanlışığa ve kötü yola yöneltenler ise..."

irinçü : ...kşanti çamkuy kılınıp tsuy **irinçü** ağır ayıg kılınçları neteg arıdı alkındı... (AY 138-19) "...af-bağışlanma dilediklerinde, **kötü**, hatalı davranışları nasıl silinip temizlendi..."

irkek : teglük kulun **irkek** yunt(t)a emig tileyür (IB-24) "Kör (bir) tay (emmek için) **erkek** atta meme arıyor."

isig : ...içimiz **isig** sangun itaçuk üçün bitidim (IB-67) "...ağabeyimiz **aziz** Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım."

antag ogrı boltı ol ok tınlıglarınñ **isig** kanların içtim (M 33-53) "Öyle zaman oldu (ki) bizzat bu yaratıkların **sıcak** kanlarını içtim."

işin : ...oot öñlüg **işin** saçların eñinlerinte tüşürüp... (ÇB-11) "...ateş rengi **örgü** (ve?) saçlarını omuzlarına düşürüp..."

K

kaç : ...adasız tudasız **kaç** kün içinte erdinilig otrukka tegdiler (İKP XXXIII-6) "...tehlikesiz ve engelsiz olarak, **birkaç** gün içinde mücevher adasına eriştiler."

- kaçan** : **kaçan** neñ ezük sözlemeçi men (M 11-11) “Ben **hiçbir** zaman yalan söylemem.”
- kadır** : kaltı bir okşagu biliglig işilerniñ amrak ogulkiyasın **kadır** bars tutmuş bolsar ... (M 33-16) “Bir misal: akıllı, zarif kadınlardan birinin sevgili oğulcuğunu **yırtıcı** bir kaplan yakalamış olsa ...”
- kalın** : yüz yılka tegi uzun özin **kalın** kutın igsiz togasız adasız tudasız ögrünçü meñin... (M 1-43) “Yüzyıla yakın uzun ömrü boyunca, **büyük** saadetlerle (vücudu) hastaliksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle...”
- ...balık ortusında beltirde **kalın** kovrag ara olgurtı (İKP LXX-5) “...şehrin ortasındaki bir yol kavşağına, **yoğun** bir kalabalığın arasına, oturttu.
- kamış** : men ölmüşte ken meniñ kramın **kamış** bagka ... (HT-455) “Ben öldükten sonra benim cesedimi **kamıştan** bir örtüye (sarıp) ...”
- kapagçı** : tegin ayıtsar **kapagçı** kırkın biz tediler (İKP XLII-5) “Prens sorunca, “Biz **kapıcı** kızlarız” dediler.”
- kap kara** : ... kışlık aşlık kaznakları alku kurunlug **kap kara** tütün tokımış belgürtir (M 101-37) “... kışlık (?), mutfak ve kiler (?) hep kurumlu, **kapkara** duman sürülmüş (gibi) zuhur ettirir.”
- kara** : **kara** költe sünüşdümüz (KT-K2) “(Onlarla) **kara** gölde savaştık.”
- karañku** : **karañku** sansar içinte men barıp togmaduk (ETŞ 18-24) “**Karanlık** samsara içinde benim gidip, doğmadığım bir yer”
- kararıg** : birü(k) kim ayıg kılınçlıg **kararıg** biligsiz kögüzlüg erser... (KİP-66) “Bir canlı varlık kötü amelli, **kararmış** ve bilgisiz gönüllü ise... ”
- karı** : **karı** üpgük yıl yarumazken etdi (IB-21) “**Yaşlı** hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü.”
- kasınçıg** : kuanşı im pusar kutadmak erdemi antag **kasınçıg** ulug titir (KİP-60) “Kuanşı im pusar’ın mesut etme gücü (işte) böyle **çok** büyüktür.”

- kat** : iç teriñ **kat** buk tagta... (ETŞ 8-9) “İç-içe, derin, **kat-kıt**, kıvrım-kıvrım dağlarda...”
- katgı** : kadir **katgı** katıg sav yügerü kelti... (ETŞ 35-12) “Sert, **kaba** ve haşin söz huzuruna geldi...”
- katag** (bk. katıg) : yalañuklar begi ilkideki ulug **katag** sav sözlemişiñizni öñsakınıñ (M 45-1) “İnsanların beyi! Vaktiyle pek **sert** sözler sarfettiğinizi önce hatırlayın!”
- katıg** (bk. katag) : (a)ntag türlüğ alp erdemlig kanamlag yürekliğ bek **kat(ıg)** köñüllüğ tınlıg bolur (M 9-33) “O derece yüksek faziletli istekleri yerine getirilmiş, cesur ve **kararlı** bir yaratık (mevcut)tur.”
- katın** : ...yarprak savın keterip **katın** savın tarkarıp evirdi erser... (HT-168) “...çetin sözlerini bırakıp, **tekrar edilmiş** sözlerini çıkarıp çevirdi ise...”
- katır** : irig **katır** yavlak içkekler öze ısırılmaktın... (ETŞ 10-66) “iri, **kaba** ve fena şeytanlar tarafından ısırılmaktan dolayı...”
- kavrıgsız** : ...açsız kızsız kısıgsız **kavrıgsız** yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muñsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür **müstakil**, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”
- kayu** : **kayu** tıltagın tiptiser dört kirtülerde tutulmaduk üçün (Üİ 100b-5) “**Hangi** sebeple? dersen, dört gerçeklerde tutulmadığı için.”
- keñç** : birük **keñç** urı keñç kızlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-139) “**Genç** oğlan ve genç kızların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”
- keyikçi** : yime ök bir **keyikçi** er erdi (M 58-54) “Ve bir de **avcı** vardı.”
- kınıg** : **kınıg** köñüllüğ avışın sit satan kılıp... (ÇB-268) “Müessir sihir formüllerini (ve) siddhisadhana(yi) ifa edip...”

- kıyrıtı** : ...ol kişi tapa **kıyrıtı** yavlak közin körü umagaylar (KİP-33) “...o kimseye karşı **kızgın** ve kötü bakışlarla bakamazlar.”
- kısğa** : bu muntag biş çöbik bulganyuk iritmiş **kısğa** özte yaşta burkanlar yırtinçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle beş kötü, iğrenç, **kısa** hayatta burkanlar dünyada belirdi.”
- kısıgsız** : ...açsız kızsız **kısıgsız** kavırsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muırsız taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvı bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, **hür** müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”
- kız** : eşilik **kız** oglin küñ boltı (KT-D7) “Hanım olmağa layık **kız** evladı cariye oldu.”
- kızıg** : **kızıg** oruntakılar barça öntiler (ETŞ 7-212) “**Sıkıntıda**ki mahlûkların hepsi kurtuldu.”
- kızıl** : yaşıl kaya yaylagım **kızıl** kaya kışlagım ol (IB-51) “Yeşil kayalar yazlığım, **kızıl** kayalar kışlığım.”
- kızısız** : ...açsız **kızısız** kıısıgsız kavırsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muırsız taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvı bayagutlar... (M 3-17) “...tok, **dertsiz**, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”
- kız kısğa** : ançulayu yime mini osuglug **kız kısğa** bilge biligler neñ biligin tözün maytrınıñ bilge biligiñe yüleşürgeli bolmaz (M 38-20) “Aynı şekilde benim gibi **pek az** bilgili kimselerin bilgisi, asil Maytrı’nın bilgisi le mukayese edilemez.”
- kiç** : kirtgünmedin tıtag töşke **kiç** ödün yığılmış (ETŞ 13A-16) “Sebep köküne inanmadan, **uzun** zamandan beri toplanmış.”

- kiçig** : ...taygüntan manıstantakı **kiçig** di[n]tar burua guru eşid[ip]... (IB-67)
“...Taygüntan manastırında, (ben) **genç** dindar (mürüt), mürşit kâhinden işitip...”
- kiçigkiye** : antag tınlıg **kiçigkiye** çimeli ölürüp utguradı tamuda togar (M 59-24)
“Bunun gibi bir yaratık, **küçücük** bir karınca öldürünce muhakkak cehennemde doğar.”
- kidin** : yaylagım ötüken kuzı **kidin** uçı... (Ta-B5) “Yaylağım Ötüken’in kuzey (tarafı) **batı** ucu...”
- kiñ** : **kiñ** bilge bilig kolulamak titir (KİP-194) “**Geniş** bir hikmet (ile teçhiz edilmiş) bir ant içmedir.”
- kirtgünç** : sizler kamag korkmañlar arıg süzük **kirtgünç** köñülin kuanşı im pusar atın atañlar (KİP-51) “Siz hiç biriniz korkmayın! Temiz, duru, **imanlı** gönül ile Kuanşı im pusar adını anınız.”
- kirtü** : ikinti tartar çın **kirtü** töz yörügü (Üİ 99b-4) “İkinci olarak, hakiki-**gerçek** kökün izahını çeker.”
- kobı** : üküş atlıg ögrünçün yook **kobı** atlıg korkınçıñ yook (IB-36) “(Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan sende) **az** atı olan bir kişinin korkusu (da) yok.”
- kodıkı** : takı yime **kodıkı** yavaz ed tavarlarıg satıgka tegzün tip ögdümüz (M 61-19) “Ve yine **bayağı**, kötü malları satılsın diye övdük.”
- koltguçı** : kamag ağıkımtakı ed tavarımın buşıçı **koltguçı** dıntarlar ilitdiler (M 12-47) “Hazinemdeki bütün malımı mülkümü, sadakacı **dilenci** rahipler götürdüler.”
- kop** : teñridem közin berü kayıp balık uluşug burkan şazının **kop** adada küyü küzedü tutmakı bolzun (M 1-60) “İlahi gözlerini beriye çevirip şehirleri, Burkan şeraitini **bütün** tehlikelerden her zaman korusunlar.”

- korkunçig** : kaltı sözlegüde bimbasari tip muni sözleyür **korkunçig** urungut tip (Üİ 109a-7) “Mesela Bimbasara diye söylediğinde, buna “**korkunç** savaşı” derler.”
- kozlug** : üç adrı şişlerig tevip **kozlug** oylarda südrüyürler (M 84-49) “Üç çatallı şişleri dizerler, **alevli** kömür çukurlarına sürüklerler.”
- kök** : üze **kök** teñri asra yağız yer kılıntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış (KT-D1) “Üstte **mavi** gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış.”
- kök** boymul toğan kuş men (IB-64) “**Ak boyunlu gri** bir şahinim.”
- kömür** : **kömür** tagda ... (Ta-D7) “**Kömür** Dağ’da...”
- köni** : basakı üç padaklar üze ukıtur ol **köni** yörügüg (Üİ 114a-5) “Ardındaki üç padaka ile onun **doğru** manasını açıklar.”
- köp** : **köp** ıgaç öre turur (ETŞ 32-1) “**Birçok** ağaçlar dimdik ayakta durur”
- körkle** : himavanti tagınıñ yınakınta bagirati atlıg ögüz kızıgınta kapilvastu atlıg küsençig **körkle** balık bar (M 13-43) “Himalaya dağı cihetinde Bhagiratha adlı ırmağın kıyısında, Kapilavastu adlı şirin ve **güzel** bir şehir vardır.”
- körklüg** : **körklüg** altı kızlarag ... kişilenti erti (M 5-1) “**güzel** altı kız (ile) evlenmiş idi.”
- körksüz** : ol antag biş çöbik yavlak ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antag **körksüz** kılınçlıg erserler... (M 58-9) “Şu beş kötü devirde evden barktan çıkmış olan rahipler böyle **çirkin** amelli olurlarsa...”
- köyük** : amarıları kurug süñük **köyük** etüzin örtenü köye kel(ir)ler (M 74-5) “Bazıları kuru kemik ve **yanmış** vücutları ile yanıp alevlenerek gelirler.”
- kuduz** : ...ulug bedük ud inek bogalar **kuduz** öküzler... (M 12-2) “...büyük, iri sığırlar, inekler boğalar **yabani** öküzler...”
- kurtga** : tetrü saçlıg **kurtga** yek kelir tiyür (ETŞ 5-19) “Ters kıllı, **ihthiyar dişi** şeytan gelir derler.”

- kurug** : amarıları **kurug** sünük köyük etüzin örtenü köye kel(ir)ler (M 74-4)
“Bazıları **kuru** kemik ve yanmış vücutları ile yanıp alevlenerek gelirler.”
edgü kutlug yalañuklar üze yok **kurug** yala urup... (AY 135-6) “iyi, kutlu
insanlar üzerine boş, **kuru** iftira atıp...”
...**kurug** bilge bilig saña yükünürmön (ETŞ 15-5) “...**saf** hikmet, senin
önünde hürmetle eğilirim.”
- kusrı** : tü türlüg kök sarıg kızıl yörün yipün öñlüg esri **kusrı** suvdakı kurgakd(ak)ı
çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) (M 54-25) “Çeşitli mavi, sarı, kırmızı,
beyaz, menekşe rengi –koyu kırmızı- renkte, **alacalı**, sudaki, karadaki
çiçekler yarılıp dökülür.”
- küç** : anta kisre küsgü yılka sinlegde **küç** kara bodun temiş (Ta-G5) “ondan
sonra sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında **güç(lü)** halk (şöyle)
demiş.”
- kükürt** : kür luular erkliği ilig kan atlıg **kükürt** ünlügke yükünürmen (ETŞ 10-39)
“kuvvetli ejderler hakimi hükümdar adlı, **gür** sesli önünde hürmetle
eğilirim.”
- kül** : inim **kül** tigin birle eki şad birle olü yitü kazgantım (KT-D27) “Kardeşim
Kül Tigin ile, iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım.”
- külçire** : eñite etüzin **külçire** yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) “iki
büklüm vücudu ile, **güler** yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”
- kümüş** : temir tuç **kümüş** altun tilgelig tegşindürteçi kanlar... (ETŞ 10-160)
“Demir, tunç, **gümüş** ve altın çarkı çeviren hükümdarlar...”
- kür** : **kür** luular erkliği ilig kan atlıg... (ETŞ 10-38) “**kuvvetli** ejderler hâkimi
hükümdar adlı...”
- küsençig** : himavanti tagının yınakınta bagirati atlıg ögüz kızıgınta kapilvastu atlıg
küsençig körkle balık bar (M 13-43) “Himalaya dağı cihetinde Bhagiratha
adlı ırmağın kıyısında, Kapilavastu adlı **şirin** ve güzel bir şehir vardır.”

M

meñilig : **meñilig** beg er ermiş (IB-5) “(Anlaşılan) **mutlu** (bir) bey imiş.”

meñü (benğü) : ...**meñü** meñig tanuklatdurtaçılarka... (AY 132-18) “...**sonsuz** mutluluğu tanıtıracaklara...”

muntag : mundata ulatı alku bahşılarnıñ sözlemişi **muntag** belgüler üze... (Üİ 102b-1) “Bunlar ve diğler bütün hocaların söyledikleri **böyle** işaretler ile...”

muñadıncıg : “takı yime tirig ölüg ol atanur ... kim maytrı bodisvtnıñ **muñadıncıg** edgüsin işidgeli kelmeser (M 8-52) “Ve yine Maytrı bodhisattvanın (söylediği) **fevkalade** iyi (şeyleri) işitmeye gelmeyen bir kimse “diri iken ölüdür” denir.”

N

ne : **ne** kaganka işig küçüg birür men (KT-D9) “**Hangi** hakana hizmet ediyorum?”

nece : **nece** ür kış anta bolur (M 81-12) “**Ne kadar** zaman orada kalırlar?”

negü : munı akıgsızta ornatıp ukıtıp adın yörügün kim adırtılıg otgurak kılsar bolur **negü** mün kadak (Üİ 98b-2) “Bunu asrava’sızda yerleştirip başka izahını anlatarak net ve kesin kılsa, **ne** hata-kusur olur?”

neñ : ötüken yir olurup arkış tirkış ısar **neñ** buñug yok (KT-G8) “Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin’e ve diğler ülkelere) kervanlar gönderirsen **hiç** derdin olmaz.”

O

oglagu : ...ilig beg basasınta yorıyu **oglagu** ünün ünteyü ilig begke inçe tip tidi (ÇB-142) “...han bey(in) arkasından yürüyerek **latif** sesle çağırıp han beye şöyle dedi.”

oglan : ...içicim er üküş er **oglan** er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim (E3-6) “Benim amcalarım ve (erkek) kuzenlerim, çok sayıdaki askerler, **genç** asker evlatları, damatlarım, gelinlerim (sizlere) doymadım.

- ogrı** : mahamat pıgambar ara kirmiş manısız **ogrı** yanta (ETŞ 11-156)
“Mahamadi peygamber araya girmiş mani’siz **gizli** yanda;”
- oguz** : **oguz** yağı ordug basdı (KT-K8) “Düşman Oğuzlar karargâhı bastılar.”
- okşatı** : öçmekniñ yok **okşatı** tıltığı tip (Üİ 114b-1) “Sönmenin **benzer** sebebi yok.”
- on** : **on** ok bodun emgek körti (KT-D19) “**On**-ok halkı ıztırap gördü.”
- onunç** : ...kañım kagan ıt yıl **onunç** ay altı otuzka uça bardı (BK-G10) “...babam Hakan Köpek yılının **onuncu** ayının yirmi altısında vefat etti.”
- oksuz** : bilge biligniñ adırtı erser ol ok **oksuz** yoltakı bilge bilig erür (Üİ 108b-4)
“İdrakin farkı ise, tam o **kesintisiz** yoldaki idraktir.”
- ol** : bilig bilmez kişi **ol** sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg (KT-G7) “(Ey) cahil kişiler, **bu** sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.”
- oñ** : ...birtinki **oñ** eñnindeki tonın açınıp **oñ** tizin çöketip (AY 132-1)
“...sağdaki, **sağ** omuzundaki giysisini açıp, **sağ** dizini çökertip...”
- oñaru** : eng ilki köni **oñaru** köñül turgurmaktın köni ögke tükellig erser... (AY 147-9) “Birincisi, doğru, **sağlam** duygu beslemek (yönün)den doğru düşünceye hâkim ise...”
- ortu** : **ortu** yirde amgaka sokuşmış (IB-49) “**Orta** yerde bir yaban keçisine rastlamış.”
- ortun** : ...yadyadatı teg bargulug **ortun** yol yañılmışlarınñ... (ETŞ 10-149)
“...Yajnadatta gibi, gidilecek **orta** yolu şaşırılmışların...”
- oyma** : **oyma** er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış (IB-29) “(Bir) **sakatatçı** çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.”
- otuz** : ...üç kurıkan **otuz** tatar kıtañ... (KT-D4) “...Üç Kurıkanlar, **Otuz** Tatarlar, Kıtaylar...”

ozmiş : **ozmiş** tegin udurganta yorıyur (Ta-D6) “**Ozmiş** Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor”

Ö

ödkünç : anta adın **ödkünç** kagan ermiş (Tes-D2) “Ayrıca (bunlardan biri) **sahte** kağan imiş.”

öge : birük adın adın **öge** bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-136) “Çeşitli, meşhur, **hakîm**, asîl, saygı değer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

ökünç : yime yaşut batut kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp **ökünç** köñül öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-11) “Gizli amellerle günah işleyip **pişmanlık duyguları** duymayanlar ise şöyle düşünürler.”

öküş (bk. üküş) : ...sansız **öküş** tınlıglarıg ölürdi (M 58-50) “...**sayısız** yaratıkları öldürdü.”

öl : **öl** yerig tariyu... (İKP I-4) “**yaş** toprağı işlerken...”

öleñ : tag töpüsinte mrkt erdni öñlüg yılınçga yumşak erdnilerig töşep urmış teg **öleñ** çimgenleri erür (M 54-22) “Dağ tepesinde, marakata ve ratna-renkli yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi **ıslak** çayırları vardır.”

öñ : özlük at **öñ** yirde arıp oñup toru kalmış (IB-17) “(Bir) binek atı **çölde** yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin halde kalakalmış.”

munta turmış buyan edgü kılınç **öñ** ülüg evirer men (M 1-48) “Bundan hâsıl olan sevabın **birinci** kısmını bağışlarım.”

öñre : **öñre** ödün şakimun burkan nomınta açiti atlıg toyın erdiñiz (M 45-3) “**Vaktiyle** Şakyamuni burkanın dininde Ajita adlı bir rahip idiniz.”

örki : ... **örki** burkan körkin itser ... (M 104-20) “... **muhteşem** burkan resimleri yapsa ...”

örüg : ...**örüg** amıl itigsiz erksinmekke tükellig inçgü... (AY 166-7) “...**sakin**, durgun eylemsiz egemenliğe bütünüyle sahip...”

- öz** : basa yörer üç itigsizlerniñ **öz** tözin (Üİ 126a-2) “Sonra, üç şartsız (durumların) **asıl** kökünü izah eder.”
- özlük** : edgü **özlük** atın kara kişin kök teyeñin sansız kelürüp koop koottı (BK-G12) “Cins **has** atlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını sayısız (miktar)da getirip (hediye olarak) hep bıraktılar.
- S**
- sarıg** : **sarıg** atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir (IB-11) “**Sarı** atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.”
- sarsıg** : ... irig **sarsıg** köñüllüg erdiler ... (M 57-3) “... haset, **kötü** kalpli idiler ...”
- satıgsız** : miñ tümen tınlıg altun kümüş erdni monçuk **satıgsız** erdniler tilegeli ... (KİP-17) “sayısız (10.000.000) canlı varlıklar, altın gümüş, mücevher, boncuk (ve) **baha biçilmez** değerli şeyleri aramak için ...”
- seçe** : ...tıyalıg bakdılg **seçe** tañlançıg idigler... (ETŞ 20B-40) “...tıya ve bakdi’dan ibaret **seçkin**, nadir süsler...”
- sekiz** : (kañım) kagan uçdukda özüm **sekiz** yaşda kaltım (BK-D14) “Babam hakan vefat ettiğinde ben **sekiz** yaş(ım)da kaldım.”
- semiz** : **semiz** at agzı katıg boltı (IB-65) “**Semiz** atın ağzı sertleşti.”
- seviglig** : ...kuş kuzgu(n)larınñ işidü kanınçsız **seviglig** ünleri iştilür (M 54-20) “...kuş ve kuzgunların işitmeye doyulamayan **sevimli** sesleri iştilir.”
- sevinç** : ...tsiñçio atlıg açarı nom tükedmişine **sevinç** çay kılıp tapıg udug kılı (HT-387) “Chi-chao adlı üstat sutra’nın (çevrilip) bitmiş olmasından ötürü (bir) **kutlama** töreni düzenleyip saygı gösterisinde bulundu.”
- sıg** : kaltı yürün taşıg alsar kızıl **sıg** sub yöneser... (Turf.-16) “Eğer açık taşı alırsa kızıl **sıg** su zuhur ederse...”
- ...meniñ **sıg** tümke köñülüm üze tuymış bilmiş ermezmen (HT-250) “...(ben bunları asla kendi **sıg**, bönce düşüncem vasıtasıyla sezmiş, anlamış değilim.”

- sıgun** : tokuz arlı **sıgun** kiyik men (IB-60) “Dokuz çatallı boynuzu olan **erkek** geyiğim.”
- sıkış** : ...artukrak korkınçsız kılıp tar **sıkış** emgektin kutruldaçı... (ETŞ 10-117)
“...daha çok korkusuz hale getirip darlık ve **sıkıntı** zahmetinden kurtaran...”
- sımtag** : ...ol antag korkınçsız ayınçsız **sımtag** köñüllüg yalañuk ... (M 101-16)
“...bu korkmayan, irkilmeyen, **ihmalkâr** insanlar (ile ...)”
- sınar** : **sınar** süsi ebig barkıg yulgalı bardı **sınar** süsi sünüşgeli kelti (BK-D32)
“**Yarı** ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti, **yarı** ordusu da savaşmak için geldi.”
- silig** : yeme ök ökünmek yalbarmaklıg kşanti kılmaklıg arıg **silig** suv üze... (AY 144-15)
“...ayrıca da pişman, yalvarmaklı, af dilemekli (olup), temiz **pak** su ile...”
- sir** : türk **sir** bodun yerinte bod kalmadı. (T1-B3) “Türk **Sir** halkı(nın) ülkesinde boy kalmadı.”
- sizik** (bk. süzük) : ... **sizik** köñül turgururlar erdi ... (M 57-5) “... **temiz** hisler beslerlerdi ...”
- sogançig** : ...**sogançig** tatıglıg nom tilgenin evirteçilerke... (AY 132-3) “...**sevimli**, tatlı öğreti tekerleğini çevireceklere...”
- sogık** : akıp kelir **sogık** suv agtarılıp yanturu yoritı (ETŞ 35-74) “akıp gelen **soğuk** su dönüp geri gitti.”
- soñ** : **soñ** futsı bilgeniñ alı yime edikmegey (ETŞ 35-75) “**son** hoca âlimin çaresi de bir fayda vermeyecektir.”
- sok** : yme todunçsuz ovutsuz **sok** yek üçün... (H-252) “Yine doymaz utanmaz **Hased** şeytanı yüzünden...”
- sol** : ...**sol** ilgin **sol** udlukı üze urup közülüp ... (HT-740) “...**sol** elini **sol** uyluğu üzerine koyup ...”

- söki** : **söki** kutluglar öñreki bilgelerde antag işidmişim bar (M 9-31) “**Eski** azizler, evvelki hakîmlerden şöyle işitmişliğim var.”
- süçig** : **süçig** sabıña yemşak agısına arturup öküş türük bodun öltüg (KT-G6) “(Çin halkının) **tatlı** sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün!”
- sürüg** : **sürüg** ud kamag öntükte tilin yalgap ekki közinteki sışın alıp kodtı (İKP LXV-6) “**Sürüdeki** öküzlerin tamamı geçtikten sonra (boğa), diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkardı.”
- süvri** : ... isig öz ölgüci yitti **süvri** bıçak ... (DB-6) “... ruh öldürücü keskin **sivri** bıçak(la gelip) ...
- süzük** (bk. sizik) : **süzük** köñülin yaruk yüzün aņsız ögrünçülüğün eñite etüzün külçire yüzün... (M 13-26) “**Temiz** bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle, iki büklüm vücudu ile, güler yüzle...”

T

- tabgaç** : **tabgaç** kağan yağıımız erti on ok kağanı yağıımız erti (T1-D2) “**Çin** imparatoru düşmanımız idi, On-Ok kağanı düşmanımız idi.”
- tagun** : kişi köñülin saça **tagun** sav sözlemezler (M 32-2) “İnsanın gönlünü bulandırarak **yaltaklanma** sözü söylemezler.”
- takıgu** : **takıgu** yıl yorıdım (Ta-G2) “Tavuk yıl(ında) (MS 745) sefere çıktım.”
- takşut** : ır ırlasar adnagu taplamagulug **takşut** sav takşurmazlar (M 32-4) “Şarkı söyleseler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir **şarkı** söylemezler.”
- talım** : altun kanatlı **talım** kara kuş men (IB-3) “Altın kanatlı **yırtıcı** (bir) kartalım.”
- talım** urı yarın aç a yasıçin yalım kayag yara urupan yalñusun yoriyor tir (IB-40) “**Cesur** bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der.”

- tañ** : ...**tañ** adınçığ erdini yençü kemike tükegüçe urup... (İKP XXXIV-1) “...**az rastlanır** ve seçme inci ve mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman ...”
- tañlançığ** : ...tıyalıg bakdılg seçe **tañlançığ** idigler... (ETŞ 20B-40) “...tıya ve bakdi’dan ibaret seçkin, **nadir** süsler...”
- tañsuk** : **tañsuk** ed tavarlar öze tapınça meñiler tegintürdeçi... (ETŞ 10-112) “**Nadir kıymetli** eşyalar ile arzusunca bütün huzuru temin eden...”
- tapıgçı** : iç ordudaki inanç **tapıgçı** beglerig üzüksüz tutçı ayıtgalı ıdur erdi (HT-105) “İç saraydaki özel **hizmetindeki** memurları durmadan, devamlı olarak hatırını sormak üzere göndermekteydi.”
- tar** : ...artukrak korkınçsız kılıp **tar** sıkış emgektin kutruldaçı... (ETŞ 10-117) “...daha çok korkusuz hale getirip **darlık** ve sıkıntı zahmetinden kurtaran...”
- tarka** : yime kayu toyın dıntar sıñarkı **tarka** yirde inip... (M 27-18) “Yine hangi rahip (herhengi bir) cihetteki **sıkıntılı** bir yere inip...”
- taş** : **taş** kapagında uy kazıp tolu ört yalın koz kodup belgüsüz agzın örttdi (M 58-15) “**Taş** kapıda çukur kazıp bol bol alev, yalazı ve kızgın kömür döküp belirsiz (bir biçimde) ağzını örttü.”
- kim yime ol kurug süñük küvre etüzlüg otda örtenürler erser olar öñre ajunlarda **taş** köñüllüg savıg sözlep ... (M 75-61) “Kuru kemik ve çürümüş vücutları olduğu halde ateşte yananlara gelince; bunlar evvelki âlemde **katı** yürekle söz söyleyip ...”
- kırk yıl el tuttum bodun başladım **taş** yağıg yağıladım (E45-4) “Ben devleti destekledim, halkın başındaydım; **dış** düşmanlarla savaştım.”
- taşım** : ...açsız kızsız kısıgsız kavıgsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muñsuz taksız telim **taşım** bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz,

yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, **müreffeh** çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

tebrençsiz : ayakka tegimlig bodisvt **tebrençsiz** etüzin tütrüm teriñ dyan sakinç yügerü kılur (M 39-5) “Hürmete layık bodhisattva **sarsılmaz** vücudu ile derin istiğraka şimdi dalar.”

tegirmile : takı yime **tegirmile** kalaklar ısırkalar ... turur (M 31-22) “Ve yine **çep çevre** kuleler ve köşkler gibi ... durur.”

teglük : **teglük** kulun irkek yunt(t)a emig tileyür (IB-24) “**Kör** (bir) tay (emmek için) erkek atta meme arıyor.”

telim : ...açsız kızsız kısıgsız kavırsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muşsuz taksız **telim** taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, **müreffeh** çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

temir : **temir** kapıgka tegi süledim (KT-G4) “**Demir** Kapı’ya kadar ordu sevk ettim.”

teñri : **teñri** elimke bükmedim sizime ayta (Uy.Tu.a-2) “**Semavi** elime doymadım; sizlerime söyleye.”

teñridem : bu buyan küçinte **teñridem** kutı küçi çoğ yalınları aşılmakı bolzun (M 1-57) “Sevap sayesinde **ilahi** saadetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın.”

teñrilig : **teñrilig** kurtga yurtta kalmış (IB-13) “**Dindar** (bir) yaşlı kadın terk edilmiş kamp yerinde (yalnız) kalmış.”

teriñ : ayakka tegimlig bodisvt **tebrençsiz** etüzin tütrüm **teriñ** dyan sakinç yügerü kılur (M 39-5) “Hürmete layık bodhisattva sarsılmaz vücudu ile **derin** istiğraka şimdi dalar.”

terk : **terk** ödün bu emgektin kurtulup sizin nomuñuznı ukmak bolzun (M 65-12) “**En kısa** zamanda bu acılardan kurtulup sizin vaazınızı kavramak nasip olsun.”

- terkkeye** : tavar buşı tözi yine **terkkeye** üdün alkıntaçı tükedeçi erür (AY 163-6)
“Mal sadakasının esası yine **bir anlık** sürede yok olup sürecektir.”
- ters** : içdin sıñarkı burkan nomındakılarka taşdın sıñar **ters** azag nomluglarka
yomkıkıka bilgülük üçün anın kergek ermez sizik ayıtgalı (Üİ 101b-5)
“İçerdeki Buddha dinindekilere, dışarıdaki **ters**-sapık dinden olanlara,
hepsine (kolay) malum olduğu için, bu yüzden soru sormaya gerek yoktur.”
- tertrü** : ...arığ dıntarlar nomlasar kirtkünmedin **tertrü** yana igdeyü tenriçimin
nomçımın tıgmeke artızıp... (H-135) “...temiz dindarların vaazlarına
inanmayıp **ters**? (yana? tarafa?) yalan olarak “Ben Allah adamıyım vaizim”
diyene itimat edip...”
- tetrü** : ...kamag ters **tetrü** tınlıglar birle katılıp... (AY 132-10) “...bütün yanlış,
hatalı canlılar ile karışıp...”
- tezig** : kadir yağıda yağıçı ben, **tezig** keyigde alp ben (E44-2) “Ben ki her zaman
dehşetli savaşlarda savaşmış olan, **kıvrak** geyik üstünde isabetli
nişancıyım.”
- tıg** : **tıg** at kudrukın tügüp tıgret (IB-50) “**Demir kırı** atın kuyruğunu düğümle.”
- tikim** : idiz **tikim** kayalık basguklug erip... (ETŞ 8-11) “Yüksek, **yekpare**
kayalıkların baskısı altında...”
- tirig** : “takı yime **tirig** ölüg ol atanur ... kim maytrı bodisvtnıñ muñadınçığ
edgüsin işıdgelı kelmeser (M 8-52) “Ve yine Maytrı bodhisattvanın
(söylediği) fevkalade iyi (şeyleri) işitmeye gelmeyen bir kimse “**diri** iken
ölüdür” denir.”
- tişi** : ... anıñ ara bir bilge kişi kuanşı im pısar atın atasar ol kamag tınlıglar
talıydakı **tişi** yeklerde ozar kurtulur (KİP-23) “... onların arasında hakîm bir
kimse, Kuanşı im pısar adını ansa bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan
yiyen) **dişi** devlerden kurtulur.”

- titik** : yime **titik** sekiz biliglig (öze) tömke biliglerig utgur(atı) uka yarlıkar erdi (M 4-23) “Yine **mahirane** bir şekilde sekiz yanlış şuuru kesin olarak haşmetle anlar idi.”
- titrü** (bk. tütrüm) : anta ötrü ezrua teñri **titrü** közin tözün maytrı bodisvtag körüp hormuzta teñrike inçe tip tidi (M 18-52) “Bunun üzerine tanrı Ezrua **keskin** bakışları ile asil Maytrı bodhisattva’yı görüp tanrı İndra’ya şöyle dedi.”
- tod** : ...altı katunlar yirinçülüg bolup **tod** tolı savın utruntılar (M 5-6) “...altı kraliçe kötü olup **fena** sözlerle birbirlerine karşı geldiler.”
- toga** : inçip **toga** teğlük kişi osuglug bu togmak ölmek ulug adadın ozgu kurtulgu buluş yınak arıtı ukmazlar (M 43-15) “Fakat **kör** bir insan gibi bu doğum ölüm (adlı) büyük tehlikeden kurtulacak hiçbir köşe bucak bilemezler.”
- togan** : **togan** kuş teñriden kodı tabışgan tipen kapmış (IB-44) “Bir **şahin** (İşte) bir tavşan! diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.”
- tok** : uruñu külig **tok** böğü terkene kañım beg erdem üçün birle bardı (E10-6) “Bölgenin hükümdarı şanlı, **cömert**, bilge ve bey babam da bu dünyadan kahraman olarak ayrıldı.”
- tokuz** : **tokuz** erig egire tokıdı (KT-K6) “**Dokuz** eri (de) kuşatarak dövdü.”
- tokuz on** : oğlın kişisin utuzmaduk, yana **tokuz on** boş koñ utmış (IB-29) “(Yarıшта) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik **doksan** koyun kazanmış.”
- tokuzunç** : **tokuzunç** ay yeti otuzka yog ertürtümüz (KT-KD) “**Dokuzuncu** ay(ın) yedi(sin)de yas töreni(ni) tamamladık.”
- tolu** : taş kapagınta uy kazıp **tolu** ört yalın koz kodup belgüsüz agzın örtti (M 58-16) “Taş kapıda çukur kazıp **bol bol** alev, yalazı ve kızgın kömür döküp belirsiz (bir biçimde) ağzını örttü.”
- tolp** : **tolp** etüzümüzdin kan yiriñ söl ... akar barınur (M 61-8) “**Bütün** vücudumuzdan kan, irin usaresi ... akar, boşanır.”

- tolun** : ol tıdıgsız **tolun** bilge biligi öze... (ETŞ 9-55) “kendisinin emsalsiz **tolun** hikmeti ile...”
- torug** (bk. toruk) : üçünç yigen silig begin kedimlig **torug** at binip tegdi (KT-D33) “Üçüncü olarak Yiğen Siliğ Bey’in giyimli **doru** atına binip hücum etti.”
- toruk** (bk. torug) : **toruk** at semritti (IB-16) “**Zayıf** at semirdi.”
- tömke** : yime titik sekiz biliglig (öze) **tömke** biliglerig utgur(atı) uka yarlıkar erdi (M 4-23) “Yine mahirane bir şekilde sekiz **yanlış** şuuru kesin olarak haşmetle anlar idi.”
- tört** : **tört** bulun kop yağı ermiş (KT-D2) “**Dört** bucak hep düşman imiş.”
- tözkerinçsiz** : ...tört türlüğ şmnu süsin utup **tözkerinçsiz** burkan kutın bulmuşın... (M 1-26) “...şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek **anlaşılması güç** Burkanlığa eriştiğini...”
- tözün** : ...boşgutsuz **tözün** tınlıg kim nızvanılarag arıtı alkımış alku dyan samarlar öze erk türk (bo)lmış bu erür (M 2-45) “...öğrenmeyen bir **asil** yaratık vardır bu, bütün ihtirasları tamamiyle yok etmiş, bütün istiğraklara hakim olmuştur.”
- tuç** : temir **tuç** kümüş altun tilgelig tegşindürteçi kanlar... (ETŞ 10-160) “Demir, **tunç**, gümüş ve altın çarkı çeviren hükümdarlar...”
- tulku** : bın yıllıg tümen künlük bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım **tulkuu** taşka tokıtdım (Ta-B3) “Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırdım; **müstakil** bir taşa yazdırdım.”
- turgın** : **turgın** süzük ol suvnuğ... (ETŞ 20B-1) “**Durgun**, süzölmüş o suyun...”
- turkaru** : **turkaru** ödün yüz miñ koldı rıdı taşkarıp... (ETŞ 13C-62) “**her** vakit yüz binlerce *rddhi* çıkarıp...”
- turug** : ...kayu tınlıg upası upasançlarınıñ biş çşaput bir kün bir tün küzedgülüg baçağ sekiz çşaput arag **turug** köñülin tutsar... (M 27-14) “...her hangi bir

yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlak kuralını bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) sekiz ahlak kaidesini **temiz** kalple tatbik etse...”

turum : **turum** ara erde kısa bir kışan öde... (ETŞ 9-38) “**derhal geçen**, çok kısa bir an içinde...”

tük : ötrü bir bere ulug tilimizni agzımıztın taşgaru tartıp **tük** tümen yıl örtlüg yalınlig sapanın tilimizni sapan(layurlar) (M 66-15) “Sonra bir mil uzunluğundaki dilimizi ağzımızdan dışarı çekip **onbinlerce** yıl alevli ve kızgın saban ile dilimizi saban olarak kullanırlar.”

tükel : birükin bu yir suvda **tükel** bilge burkan yig ermedi erser... (M 7-49) “Eğer bu dünyada **mükemmel** hakîm Burkan çok iyi olmadıysa...”

tükün : **tükün** nızvanılarka agukup... (ETŞ 17-17) “**Bütün** iptilalar ile zehirlenip...”

tümen¹ : bıñ yıllık **tümen** künlük bitigimin belgümin anta yası taşka yaratıtdım (ŞU-D9) “Bin yıllık, **on bin** günlük yazımı ve damgamı düz bir taşın üzerine kazıttım.”

tümge : üdçe kutrulmuşlar erser **tümge** erklilig için sizinmiş için nızvanılarım yana turgay tip yıkınça yarağınça bışrunmak yolta ikileyü öritsün yöründekin (Üİ 112a-14) “Zamana bağlı kurtulmuşlar, **zayıf** hassalı olduklarından “Klesa’larım yine kalkacak.” diye şüphelendiklerinden, olgunlaşma yolunda yeniden karşılığınca devasını hasıl etsinler.”

¹ Araştırmacılar tarafından farklı kaynaklara dayandırılmıştır. Clauson’a göre, Toharcadaki *tmān* ya da *tmāne*, *tumane* biçimlerindeki kelimedenden Türkçeye alıntıdır (1972:507). Clauson aynı yerde Prof. Pulleyblank’ın *tümen*’i Eski Çince **tman* veya *wan*’a dayandırdığını da bildirir. Doerfer, kelimenin mutlaka Türkçe kaynaklı olduğunu söyler (1965:938). Hamilton, kelimenin Toharca’dan alındığına inananlardandır (1998:228). KBS’den Nişanyan ve Adamoviç’in de kelimeyi Toharcaya dayandırdıklarını öğreniyoruz. Ancak Gülensoy *tümce*, *tümel*, *tümleç*, *tümle-* vb. kelimelerin bu iddiayı boşa çıkardığını belirtir ki bunlar kelimenin Türkçedeki ailesini gösteren örneklerdir (2007:945-946).

tünerig : birükiye birmez ök erser siz mini ikile **tünerig** kınlıkta (kemişgey)ler (M 11-40) “Eğer bana bir şey vermez iseniz beni tekrar **karanlık** hapisaneyeye (atacak)lar.”

türük : teñri teg teñride bolmış **türük** bilge kagan bu ödke olurtum (KT-G1) “(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş **Türk** Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum.”

...**türük** bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım (KT-D27) “...**Türk** halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.”

amtı **türk** yigit erken kayu erser bir nom bitig bititelim (M 1-16) “Şimdi gücümüz kuvvetimiz yerinde iken hangisi olursa olsun, bir din kitabı yazdıralım.”

tütrüm : (bk. titrü) ...**tütrüm** teriñ nomlug tilgenig tutdaçılarka... (AY 132-5) “... **keskin**, derin öğreti tekerleğini tutacaklara...”

tüz : bo yörgüçi kök kalıknıñ bar anıñ iki törlüg yörügi eñ ilki **tüz** tözin tuta ikinti iş işlemekin tuta (Üİ 105a-10) “Bu izah edilen göğün iki türlü manası vardır: Birinci, **düz** kökünü tutarak; ikinci, iş yapmasını tutarak.”

U

udçı : **udçı** er körüp inçe tep ayıtdı (İKP LXVI-3) “**Sığirtmaç**, onu görünce şöyle sordu.”

ucuz : boz ok başın akıza **uçuz** köölke atlıgın töke barmış (Tes-K3) “Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) **Uçuz** Göl’e döküvermiş.”

yana kök kalık **uçuz** bilgülük erür (Üİ 101b-4) “Yine gök **kolay** bilinendir.”

ukşaş : birtemledi bir teg **ukşaş** etüz til köñülin... (ETS 13C-81) “Bir imiş gibi, tamamıyla **benzer** vücut, dil ve gönülle...”

ulu : **ulu** yılka ötüken ortusınta aş öñüz... (Ta-B2) “**Ejderha** yılında (MS 752) Ötüken ortasında, As Öñüz...”

- ulug** : ...birigerü tabgaç tapa **ulug** sü eki yegirmi süledim (KT-D28) "...güneyde (de) Çin'e doğru on iki kez **büyük** ordu sevk ettim.
- ulug** sünüş sünüşmiş (KT-D40) "**Büyük** bir savaş savaşmış."
- unçsuz** : ...açsız kızsız kısıgsız kavıgsız yağsız börisiz basınçsız **unçsuz** irtsiz birtsiz muñsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) "...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, **minnetsiz**, yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin..."
- urı** : tabgaç bodunka beglik **urı** oglin kul boltı (KT-D7) "Çin halkına, bey olamağa layık **erkek** evladı kul oldu."
- usal** : **usal** sımdag tınlıglarıg kindurur siz (ETŞ 15-43) "**Gafil**, ihmalkâr canlıları cezalandırırınız"
- utun** : biltim seniñ **utun** rakşasa tevin kürin belgürtmiş kılınçının... (ÇB-172) "Bildim, ey **küstah** rakşasi, senin desise ile hud'a ile işlediğın amel..."
- uvşak** : kadag sözlü(g) yinçge **uvşak** kurt koñuzug ölürüp teñri burkan(ıg) tepmiş izinte kemişür erdi (M 58-2) "Haksız konuşan, ince **ufak** kurtları öldürüp, Tanrı Burkan'ın geçtiği yola (iz) atar idi.
- uyar** : **uyar** begimke adırılıtm, **uyar** kadaşımka adırılıt(ım) ... (E17-2) "**Soylu** beyimden ayrıldım, **soylu** akrabalarımından ayrıldım."
- uz** : kuanşi im pusar antag **uz** al çevişin timin bu yirtinçüde asıg tusu kılı yorıyur (KİP-169) "Kuanşi im pusar, bu kadar **kudretli** usullere, çarelere başvurur."
- uzun** : kaltı men ilkisiz **uzun** sansartın berü ötgürü bökünkü künke tegi tört tugum biş ajun altı yoltakı tınlıglar birle katılı karılı... (AY 133-12) "Dahası ben, başlangıçsız, **uzun** Samsara'dan beri bugünkü güne değın, dört doğum, beş varlık şekli, alt yoldaki canlılar ile karışa katıla..."

Ü

üç : ...**üç** kurikan otuz tatar kıtañ... (KT-D4) “...**Üç** Kurikanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar...”

üçünç : yana teñri kutınta **üçünç** yılda kop esen tükel körüşmiş (IB-15) “(Bunlar) yine Tanrı lütfu ile **üçüncü** yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler.”

üküş (bk. öküş) : bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp **üküş** kişi öltüg (KT-G7) “(Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, **çok** sayıda öldünüz.”

ürlüksüz : ikinti bo **ürlüksüz** bolgu kergek (Üİ 103a-17) “İkinci, bu **geçici** olsa gerek.”

ürük : ... öñi kiterip (antag) osuglug **ürük** amal tünün ... (M 26-8) “... uzaklaştırıp, böyle sakin bir gecede ...”

ürün (bk. yörün) : sarıg altuniñ **ürün** kümüşinñ kîrgaglıg kütayin kinlig eşgitisin özlik atin adgırın... (BK-K11) “Sarı altınlarını, **beyaz** gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklilerini, has atlarını, aygırlarını...”

üzlünçü : ...uladı **üzlünçü** orunka tegip... (AY 144-8) “...daha sonra da **son** merhaleye ulaşp...”

Y

yabız : içre aşsız taşra tonsuz **yabız** yablak bodunta üze olurtum (BK-D21) “Karnı aç, sırtı çıplak, **yoksul** (ve) sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum.”

yablak (bk. yavlak) : irak erser **yablak** agı birür yaguk erser edgü agı birür (KT-G7) “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, **kötü** hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir.”

oglı kañin teg kılınmaduk erinç biligsiz kagan olurmuş erinç **yablak** kagan olurmuş erinç (KT-D5) “Oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz. **Akılsız** hakanlar tahta oturmuş.”

- yadag** : **yadag** süsin ekinti kün koop ölürtüm (BK-G1) “**Piyade** ordularını ikinci gün tamamıyla öldürdüm.”
- yag** : onğı tarkan süy **yag** bodun... (Ta-B5) “Ongı Tarkan Süy, **yakın** halkın...”
- yagak** : **yagak** ıgaç yaylagım kuşlug ıgaç kışlagım (IB-56) “**Cevizlikler** yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım.”
- yagız** (bk. yazıg) : üze kök teñri asra **yagız** yer kılıntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış (KT-D1) “Üstte mavi gök(yüzü) altta (da) **yağız** yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış.”
- yaguk** : **yaguk** el erser ança takı erig yerte irser ança erig yerte beñgü taş tokıtdım (KT-G13) “(Burası) **yakın** (bir) mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir (bir) yer olduğundan, böyle kolay erişilir (bir) yerde ebedî taş hâkettirdim.”
- yakuru** : amtıkıya **yakuru** yirde ödde belgülüg bolmış erür (M 7-16) “İşte şimdi **yakın** yer ve zamanda belirmiş.”
- yalañ** : **yalañ** bodunug tonlug çıgañ bodunug bay kıltım (KT-D29) “**Çıplak** halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım.”
- yalañuz** : yalañuknuñ teñriniñ **yalañuz** bakşısı (ETŞ 10-22) “insanların tanrıların **tek** hocası”
- yalgan** : inçip yime ağı baramka azlanmakın başsız közsüz ezük **yalgan** savın sini sökti (M 13-2) “Bunun üzerineyine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla başsız, gözsüz yalan **yanlış** sözlerle sana sövdü.”
- yalg** : utru eki **yalg** kişi oğlın sokuşmış (IB-2) “(Bu yol tanrısı) **güler yüzlü** iki insanoğluna rastlamış.”
- yalım** : talım urı yarın aç a yasıçin **yalım** kayag yara urupan yalñusun yoriyur tir (IB-40) “Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile **yalçın** kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der.”

- yañı** : amtı maytrı bod(isvt)nıñ abışık kılmaqlag **yañı** kün ogrınta mintide... (M 8-56) “Şimdi Maytrı bodhisattvanın takdis edildiği **yeni** gün münasebetiyle...”
- yañku** : korku teg **yañku** ün eşitildi yağız yir titredi (DB-162) “Korkunç **aksedici** ses duyuldu, yağız yer titredi.”
- yañluk** : ...nom tözin tuyunu igid **yañluk** sakınçlarıg öçürü kşanti kılsar... (AY 146-15) “...öğreti esasını kavrayıp, yalan **yanlış** düşünceleri yok edip af dilese...”
- yar** : **yar**¹ ögüzde üç tuğlıg türük bodunka anta yetinç ay tört yegirmike...(Ta-D7) “**Yar** Irmağı’nda üç tuğlu Türk halkına o zaman yedinci ayın on dördünde...”
- yaraşı** : kuanşı im pusar ol tınlıglarka alkuka **yaraşı** etüz körkin körtgürü... (KİP-144) “Kuanşı im pusar o canlı varlıklara, her birine, **uygun** birer kılığa girerek görünür...”
- yarlıg** : ... irinç **yarlıg** tınlıglarıg yazuk yañlukka tüşürgüçi erserler... (M 82-27) “... sefil, **perişan** (= **zavallı**) yaratıkları yanlışığa ve kötü yola yöneltenler ise...”
- yarlıkançuçı** : ulatı büğü biliglig burkanlarnañ alkamış alkışların öp sakınıp **yarlıkançuçı** biliglig üç sünün yülegün sançıtımış osuglug bolup ... (M 33-35) “Diğer hikmetli burkanların övülmüş takdislerini düşünüp idrak edip, **merhametli** üç (çatallı) mızrak ve bıçak ile dövüşmüş gibi olup ...”
- yarp** : yavırmaz artamaz **yarp** kadıg toñ şır (ETŞ 10-19) “zayıflamaz, bozulmaz, **sağlam**, katı toñ şır”
- yarprak** : ...**yarprak** savın keterip katın savın tarkarıp evirdi erser... (HT-168) “...**çetin** sözlerini bırakıp, tekrar edilmiş sözlerini çıkarıp çevirdi ise...”

¹ EDPT’de verilen anlam, kelimenin sıfat olarak kullanılabildiğini gösterir: **2 ya:r:** *Kayalık, taşlı* (1972,953).

- yarsınçığ** : ançam(a) ... üskütek **yarsınçığ** sasıg ... (M 111-7) “Bu kadar ... **iğrenç ve pis** koku ...”
- yaruk** : süzük köñülin **yaruk** yüzün aņsız ögrünçülüğün eņite etüzün külçire yüzün teņri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) “Temiz bir gönülle, **parlak** yüzle, fevkalade bir sevinçle, iki büklüm vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”
- yası** : bın yıllıg tümen künlük bitigimin belgümin bunta **yası** taška yaratdım (Ta-B3) “Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada **yası** taška yazdırdım.”
- yaş** : ...yiş üze **yaş** ot körüpen yorıyu barıpan sub içipen yaş yipen ölümde ozmiş tir (IB-17) “...dağ çayırında (da) **taze** ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der.”
- yaşıl** : eçim kagan birle ilgerü **yaşıl** ügüz şantuņ yazıka tegi süledimiz (KT-D17) “Amcam Hakan ile doğuda **Sarı** Irmağ(a ve) Şantung ovasına kadar sefer ettik.”
- yaşuk** : ...çın kirtü yaruk **yaşuk** közleri üze... (AY 137-10) “...gerçek doğru, parlak-ışıklı gözleri ile...”
- yaşut** : yime **yaşut** batut kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp ökünç köñül öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-10) “**Gizli** amellerle günah işleyip pişmanlık duyguları duymayanlar ise şöyle düşünürler.”
- yat** : **yat** kişiler köñli saņa yakın... (ETS 35-127) “**Yabancı** insanların gönlü sana yakın...”
- yavaş** : ...idiz karşıdın inip **yavaş** miñülerke minip... (M 51-50) “...yüksek saraydan iner, **yavaş** hayvanlara binip...”
- yavaz** (bk. yavız) : takı yime kodıkı **yavaz** ed tavarlarıg satıgka tegzün tip ögdümüz (M 61-19) “Ve yine bayağı, **kötü** malları satılsın diye övdük.”
- yavız** (bk. yavaz) : antag **yavız** kılınçlar kılıtı (M 58-40) “(Fakat) bunca **kötü** ameller işledi.”

- yavlak** (bk. yablak) : burkan kutı kim kop ... kamağ ayıg **yavlak** törülerig yıdı yokı birle üzmelemiş bolur (M 48-16) “Burkanlık ki bütün kötü ve **fena** unsurları, teferruatına kadar hepsini yok etmiş olur.”
- yaylag** : yargun kiyik men **yaylag** tagıma ağıpan yaylayur turur men (IB-62) “Yargun denilen hayvanım. **Yazlık** dağıma çıkarak yazı geçiriyorum.”
- yazı** : (teñri) teñrиси burkan şariputri arhant birle **yazı** yirde çankirmit kılı yorıurlar erti (M 5-23) “Tanrılar Tanrısı Burkan, veli Şariputra ile **ovalık** bir yerde Cankramita yaparak dolaşıyorlar idi.)
- yazıg** (bk. yagız) : sarıg atlıg sabçı **yazıg** atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir (IB-11) “Sarı atlı haberci, **yağız** atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.”
- yegirmi** : **yegirmi** sünüş sünüşmiş (KT-D15) “...**yirmi** (kez) savaşımış.”
- yegrek** : men bu muntuda **yegrek** çintemeni erdini algalı barayın (İKP XXXV-2) “Ben burada, **en üstün** çintamani mücevherini almaya gideyim.”
- yegren** : ...küli çur özlüki **yeğren** at binip ... (KÇ-15) “Küli çur öz **kola** (rengindeki) atına binip ...”
- yek** : ol ödün ayag ögli tegin köñline **yek** sakınçı kirdi (İKP LVI-5) “Bu sırada, Kötü düşünceli Prensın kalbine **şeytani** bir düşünce girdi.”
- yemişlikçi** : ötrü **yemişlikçi** er eliteyin tep tedi (İKP LXXV-4) “Bunun üzerine **yemişlik görevlisi**: “(Sizi oraya) götürüyüm!” dedi.”
- yerçi** : tegin **yerçi** avıçka birle ekkigü kaltılar (İKP XXXV-8) “Prens, yaşlı **rehber**le birlikte, ikisi de orada yalnız kaldılar.”
- yetmiş** : kañım kagan yiti yegirmi erin taşıkmiş taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıkdaki tagıkmiş tagdaki inmiş tirilip **yetmiş** er bolmış (KT-D12)
- yetinç** : yar ögüzde üç tuglıg türük bodunka anta **yetinç** ay dört yegirmike...(Ta-D7) “Yar Irmağı’nda üç tuğlu Türk halkına o zaman **yedinci** ayın on dördünde...”

- yılınçga** : ...töpün yükünüp **yılınçga** yumşak ayaların kavşurup inçe tip ötünürler (M 51-60) “...başları ile secdeye vararak **ılık**, yumuşak ayalarını kavuştururlar ve hürmetle şöyle derler.”
- yılsığ** : neñ **yılsığ** bodunka olurmadım (KT-D26) “(Ben) hiç de **zengin ve müreffeh** (bir) halk üzerine hükümdar olmadım.”
- yig** : ...üzeliksiz üzdünki **yig** köni tüz tuymak atlıg burkan kutın küsedeçi tözünler oğlu... (AY 132-6) “...daha üstü bulunmayan, (en) üstün, **mükemmel**, doğru-düz sezme adlı Buda kutsallığını dileyen soylular oğlu...”
- yigi** : toplup önünçsüz berk **yigi** arıgıg... (ETŞ 10-57) “aşılıp geçilmez sık **kalın** ormanını...”
- yiğit** : ...inçe kaltı türk **yiğit** kunçuylar sever begdin adrılıp neçük titreyür bezer erser... (MT-89) “...nasıl kuvvetli **genç** kadın sevgili beyinden ayrılınca titrer ise...”
- yileyü** : biş yükme erse **yileyü** atı bolur tınlıg tip (Üİ 111a-2) “Beş küme(nin) ise, **hayali** adı “canlı” olur.”
- yımşak** (bk. yumşak) : süçig sabıña **yımşak** agısıña arturup öküş türük bodun öltüg (KT-G6) “(Çin halkının) tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün!”
- yinçge** : kadag sözlü(g) **yinçge** uvşak kurt koñuzug ölürip teñri burkan(ıg) tepmiş izinte kemişür erdi (M 58-2) “Haksız konuşan, **ince** ufak kurtları öldürüp, Tanrı Burkan’ın geçtiği yola (iz) atar idi.
erdnilig kimide olurup biş türlüg **yinçge** oyun etizü (M 32-13) “Cevherle süslü gemide oturup beş çeşit **zarif** musiki çalarlar.”
- yinçü** : ...**yinçü** ügüz keçe temir kapıgka tegi süledimiz (KT-D39) “...**İnci** (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı’ya kadar sefer ettik.”
- yinik** : **yinik** ağır aşnu kılmış tıldagı iyin (ETŞ 9-63) “**hafif** veya ağır, önce yapılmış bir amelden dolayı...”

- yipün** : tü türlüg kök sarıg kızıl yörün **yipün** önlüg esri kusrı suvdaki kurgakd(ak)ı ççekler yarılıp açılıp tö(külür) (M 54-25) “Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, **menekşe rengi –koyu kırmızı-** renkte, alacalı, sudaki, karadaki çiçekler yarılıp dökülür.”
- yiti** : ...tünli künli **yiti** ödüşke subsuz keçdim (KT-D11) “...geceli gündüzlü **yedi** vakitte susuz (araziyi) geçtim.”
- yiti** : bu meniñ **yiti** kılıcımın körünler (ÇB-29) “Bu benim **keskin** kılıcımı görün!”
- yiti** erkliglig ertüki üze nizvanıların birdemleti turgurmaz üçün bululur bilmetin öçmek (Üİ 125b-4) “**Keskin** duyu organlarına sahip olduklarından dolayı klesa’ları asla durdurmadıkları için bilmeden sönme bulunur.”
- yitiñç** : sü teğışinte **yitiñç** erig kılıçladı (KT-K5) “Ordular kapıştığında (da) **yedinci** eri kılıçladı.”
- yitiñçsiz** : ança sav yarlıkaduk(ta) **yitiñçsiz** yitiz yağız yir tebreyür (M 48-23) “Bunca sözleri buyurdukta **erişilemeyecek** kadar yüksek olan yağız yer titrer.”
- yitiz** : ança sav yarlıkaduk(ta) yitiñçsiz **yitiz** yağız yir tebreyür (M 48-23) “Bunca sözleri buyurdukta erişilemeyecek kadar **yüksek** olan yağız yer titrer.”
- yok** : ötrü teğın toga **yok** çıgay poşıçı men tep tedi (İKP LXVII-4) “O zaman prens: “Ben **yoksul** ve zavallı bir dilenci olarak doğdum” dedi.”
- yoksuz** : **yoksuz** savlar sözlep ertürdümüz (M 65-10) “**Boş** laflar sarfedip iş işledik.”
- yollug** : **yollug** kagan ... bumın kagan üç kagan olurmış (Ta-D1) “**Yolluğ** Kağan, ... (ve) Bumın Kağan –bu üç kağan- hükümdar olmuşlar.”
- yol tuzumçı** : y(in)e ök angulmalı atlıg **yol tuzumçı** ogrı erdi (M 58-23) “Yine Angulimalya adlı **yol kesici** bir hırsız vardı.”
- yörgüçi** : bo **yörgüçi** kök kalıknıñ bar anıñ iki törlüg yörügi (Üİ 105a-10) “Bu **izah edilen** göğün iki türlü manası vardır.”

- yörün** (bk. ürün) : ...**yörün** toprak tokısar bedizeser burkan körkin suvka kigürser... (M 51-2) “...**açık** renkteki bir toprağı karsa, boyasa ve burkan heykelini suya soksa...”
- yumgak** : olarnañ ara et **yumgak** etüzlügler ... temir tumşukluglar kargalar... (M 74-49) “Bunların arasında et ve **yumak** vücutlular ... demir gagalılar, kargalar...”
- yumşak** (bk. yimşak) : ...töpün yükünüp yılınçga **yumşak** ayaların kavşurup inçe tip ötünürler (M 51-60) “...başları ile secdeye vararak ılık, **yumuşak** ayalarını kavuştururlar ve hürmetle şöyle derler.”
- yüksek** : **yüksek** ediz orunluktın kodı (LXI-5) “**Yüksek** ve değerli tahtından kendini aşağı attı.”
- yüleşi** : ...kamag şaki tözlüg budun bukun öze erklig türklüg şudotan atlıg hormuzta teñrike **yüleşi** ilig kan bar (M 13-50) “...bütün Şakya soyundan olan boy üzerine hükmeden Şuddhodana adlı, tanrı Ezrua’ya **benzeyen** bir hükümdar var.”
- yürekliğ** : (a)ntag türlüg alp erdemlig kanamlag **yürekliğ** bek kat(ıg) köñüllüg tınlıg bolur (M 9-33) “O derece yüksek faziletli istekleri yerine getirilmiş, **cesur** ve kararlı bir yaratık (mevcut)tur.”
- yüz** : bir tabıku yüz boltı **yüz** tabıku miñ boltı miñ tabıku tümen boltı tir (IB-32) “Bir hünnap yüz oldu. **Yüz** hünnap bin oldu. Bin hünnap on bin oldu, der.”

1.2. Yabancı Kökenli Sıfatlar

açani : < Skr. ajaneya “cins; asil ırk”.

ötrü brhmavati katun erdn(isi) ordusında kodı inip **açani** atların yaratmış...
(M 35-6) “Sonra Brahmavati, kraliçe hazretleri sarayından aşağıya inip **cins** atların koşulduğu...”

az : < Far. āz “arzu, heves” (EUTS:28).

biz yine **az** almır köñülümüz küçlög bolup söz kılınçımıznı tıda umadımız
(M 72-47) “Bizim ise **hırslı** duygularımız güçlenip söz (ile işlediğimiz) amellerimize engel olamadık.”

buyan : < Skr. punya “erdem, değerli eylemler; iyi eylemlerden kaynaklanan mutluluk durumu”.

ilki ajunta öküş türlög **buyan** edgü kılınç kılmış ogrında ... (M 1-6) “İlk âlemde çok çeşitli **sevaplar** işlediğimizden dolayı ...”

çın : < Çin. chên “gerçek, doğru”.

ikinti tartar **çın** kirtü töz yörügüg (Üİ 99b-4) “İkinci olarak, **hakiki**-gerçek kökün izahını çeker.”

basutçısı eksük nomnuj tözi **çinsiz** tözlög erür (Üİ 121b-11) “Yardımcı-sebebi eksik dharma'nın kökü **hakiki olmayan** köklüdür.”

dıdımlıg : < Soğd. didim < diadya (Yun.) “taç”.

...kirit atlıg **dıdımlıg** başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursoñ kuvrag erdni kutıña... (M 2-54) “Kirita denen **taçlarla süslü** başları ile önünde eğildikleri asil cemaat cevheri huzurunda...”

dıntar : < Soğd. “dīndār. mümtaz, seçilmiş”.

...tözün maytrı bodisvtnıñ kerti körki yitlinip toyın **dıntar** körki belgölüg boltı (M 18-13) “...asil Maytrı bodhisattva'nın dünyevi vücudu kayboldu ve **rahip** vücudu belirdi.”

emeri/amarı : < Orta Farsça abārīg “bazıları, pek çok”.

tarig tariyu **emeri** tınlıglarig kuşçı keyikçi... (İKP I-7) “toprak işlenirken **sayısız** canlıları (bulan) kuşçular, geyik (avcıları)...”

humaru : < (kumaru?) Soğd. “humar. iyi söz, teselli”.

barçaka **humaru** sav kodtı (İKP LXXVI-2) “Onların hepsine, **veda (teselli, ya da vasiyet)** sözleri söyledi.”

ıgar : < Soğd. ıgar “güçlü, kudretli”.

ıgar oğlanıñızda taygunuñızda yegdi igidür ertigiz (KT-GD) “(Halkımızı) **değerli** evladınızdan, tay (gibi) oğullarımızdan daha iyi besliyor idiniz.”

kamag : < Orta Farsça *hm’g (hamāg)*.

kamag ödün kalın kuvrag aşın içgün tapıngu udungu küçüm küsünüm teginmez (M 25-11) “**Her** zaman büyük bir cemaate yiyecek ve içecek ile hizmet etme gücüm, kudretim yoktur.”

kerti : < Skr. krta “yapılmış, sunî, dünyevî”.

...tözün maytrı bodisvtniñ **kerti** körki yitlinip toyın dıntar körki belgölüg boltı (M 18-13) “...asil Maytrı bodhisattva’nın **dünyevi** vücudu kayboldu ve rahip vücudu belirdi.”

kolti : < Skr. kōti “sayısız, hesapsız, hadsiz”.

...çştani ilig tegresinte **kolti sanınca** yekler katıg ünin kıkırıştılar (ÇB-294) “...Çaştana hanın çevresinde bulunan **hadsiz hesapsız** şeytanlar, sert avazla bağrıştılar.”

lagzın : L. Ligeti, “Historie du lexique des langues turques”, s. 86’ya göre: muhtemelen taş devri dönemi Asya dillerinden alınmış bir kelime olabilir (Hamilton, 1998:200).

...**lagzın** yılka tokuz tatar... (Ta-G4) “...**Domuz** yılında Dokuz Tatarlar...”

may(t)rı : < Skr. maitrī “sevgi, şefkat”.

(törtünç) **may(t)rı** edgü ögli köñülin (asag) tusu kılmakı yime biş türlüg ... (M 4-56) “(Dördüncüsü:) **Müşfik** ve dost bir kalp ile hizmet etmek ise beş türlü ...”

nizvani-lıg : < Soğd. nyzβ'n'(k) “bulaşıcı, kleşalı”.

nızvanılag agar uvin udımış tınlıglar ara yalnız odugsak ol ermiş (M 13-33) “Ağır **ihiras** uykusuna dalmış yaratıklar arasında yalnız o uyanık idi.”

purahiti : < Skr. purohita “başrahip”.

purohiti bahşı inçe tip tidi (MB-6) “**Başrahip** mürebbi şöyle cevap verdi.”

ram : < Skr. ārambha “başlama, başlangıç”.

...**ram** ay samtso açarı han birle lagkidin çoo-nan-ka barmışdın başlanur (HT-8) “...**birinci** ayda Tripitaka üstadın imparator ile birlikte Lo-yang’dan Ç’ang-ngan’a gitmesinden başlanılır.”

şuruti : < Skr. şrota “işitilmiş”.

muntad(a öñi) **şuruti** ödke tegi ... (M 5-46) “Buradan ... **işitilmiş** devre kadar ...”

toyın : < Çin. tao-jen “rahip”.

...tözün maytrı bodisvtnıñ kerti körki yitlinip **toyın** dıntar körki belgölüg boltı (M 18-13) “...asil Maytrı bodhisattva’nın dünyevi vücudu kayboldu ve **rahip** vücudu belirdi.”

tsuy : < Çin. tsui “günah, suç, (dince yasaklanmış davranış, kötü davranış)”.

bo biş türlüğ utrunmak atlıg **tsuy** ayıg kılınçlarıg... (AY 134-16) “bu beş türlü “karşı koymak” adlı **kötü**, fena davranışları...”

tümge¹ : < Çin. tun gen ‘körelmiş duygular: aptal’.

üde kutrulmuşlar erser **tümge** erklilig için sizinmiş için nizvanılarım yana turgay tip yıkınça yarağınça bışrunmak yolta ikileyü öritsün yüründekin (Üİ 112a-14) “Zamana bağlı kurtulmuşlar, **zayıf** hassalı olduklarından “Klesa’larım yine kalkacak.” diye şüphelendiklerinden, olgunlaşma yolunda yeniden karşılığınca devasını hâsıl etsinler.”

vçrazan : < Skr. vajrasana “elmas taht”.

...**vçrazan** örgün öze olurup tört türlüğ şmnu süsin utup... (M 1-26)
“...**Elmas** taht üzerine oturup şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek...”

vijir : < Skr. vajra “elmas”.

kim kentü tükel bilge bilgi öze **vijir** örgün öze olurup nizvanılarag tarkardı üzmeledi (M 13-14) “Kim kendi mükemmel hikmeti ile **elmas** taht üzerine oturup ihtirasları uzaklaştırdı, dağıttı?”

yavaniki : < Skr. yavana-ika “vahşi, barbar”.

...biş yigirmi asañı nayut sanınca **yavaniki** tınlıglarag kutgaru kaujnagar kentke... (M 1-30) “...onbeş Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca, her cins varlığı haşmetle kurtarıp, Kauşinagara adlı şehre...”

¹ Clauson’a göre ‘*azimli ve aptal*’ anlamlarında türetilmiş şüpheli bir kelimedir (1972:506). Erdal, Eski Türkçede ‘*sıkıcı, aptal*’ anlamında sıkça görülen kelimeyle ‘*tümgä ärklilig*’ deyiminde de karşılaştığını ve bu deyim ‘*yiti ärklilig*’ın karşıtı olduğunu belirtir. *Samyuktāgamasūtra* (ShōAgon’da yayınlanmış parça) adlı eserde geçen Çince *tun gen* ‘körelmiş duygular: aptal’ anlamındaki deyim Eski Türkçeye *tümgä ärklilig* ‘*donuk duygulara sahip*’ şeklinde tercüme edildiğini bildirir. Bu durumda fonetik değişme geçirmiş bir alıntı söz konusudur: *tun gen* > *tümgä*. Yabancı kaynaklı olsa bile, örnekleme yoluyla -gA ekini barındıran diğer kelimelerde olduğu gibi, *tümgä*’nin *bilgä* ve *moyga* ile olan yapı-anlam ilişkisi ilgi çekicidir (1991:376-377).

2. BÖLÜM: YAPILARINA GÖRE SIFATLAR

2.1. Basit (Yalın) Sıfatlar

Bu kelimeler temelde isim olup herhangi bir eke ihtiyaç duymadan, niteledikleri veya belirttikleri kelimelerle anlam ilgisi kurarak tamlamanın tamlayanı olurlar. Söz konusu kelimeler kaynaklarda genellikle basit yapıda gösterilen kelimelerdir. Çok heceli yapıya sahip olup da türemiş olduğu veya yapısı tam olarak belirlenemeyen kelimeler de bu bölümde yer almıştır. Bu kelimelerden herhangi birinin yapısıyla ilgili farklı bir yorumda bulunulmuş ise bu durum o kelimenin yanında belirtilmiştir. Kelimenin içinde geçtiği bağlam ise bu açıklamadan sonra verilmiştir.

ÜNLÜ+ÜNSÜZ

ak

alp şalçı **ak** atın binip tegmiş (KT-D40) “Alp Şalçı **kır** atına binip hücum etmiş.”

aḡ : EDPT’de **1 eḡ** biçiminde geçen kelime, en üstünlük derecesi bildiren sıfat öneki olarak açıklanmıştır (1978:166). Hâlbuki aşağıdaki cümlede kelimenin tek başına sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir.

amtı bu nomlug savag **aḡ** magt ilte raçagri kent uluşda ukmiş kergek (M 6-2) “İmdi bu dini hadiseyi, **fevkalade** Magadha ülkesinde, Rajagrha adlı baş şehirde tasavvur etmek lazımdır.”

az

az bodunug üküş kıltım (KT-G10) “...**az** halkı çok yaptım.”

er

er erdemim ebim akuz (E1-3) “Benim **asker** yiğitliğim, evim, ah felaket!”

et

tavar buşı yene yanturu **et** etözüg erser üklitür (AY 163-2) “Mal sadakası yalnız **somut** vücudu artırır.”

iç

iç-ılagım ötüken yeri (Ta-B5) “**İç** ormanlarım / asıl ormanlarım Ötüken yeri / Ötüken Bölgesi”

ol

bilig bilmez kişi **ol** sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg (KT-G7) “(Ey) **cahil** kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.”

on

on ok bodun emgek körti (KT-D19) “**On**-ok halkı ıztırap gördü.”

oñ

...birtinki **oñ** eñnindeki tonın açınıp **oñ** tizin çöketip (AY 132-1) “... sağdaki, **sağ** omuzundaki giysisini açıp, **sağ** dizini çökertip...”

öl

...kurug **öl** yirke biş türlüg tınlıgka... (H-58) “...kuru **yaş** yere, beş türlü canlıya...”

öñ

özlük at **öñ** yirde arıp oñup toru kalmış (IB-17) “(Bir) binek atı **çölde** yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin halde kalakalmış.”

öz

...altı yigirmi ugurlarta bir bir kirtüke irdeçi öñin öñin **öz** ugurları üze adırıp bilir (Üİ 108b-4) “...on altı zihni aktivitede her bir gerçeğe vasıl olan ayrı ayrı **kendi** zihni aktiviteleri ile ayırıp bilirler.”

üç

...**üç** kurıkan otuz tatar kıtañ... (KT-D4) “...**Üç** Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar...”

ÜNSÜZ+ÜNLÜ

bu / bo

azu **bu** sabımda igid bar gu (KT-G10) “Yoksa, **bu** sözümde yalan var mı?”

bo kök kalıkta ulatı üç törlüg itigsizlerniñ... (Üİ 97a-7) “**Bu** gökten başlayarak üç türlü şartsız (durum)ların...”

kü

ol edgü **kü** at dört buluñ-da yadıltı (İKP VII-1) “bu iyi, **şanlı** ad, dört bir yana yayıldı.”

ne

bilmek tigüçi savta **ne** yörüg ol tiptiser kaltı köni katıgılamak tıltagında tükellig bolmış bilge bilig erür (Üİ 117b-16) “Bilmek denen şeyde **ne** mana var? diye dersen, şöyle ki doğru gayret etme sebebinden sahip olunmuş idraktır.”

ÜNSÜZ+ÜNLÜ+ÜNSÜZ

baç

barayın tiser **baç** amrakım (ETŞ 4-10) “Gideyim desem, **güzel** sevgilim”

bar

bo titir yok tözlüg nomlarta **bar** tözlüg nom bütmeği (AY 146-13) “(İşte) budur boş esaslı öğretilerde **var** esaslı öğreti(nin) bitmesi.”

bay

antada basa barnaşlıg **bay** bedük kişiler oğlanı yaşı purnı vimali gavanpati subahuda ulatı biş inallar arhant kutın bultılar (M 7-33) “Bundan sonra Benares **eşrafının** çocukları Yaşa, Purna, Vimala, Gavampati ve Subahu’dan ibaret beş vekil (inal) veliliğe ulaştılar.”

beg

beg er yuntınaru barmış (IB-5) “**Bey** atlarına doğru gitmiş”

bıñ

bıñ señüt kara bodun turuyın kañım kanka ötünti (Ta-G4) “**bin** general ve halka karşı ayağa kalkarak babam Kağan’a (şöyle) dilekte bulundular.”

bir

bir erig okun urtı (KT-D36) “**Bir** eri okla vurdu...”

biş

bo ok **biş** yükmekteki öñ yükmekte tutulmuş neng (Üİ 105a-8) “Bu da kesinlikle **beş** kümedeki renk kümesinde tutulmuş olan (renk)tir.”

bol

bol tıltagın kök kalık tüzü alku orunlarta bolur (Üİ 103b-10) “**Bu** sebeple, gök bütün her yerde olur.”

boş

oglıñ kişisin utuzmaduk, yana tokuz on **boş**¹ koñ utmiş (IB-29) “(Yarıştta) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik doksan koyun kazanmış.”

boz

eñ ilki tadıkıñ çorıñ **boz** atıg binip oplayu tegdi (KT-D32) “(Kül Tigin) ilk önce Tadık Çor’un **boz** atına binip hücum etti.”

boz ok başın akıza uçuz köölke atlıgın töke barmış (Tes-K3) “**Boz-Ok** liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl’e döküvermiş.”

bök (böke)

[te]ñri kılıntukda uygur kagan olurmuş **bök** ulug kagan (Tes-K1) “Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) **yüce** ve ulu kağan [imiş]”

¹ Aktarmada anlamı verilmemiş ancak, sözlükte “serbest” olarak açıklanmıştır.

bük

iç teriñ kat **bük** tagta... (ETŞ 8-9) “İç-içe, derin, kat-kıt, **kıvrım-kıvrım** dağlarda...”

kaç

...adasız tudasız **kaç** kün içinte erdinilig otrukka tegdiler (İKP XXXIII-6) “...tehlikesiz ve engelsiz olarak, **birkaç** gün içinde mücevher adasına eriştiler.”

kat

iç teriñ **kat** bük tagta... (ETŞ 8-9) “İç-içe, derin, **kat-kıt**, kıvrım-kıvrım dağlarda...”

kiç

kirtgünmedin tıtag töşke **kiç** ödün yığılmış (ETŞ 13A-16) “Sebeup köküne inanmadan, **uzun** zamandan beri toplanmış.”

kiñ

kiñ bilge bilig kolulamak titir (KİP-194) “**Geniş** bir hikmet (ile teçhiz edilmiş) bir ant içmedir.”

kop : Gabain, *ko-d-* “*koymak*” kuvvetlendirme fiilinin kökü olan **ko-*’tan “*bütün, her*” anlamındaki *kop*’un -*op* zarf-fiil ekiyle türediğini ileri sürer (2007:97). Clauson’a göre bu teori olasıdır ancak, semantik olarak ilgi çekici değildir (1972:579).

...balık uluşug burkan şazının **kop** adada küyü küzedü tutmakı bolzun (M 1-60) “...şehirleri, Burkan şeraitini **bütün** tehlikelerden her zaman korusunlar.”

kök

üze **kök** teñri asra yağız yer kılıntukda ekin ara kişi oğlı kılınmış (KT-D1) “Üstte **mavi** gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış.”

küç

anta kisre küsgü yılka sinlegde **küç** kara bodun temiş (Ta-G5) “ondan sonra sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında **güç(lü)** halk (şöyle) demiş.”

kül

inim **kül** tigin birle eki şad birle olü yitü kazgantım (KT-D27) “Kardeşim **Kül** Tigin ile, iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım.”

kür

kür luular erkliği ilig kan atlıg... (ETŞ 10-38) “**kuvvetli** ejderler hâkimi hükümdar adlı...”

miñ

miñ tabılku tümen boltı tir (IB-32) “**Bin** hünnap on bin oldu, der.”

sıg : EDPT’de *sl:k* (?*sl:ğ*) (Clauson, 1972:804).

kaltı yürün taşığ alsar kızıl **sıg** sub yöneser... (Turf.-16) “Eğer açık taşı alırsa kızıl **sıg** su zuhur ederse...”

sok : EDPT’de *su:k* (Clauson, 1972:804).

yme todunçsuz ovutsuz **sok** yek üçün... (H-252) “Yine doymaz utanmaz **Hased** şeytanı yüzünden...”

tañ

bu pusar munçulayu **tañ** adınçığ alp erdemin kamag tınlıglarka asıg tusu kılı kutgarur (KİP-149) “Bu Kuanşi im pusar, bütün canlı varlıklara, işte bu derece **hayret verici**, seçkin fedakarlık fazileti ile fayda sağlar, (onları) kurtarır.”

taş

taş kapagınta uy kazıp tolu ört yalın koz kodup belgüsüz agzın örttdi (M 58-15) “**Taş** kapıda çukur kazıp bol bol alev, yalazı ve kızgın kömür döküp belirsiz (bir biçimde) ağzını örttü.”

tıg

tıg at kudrukın tügüp tıgret (IB-50) “**Demir kırı** atın kuyruğunu düğümle.”

tüz

eng ilki **tüz** tözin tuta ikinti iş işlemekin tuta (Üİ 105a-10) “Birinci, **düz** kökünü tutarak; ikinci, iş yapmasını tutarak.”

yar

yar ögüzde üç tuglug türük bodunka anta yetinç ay tört yegirmike...(Ta-D7) “**Yar** Irmağı’nda üç tuğlu Türk halkına o zaman yedinci ayın on dördünde...”

yaş

...yiş üze **yaş** ot körüpen yorıyu barıpan... (IB-17) “...dağ çayırında (da) **taze** ot görerek yürüyüp gitmiş...”

yat

yat kişiler köñli saña yakın... (ETŞ 35-127) “**Yabancı** insanların gönlü sana yakın...”

yig : ~ **yég** (Clauson, 1972:909).

kaltı nomug adırtlamakta öngi yok **yig** adruk al altağ tarkardaçı alku nizvanılarıg (Üİ 100a-14) “Şöyle ki, dharma’yı ayırt etmekten başka bütün klesa’ları uzaklaştıracak **daha iyi**, üstün çare-yol yok.”

yir

yime **yir** teñri yok erken öñre ne bar ermiş tipen biltimiz (H-162) “Yine **yer** tanrı (daha) yok iken, evvelden ne var imiş diye öğrendik.”

yüz

yüz tabılku miñ boltı (IB-32) “**Yüz** hünnap bin oldu.”

ÜNLÜ+ÜNSÜZ+ÜNLÜ

ala

ala atlıg yol teñri men (IB-2) “**Alaca** atlı yol tanrısıyım.”

eki : Clauson’a göre 2, 7, 8, 9, 30 ve 50 sayılarının, erken dönemde, iki vokal arasında ikiz ünsüz bulundurduğu güvenle söylenebilirse de bu kelimelerin Türk dilinin

tarihi ve çağdaş kollarındaki yazım-telaffuz çeşitliliği konunun açıklanmasını güçleştirmiştir (1959:20-22). Bununla birlikte *eki* kelimesinin aslen ikiz ünsüzlü olduğu şüphesizdir (1972:160). İki heceli bu kelimenin türemiş olma ihtimali üzerine ise Erdal'ın notu dikkate değer: Eski Türkçe dönemi boyunca -Orhon yazıtlarından çok sonraki metinlere kadar- *äki / iki* '2', *ara* edatı tarafından yönlendirilen *äkin / ikin* biçimlerine de sahiptir. Edatlar iyelik ekli gövdelerin yükleme halli biçimlerini yönlendirdiği için *äki / iki* kelimesinin ikinci ünlüsü iyelik eki gibi görünür ya da gerçekten öyledir. Bu durumda ilk hece **äk* 'ek, eklem' olabilir ve *äki* de aslında 'onun eki' anlamına gelebilir (2004:221).

inim kül tigin birle **eki** şad birle ölü yitü kazgantım (KT-D27) “Kardeşim Kül Tigin ile, **iki** Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım.”

ulu

ulu yılka ötüken ortusınta aş öñüz... (Ta-B2) “**Ejderha** yılında (MS 752) Ötüken ortasında, As Öñüz...”

urı

tabgaç bodunka beglik **urı** oglin kul boltı (KT-D7) “Çin halkına, bey olmaya layık **erkek** evladı kul oldu.”

ÜNLÜ+ÜNSÜZ+ÜNLÜ+ÜNSÜZ

amal : Clauson, Moğolcadan geçtiğini düşündüğü kelimenin, temelinde *amra-* olan **amur*'un başka bir biçimi olduğu kanaatindedir (1972:160).

... öñi kiterip (antag) osuglug ürük **amal** tünün ... (M 26-8) “... uzaklaştırıp, böyle **sakin** bir gecede ...”

añıg

kaltı taplagıg bulmışlar **ayıg** ajunta bulurlar bilmetin öçmekig (Üİ 125a-13) “Şöyle ki, (dharma'yla kazanılan) tahammülü bulmuş olanlar, **kötü** varlık biçiminde bilmeden sönmeyi bulurlar.”

elig : Clauson'a göre, aslında iki ünlü arasında ikiz ünsüz vardır (1972:141). Gülensoy da kelimenin kökeninde, ortada ikiz ünsüz olduğu kanaatindedir (2007:329).

elig yıl işig küçüg birmiş (KT-D8) “**Elli** yıl hizmet etmişler.”

elik : Clauson, Kuzeydoğu Türkçesinin bazı bölgelerinde ‘*erkek karaca*’, bazı bölgelerindeyse ‘*vahşi dişi keçi*’ anlamına gelen kelimeyi değerlendirir (1972:142). Hâlbuki aşağıdaki örnekte karacanın sıfatı olarak kullanıldığı görülüyor.

sagır içre **elik** kiyik kirmiş (IB-63) “Avlak içine bir **erkek** karaca girmiş.”

ezük : Clauson *ezüg* (*ya da ezük?*) maddesinde kelimenin sadece anlamını vermekle yetinir (1972:285). Erdal, *üzüg* kelimesinin *üz-* ‘*oymak*’ ’ten türemediğinin açık olduğunu belirtir (1991:224).

az kılınçımız küçlüg bolup **ezük** savlar sözledimiz (M 61-18) “Hırsımız güçlenip, **yalan** söyledik.”

idiz : Clauson *édiz/édi:z* (1972:73) biçiminde kaydettiği kelimenin kökeni hakkında yorumda bulunmaz. Hamilton’ a göre **ádi-* ‘yüksekte olmak’ fiilinden türemiş olabilir (1998:143). Gülensoy’a göre *idiz* ~ *yitiz* < **yi+diz* (2007:319).

...**idiz** karşydın inip yavaş miñülerke minip... (M 51-49) “...**yüksek** saraydan iner, yavaş hayvanlara binip...”

igid

neçe **igid** kişi tanukı boltumuz erser... (H-101) “Nice **hilekâr** adama şahit olduk ise...”

ulug : Clauson’a göre, “muhtemelen kök bir kelime, yani *-lug*’la türemiş isim değil, çünkü *u:* ile anlam bakımından hiçbir bağa sahip değil, dolayısıyla *u:*-tan türemiş olamaz.” (1972:136) Erdal’a göre ise “*bir tabana ya da temele sahip olma*” anlamıyla *ul+lug* türemesi imkân dâhilindedir (Erdal, 2004:112). Gülensoy da aynı görüştedir (2007:965).

...birigerü tabgaç tapa **ulug** sü eki yegirmi süledim (KT-D28) “...güneyde (de) Çin’e doğru on iki kez **büyük** ordu sevk ettim.

utun

bilim seniñ **utun** rakşasa tevin kürin belgürtmiş kılınçının... (ÇB-172) “Bildim, ey **küstah** rakşasi, seniñ desise ile hud’a ile işlediğın amel...”

ürün

ürün esri toğan kuş men (IB-4) “**Ak** benekli şahin kuşuyum.”

...(y)**örün** (to)prak tokısar bedizeser burkan (kö)rkın suvka kigürser... (M 51-2) “...**açık renkteki** bir toprağı karsa, boyasa ve burkan heykelini suya soksa...”

ÜNLÜ+ÜNSÜZ+ÜNSÜZ+ÜNLÜ

amtı : EDPT’de kelimenin yapısıyla ilgili şu tahmin yapılıır: *İlk bakışta, an-tı biçiminde zarf (Studies, p. 145); o da *am’la ilişkili olmalı (Clauson, 1972:156).*

türük **amtı** bodun begler bödke körügme beglergü yağıltaçı siz (KT-G11) “(Ey) sadık Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde (bana) itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız?”

esri

esri amga yalım kayaka ünüp barmış ölümte ozmış (IB-49) “**Benekli** yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş.”

ırşı

ol yer suv **ırşı** teñri bar erti (LIX-1) “Oysa oralarda, **ırşı** diye bir cin vardı.”

ilki : Clauson’un, kelimenin Moğolca kökenli olduğundan şüphesi yoktur. Ses uyumu sebebiyle *ilki* şeklinde hecelenmiş olma ihtimalini ve bunun da *ilk(k)i* şeklini akla getirdiğini belirtirken ihtiyatlı davranarak bu açıklamaların ispatı olmadığını da vurgular (1972:140). Erdal’ın (2004:190) *ilki*’nin +*kI* ile biçimlendiğinden şüphesi yoktur. Kelimeyi *ilgerü* ile ilişkilendirir ve Türkçenin farklı dönemlerine ait metinlerde görülen *ilkidä*, *ilkidäki* gibi biçimleri bu açıklamayı desteklemek için kullanır. Ayrıca DLT’den beri (modern Türk dillerinin tümünde değilse de) *ilki*’nin *ilk* + 3. şahıs iyelik eki şeklinde çözümlendiğini de vurgular.

ilki ajunta öküş türlüğ buyan edgü kılınç kılmış ogrınta ... (M 1-5) “**İlk** alemde çok çeşitli sevaplar işlediğımızden dolayı ...”

örki : Clauson'a göre *ör* 'yükselmek' filinden türemiş isim (1972:223). Erdal ise *örki* hakkında daha önce yapılan önerileri değerlendirdikten sonra, *örki*'nin *artok+ı* yapısıyla olan benzerliğini de hatırlatarak, *örk* kelimesinin (< *ör-* 'yükselmek') iyelik eki almış biçimi olduğu kanaatine varır (1991:225).

... **örki** burkan körkin itser ... (M 104-20) "... **muhteşem** burkan resimleri yapsa ..."

ÜNSÜZ+ÜNLÜ+ÜNSÜZ+ÜNLÜ

bügü : böğü/bögö (EDPT:324).

uladı **bügü** biliglig burkanlarnañ alkamış alkışların öp sakınıp yarlıkançuçı biliglig üç süñün yülegün sançıtımış osuglug bolup ... (M 33-35) "Diğer **hikmetli** burkanların övülmüş takdislerini düşünüp idrak edip, merhametli üç (çatallı) mızrak ve bıçak ile dövüşmüş gibi olup ..."

kara

kara költe süñüşdümüz (KT-K2) "(Onlarla) **kara** gölde savaştık."

karı

karı üpgük yıl yarumazken etdi (IB-21) "**Yaşlı** hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü."

kayu : < kañu. Her nasılsa, aynı zamanda *ka+ ile ilişkili olmalı; ancak bu ilişki mutlak olmasına rağmen yine de belirsizdir (Erdal, 2004:215).

kök kalık bilmetin öçmekniñ bar **kayu** al altağı nomug ok tarkargalı alku nizvanılarığ inçip munda sözlegülük tip (Üİ 100b-1) "Gök ve bilmeden sönmenin dharma'yı (ayırt etmekten başka) bütün klesa'ları uzaklaştırmak için tam burada söylenmesi gereken **hangi** çaresi-yolu var?"

meñü : bkz. *beñgü*.

meñü meñi erip inçip meñü tip adkandaçı körümke sanmaz (AY 165-9) "**Sonsuz** huzur olup, ancak sonsuz diyerek bağlanılacak görünüşten saymaz."

tişi

... ol kamağ tnlıglar taluydaki **tişi** yeklerde ozar kurtulur (KİP-23) “... bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) **dişi** devlerden kurtulur.”

yağı : KBS’ye göre *yang(/ŋ) ‘*saklanması gereken şey’ + ı (2007:1121). Bu öneriyi sadece aktarmakla yetiniyoruz; çünkü Eski Türkçenin grameriyle ilgili kaynaklarda isimden isim yapan böyle bir ekle karşılaşmadık.

amtı maytrı bod(isvt)nıñ abişik kılmaklag **yağı** kün ogrınta mintide... (M 8-56) “Şimdi Maytrı bodhisattvanın takdis edildiği **yeni** gün münasebetiyle...”

ÜNSÜZ+ÜNLÜ+ÜNSÜZ+ÜNSÜZ

keñ

birük **keñ** urı keñ kızlar körkin körü kurtulgu tnlıglar erser... (KİP-139) “**Genç** oğlan ve genç kızların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

tört

tört buluğ kop yağı ermiş (KT-D2) “**Dört** bucak hep düşman imiş.”

terk : Clauson kelimenin zarf olarak kullanıldığını söyler (1972:542); ancak aşağıdaki aktarımda sıfat olarak kullanıldığını görölmektedir.

terk ödün bu emgektin kurtulup siziñ nomuñuznu ukmak bolzun (M 65-12) “**En kısa** zamanda bu acılardan kurtulup sizin vaazınızı kavramak nasip olsun.”

ters

ters nomlug dıntarlarag kutgarkalır üçün uvut avyat(ı)nça sınıyu yarlıkap (M 60-15) “**Ters** itikatlı rahipleri kurtarmak için utanma sebebiyle, haşmetle tecrübe edip...”

yarp

yavrimaz artamaz **yarp** kadığ toğ şır (ETŞ 10-19) “zayıflamaz, bozulmaz, **sağlam**, katı toğ şır”

ÜNLÜ+ÜNSÜZ+ÜNSÜZ+ÜNLÜ+ÜNSÜZ

adgar : EDPT’de *adğır* şeklinde geçen kelimenin Moğolcadaki *acırğa* gibi çok eski dönemlere ait bir kelime olduğu bildirilmiştir (Clauson, 1972:47).

adgar atların yarataglag körtle kañlılar... (M 12-1) “**Aygır** atların koşulduğu güzel arabalar...”

altun KBS’de Tekin’in “*al+tin*” açıklaması verilir ancak ilgili yazıdaki örnek maden adı olan *altın* değil yer zarfı veya sıfatı olarak kullanılan *altını* konu alır (Gülensoy, 2007:362).

yarın kiçe **altun** örgin üze olurupan meñileyür men (IB-1) “Sabah akşam **altın** taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”

uygur

uygur kanım tutulmuş (Tes-B4) “**Uygur** kağanım tutulmuş”

ÜNSÜZ+ÜNLÜ+ÜNSÜZ+ÜNSÜZ+ÜNLÜ

beñgü Erdal’a göre *karangu, ädgü ve bänigü /mänigü / mängü / mänü* gibi *’gu’*lu kelimelerin türetimleri birbirleriyle ilişkili olmaktan öte kendine özgü özellikler gösterir (1991:164).

beñgü taş tokıtdım (KT-G12) “...**ebedî** taş hâkkettirdim.”

tarka : Clauson’a göre *acı, keskin* ve benzeri edebi-mecazi anlamları vardır. Hiç şüphe yok ki Hint-Avrupa dilinden gelen kayıp bir kelimedir ve Farsçadaki eşanlamlı *talx* kelimesiyle akrabadır (1972:539). Eski Türkçede *ta:r ‘dar’* (EDPT:528), *tarık-‘daralt-’* gibi kelimelerin varlığı ortada iken, bizce, bu kelimenin kökenini yabancı dillere bağlamak uzak zorlamadır.

yime kayu toyın dıntar sıñarkı **tarka** yirde inip... (M 27-18) “Yine hangi rahip (herhengi bir) cihetteki **sıkıntılı** bir yere inip...”

teñri

teñri elimke bükmedim sizime ayta (Uy.Tu.a-2) “**Semavi** elime doymadım; sizlerime söyleye.”

titrü : Clauson *tétrü* biçiminde kaydettiği (1972:459) kelimenin **tétür-*'ten türemiş fiilimsi olduğu kanaatindedir. Ayrıca zarf/sıfat olarak kullanıldığını da belirtir.

anta ötrü ezrua teñri **titrü** közin tözün maytrı bodisvtag körüp hormuzta teñrike inçe tip tidi (M 18-52) “Bunun üzerine tanrı Ezrua **keskin** bakışları ile, asil Maytrı bodhisattva'yı görüp tanrı İndra'ya şöyle dedi.”

tulku

biñ yıllıg tümen künlük bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım **tulkuu** taşka tokıtdım (Ta-B3) “Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşta yazdırdım; **müstakil** bir taşta yazdırdım.”

yarlıg : Clauson *'fakir, zavallı'* anlamındaki kelimenin ne *1 yar* *'tükürük, salya'* ile ne de *2 yar* *'kaya, yarık'* ile ilgisi olduğunu, dolayısıyla türetiminin de belirsiz olduğunu vurgular (1972:966).

... irinç **yarlıg** tınlıglarıg yazuk yañlukka tüşürgüçi erserler... (M 82-27) “... sefil, **perişan** (= **zavallı**) yaratıkları yanlışığa ve kötü yola yöneltenler ise...”

ÜNSÜZ+ÜNLÜ+ÜNSÜZ+ÜNLÜ+ÜNSÜZ

çıgañ : Yıldız (2007:61-82)'in çalışmasında hangi kaynaktan çıkarsa çıksın kelimenin artık dünya dillerinin malı olduğu görülmektedir. Kelimenin kökeni hakkında, Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü (Starostin, 2003: 445-446)'nden yapılan şu alıntı kelimenin Altay dillerindeki ortaklığını gösterir: “***č'jü[g]a** scarce, poor: Tung. ***čuki**; Mong. ***čukag**; Turk. ***čīgañ**.”

çıgañ bodunug bay kıldım (KT-G10) “**Fakir** halkı zengin yaptım.”

kadır : Clauson, Hakasçadaki *kağır kış* deyiminin **1 ka:d-** fiilini akla getirdiğini; ancak bu fiilin geçişsiz olduğunu ve *kağır* kelimesini bu fiile dayandırmanın zor olduğunu belirtir (1972:603).

kaltı bir okşagu biliglig işilerniñ amrak ogulkıyasın **kadır** bars tutmuş bolsar ... (M 33-16) “Bir misal: akıllı, zarif kadınlardan birinin sevgili oğulcuğunu **yırtıcı** bir kaplan yakalamış olsa ...”

tokuz : EDPT'ye göre *tokkuz* (Clauson, 1972:474).

tokuz erig egire tokıdı (KT-K6) “**Dokuz** eri (de) kuşatarak dövü.”

sekiz

bü..gükde sekiz oguz **tokuz** tatar kalmaduk (ŞU-D1) “Bü[ke]gük'te Sekiz Oğuzlar ve **Dokuz** Tatarlar kalmadı.”

sıgun

tokuz arlı **sıgun** kiyik men (IB-60) “Dokuz çatallı boynuzu olan **erkek** geyiğim.”

tagun : Clauson'a göre kökeninde, muhtemelen, *'utandırmak, rezil etmek'* anlamındaki *dağna-* vardır (1972:470).

kişi köñülin saça **tagun** sav sözlemezler (M 32-2) “İnsanın gönlünü bulandırarak **yaltaklanma** sözü söylemezler.”

teriñ : Clauson bu kelimeyle ilgili herhangi bir çözümlemeye bulunmaz. Gülensoy *ter+iñ* köken açıklamasını yaparken buradaki unsurlar hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir (2007:278).

ayagka tegimlig bodisvt tebrençsiz etüzin tütrüm **teriñ** dyan sakınç yügerü kılur (M 39-5) “Hürmete layık bodhisattva sarsılmaz vücudu ile **derin** istiğraka şimdi dalar.”

titir

titir bugra men (IB-20) “**Dişi deve(li)** (bir) erkek deveyim.”

togan : OTWF'de (1991:85) hayvan ve bitki adları yapan +gAn eki vardır ki *togan* kelimesi belki de bu başlıkta incelenmesi gereken bir örnektir. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda böyle bir bilgiyle karşılaşmadık.

togan kuş tenriden kodı tabışgan tipen kapmış (IB-44) “Bir **şahin** (İşte) bir tavşan! diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş.”

torug : Gülensoy'a göre kaynağında **tör* veya *törig* vardır (2007:299).

üçünç yigen silig begiñ kedimlig **torug** at binip tegdi (KT-D33) “Üçüncü olarak Yiğen Siliğ Bey'in giyimli **doru** atına binip hücum etti.”

tümen : Clauson'un (1972:507-508) kelime hakkındaki açıklaması şöyledir: "Temel anlamı 'on bin'dir, fakat sık sık 'pek çok' anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca kelimenin A *tmān*; B *tmane, tumane* şekillerinin Toharcadan alıntı olduğunu ifade etmiş, fakat Prof. Pulleyblank'ın, bu konuda şifahen kendisine şu bilgiyi verdiğini de bildirmiştir: "Bu kelime Erken Çince'deki **tman* veya *wan* 'on bin'den' alınmış olabilir." Gabain (2007:303), Hamilton (1998:228) ve Nişanyan (2002:457) da kelimenin yabancı kaynaklı olduğu görüşündedir. Gülensoy ise yakın zamanda uydurulmuş olan *tümce, tümle-, tümleç, vb.* kelimelere kaynaklık eden *tüm* kökünü esas alarak *tümen* kelimesinin Türkçenin türetme mantığına göre açıklanabileceğini belirtir. Buna göre; *tüm+e-* '**toplamak*' ve buradan *tümen*.

... biş yunt kalmış **tümen** koñ kalmış (ŞU-B9) "... bin at kalmış. **On bin** koyun kalmış."

yipün : Clauson, lehçelerde yutulmamış -g-'li biçimlerinin yaşıyor olmasını delil göstererek kelimeyi *yipgil/yipgin* biçimine dayandırır. Ancak bu şeklin belirgin bir Türkçe etimolojisi yapılmadığından alıntı kelime olabileceğini ve geniş biçimlerin daha Türkçe bir görünüm verme çabalarından kaynaklandığını belirtir (1972:876) .

tü türlüğ kök sarıg kızıl yörüñ **yipün** öñlüğ esri kusrı suvdakı kurgakd(ak)ı çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) (M 54-25) "Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, **menekşe rengi – koyu kırmızı-** renkte, alacalı, sudaki, karadaki çiçekler yarılıp dökülür."

2.2. Türemiş Sıfatlar

2.2.1. İsimden Türemiş Sıfatlar

İsimden türemiş sıfatlar, iki başlıkta incelenmiştir:

a. İsme getirilen eklerle türetilmiş sıfatlar,

b. Pekiştirmeli sıfatlar.

2.2.1.1. İsimden Sıfat Türeten Ekler

Bu kelimeler türemiş isimler olup cümlede, anlam ilgisi kurularak oluşturulan tamlamalarda sıfat görevini üstlenirler. Taradığımız metinlerde, şu eklerle türemiş isimlerin sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir¹:

2.2.1.1.1. /+çA/ : Eşitleme, benzerlik, azlık-çokluk, mukayese işlevli sıfatlar yapar. Bazı kelimelerde (barça, neçe) yeni bir anlam oluşturma işleviyle kelime teşkilinde kullanılır.

...yetti kün **belçe boguzça** suvda yorıp... (İKP XXXVI-4) “...yedi gün boyunca, **bellerine, boğazlarına kadar** su içinde yürüdüler...”

neçe ür kış anta bolur (M 81-12) “**Ne kadar** zaman orada kalırlar?”

bu/mu zamirlerine eklenerek miktar ifade eden sıfatlar yapar:

bunça yirke tegi yoritdım (KT-G4) “...**bunça** diyara kadar (ordularımı) yürüttüm.”

munça tınlıgka turalıgka öz öteğçi boltumuz (H-92) “**Bunça** canlıya hareketliye özümüz işkence edici olduk.”

Sayı adlarına eklenir:

uygur elteber **yüzçe** erin ilgerü tezip bardı (BK-D37) “Uygurlar’ın Elteberi **yüz kadar** adamla doğuya doğru kaçıp gitti.”

Aşağıdaki örnekte yeni bir anlam türettiği söylenebilir:

...bu çştani ilig beg siziksiz bu tün ök alku yeklerig **barça** buluñ yınak saçgay (ÇB-251)
“...bu Çaşтана han bey şüphesiz bu aynı gece bütün şeytanları **bütün** istikamet(lere) yan(lara) saçacak(tır).”

2.2.1.1.2. /+IA/ : Seyrek olarak kullanılan ek, isimden sıfat yapar.

körkle : Clauson *körk* isminden türediğini ifade ederken, buradaki ekin isimden isim türeten başka bir örneği olmadığını da belirtir (1972:743) . Gemalmaz’a göre

¹ Bu bölümdeki her ek örneği, son sesinden başlamak üzere abece sırasına konulmuştur.

bunun bir örneği daha vardır: *bir+le* (1980:9). Gabain, isimden sıfat yapan ekler başlığında başka örnekler de verir: *kur 'sıra' / kurla 'kere', tün 'gece' / tünlâ 'geceleri'* (2007:47). Gabain, örneklerini cümle içinde vermediği için, oluşan şüpheleri (mesela *tünlâ*'deki birliktelik işlevi ihtimali) gidermek zorlaşmıştır. Gemalmaz'ın *birle* örneği de aynı şüpheyi taşır.

himavanti tagınıṅ yınakınta baḡirati atlıḡ öḡüz kıdıḡınta kapılvastu atlıḡ küsençiḡ **körkle** balık bar (M 13-43) “Himalaya daḡı cihetinde Bhagiratha adlı ırmaḡın kıyısında, Kapılvastu adlı Şirin ve **güzel** bir Şehir vardır.”

körtle : Clauson'a göre *körkle*'nin eşanlamlısı belki de ikinci biçimidir (1972:739). Erdal'a göre *körkle* ve *körtle* kelimeleri, budist ve maniheizt metinlerdeki diyalekt farklarını gösteren kelimelerdendir (2004:532).

tört buluntın adruk **körtle** sarvaḡlar (bo)lur (M 31-21) “Dört cihette müstesna ve **güzel** kuleler vardır.”

2.2.1.1.3. /+kİNA/ : +kİnA (Yazıtlar) // +kInA (n Őivesi) // +kI(y)A (y Őivesi) (Gemalmaz, 1980:14). Kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi kelimeleri teŐkiline yarar; tamamıyla bir kelime teŐkili unsurudur (Gabain, 2007:105).

azkına

ulug İrkin **azkına** erin tezip bardı (KT-D34) “Ulu İrkin **azıcık** erle kaçıḡ gitti.”

birkiye

birkiye amrak oḡlumın siziḡe tutuzur men (İKP XXV-4) “**Biricik** sevgili oḡlumu size emanet ediyorum.”

inçgekie

imirt çoḡurt söḡüt arasınta **inçgekie** suv kıdıḡında... (ETŞ 8-14) “İmirt, çoḡurt aḡaçları arasında, **incecik** suların kenarında...”

kiçigkiye

antag tınlıḡ **kiçigkiye** Çimeli ölürup utguratı tamuda toḡar (M 59-24) “Bunun gibi bir yaratık, **küçücük** bir karınca öldürünce muhakkak cehennemde doḡar.”

terkkeye

tavar buşı tözi yine **terkkeye** üdün alkıntaçı tükedeçi erür (AY 163-6) “Mal sadakasının esası yine **bir anlık** sürede yok olup sürecektir.”

yakurukiya

muna amtı **yakurukiya** öd erür (M 7-45) “Şimdi **yakın** zamandır.”

2.2.1.1.4. /+rA/ : Bu ek daha çok hal eki işleviyle karşımıza çıkmasıyla çıkar. Bunun yanı sıra zaman gösterme işlevini taşıyan sıfat türetebileceği gibi, eklendiği kelimededen yeni bir anlam da türetebilir.

içre : Clauson aşağıdaki cümlede geçen kelimeyi zarf olarak kabul eder (1972:30). Tekin (2003:91) ve Erdal (2004:373) ise aynı kelimeyi sıfat olarak yorumlarlar. Bu kelimedeki ekin başka kelimelerle de benzer yapılar oluşturduğu dikkate alındığında ikinci görüşü kabul etmek gerekir.

apa tarkangaru **içre** sab ıdmış (T1-K10) “Apa Tarkan’a (ise) **gizli** mesaj göndermiş.”

öğre : Clauson’a göre bu kelime, *öğ*’den türemiş olmakla birlikte zarf veya sıfat olarak kullanılmıştır (1972:189). Erdal, yönelme-bulunma durum ekinin pek çok işlevi olduğunu belirtir ki bunlar arasında sıfat tamlaması yapısındaki örnekler de vardır (2004:373).

öğre ödün şakimun burkan nomınta açiti atlıg toyın erdiñiz (M 45-3) “**Vaktiyle** Şakyamuni burkanın dininde Ajita adlı bir rahip idiniz.”

2.2.1.1.5. /+(I)nç/ : Sayı adlarına sıra bildirme işlevi katar.

yana teñri kutınta **üçünç** yılda kop esen tükel körüşmiş (IB-15) “(Bunlar) yine Tanrı lütfu ile **üçüncü** yılda sağ salım (buluşup) görüşmüşler.”

törtünç çuş başınta sünüşdümüz (KT-K6) “**Dördüncü** olarak Çuş başında savaştık.”

beşinç ay üç yegirmike kalışda sünüşdüm (Ta-G2) “**Beşinci** ayın on üçünde Kalış’da savaştım.”

...ud yıl **altınç** ay bir yañı ağır ulug busat baçağ kün... (ETŞ 26-1) “...sığır yılı, **altıncı** ayın ilk günü olan mübarek, büyük oruç gününde...”

sü teğişinte **yitinc** erig kılıçladı (KT-K5) “Ordular kapıştığında (da) **yedinci** eri kılıçladı.”

sekizinc ay eki yanika çığıltır költe kasuy kezü sünüşdüm (ŞU-D6) “**Sekizinci** ayın ikinci günü Çığıltır Gölü’nden Kasuy (Irmağı boyunca) yürüdüm ve orada (onlarla) savaşıp yendim.”

2.2.1.1.6. /+çIğ/ : Benzerlik anlamı taşıyan (Gemalmaz, 1980:22) ve eklendiği fiilde var olan anlamın etkisini taşıyan sıfatlar yapar.

adinçig : < (+sI-g) İsimden sıfat yapan ek. Benzerlik anlamı taşır (Gemalmaz, 1980:23). Gabain’e göre +çIğ tali biçimdir asıl olan +sIğ’dır (2007:48). Clauson’a göre ‘farklı’ ve ‘özel, olağanüstü’ anlamlarında eşanlamlı iki kelimenin olduğu görülmektedir: *adinsig* / *adinçig* (1972:63). Erdal da bu görüşe katılır ki OTWF’de *adin+sıg* ‘farklı’ ve *ad-ınçig* ‘mükemmel’ kelimelerini birbirinden ayrı değerlendirir (1991:73). Tekin ise *addan ad türeten ekler* başlığı altında ‘*olağanüstü, harika, şaşılması*’ anlamındaki *adinç(ç)ıg* (< **adinç+sıg*) kelimesini +çıg ekiyle gösterirken aynı başlıkta benzerlik sıfatları türeten +sıg ekine de yer verir (2003:81, 84).

añar **adinçig** bark yaraturtum (KT-G12) “Onlara **olağanüstü** bir türbe yaptırtım.”

için taşın **adinçig** bediz urturtum (KT-G12) “İçine ve dışına **olağanüstü** resim ve heykeller koydurttum.”

evrinçkençig : EDPT’de kayıtlı değildir. Muhtemelen *evrinçkençsig* > *evrinçkençig* şeklinde bir değişim söz konusudur; bu da *evir-* ‘çevir-, döndür-’ fiiline işaret eder.

ançulayu ok yeme men **evrinçkençig** kog parmanular sanınça tınlıg uguşları birle... (AY 171-17) “Aynı şekilde ben de (havada) **dönüp dolaşan** zerrelere sayısınca canlı soyları ile...”

korkınçig : Clauson’a göre korkın- fiilinden türemiştir (1972:657). Gemalmaz kelimenin ses olayı geçirdiğini belirtir: *korkınçsig* > *korkınçig* (1980:23). Gabain (2007:48) ve Tekin’in (2003:81) görüşleri de bu doğrultudadır. Erdal ise kelimeyi oluşturan ekin +sIğ’ın -(X)nç ile birleşmesiyle oluşan -(X)nçIğ birleşik eki olduğunu söyler ve bu eki “the modal oblique” şeklinde adlandırır (1991:366).

kaltı sözlegüde bimbasari tip muni sözleyür **korkınçig** urungut tip (Üİ 109a-7) “Mesela Bimbasara diye söylediğinde, buna “**korkunç** savaşı” derler.”

küsençig : Clauson (1972:751) *küsen-*’ten türediği görüşündedir. Gabain, *küsâ-‘istemek’* fiilinden ‘*sevilen, istenilen*’ anlamındaki *küsânçig* kelimesini türeten -*‘nçig* ekini kabul eder (2007:58). Gemalmaz’a göre ise ses olayıyla *kösenç* (*arzu*)+*sig* > *kösençig* (*hoş*) olmuştur (1980:23).

himavanti tagının yınakınta bagirati atlıg ögüz kıdıgınta kapilvastu atlıg **küsençig** körkle balık bar (M 13-43) “Himalaya dağı cihetinde Bhagiratha adlı ırmağın kıyısında, Kapilavastu adlı **şirin** ve güzel bir şehir vardır.”

sogançig : Erdal’a göre doğru yazımı *sukançig* olmalıdır. Buna göre kelimenin türetiminde *suk* ‘*heves*’ kelimesinden türetilme **suka-* biçimi söz konusudur.

sogançig körkiğe tükelligim teñrim ikileyü ayıtu teginür men (KİP-172) “Ey benim **sevimli** yüzüm, tanrım, saygıyla bir daha soruyorum.”

yarsınçig

ançam(a) ... üskütek **yarsınçig** sasig ... (M 111-7) “Bu kadar ... iğrenç ve pis koku ...”

2.2.1.1.7. /+IIg/ : Gabain hem isimden isim yapan (2007:44) hem de isimden sıfat yapan (2007:77) ek olarak gösterir. Tekin ise addan ad türeten ekler bahsinde yer verdiği ekin, “sahip olan” anlamında sıfatlar türettiğini belirtir (2003:83).

çşşaputlug etüzler köñüllerinte **amranmaklag** ot tamturdumuz (M 107-3) “Dini ahlak kurallarına riayet eden kimselerin gönüllerinde **şehvet** duygusunu tutuşturduk.”

kaganlıg bodun ertim kaganım kanı (KT-D9) “**Hakan sahibi** (bir) halk idim; hakanım nerede?”

teñrilig kurtga yurtta kalmış (IB-13) “**Dindar** (bir) yaşlı kadın terk edilmiş kamp yerinde (yalnız) kalmış.”

üç adrı şışlerig tevip **kozlug** oylarda südrüyürler (M 84-49) “Üç çatallı şışleri dizerler, **alevli** kömür çukurlarına sürüklerler.”

antag **külüğ** kagan ermiş (KT-D4, BK-D5) “(Onlar) onca **ünlü** hükümdarlar imiş.”

+IIg eki, yabancı unsurları Türkçeleştirmeye yarayan bir ek olarak da karşımıza çıkar ve bu eki almış yabancı kökenli kelimeler sıfat olarak kullanılabilir.

Aşağıdaki cümlede geçen *şarır* kelimesinin Sanskritçe’de *sarira* ‘bakiyye-i şerif’ biçiminde kullanıldığı EUTS’de kaydedilmiştir (Caferoğlu, 1968:216).

...ol pratyakabutlar nırvanka kirtüklerinte **şarırhğ** süñüklerin... (AY 176-15) “...o Pratyekabuddhalar Nirvana’ya girdiklerinde **geride kalan** kemiklerini...”

2.2.1.1.8. /+çI/ : Eklendiği ismin taşıdığı anlamı yürüten, onu görev edinen, genellikle meslek ismi olan kelimeler yapar.

akınçu

...ulug çigşi **akınçu** alp bilge çigşi...(Ta-K1) “...Ulug Çigşi, **Akıncı** Alp Bilge Çigşi...”

bidgüçi

bidgüçi er anta it...lti. (ŞU-G3) “Oradan **keşifçi / öncü** er gönderdim.”

borlukçı

ol **borlukçı** er ... (İKP LXXIV-7) “O **bahçıvan** ...”

buşıcı

kamağ ağıkımtakı ed tavarımın **buşıcı** koltguçı dıntarlar iltdiler (M 12-47) “Hazinemdeki bütün malımı mülkümü, **sadakacı** dilenci rahipler götürdüler.”

kapagçı

tegin ayıtsar **kapagçı** kırkın biz tediler (İKP XLII-5) “Prens sorunca, “Biz **kapıcı** kızlarımız” dediler.”

keyikçi

yime ök bir **keyikçi** er erdi (M 58-54) “Ve bir de **avcı** vardı.”

tapıgçı

iç ordudaki manç **tapıgçı** beglerig üzüksüz tutçı ayıtgalı ıdur erdi (HT-105) “İç saraydaki özel **hizmetindeki** memurları durmadan, devamlı olarak hatırını sormak üzere göndermekteydi.”

tuzumçı

y(in)e ök angulmalı atlıg yol **tuzumçı** ogrı erdi (M 58-23) “Yine Angulimalya adlı yol **kesici** bir hırsız vardı.”

udçı

udçı er körüp inçe tep ayıtdı (İKP LXVI-3) “**Sığirtmaç**, onu görünce şöyle sordu.”

yarlıkançuçı : Clauson, kelimeyi **yarlıkan-* fiiline bağlar ancak *-çuçı* eki hakkında açıklamada bulunmaz (1972:968). Erdal, OTWF’de +çI başlığı altında *yarlıkançuçı*, eşanlamlısı *irinçkänçüçi* ve *sakinçuçı* gibi biçimleri birer hapax (ancak bir kere görülen) kelimeler olarak değerlendirir ve bunların oluşumunda kalıplaşma ve örneklemenin etkili olduğunu belirtir (1991:114).

uladı büğü biliglig burkanlarnañ alkamış alkışların öp sakınıp **yarlıkançuçı** biliglig üç süñün yülegün sançıtmiş osuglug bolup ... (M 33-35) “Diğer hikmetli burkanların övülmüş takdislerini düşünüp idrak edip, **merhametli** üç (çatallı) mızrak ve bıçak ile dövüşmüş gibi olup ...”

yemişlikçi

ötrü **yemişlikçi** er eliteyin tep tedi (İKP LXXV-4) “Bunun üzerine **yemişlik görevlisi**: “(Sizi oraya) götüreyim!” dedi.”

yerçi

tegin **yerçi** avıçka birle ekkigü kaltılar (İKP XXXV-8) “Prens, yaşlı **rehber**le birlikte, ikisi de orada yalnız kaldılar.”

2.2.1.1.9. /+KI/ : Erdal (1991:186-190) grammerinin isim çekiminin yapısına ayırdığı bölümde +kI ekini “converter (dönüştürücü)” olarak adlandırır. Gabain (2007:47) ve Tekin’e göre +kI, +gI aitlik, ilişkinlik sıfatları türetir (2003:82).

Gemalmaz ise ekin hem isim hem sıfat yapmakla görevli olduğunu belirtir (1980:28). Araştırmacıların tanımlarına göre ekin yapım ya da çekim düzlemlerinden hangisinde görev üstlendiğine dair bir karışıklık var. Buradaki +kI ekli örnekler tamlama seviyesinde tamlayan görevi gören biçimleri yansıtmaktadır:

Doğrudan isme eklenir:

birök sözlemedük nomug yörüg üze ülgüleser **amtıki** sizik abipirayı anılayı ok takı tüpükmez (Üİ 97b-13) “Eğer söylemediği şeyi izah ile ölçse, **söz konusu** sorunun manası yine bu şekilde de bitmez.”

aşnuki künte ol ok iki yigirmi böl(ük) ulag sapag nomug... (M 46-1) “**Önceki** gün bizzat oniki kısımlı illetler zinciri nazariyesini...”

amtı men **irteki** kün ök ordug karşıg kodup toyın dıntar bolayın (M 47-19) “Şimdi ben **yarın** hemen sarayı terkedip rahip olmak istiyorum.”

kinki padak üze ündürür okşatı bolmak okşaşmaklıg yörügüg (Üİ 114a-6) “**Sondaki** padaka ile benzer olmak (ile) benzeşmenin manasını çıkarır.”

kodıki : Clauson’a göre *kodı* ‘aşağıya doğru’ kelimesinden türemiştir (1972:599). Kelime ‘aşağıda bulunan’ anlamından başka ‘alçakgönüllü (EDPT:599), küçümsenmiş (GOT:306)’ gibi anlamlarda da kullanılmıştır. *kodıki*’daki +kI’nın ‘aşağıda bulunan’ anlamındaki varlığının etkisi diğer anlamlarda iyice belirsizleşmiştir.

takı yime **kodıki** yavaz ed tavarlarıg satıgka tegzün tip ögdümüz (M 61-19) “Ve yine **bayağı**, kötü malları satılsın diye övdük.”

ilki ilki etözlerte **ortunki** kinki etözlerte bo etözte burkan ertiniğ bilmetin... (AY 134-1) “İlk bedenlerde, **ortadaki** (ve) sonraki bedenlerde, bu bedende Buda mücevher(in)i bilmeden...”

söki kutluglar öñreki bilgelerde antag işidmişim bar (M 9-31) “**Eski** azizler, evvelki hakîmlerden şöyle işitmişliğim var.”

tabgaçgi begler tabgaç âtin tutupan tabgaç kaganka körmiş (KT-D7) “**Çinlilerin hizmetindeki** (Türk) beyleri, Çin unvanlarını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar.”

maña yime bu savag **tünki** tünle şutavas teñri yirinteki teñriler tüzü tüketi ukıtdılar (M 9-20) “Bana da bu şeyleri, **dün** gece Şuddhavaşa adlı tanrılar yerindeki tanrıların hepsi öğrettiler.”

Zarf-fiil ekiyle isimleştirilmiş biçimlere eklenir:

basakı üç padaklar üze ukıtur ol köni yörügüg (Üİ 114a-5) “**Ardındaki** üç padaka ile onun doğru manasını açıklar.”

ulatı munda şastırnıñ abipirayı erser **eñbaşlayukı** iki padaklar üze sizik kılur otgurak ol bahşık (Üİ 114a-3) “Ve burada Sastra’nın izahı ise, **en baştaki** iki padaka ile kesin olarak o hocaya soru sorar.”

+(y)A yönelme hal ekli biçimlere eklenir:

...**biryeke** bodun **kuryakı, yıryakı**, öñreke bodun kelti. (T1-G10) “...**güneydeki** halklar, **batıdaki, kuzeydeki** ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler.”

+DA bulunma hal ekli biçimlere eklenir:

tört bulundakı bodunug koop baz kılıtm (BK-D24) “**Dört bucaktaki** halkları hep (kendime) tabi kıldım.”

bo üsdünki **şastirtakı** girantta yomdarı ukıtmak üze akıgsıznıñ atın körkıtmış erür akıgsıznıñ birikmemekin ol dört törlüg bolurın (Üİ 101b-14) “Bu üstteki **sastra’daki** grantha’da toplu olarak asrava’sızın adını açıklamak ile asrava’sızın bir olmadığını, onun dört türlü olduğunu göstermiştir.”

köñülteki sabımın ur(turtum) (KT-G12) “Tekin’in aktarmasında karşılığı yok.”

Gemalmaz (1980:29) yukarıdaki cümlelerde geçen örneklerdeki +DAkI (< +ta+kı) ekini “‘+da bulunan’ anlamında isimden sıfat yapar ” açıklamasıyla birleşik bir ek olarak gösterir.

+DIN ayrılma hal ekli biçimlere eklenir:

(mayt)rısimit nom bitigde ... (badarı)nıñ yağış yağ ... **baştınkı** ülüş tükedi (M 14-10) “Maytırsimit kitabında ... (Badhari)nin kurban sunması (adlı) **birinci** bölüm bitti.”

...**birtinki** ong engnindeki tonın açınıp ong tizin çökertip (AY 132-1) “... **sağdaki**, sağ omuzundaki giysisini açıp, sağ dizini çökertip...”

bo **üsdünki** şastirtaki girantta yomdaru ukıtmak üze akıgsızını atın körkitmiş erür akıgsızını birikmemekin ol tört törlüg bolurın (Üİ 101b-14) “Bu **üstteki** sastra’daki grantha’da toplu olarak asrava’sızın adını açıklamak ile asrava’sızın bir olmadığını, onun dört türlü olduğunu göstermiştir.”

+rA ekli biçimlere eklenir:

...anta **içreki** bodun koop maña körür (KT-G2) “...bu (sınırlar) **içindeki** (bütün) halklar hep bana tabidir.”

...biryeki bodun kuryakı, yıryakı, **öñreki** bodun kelti. (T1-G10) “...güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki ve **doğudaki** halklar (üzerimize) geldiler.”

Tamlamalara eklenerek o tamlamayı kendinden sonraki unsurun sıfatı yapar:

bilmetin öçmek uyur tıdıp **kelmedük üdki** togmadaçı nomlarıg kim birdemleti togurmagalı (Üİ 103a-10) “Bilmeden sönme **gelecek zamanın** doğmayan dharma’larını, bir daha hiç doğurmamak üzere engelleyebilir.”

inçip netegin **parmanu ülüşindeki** kök kalıkta alku nomlar yaruk yaşuk ukulur (Üİ 102b-7) “Bu durumda **atom parçasındaki** gökte bütün dharma’lar aydın bir şekilde nasıl anlaşılır?”

2.2.1.1.10. /+TI/ : Tekin’e göre +tI, +dI: isimden zarf türetir (2003:85). Gabain, “Türkçe’de nadir kullanılan, ortak Altayca ek”, açıklamasıyla cümlede zarf görevi gören *katıgdı, ädgüti* kelimelerine yer veririr (2007:111). Erdal’a göre bu biçim, zarf eki +tI ile ilişkili olabilir: örneğin *am+ti* (*am* Güney Sibiry’a da bu anlamıyla kullanılır.) Bir yanlışlık yoksa *äkin, äkinti* nin kökünü temsil ediyor olmalıdır (2004:222).

ekinti : Araştırmacılar zarf türettiğini söyledikleri +tI ekinin aşağıdaki cümlede yerine getirdiği sözdizimsel göreve açıklama getirmemişlerdir. Örneğin Tekin (2003:85), ekinti “*ikinci, ikinci olarak*” açıklamasını yapar; ancak tırnak içindeki kelimelerin görev farkları düşünüldüğünde aşağıdaki cümlede geçen “ekinti kün”

tamlamasını anlama sorunu ortaya çıkar ki zaten Tekin de yayınında bu tamlamayı *zarf + isim* yapısıyla aktarmak mümkün olmadığından *sıfat + isim* yapısıyla aktarmıştır.

yadag süsin **ekinti** kün koop ölürtüm (BK-G1) “Piyade ordularını **ikinci** gün tamamıyla öldürdüm.”

kıjurtı : EDPT’de *kıjır* kayıtlıdır, bundan türeme *kıjurtı* yer almaz; *kıjır* ise ‘yan, şaşı, kızgın bakış’ için kullanılmıştır (Clauson, 1972:639).

...ol kişi tapa **kıjurtı** yavlak közin körü umagaylar (KİP-33) “...o kimseye karşı **kızgın** ve kötü bakışlarla bakamazlar.”

2.2.1.1.11. /+kAk/ :

irkek : Gabain’e göre *är*’den kuvvetlendirme ve küçültme bildiren ekle türetilmiş bir isimdir (2007:45). Gemalmaz da kelimedeki ekin, yoğunlaştırılmış isim yaptığını belirterek bu görüşe katılır (1980:33). Clauson (1972:223-224) bu görüşe iki sebeple karşı çıkar: Birincisi, kelimenin ilk ünlüsü “e” değil, “é” dir. İkincisi, +kek ekinin varlığını kanıtlayacak yeterli delil yoktur. Clauson, bu karşı çıkışıyla birlikte kelimenin yapısıyla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaz. Erdal’a göre de ilk ünlünün “i” olması sebebiyle *irkek*, *är*’den türemiş olamaz. Bununla birlikte *irkäk*, DLT’deki “dört yaşına girmiş koç” anlamındaki *irk*’le ilişkili olabilir. Bugün Anadolu ve Azeri diyalektlerinde *ärkäk* ‘iki yaşındaki koç’ anlamıyla bulunur. Eski Türkçe kaynaklardaki *irkäk*, erkek hayvana işaret eder. Kelime, sonradan insanlara aktarılmış olabilir hatta İngilizce ‘kid’ gibi anlam gelişmesine geçirmiş olabilir. Muhtemelen *ärkäk* biçiminin oluşmasından, *ärk* ‘güç’ ile *är* arasındaki bulaşma sorumludur. Erdal’a göre burada +kek değil, +ek eki vardır (1991:41).

teglük kulun **irkek** yunt(t)a emig tileyür (IB-24) “Kör (bir) tay (emmek için) **erkek** attı meme arıyor.”

2.2.1.1.12. /+rAk/ : Anlamı pekiştirilmiş, kuvvetlendirilmiş sıfatlar yapar.

...**yarprak** savın keterip katın savın tarkarip evirdi erser... (HT-168) “...**çetin** sözlerini bırakıp, tekrar edilmiş sözlerini çıkarıp çevirdi ise...”

siz kişide adruk **begrek** er közünür siz (İKP LXVI-5) “Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve **çok asil** biri gibi görünüyorsunuz.”

2.2.1.1.13. /+Ik/ : Küçültme, sevgi vb. işlevlerle isimden isimden isim türettiği belirtilen (Gemalmaz, 1980:31; Gabain, 2007:45) ekin aşağıdaki örnekte uygun görülen anlamı esas alınırsa daha geniş bir kullanım alanı olduğu söylenebilir.

çöbik : ‘*çökelti, artık*’ anlamındaki *çö:b*’ün küçültmeli biçimi (Clauson, 1972:396).

bu muntag biş **çöbik** bulganyuk iritmiş kışga özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle beş **kötü**, iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi.”

2.2.1.1.14. /+Iik/ : Gabain, Moğolca’da da aynı görevi yerine getiren ekin soyut ve müşahhas isimler ve sıfat yaptığını belirtir (2007:44).

...**aşlık** tarıg edgü bütüp inç bolzunlar (ETŞ 24-11) “...mahsuller iyi gelişip huzur içinde yaşamak nasip olsun.”

tabgaç bodunka **beglik** urı oğlin kul boltı (KT-D7) “Çin halkına, **bey olamağa layık** erkek evladı kul oldu.”

...**özlük** atin adgırın kara k(işin) kök teyejin... (BK-K11) “...**has** atlarını, aygırlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını...”

konukluk ev bark buşı birser ... (M 54-21) “**Misafirhaneleri** sadaka olarak verse...”

2.2.1.1.15. /+sUk/ : Gabain’e göre seyrek görülen bir ektir (2007:45). Erdal geniş ünlüyle (+sOk) gösterdiği ekin, isimlerde kullanımı dışında gelecek zaman ekinden sonra kullanılan örneklerine de yer verir (1991:157).

taşuk ed tavarlar öze tapınça meñiler tegintürdeçi... (ETŞ 10-112) “**Nadir kıymetli** eşyalar ile arzusunca bütün huzuru temin eden...”

2.2.1.1.16. /+gII/ : Vücudunun bir parçası beyaz olan, en azından, vücudunda beyaz bir benek olan hayvanların belirtilmesinde kullanılır (Erdal, 1991:99). Bu açıklamaya göre aşağıdaki kelimenin ses olayı geçirmiş +gII ekiyle türettiği belirtilmiştir.

boymul : < boyun+gıl (Erdal, 1991:99).

kök **boymul** toğan kuş men (IB-64) “Ak **boyunlu** gri bir şahinim.”

2.2.1.1.17. /+sII/ : Renk adlarında karşılaştığımız bu ekin yapısı hakkında araştırmacılar arasında fikir ayrılığı vardır: Clauson (1972:978), Tuna (1986:40) ve Erdal (1991:98) “+sII” olarak; Gabain (2007:47) ve Gemalmaz (1980:39) “+ʔ”; Tekin ise (2003:83) “+II” biçimini kullanır. Burada Bang’ın 1930’da ileri sürdüğü *yaş+sı-(X)I*, *kız+sı-(X)I* çözümlemesi ve *+sı-(X)I > +sII* açıklamasını esas alıyoruz.

kızıl

yaşıl kaya yaylagım **kızıl** kaya kışlagım ol (IB-51) “Yeşil kayalar yazlığım, **kızıl** kayalar kışlığım.”

yaşıl

yaşıl kaya yaylagım kızıl kaya kışlagım ol (IB-51) “**Yeşil** kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım.”

2.2.1.1.18. /+dAm/ : Pratikte çok kullanılan bir ek değildir. Ekin kullanıldığı biçimler, işlevini tam anlamıyla yorumlama imkânı sunmaz. Sadece sıfat olarak kullanılan kelimeler meydana getirir (Erdal, 1991:68).

bogdam : EDPT’de *bokdam*: *bo:k* ‘yeşil küf; bok, gübre’ isminden türemiştir (1972:312).

bogdam atın tegşilip tatıglıg bolduñ (ETŞ 35-84) “**Küflenmiş** adın değışip, sevimli oldun.”

teñridem

bu buyan küçinte **teñridem** kutı küçi çoğ yalınları aşılmakı bolzun (M 1-57) “Sevap sayesinde **ilahi** saadetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın.”

2.2.1.1.19. /+dIn/ : Gabain ayrılma halinden bahsederken ekin bu işlevinin dışında da vasıflıklar ve yüklem belirleyicisi yaptığına da değinir. Bu ekin kullanıldığı bütün örneklerin, ayrılma hali gösteren “*nereden ?*”e cevap vermediğini, aksine genelde yer gösterdiğini; bu ekin şekil olarak, ayrılma hali ile aynı menşeden olabileceğini belirtir

(2007:64). Bir başka bölümde ise ekin işlevini ‘*üleştirme veya toplama anlamında vasıflık bildirme*’ olarak tanımlar (2007:114).

aldın : EDPT’de *altın* < **altın* olarak kayıtlıdır ve *alt* kelimesinden türediği belirtilmiştir (Clauson, 1972:131).

...**aldın** oruntakı nizvanıların (Üİ 109a-14) “Şöyle ... **aşağı** yerdeki klesa’ları...”

bu muntag ögrünçölüg edgü ödler üstün öñ alkinçüsü teñri yiri **altın** aviş tamuka tegi tüzü işilti (M 18-25) “Bu derece sevinilecek iyi olaylar, yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden **aşağıdaki** Avici cehennemine kadar hep işitildi.”

alkudın : *alku* ‘*bütün, her yer, her şey*’ kelimesinden türemiştir (Clauson, 1972:137).

(kuanşi i)m pısar **alkudın** sıñar etüz körkin (körtgürü)p tınlıglarka asıg tusu kılmakı biş otuzunç ... ornınta (KİP-2) “Kuanşi im pısar’ı **her** yerde görünüp canlı varlıklara fayda sağlaması(ndan bahseden) [Asil Dinin Nilüfer Çiçeği’nin] yirmi beşinci bölümü.”

içdin : EDPT’de madde başı olarak verilmemiştir. Kelime yapı olarak *öñ* > *öñdün*, *taş* kelimesi ile benzer özellik gösterir.

içdin sıñarkı kurkan nomındakılarka... (Üİ 101b-4) “İçerdeki Buddha dinindekilere,..”

kidin : Clauson’a göre *ké:dir*: “*arka, geri*” anlamında **ké:*’den türemiş sıfat veya zarf görevli kelime (1972:704).

kaganı birigerü uçı altun yış **kidin** uçı kögmen iligerü uçı költ... (Ta-B5) “kağanınki: güney ucu Altay Dağları, **batı** ucu Kögmen (=Tannu-Tuva Dağları), doğu ucu...”

öñdün : *öñ* kelimesinden türemiştir ve ‘*önde olan, önde yerleşmiş*’ anlamında sıfat olarak kullanılır (Clauson, 1972:178).

öñdün karıkda öngi kitergüçite yindem sözleti erti (Üİ 98a-13) “**Öndeki** karika’da çıkardığında, yalnızca yolu çıkarıp söyledi.”

öñtün kapagka tegdi (İKP XLI-7) “**Doğudaki** kapıya ulaştı.”

taşdın : EDPT’de *taşın* biçiminde geçer ve *taş*’tan türemiş zarf veya sıfat görevli kelime olarak belirtilmiştir (Clauson, 1972:561).

...**taşdın** sınıar terz azag nomluglarka... (Üİ 101b-4) “...**dışarıdaki** ters-sapık dinden olanlara...”

üsdün : EDPT’de *üstün* < **üsttün* olarak kayıtlıdır ve *üst* kelimesinden türediği belirtilmiştir (Clauson, 1972:242).

kaltı **üsdün** oruntakı yolka tayaklığın... (Üİ 109a-14) “Şöyle ki, **yukarı** yerdeki yola istinaden...”

bu muntag ögrünçülüg edgü ödlr **üstün** öñ alkinçusı teñri yiri altın aviş tamuka tegi tüzü iştilti (M 18-25) “Bu derece sevinilecek iyi olaylar, **yukarıdaki** şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avici cehennemine kadar hep işitildi.”

2.2.1.1.20. /+(A)ŋ/ : Seyrek olarak görülen ekin, ismin taşıdığı özelliğe sahip olma işlevinde kullanılan sıfatlar yapar.

ayançang : Clauson’a göre *ayan-*’tan türemiş biçimdir (1972:275). Gabain ise eki, *+lŋ* ile aynı fonksiyona sahip *+ŋ* eki olarak tanımlar (2007:47). Erdal’ın, *+(A)n* ekini, basit kelimelerden sahip olma özelliği taşıyan yeni kelimeler türeten kalıntı biçim olarak tanımlasından Gabain ile aynı fikirde olduğu anlaşılır (1991:160).

...tükel bilge biliglig ol tip **ayançang** köngül öritmiş erser... (AY 147-14) “...eksiksiz bilge bilgilidir, diye **saygılı** duygu beslemiş ise...”

öleŋ : *öli-* ‘nemli ıslak olmak’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:147).

tag töpüsinte mrkt erdni öñlüg yılınçga yumşak erdnilerig töşep urmuş teg **öleŋ** çimgenleri erür (M 54-22) “Dağ tepesinde, marakata ve ratna-renkli yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi **ıslak** çayırları vardır.”

2.2.1.1.21. /+(ş/r)Ar/ : Sayı isimlerinden üleştirme sayı sıfatları yapma işlevine işaret edilmiştir (Gemalmaz, 1980:54). Aşağıdaki örneklerde bu işleviyle kullanılmıştır.

...ötrü olar **birer** şlok **birer** padak nomlarıg nomlagalı... (AY 167-3) “...daha sonra onlar(ın) **birer** şiir, **birer** koşuk (ile) öğretileri açıklamak için...”

...**ikirer yegirmi** yoçan idiz körkle körü kanınçsız astuplar ıdıp... (AY 176-16) “...**on ikişer** Yojana yüksekliğinde, güzel, bakmaya doyulamayan Stupalar yükseltip...”

altırar evin hua ünmeği erser altı paramıtlarınıj ... (HT-338) “**altışar** tane çiçek vermesi ise altı paramita’ların ...”

yigirmiřer yočan kiñ alkıg... (ETŞ 20E-134) “**yirmiřer** jojana kadar geniş ve büyük...”

... **eliger** yočan ulugin ... (ETŞ 20F-180) “... **elliřer** jojana büyüğünü...”

altmışar koltı lınhuanıñ arasıntın... (ETŞ 20E-136) “**Altımışar** korti lotus çiçeklerinin arasından...”

bişer yüz koltı erdinilig (ETŞ 20E-166) “**Beş yüzer** korti cevherli”

sekizer tümen **törtter** miñ seviglig öñlügin yaltrıyu (ETŞ 20B-46) “Seksen biner ve **dört biner** güzel rengiyle parıldayarak”

sekizer tümen törtter miñ seviglig öñlügin yaltrıyu (ETŞ 20B-46) “**seksen biner** ve dört biner güzel rengiyle parıldayarak”

Ekin sayısal üleştirme işlevi dışında kullanımları da vardır. Aşağıdaki örneklere bu ekin, *bir*’den çoğaltma işleviyle yeni anlam kazanmış kelimeler yapabildiğini de görüyoruz.

birer bahşılar sözler (Üİ 97b-12) “**Bazı** hocalar söyler:”

ayagulug umugumuz **birer** tuşlarda... (ETŞ 9-9) “Bizim hürmetli, ümit bağıladığımız **her** karşılaşmada...”

2.2.1.1.22. /+AgUt/ :

başagut : Gabain artık fonksiyonu olmayan eski ve yabancı çokluk olarak değerlendirdiğı *+t* ekinin kelime teşkiline yarayan bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğı görüşündedir (2007:46). Gemalmaz *alpagut* < *alp+a-gu+t*, *bayagut* < *bay+a-gu+t* gibi benzer örneklere erken ve yabancı kaynaklı *+t* çokluk eki tanımlamasını yapar ve şunu da ekler: İsimden isim yapan ek olarak kullanılıp, yaptığı isimler çokluk anlamı taşımayabilir (1980:60). Erdal, bu konuda farklı bir yaklaşım sergiler: *baş* kelimesinden, ‘*başta gelen, önder*’ anlamında türemiş isim. Erdal bu eki, *sosyal grup ve sosyal durum* adı türeten ek olarak tanımlar (1991:78).

... motgalyan at(lıg) ... **başagut** tıtsı ... (M 49-22) “... Maudgalyayana adlı ... **esas** talebe ...”

2.2.1.1.23. /+gU/ : Seyrek de olsa isim ve sıfat yapmada kullanılan bir ektir (Gabain, 2007:45; Gemalmaz, 1980:64).

belgü : Gülensoy’un köken açıklaması şöyledir: *bel* ‘işaret, nişan’ + *gü* (2007:131).

akılgı **belgü** nom erser olarta akıglarınñ iyin üklimeki erür (Üİ 99a-8) “Asravalı **alamet** dharma’sı ise, onlarda asrava’ların gereğince çoğalmasdır.”

edgü : Sevortyan (1974: 245-247)’a göre kelimenin kökü fiildir. Bunu kelimenin türemişleri kanıtlamaktadır: **ey-* ~ **ez-* ~ *ed-* ~ **ez-* fiilinden türeme –kı (f.i.) eki **ey-i* veya **ey-gi* > *eygi* > *eyi* / *iyi*. Bang, 1918 yılında bu köken açıklamasını vermiş, *edgü* kelimesinden **ed-* fiilini ayırmıştır. Bu görüşü, Nemeth ve Brockelmann da takip etmiştir. OTG’de ise Uygur Türkçesindeki *edsiz* “faydasız”, *edlig* “değerli, kıymetli” biçimlerine gönderme yapılarak kelimenin **ed* “*mal, değerli şey*”den türemiş olduğu görüşü ileri sürülür (Tekin, 2003:82).

ırak erser yablak ağı birür yaguk erser **edgü** ağı birür (KT-G7) “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise **iyi** hediyeler verir.”

/negü/ : *ne*’den türemedir ve onunla eş anlamlı olarak kullanılır (Clauson, 1972:776).

...adın yörügün kim adırtlıg otgurak kılsar bolur **negü** mün kadak (Üİ 98b-2) “...başka izahını anlatarak net ve kesin kılsa, **ne** hata-kusur olur?”

2.2.1.1.24. /+gArU/ : Yer, ve konum gösterme işlevine sahip sıfatlar yapar.

birigerü

kaganğı **birigerü** uçı altun yış kidin uçı kögmen iligerü uçı költ... (Ta-B5) “kağanınki: **güney** ucu Altay Dağları, batı ucu Kögmen (=Tannu-Tuva Dağları), doğu ucu...”

içgerü

anı yoguru usar siz **içgerü** balıkka kirgey siz (İKP XXXIX-8) “Onların arasından yürürseniz **şehrin** içine gireceksiniz.”

iligerü

kagangı birigerü uçı altun yış kidin uçı kögmen **iligerü** uçı költ... (Ta-B5) “kağanınki: güney ucu Altay Dağları, batı ucu Kögmen (=Tannu-Tuva Dağları), **doğu** ucu...”

2.2.1.1.25. /+sIz/ : Yokluk bildirir, genellikle sıfat yapar (Tekin, 2003:84; Gabain, 2007:45). Gemalmaz ekin yapısı hakkında (sı-z ?) tahmininde bulunmuş ancak bununla ilgili bir açıklama yapmamıştır (1980:68).

bo kök kalıkta ulatı üç törlüg itigsizlerniñ ulatı yol tözünler kirtüsiniñ atı bolur **akıgsız** nom tip (Üİ 97a-9) “Bu gökten başlayarak üç türlü şartsız (durum)ların ve yol asiller gerçeğinin adı ‘**āsravasız** dharma’ olur.”

oglı kañın teg kılınmaduk erinç **biligsiz** kagan olurmuş erinç (KT-D5) “Oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz. **Akılsız** hakanlar tahta oturmuş.”

içre aşsız taşra **tonsuz** yabız yablak bodunta üze olurtum (BK-D21) “Karnı aç, sırtı **çıplak**, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum.”

kül tigin **ögsüz** akin binip tokuz eren sançdı (KT-K9) “Kül Tigin **öksüz** kır (at)ına binip dokuz er(i) mızrakladı.”

Ek, bazen yokluk bildirme işlevinin ötesinde, eklendiği kelimeyle ilişkisini hatırlatmayacak derecede, yeni bir kelime yapma göreviyle de karşımıza çıkar:

açsız : Bu örnekte açlığın yokluğunu bildirmekten öte açlığın zıttını bildiren kavramı adlandırmak üzere tok kelimesini kullanmadan tok demenin yolu kullanılmıştır. Bu da örnekteki –sIz ekinin işlevini yukarıdakilerden farklılaştırır.

açsız suksuz köni köñülin bursıj kuvragıg tapın(t)ı uduntılar (M 72-40) “**Tok** gözlülük ve iyi bir gönülle cemaate tapındılar.”

añsız : Clauson (1972, 190) kelimeyi şöyle açıklar: *añ* (*anlama, kavrama*)’dan olumsuz isim/sıfat; asıl anlam ‘*anlamadan*’; daha sonra 1. ‘*anlayışsız, cahil, aptal*’, 2.

'*düşüncesiz*'; dolayısıyla ya '*ani, aniden*' ya da '*mekanik olarak*' anlamlarına gelir. Aşağıdaki örnekle de ilişkisi olan '*inanılmaz(?) güzel, hoş*' anlamlarıysa daha farklı bir sürece işaret etmektedir.

süzük köñülün yaruk yüzün **anısız** ögrünçülüğün enjite etüzün külçire yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) "Temiz bir gönülle, parlak yüzle, **fevkalade** bir sevinçle, iki büklüm vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi."

aruksuz : EDPT'de *aruksuz*, "*yorulmak nedir bilmeyen*" anlamıyla karşılır (Clauson, 1972:219). EUTS'de *aruk*, "*yorgunluk, argınlık*", *aruksuz* ise "*yorulmak bilmeyen, argın olmayan*" anlamlarıyla karşılanmıştır (Caferoğlu, 1968:21). Dikkat edilirse kelimeye karşılık verilirken fiilimsi kullanma ihtiyacı belirmiştir. Halbuki *aruk* adından türemiş *aruksuz* söz konusudur ve bu da yeni bir kelimeye, dolayısıyla yeni bir anlama işaret ediyor olabilir.

burhan kutılığ küsüşinte ançakı-a yme tınmadın kılğulug işiñe **aruksuz** köñülün arıtı armadı (ÇB-273) "Burhan seadeti(ne nail olanlara yakışan) gayret(ler)inde şu kadcarcık bile dinlenmeden kılınması gerek iş(ler)in(d)e, **za'fsız** gönlü (sayesinde) hiç yorulmadı."

yoksuz : "yok'u olmayan", yani 'var, dolu' anlamında bir kelime olması beklenirken sanki ek yokmuşçasına yine 'yok, boş' anlamında kullanılmıştır.

yoksuz savlar sözlep ertürdümüz (M 65-10) "**Boş** laflar sarfedip iş işledik."

... teñri katunları tünin künin teñri meñisiñe esürüp **yoksuz** öd ertürürler erser ... (M 103-29) "...tanrı hanımları gece gündüz tanrı sevincine sarhoş olup **boşuna** vakit geçiriyorlarsa ..."

2.2.1.2. Pekiştirmeli Sıfatlar

Pekiştirme sıfatları anlamı güçlendirilmiş olan sıfatlardır. Benzer hecelerin tekrarı temeline dayanan pekiştirme sıfatları, kendilerinde var olan niteleme özelliğini en yüksek derecede gösteren sıfatlardır (Korkmaz, 2003:348).

Türkçe'de karşımıza çıkan bazı kullanımlar zaman zaman araştırmacıları, Türkçe'de ön ek vardır yargısına götürmüş, ya da en azından olabileceğini düşündürmüştür. Buna

göre, pekiştirme durumunda sözcük kökünün önüne gelen pekiştirme ünsüzü bir ön ek gibi görülebilir. Bu örneklerde dikkat etmemiz gereken nokta, ön ek izlenimi uyandıran bu şekillerde görülen seslerin ön ek değil ön ses olmalarıdır (Şahin, 2006:72). Buna göre, kelimenin genellikle ilk iki sesinin bir türetme sesle birlikte kelime başında tekrar edilmesi yoluyla anlamın kuvvetlendirilmesi söz konusudur. Türkçede böyle bir ek türü olmadığına göre bu kelimelerde ses olayıyla sonucunda anlamı kuvvetlendirme söz konusudur. Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde pekiştirmeli sıfatlar şunlardır:

... kışlık aşlık kaznakları alku kurunlug **kap kara** tütün tokımış belgürtir (M 101-37) “... kışlık, mutfak ve kiler hep kurumlu, **kapkara** duman sürülmüş (gibi) zuhur ettirir.”

...oot önlüg **kıp kızıl** saçların artlarında ıtdıp... (ÇB-38) “ateş rengi **kıp kızıl** saçlarını arkalarına itip...”

biz öñre **kız kısga** ödte şakimun burkan şazanında ayıg yavlak körksüz kılınçlar kıltımız (M 74-34) “Biz vaktiyle **kısa** bir zamanda Şakyamuni Burkan’ın dininde kötü, fena ve çirkin ameller işledik.”

...sep **sem** aglakta sekiz türlüg yıller öze tepremetin... (ETŞ 8-20) “...**ip** **issiz** bir tenhalıkta, sekiz türlü yel ile kımıldanmadan...”

2.2.2. Fiilden Türemiş Sıfatlar

2.2.2.1. Fiilden Kalıcı Sıfat Türeten Ekler

Bu kelimeler aslında fiilden türemiş isimlerdir. Söz konusu türemiş isimler, söz diziminde kendisinden sonra gelen kelimeyle anlam bakımından niteleme ya da belirtme ilgisi kurulunca sonraki kelimenin sıfatı olurlar.

2.2.2.1.1. /-A/ : Fiilden isim yapar, arkaiktir. Belki de örnekleri zarf-fiillerin isimleşmesi sonucu oluşmuştur (Gemalmaz, 1980:2).

eñite : 2 *eñit-* (Clouston, 1972:179) fiilinden türemiş isim.

süzük köñülin yaruk yüzün añsız ögrünçülüğün **eñite** etüzün külçire yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) “Temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle, **iki büklüm** vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”

külçire : *külçir-* 'gülmek' (Clauson, 1972:716) fiilinden türemiş isim.

süzük köñülin yarak yüzün aņsız ögrünçülüğün eņite etüzün **külçire** yüzün teņri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) "Temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle, iki büküm vücudu ile, **güler** yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi."

2.2.2.1.2. /-gA/ : Fiilden isim yapar (Gabain, 2007:51; Gemalmaz, 1980:5).

bilge : *bil-* fiilinden türemiş isim.

igidmiş **bilge** kaganıñın ermiş barmış edgü elije kentü yañıltıg yablak kigürtüg (KT-D23) "(Seni) besleyip doyurmuş olan **akıllı** hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh dvletine (karşı) kendin hata ettin.

/kısga/ : 'basmak, sıkmak, kıstırmak' anlamındaki *kıs-* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:667).

bu muntag biş çöbik bulganyuk iritmiş **kısga** özte yaşta burkanlar yırtınçüde belgürdi (M 9-24) "Bu böyle beş kötü, iğrenç, **kısa** hayatta burkanlar dünyada belirdi."

öge : Clauson *ö-* fiilinden türemiş isim olarak kaydetmiştir (1972:101).

birük adın adın **öge** bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-136) "Çeşitli, meşhur, **hakım**, asıl, saygı değer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler..."

yılınçga : Clauson'a göre ya türemiş ya da alıntı bir kelimedir. Clauson, *-ınçga* ekinin yabancı bir görünümüne sahip olduğunu ve bu ekle birkaç kelimeye karşılaştıldığını belirtir (1972:931). Erdal'a göre kelime, şu şekilden geliyor olabilir: *yılı-n-iş-ga* (1991:380).

...töpün yükünüp **yılınçga** yumşak ayaların kavşurup inçe tip ötünürler (M 51-60) "...başları ile secdeye vararak **ıllk**, yumşak ayalarını kavuşturlar ve hürmetle şöyle derler."

yinçge : Clauson'a göre **yinç-* kökünden gelir (1972:945).

erdnilig kimide olurup biş türlüg **yinçge** oyun etizü (M 32-13) "Cevherle süslü gemide oturup beş çeşit **zarif** musiki çalarlar."

2.2.2.1.3. /-(I)nç/

irinç : *irin-* ‘sefil olmak, mutsuz olmak’ dönüşlü çatıya sahip olduğundan *ir-*’ten türemiş isim (Clauson, 1972:235).

... **irinç** yarlıg tınlıglarıg yazuk yañlukka tüşürgüçi erserler... (M 82-27) “... **sefil**, perişan (= zavallı) yaratıkları yanlışığa ve kötü yola yöneltenler ise...”

kirtgünç : Clauson *kértgün-* ‘inanmak’ fiiline bağlar (1972:739). Bu biçim dönüşlü çatıda olduğuna göre **kértgü-* biçiminin kaynaklığından söz edilebilir.

sizler kamağ korkmañlar arıg süzük **kirtgünç** köñülin kuañşi im pusar atın atañlar (KİP-51) “Siz hiç biriniz korkmayın! Temiz, duru, **imanlı** gönül ile Kuañşi im pusar adını anınız.”

ödkünç : Eski Türkçede *ötkün-* bilinen bir tabandır fakat kökeninde **ödkün-* olmalıdır. Geçişsiz fiil olarak DLT’de *karga kazka ötkünsä* cümlesindeki *ötkün-* ‘gibi yapmak’ vardır; *ödkünç* ise sıfatı temsil ediyor olmalıdır (Erdal, 1991:277).

anta adın **ödkünç** kagan ermiş (Tes-D2) “Ayrıca (bunlardan biri) **sahte** kağan imiş.”

ökünç : Clauson (1972:110) *ökün-* ‘pişman olmak, üzölmek’ fiiline dayandırır ki dönüşlü çatıya sahip bu şekil de **ök-* kaynağına işaret eder.

yime yaşut batut kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp **ökünç** köñöl öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-11) “Gizli amellerle günah işleyip **pişmanlık duyguları** duymayanlar ise şöyle düşünürler.”

2.2.2.1.4. /-(X)g/ : Fiilden isim yapar. Aşağıda bu ekle türemiş, sıfat olarak kullanılan isimler sıralanmıştır.

açıg : *açı:-* ‘acı vermek (fiziksel olarak)’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:21)

...ol ogurda **açıg** emgekke tegmiş erserler ... (M 65-21) “...bu sebepten **acı** ızdıraba duçar olmuş iseler ...”

arıg : ‘saf, temiz olmak’ anlamında *arı-*’tan türemiş isim (Clauson, 1972:213).

men anı **arig** chşaptlıg ...in itdim bezedim (M 21-5) “Ben onu **temiz** ahlaklı ... süsledim.”

ayag : ‘birine saygıyla, hürmetle davranmak’ anlamında *aya-*’tan türemiş isim (Clauson, 1972:267).

...agır **ayag** köñüllerin bir uçlug kılıp inçe tip timiş kergek (AY 132-16) “büyük **saygılı** gönüllerini bir yönlü duruma getirip, şöylece demiş (olsalar) gerek.”

azag : EDPT’de *aza:k, a:z-* ‘şaşırmak, yoldan çıkmak’ fiilinden türemiş isim (1972:282).

kaltı puranı ulatı **azag** nomluglar sözleyürler tıtagsız kentün belgürer tip... (M 41-14) “Purana ve diğér **yanlış** kitapların dediğı gibi sebepsiz, kendiliğinden zuhur eder diye...”

bag : EDPT’de *ba:ğ, ba:-* ‘bağlamak, iliklemek’ fiilinden türemiş isim (1972:310).

altı **bag** budunka beg ertim (Uy.Ta.-2) “Altı **müttefik** buduna beğ idim.”

bilig : *bil-*’ten türemiş isim (Clauson, 1972:339).

bilig köñül bolmasar at öñ bolmaz (M 44a-21) “**Şuur** olmasaydı ad ve renk olmazdı.”

irig : *iri-* ‘çürümek, kokuşmak, bozulmak’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:222).

... **irig** sarsıg köñüllüg erdiler ... (M 57-3) “... **haset**, kötü kalpli idiler ...”

isig : **isi-* ‘ısınmak, sıcak olmak’ fiilinden türemiş isim (Tekin, 2003b:89).

...içimiz **isig** sangun itaçuk üçün bitidim (IB-67) “...ağabeyimiz **aziz** Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.”

kaçıg : *kaç-* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:590).

altı **kaçıg orunlar** tıtagınta börtmek belgölüg bolur (M 42-3) “Altı **duyu organı** sebebiyle temas zuhur eder.”

kararıg : *karar-* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:663).

birü(k) kim ayıg kılınçlıg **kararıg** biligsiz kögüzlüg erser... (KİP-66) “Bir canlı varlık kötü amelli, **kararmış** ve biligsiz gönüllü ise...”

katıg : *kat-* ‘sert, sıkı ve sağlam olmak’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:597).

katıg köñül öritip korkunçsuz ayınçsız köñülin sizlerni birle söñüşgeli kelyük-mn (ÇB-80) “Gönlü(mü) **kuvvetlendirip**, korkusuz ihtirassız gönülle sizler ile savaşmaya geldim.”

kınıg : *kın-* ‘arzulamak, istemek’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:637)

kınıg köñüllüg avışın sit satan kılıp... (ÇB-268) “Müessir sihir formüllerini (ve) siddhisadhana(yi) ifa edip...”

kızıg : *kız-* ‘sıcak olmak’ fiilinden türemiş isim.

kızıg oruntakılar barça öntiler (ETŞ 7-212) “**Sıkıntıdaki** mahlûkların hepsi kurtuldu.”

kiçig : Kelimenin yapısıyla ilgili farklı görüşler vardır: **1.** Farça *kūçak / kōçek* > *kiçig* (Clauson, 1972:696; Nişanyan, 2002:) **2.** Bang ve onun görüşünü kabul eden Sevortyan’a göre (1997: 75-77) *kiçig* < **kitsig* ve **kit* (**kid*, *kiç*). Sevortyan bu açıklamayı ispat için süçig ‘tatlı’ < süt+sig örneğini verir. **3.** Hamilton (1998:193), *kiçig* < *kiç-/keç-* ‘geç olmak, sonraki olmak’ + sıfat fiil yapan -^g eki = *geç kalan, sonra gelen, sonrakiler, küçükler, küçük* şeklinde açıklar. **4.** *kiçi* ‘ses yansıması’ + g (Doerfer, 1967:1664; Caferoğlu, 1989:9; Gülensoy, 2007:587).

bars yıl ekinti ay bir yigirmike taygüntan manıstantakı **kiçig** di[n]tar burua guru eşid[ip]... (IB-67) “Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) **genç** dindar (mürüt), mürşit kâhinden işitip...”

kurug : *kuru-* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:652).

amarıları **kurug** süñük köyük etüzin örtenü köye kel(ir)ler (M 74-4) “Bazıları **kuru** kemik ve yanmış vücutları ile yanıp alevlenerek gelirler.”

örüg : bkz. *ürük*. Clauson (1972:222) *örtüg* maddesinde kelimenin bazen *ürük* biçiminde yazıçeviriminin yapıldığını ‘*sonu gelmeyen*’ anlamında *1 ür*’den türetildiğini bildirir. Böyle ise *ürü-* şeklinde bir basamak kelime düşünülebilir.

...**örüg** amıl itigsiz erksinmekke tükellig inçgü... (AY 166-7) “...**sakin**, durgun eylemsiz egemenliğe bütünüyle sahip...”

sarıg : ‘*beyaz veya sarı olmak*’ anlamındaki *sarı-*’tan türemiş renk adı (Tekin, 2003a:122).

sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir (IB-11) “**Sarı** atlı haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.”

sarsıg : *sarsı-* ‘*sert, kaba olmak*’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:854).

... irig **sarsıg** könjüllüg erdiler ... (M 57-3) “... haset, **kötü** kalpli idiler ...”

sımtag : *sımta-* ‘*ihmal etmek*’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:828).

...ol antag korkınçsız ayınçsız **sımtag** könjüllüg yalañuk ... (M 101-16) “...bu korkmayan, irkilmeyen, **ihmalkâr** insanlar (ile ...)”

süçig : EDPT’ye göre “*tatlı olmak*” anlamındaki *süçi-*’ten türemiş bir isim olduğundan şüphe yoktur (Clauson, 1972:795-796). Erdal’a göre *süçig* belki de **süt+si-*’ten gelir (Erdal, 1991:534).

süçig sabın yımşak agın arıp irak bodunug ança yagutir ermiş (KT-G5) “Tatlı sözlerle (ve) **yumuşak** ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş.

sürüg : Clauson’a göre *sür-* fiilinden türemiş isim (1972:850).

sürüg ud kamag öntükte tilin yalgap ekki közinteki sışım alıp kodtı (İKP LXV-6) “**Sürüdeki** öküzlerin tamamı geçtikten sonra (boğa), diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkardı.”

tirig : ‘*Hayata getirmek, canlanmak*’ anlamındaki **tir-* (*d-*) fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:529).

“takı yime **tirig** ölüg ol atanur ... kim maytrı bodhisvtnıñ muñadınçıg edgüsin işidgeli kelmeser (M 8-52) “Ve yine Maytrı bodhisattvanın (söylediği) fevkalade iyi (şeyleri) işitmeye gelmeyen bir kimse “**diri** iken ölüdür” denir.”

turug : ‘*İnce, zayıf olmak*’ anlamındaki *tur-* filinden türemiş isim (Clauson, 1972:539).

takı yime kim kayu tınlıg upası upasañlarınñ biş çşaput bir kün bir tün küzedgülüg baçağ sekiz çşaput arag **turug** köñülin tutsar... (M 27-14) “Ve yine her hangi bir yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlak kuralını bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) sekiz ahlak kaidesini **temiz** kalple tatbik etse...”

tünerig : ‘*karanlık olmak, kararmak*’ anlamındaki *tüner-*’ten türemiş isim (Clauson, 1972:525).

birükiye birmez ök erser siz mini ikile **tünerig** kınılıkta (kemişgey)ler (M 11-40) “Eğer bana bir şey vermez iseniz beni tekrar **karanlık** hapishaneye (atacak)lar.”

yag : *ya-* ‘*yaklaşmak*’ filinden türemiş isim (Hacıeminoğlu, 1992:31).

ongı tarkan süy **yag** bodun... (Ta-B5) “Ongı Tarkan Süy, **yakın** halkın...”

yalıg : EDPT’de *yılığ*: ‘*sıcak, ılık*’ isim kökünden *yılı-* ve buradan ‘*candan, samimi*’ anlamları gelişmiştir (1972:925).

utru eki **yalıg** kişi oğlın sokuşmış (IB-2) “(Bu yol tanrısı) **güler yüzlü** iki insanoğluna rastlamış.”

yaylag : ‘*yazın bir yere kurulmak, bir yerde yazı geçirmek*’ anlamında *yayla-* filinden türemiş isim (Clauson, 1972:982).

yargun kiyik men **yaylag** tagıma ağıpan yaylayur turur men (IB-62) “Yargun denilen hayvanım. **Yazlık** dağıma çıkarak yazı geçiriyorum.”

yılısıg : Clauson (1972:933) kendi dönemine kadar *yılısıg* okunuşunun açık bir köken açıklamasının yapılamadığını bildirir ve kelimeyi –“*varlıklı, zengin*” anlamından emin olmakla beraber- *yılışığ* olarak okur. Buna göre *yılışıg*, “*ısınmak*” anlamındaki *yılış-*’la ilgili olmalıdır. Erdal (1991: 218) da bu konuda Clauson’la aynı fikirdedir:

yılışığ, *yılı*-’tan türemiş bir nesne ismi olmalıdır. Tekin (2003:84) ise *yılışığ* okunuşunu kabul etmekle birlikte kelimedeki bezerlik sıfatları türeten *+sIg* addan ad türetme ekine işaret eder. Şu açıklamalarla da görüşünü desteklerler: *yılışığ* “refah içinde, müreffeh, zengin, mutlu” < **yalsığ* < **yal*, krş. *yalığ* “mutlu, güler yüzlü” (IB 2) < **yal-ıg*, Yak. *salī* ay. < **yalıg*; krş. bir de Mo. *yali* “önemli, ünlü”, *yali-* “iyi olmak, kaliteli olmak.” **yal* şeklinin varsayılan anlamının verilmemesi ve *+sıg* ekinin bu işlevini gösteren tek örnekle yetinilmesi açıklamayı kabul etmeyi zorlaştırmaktadır.

neş **yılışığ** bodunka olurmadım (KT-D26) “(Ben) hiç de **zengin ve müreffeh** (bir) halk üzerine hükümdar olmadım.”

yiti[g] : < *yitiğ*: ‘*keskin olmak*’ anlamındaki *yiti-*’ten türemiştir (Clauson, 1972:886)

yiti erklilig ertüki üze nizvanılarig birdemleti turguramaz üçün bululur bilmetin öçmek (Üİ 125b-4) “**Keskin** duyu organlarına sahip olduklarından dolayı klesa’ları asla durdurmadıkları için bilmeden sönme bulunur.”

2.2.2.1.5. /-I/ : Fiilden isim yapar. Oldukça işlek bir ektir.

alku : *alk-* ‘*bitmek, tükenmek*’ dolayısıyla bazen ‘*(bir şeyi) yıkmak*’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:135).

inçip **alku** nomlar otgurak bolur iki törlüg (Üİ 97b-7) “Yani **bütün** dharma’lar kesinlikle iki türlü olur.”

kirtü : EDPT’de (1972:738) *kert-* ‘*bir şeyi kesmek, bir şeyde derin yara açmak*’ fiili kayıtlıdır. Ancak Clauson kelimeyi bu fiille veya başka bir kökenle ilişkilendirmez. İnan, Eski Türkçedeki *kirtü* kelimesini, ‘*kertik*’ (ağaç veya başka bir nesne üzerine yapılan çentik) kelimesiyle ilişkilendirerek *kert-* köküne dayandırır (1991:316). Gülensoy da aynı görüştedir (2007:500).

men **kirtü** köñüllüg upası boz bay tirek yidleg birle töpümüzni yirke... (M 5-57) “Ben **açık** kalpli mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile başımızı yere koyup...”

kobi : EDPT’de *kovi* olarak geçen kelimeyle ilgili şu açıklama vardır: *kovuk* ve *kovğa* ile akrabadır. Morfolojik olarak ikisi de *kov-* ile ilgili olabilir; ancak semantik

olarak ilgili değildir (Clauson, 1972:81). Buna göre, kökü ne olursa olsun, kelimenin –ı ekiyle türetilmiş bir isim olduğu görülmektedir.

üküş atlıg ögrünçün yook **kobı** atlıg korkınçın yook (IB-36) “(Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan sende) **az** atı olan bir kişinin korkusu (da) yok.”

köni : Muhtemelen ‘*bedensel olarak düz olmak*’ anlamındaki *kön-*’ten mecazlaşarak türemiş ‘*doğru, dürüst*’ anlamında bir kelimedir (Clauson, 1972:726).

basakı üç padaklar üze ukıtur ol **köni** yörügüg (Üİ 114a-5) “Ardındaki üç padaka ile onun **doğru** manasını açıklar.”

okşatı : Clauson ‘*oxşa:tı*’ şeklinde kaydetmiştir ve fiilden türemiş isim mi yoksa sıfat mı olduğu konusundaki tereddütünü soru işaretiyle belirtmiştir (1972:97). Aşağıdaki örnekte kelimenin sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir:

öçmekniñ yok **okşatı** tıltığı tip (Üİ 114b-1) “Sönmenin **benzer** sebebi yok.”

oñaru : Clauson *oñ*’dan türemiş ‘*sağ (tarafa) doğru*’ anlamındaki kelimenin bazen ‘*doğru (yanlış olmayan)*’ anlamına geldiğini belirtir (1972:190). Aşağıdaki örnek, kelimenin burada belirtilen ikinci anlamına işaret eder; ancak bu anlamın *oñ* ile değil, *oñar-* ‘*iyileştirmek, düzeltmek*’ kelimesinden türemiş olması gerekir. Bu sayede fiilden türetilmiş isim, sıfat olarak kullanılabilmiştir.

eñ ilki köni **oñaru** köñül turgurmaktın köni ögke tükellig erser... (AY 147-9) “Birincisi, doğru, **sağlam** duygu beslemek (yönün)den doğru düşünceye hakim ise...”

ortu : Gülensoy, kelimeyi bugünkü biçimiyle şöyle çözümler: *or* ‘*merkez; *yer; *taht*’ + *t* + *a* ‘*yön eki*’ (2007:631). Bize göre, *or-* ‘oturmak, ikamet etmek’ fiilinin ettirgen çatılı *ort-* biçiminden zarffil ekiyle genişletilmiş şekli olabilir.

ortu yirde amgaka sokuşmış (IB-49) “**Orta** yerde bir yaban keçisine rastlamış.”

süvri : Clauson (1972:791), ‘*ucu incelmiş, keskin, ince uçlu*’ anlamındaki kelimenin *subı:* ile eş anlamlı olduğunu; eğer ortak yabancı bir köke dayanmıyorlarsa iki kelime arasında köken ilişkisi de olmadığını belirtir. Gülensoy (2007:787) ise kelimeyi *sivri* < *süw-ri* şeklinde açıklar. Bizce, *süvri* biçimi *süvür-* veya *süvir-* fiilinden türetilmiştir.

... isig öz ölgüci yitti **süvri** bıçak ... (DB-6) “... ruh öldürücü keskin **sivri** bıçak(la gelip) ...

tertrü : Clauson *tét-* ‘direnmek, karşı gelmek’ fiilinden türemiş ettirgen çatılı *tétür-* biçimine dayandırdığı *tétrü* kelimesinin birçok kez *tertrü* biçiminde yazıldığını belirtir (1972:459).

...arığ dıntarlar nomlasar kirtkünmedin **tertrü** yana igdeyü teñriçimin nomçımın tigmeke artızıp... (H-135) “...temiz dindarların vaazlarına inanmayıp **ters**? (yana? tarafa?) yalan olarak “Ben Allah adamıyım vaizim” diyene itimat edip...”

tolu : *to:l-*’tan türemiş isim (Clauson, 1972:491).

taş kapagında uy kazıp **tolu** ört yalın koz kodup belgüsüz agzın örttdi (M 58-16) “Taş kapıda çukur kazıp **bol bol** alev, yalazı ve kızgın kömür döküp belirsiz (bir biçimde) ağzını örttü.”

turkaru : Clauson ‘uzun’ anlamındaki *turk* tan directive ekiyle türetilmiş **turkğaru* biçimine işaret ederken Moğolcada *torkaru*’yu da hatırlatır (1972:542). Ancak EUTS (1968:253)’de geçen *turkar-* ‘*turkurmak, diktirmek*’ fiilinden türemiş olma ihtimali de düşünülmelidir.

turkaru ödün yüz miñ koldı rıdı taşkarıp... (ETŞ 13C-62) “**her** vakit yüz binlerce *rddhi* çıkarıp...”

yakuru : Ettirgen çatılı *yakur-* fiilinden türemiş isimdir.

amtıkıya **yakuru** yirde ödde belgülüg bolmış erür (M 7-16) “İşte şimdi **yakın** yer ve zamanda belirmiş.”

yaraşı : *yaraş-* ‘*elverişli, uygun olmak*’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:973).

kuanşı im pusar ol tınlıglarka alkuka **yaraşı** etüz körkin körtgürü... (KİP-144) “Kuanşı im pusar o canlı varlıklara, her birine, **uygun** birer kılığa girerek görünür...”

yası : *yas-* “*gevşetmek, bir şeyi gerdirerek düz olmasını sağlamak*” fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:973).

bin yıllık tümen künlük bitigimin belgümin bunta **yası** taşka yaratdım (Ta-B3) “Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada **yassı** taşa yazdırdım.”

yazı : Genel olarak ‘(bir şeyi) daha basit bir şekle indirgemek’, ‘çözmek; açmak; eritmek’ vb. anlamlara gelen **I yaz-** fiilinden türetilmiştir (Clauson, 1972:984).

(teñri) teñrиси burkan şariputri arhant birle **yazı** yirde çankirmit kılı yorıyurlar erti (M 5-23) “Tanrılar Tanrısı Burkan, veli Şariputra ile **ovalık** bir yerde Cankramita yaparak dolaşıyorlar idi.)

yüleşi : EDPT’de (1972:933) ‘benzemek’ anlamındaki *yöleş-* biçiminde geçen fiilden türemiş isim. Ancak burada *yöleşî/yüleşi*’den bahsedilmemiştir. Erdal, kelimeyi ‘(bir şeye) benzer’ anlamında kaydeder (1991:343). Aslında aşağıdaki örnekte sadece bir kelime değil, bir kelime grubu söz konusudur. Bu da bir ismin niteleyicisi olan sıfat-fiil grubuna benzemektedir.

...kamağ şaki tözlüg budun bukun öze erklig türklüg şudotan atlıg **hormuzta teñrike yüleşi** ilig kan bar (M 13-50) “...bütün Şakya soyundan olan boy üzerine hükmeden Şuddhodana adlı, **tanrı Ezrua’ya benzeyen** bir hükümdar var.”

2.2.2.1.6. /-(X)k/

açsık : *a:ç-* ‘aç olmak’ fiilinden türemiş olduğu kabul edilen **açsı-* ‘aç gibi yapmak’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:31).

...olar amarıları **açsık** kılınçlıg tevlig kürlüg köñüllüg erdiler (M 75-37) “...bunlardan bazıları **aç** amelli hileli düşüncelere sahip idiler.”

aglak : *agla:-* ‘bırakılmak, terk edilmek’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:84).

antada ... erü sar samar köp kalın ... e öñi ödrülüp yaka ... **aglak** söğüt tüpinte (o)lurgalı küseyür (er)tim (M 35-23) “Bunun üzerine ... Samadhi. Pek çok ... ayrılıp ... **ıssız** (bir yerde) ağacın dibinde oturmayı arzular.”

adruk : *adır-* ‘ayırarak, bölmek’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:65).

kaltı nomug adırtlamakta öngi yok yig **adruk** al altag tarkardaçı alku nizvanıların (Üİ 100a-15) “Şöyle ki, dharma’yı ayırt etmekten başka bütün klesa’ları uzaklaştıracak daha iyi, **üstün** çare-yol yok.”

amrak : *amra- ‘hoşnut, huzurlu olmak’* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:163).

amtı **amrak** oğlanım ança bilinler bu ırk bitig edgü ol (IB-66) “Şimdi, **sevgili** çocuğum, şöylece biliniz: bu fal kitabı iyidir.”

anuk : *anu- ‘hazırlamak’* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:182).

anuk buznu suv timetin arsızıp kalma (ETŞ 12-16) “**Hazır** buza, su değildir diye, aldanıp kalma.”

artak : *arta- ‘bozulmak, çürümek, kokmak’* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:204).

azuça yeme kkirliğ tapçalıg yavız **artak** aş içgülerig adınlarka birdim erser... (AY 135-13) “Veyahut da kirli, pasaklı, kötü **bozuk** yiyecek (ve) içecekleri başkalarına verdim ise...”

bedük : *bedü- ‘büyük, iri olmak ya da büyümek, irileşmek’* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:299).

bed[ük] tiz üze ünüpen möñreyür men (IB-60) “**Yüksek** dizlerimin üstüne çıkarak böğürürüm.”

burkırak : *burkur- ‘buruşuk olmak’* (Clauson, 1972:361) fiilinden türemiş isim.

burkırak yüzün ... inçe (tip) tidi (M 10-40) “**Asık** bir yüzle Brahman Nirdhana şöyle dedi”

çalpak : Clauson, DLT’deki *çalpak iş ‘karışık iş’* açıklamasına dayanarak *çalpa-* fiiline bağlar (1972:418).

çandik **çalpak** evig tidip önüşüg tileyü... (ETŞ 13C-91) “çandik **kirli** evi yıkıp, çıkışı arzulayarak...”

ıduk : *ıd- ‘göndermek’* fiilinden türemiş isim (Gemalmaz, 1980:32).

üze türük teñrisi türük **iduk** yiri subı ança etmiş erinç (KT-D10) “Yukardaki Türk Tranrısı (ve) Türk **kutsal** yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar.”

irak : *ıra-* ‘uzak olmak’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:214)

...**irak** bodunug ança yagutir ermiş (KT-G5) “...**uzak**(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş.”

köyük : < küñük (Clauson, 1972: 755). *küñük* ise *küñ-* ‘alev almak, yanmak’ fiilinden türemiştir.

amarıları kurug süñük **köyük** etüzin örtenü köye kel(ir)ler (M 74-5) “Bazıları kuru kemik ve **yanmış** vücutları ile yanıp alevlenerek gelirler.”

süzük : *süz-* fiilinden türemiş isim.

süzük köñülin yaruk yüzün anşız ögrünçülüğün enite etüzin külçire yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) “**Temiz** bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle, iki büklüm vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”

teglük : Temelde ‘erişilir olmak’, bunun yanısıra daima ‘kör olmak’ anlamındaki *tegil-*’ten türmüştür (Clauson, 1972:480; Tekin, 2003:91).

teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür (IB-24) “**Kör** (bir) tay (emmek için) erkek atta meme arıyor.”

titik : EDPT’de *té:tik* morfolojik olarak *2 té-*’ten türemiş olduğu açıktır; fakat ‘*hazırcevap, zeki*’ anlamlarındaki türemiş şekliyle bağlantısı kapalıdır (1972:455).

yime **titik** sekiz biliglig (öze) tømke biliglerig utgur(atı) uka yarlıkar erdi (M 4-23) “Yine **mahirane** bir şekilde sekiz yanlış şuuru kesin olarak haşmetle anlar idi.”

toruk : EDPT’de *turuk* ‘zayıf, sıksa’ olarak kayıtlı olan kelime, ‘zayıf, sıksa olmak’ anlamındaki *tu:r-* köküne bağlanır (1972:539).

toruk at semritti (IB-16) “**Zayıf** at semirdi.”

türük : *tür-* ‘birikmek, toplamak’ fiilinden türemiş isim.

...**türük** bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım (KT-D27) “**Türk** halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.”

uvşak : *uvşa- ‘*ezmek ufalamak*’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:16).

kadag sözlü(g) yinçge **uvşak** kurt koñuzug ölürüp teñri burkan(ıg) tepmiş izinte kemişür erdi (M 58-2) “Haksız konuşan, ince **ufak** kurtları öldürüp, Tanrı Burkan’ın geçtiği yola (iz) atar idi.

ürük : bkz. *örüg*.

... öñi kiterip (antag) osuglug **ürük** amal tünün ... (M 26-8) “... uzaklaştırıp, böyle **sakin** bir gecede ...”

yagak : EDPT’de **yağa:k** ‘*kuru yemiş*’, herhalde cinse özgü bir terim; yapısal bakımdan ‘*ağaçtan düşen şeyler*’ için kullanılan yağ-’tan geliyor olmalı (1972:900).

yagak ıgaç yaylagım kuşlug ıgaç kışlagım (IB-56) “**Cevzlikler** yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım.”

yaguk : *yagu-* ‘*yaklaşmak, yakın olmak*’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:901).

yaguk el erser ança takı erig yerte irser ança erig yerte beñgü taş tokıtdım (KT-G13) “(Burası) **yakın** (bir) mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir (bir) yer olduğundan, böyle kolay erişilir (bir) yerde ebedî taş hâkettirdim.”

yablak : Clauson (1972:876) kelimenin *yav-’la eş sesli *yav’dan türemiş fiil olan *yavla-*’tan türemiş isim olduğunu belirtmiştir.

ırak erser **yablak** ağı birür... (KT-G7) “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, **kötü** hediyeler verir...”

yaruk : *yaru-* ‘*ışımak, parlamak*’ fiilinden türemiş isim.

süzük köñülin **yaruk** yüzün anşız ögrünçülüğün enjite etüzün külçire yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) “Temiz bir gönülle, **parlak** yüzle, fevkalade bir sevinçle, iki büklüm vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”

yımşak : ~ yumşak. *yumşa-*’tan türemiş isim (Clauson 1972:938).

süçig sabıña **yımşak** agısıña arturup öküş türük bodun öltüg (KT-G6) “(Çin halkının) tatlı sözlerine ve **yumuşak** ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün!”

yok : Clauson’a göre kelime türemiş olabilir: *yo-, cf. *yod-*; çeşitli kullanımlarıdır. (Clauson, 1972:895). Erdal’a göre de kelime, *yod-* “yok etmek, silip süpürmek” ile ilgili olmalıdır (1991:257). *yod-* ve *yok* biçimlerini türemiş kabul edilince *yok* kelimesinde fiilden isim yapan bir *-k* ekinin varlığı da anlaşılacaktır. Hacıeminoğlu’na göre *yo-* ‘*yok olmak, tükenmek, mahvolmak*’ fiili gerçekleşikten sonra hasıl olan netice (1992:31).

edgü kutlug yalañuklar üze **yok** kurug yala urup... (AY 135-6) “iyi, kutlu insanlar üzerine **boş**, kuru iftira atıp...”

kagan olurup **yok** çıgañ bodunug koop kuubratdım (KT-G10) “Tahta oturup **yoksul** (ve) fakir halkı hep derleyip topladım.”

yüksek : Clauson’a göre *yükse-* ‘*yüksekte olmak*’ fiilinden türemiş isim (1972:915).

yüksek ediz orunluktın kodı (LXI-5) “**Yüksek** ve değerli tahtından kendini aşağı attı.”

2.2.2.1.7. /-(I)m/

talım : EDPT’de kelimenin yapısı hakkında bilgi verilmemiştir. Oysa *tala-* ‘*zarar vermek, yağma etmek*’ Eski Türkçeden itibaren kayıtlıdır (Clauson, 1972:492). Orta Türkçedeki *tala-* ~ *talı-* ‘*saldırmak, ısırarak, yırtmak, yağmalamak*’ (Gülensoy, 2007:854) anlamları da bu ilişkiyi destekler.

altun kanatlı **talım** kara kuş men (IB-3) “Altın kanatlı **yırtıcı** (bir) kartalım.”

tikim

idiz **tikim** kayalık basguklug erip... (ETS 8-11) “Yüksek, **yekpare** kayalıkların baskısı altında...”

yalım : EDPT’de *yal-, yalt’tan türediği ve genellikle bitkisiz çıplak ‘kaya’yi nitelemek için kullanıldığı belirtilir (1972:928).

talım urı yarın açā yasıçin **yalım** kayag yara urupan yalñusun yorıyur tir (IB-40) “Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile **yalçım** kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der.”

2.2.2.1.8. /-mAn/

azman : Clauson *az-*'tan türediğini düşündüğü *azma* kelimesini açıklarken Kıpçakça olduğunu belirttiği *azman* (*tamamen büyüdüğünde iğdiş edilen at*) kelimesine de değinir (Clauson, 1972:288). KÖUY'da kelimeye araştırmacılar tarafından verilen 1. *aygır, damızlık at, beş veya altı yaşında kısırlaştırılmış at*, 2. *özel ad* 3. *sarımtarak* 4. *Hintçe ajma, (at için) yol, sefer* anlamları değerlendirilir ve kelimenin yapısı şu şekilde açıklanır: (yolunu kaybetmek, yoldan sapmak anlamında) *az-* ve ona eklenen, türünden ayrılmış > kırma, melez > kısırlaştırılmış anlam gelişmelerine imkân sağlayan fiil kök ve gövdelerinden adlar yapan *-man* eki.

kül tigin **azman** akıg binip oplayu tegdi (KT-K5) “Kül Tigin **Azman** kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti.”

2.2.2.1.9. /-In/

adın : < **ad-* ‘başkalaşmak, değişmek, ayrılmak’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:60). Hacıeminoğlu bu şeklin de türemiş olduğu kanaatindedir: *ad-* < *a-d-*. Bu görüşünü şöyle açıklar: “Eski Türkçeden beri Türk dilinin bütü saha ve şivelerinde, hiçbir Türkçe kelimenin son sesi asla *-d-* olmaz” (1992:21).

bar **adın** bahşılar kiginç birü sözler (Üİ 97a-13) “(Bu soruya) cevap vererek söyleyen **diğer** hocalar var.”

işin : Erdal'a göre, sadece Uigurica IV A11'de geçen ‘*örgü, saç örgüsü*’ anlamındaki *ışın* kelimesinin yanlış olarak ‘*işin*’ biçiminde yazılmıştır. Burada bahsi geçen kelimenin çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında tabanı ve akrabalarıyla bilindiğini; çağdaş lehçelerdeki *iş-*'in ‘*örmek*’ anlamına geldiğini söyler. Eski bir taban olarak arka ünlülü *yış-ıg*'ın, *ışın* biçimini desteklediğini belirtir (Erdal, 1991:304).

...oot önlüg **işin** saçların eñinlerinte tüşürüp... (ÇB-11) “...ateş rengi **örgü** (ve?) saçlarını omuzlarına düşürüp...”

kalın : Clauson'a göre semantik bağlantı, *kalın*'ın *kal-*'tan türemiş isim/sıfat olduğu teorisini kanıtlamak için yetersizdir (1972:622). Erdal' a göre *kalın*'ın *kalı-*'tan geldiğini açıklamak mümkündür fakat, bu layıkıyla tartışılmayacak kadar belirsiz bir konudur (1991:303). Kelimenin kökü belirsiz olsa da araştırmacıların kelimenin yapısında, *-n* fiilden isim yapma ekinin varlığına inandıkları görülmektedir.

takı yime bu üç miñ ulug miñ yir suvda sansız tümen yağı yavlak kuvrap ol **kalın** yağı yavlak ara **kalın** satıgçılar yolayu ertgeli sakınsar... (KİP-41) “Ve yine bu sayısız memleketlerde sayısız yol kesiciler toplansa ve bu **bir sürü** yol kesici arasından, **birçok** satıcı yola çıkıp geçmeyi düşünseler...”

katın : *kat-* fiilinden türemiş “*tekrar*” (Caferoğlu, 1968:171) anlamındaki isim.

...yarprak savın keterip **katın** savın tarkarıp evirdi erser... (HT-168) “...çetin sözlerini bırakıp, **tekrar edilmiş** sözlerini çıkarıp çevirdi ise...”

tolun : *tol-*'tan ‘*dopdolu, hep* (EUTS, 1968:245)’ anlamında isim (Gabain, 2007:58).

ol tıdıgsız **tolun** bilge biligi öze... (ETŞ 9-55) “kendisinin emsalsiz **tolun** hikmeti ile...”

tözün : EDPT’de *tüzü:n: tüz-*'ten türemiş ‘*kendine hakim, efendi, soylu*’ anlamında isim/sıfat (Clauson, 1972:576).

takı yime bar ikidin sınar ülüşin kutrulmuş atlıg boşgutsuz **tözün** tınlıg kim nızvanılag arıtı alkmiş alku dyan samarlar öze erk türk (bo)lmış bu erür (M 2-45) “Ve yine “her iki taraftaki kısmı sayesinde kurtulmuş” adlı öğrenmeyen bir **asil** yaratık vardır bu, bütün ihtirasları tamamıyla yok etmiş, bütün istişraklara hakim olmuştur.”

uzun

uzun tonlug közüñüsin kölke içginmiş (IB-22) “(Bir) **kadın** aynasını göle düşürmüş”

2.2.2.1.10. /-gIn/ : Seyrek kullanılan bir fiilden isim yapma ekidir (Gabain, 2007:52; Gemalmaz, 1980:48; Erdal, 1991:327).

turgın : *tur-* fiilinden türemiş isim. Erdal, *UigKan 90*'da geçen “*turkın süzök*” ifadesinden hareketle, vasıta hal ekli *turk* ‘*yükseklik, derinlik*’ ihtimalinden söz eder

(1991:327). Ancak aşağıdaki cümle için bu ihtimalin değerlendirelemeyeceği kanaatindeyiz.

turgın süzük ol suvnuğ... (ETŞ 20B-1) “**Durgun**, süzölmüş o suyun...”

2.2.2.1.11. /-(X)ņ/

yalaņ : ~ yalıņ. **yal-*’tan “*çıplak*” anlamında (Clauson, 1972:929). OTWF’ye göre *yalı-* ‘*çıplak kalmak, soyunmak*’ fiiliyle ilişkili olmalıdır ve şu örnekler de bizi *yal-* köküne götürebilir: *yalt-*, *yalım*, ve *yalıntık* ‘*mahrum, kimsesiz*’ (Erdal, 1991:338).

yalaņ bodunug tonlug çıgań bodunug bay kıltım (KT-D29) “**Çıplak** halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım.”

2.2.2.1.12. /-(I)p/

alp : *al-* ‘*öldürmek, yok etmek*’ fiilinden türemiş isim (Tuna, 1986:13).

edgü bilge kişig edgü **alp** kişig yoritmaz ermiş (KT-G6) “İyi ve akıllı kişileri, iyi ve **cesur** kişileri ilerletmezler imiş.”

tolp : Clauson *tolup* biçiminin ünlü yutulması geçirmiş biçimi olarak *tol-*’tan türediğini; belki de ‘*bütün, tam, eksiksiz*’ ile aynı anlamda kullanılan kısaltılmış bir yazım olduğunu belirtir (1972:492).

tolp etüzümüzdin kan yiriņ söl ... akar barınur (M 61-8) “**Bütün** vücudumuzdan kan, irin usaresi ... akar, boşanır.”

2.2.2.1.13. /-(I)r/

agır : < *ağ-* + *-(i)r* eki. Türkçede *ağ-* ‘*ağır gelmek*’ olarak kullanılır (Eren, 1999:4).

btanati atlığ **agır** iglig toyınnıņ ıduk eligin börte yarlık(ap) ölüş özinte özgurup arha(nt) kutinga tegürü yarlıkadı (M 5-38) “Bhadanta adlı bir **agır** hasta rahibin mukaddes eline haşmetle temas edip ölmek üzere olan vücudunu kurtarıp veliliğe haşmetle ulaştırdı.”

2.2.2.1.14. /-mIr/

almır : Clauson'a göre, muhtemelen, tekrar grubunun diğer kelimesi *a:z* gibi Farçadır (1972:146). Erdal ise kelimenin üç kez '*az almır köñül*' tamlamasında geçtiğini, bunlardan ikisinde *almır* değil *alımır* biçiminde okunduğunu, bu durumun da bizi kökünde al-'a değil *alı-'a götürdüğünü belirtir (1991:389).

biz yine az **almır** köñülümüz küçlög bolup söz kılınçımıznı tıda umadımız (M 72-47) "Bizim ise **hırslı** duygularımız güçlenip söz (ile işlediğimiz) amellerimize engel olamadık."

kömür : *kömür* muhtemelen, nazal benzetmesi ve çift /m/ ünsüzünün tekleşmesiyle, 'yanmak' anlamındaki köñ-'ten gelir (Erdal, 1991:390). Bizce EDPT'de (1972: 721) geçen *köm-* '*bir şeyi yerde, küilde vs. yakmak için gömmek*' kelimesinin de *kömür*'e kaynaklık edip edemeyeceği tartışılmalıdır. Bu durumda *kömür* kelimesinin yapımında bir -(I)r ekinin varlığından söz edilebilir.

kömür tagda ... (Ta-D7) "**Kömür** Dağ'da..."

temir : KBS'de Tuna (1997)'ye atfen Sümerce *tibira* ilişkisine, ayrıca Moğolca'daki *temir*'e gönderme vardır. *demirhindi* kelimesindeki demir'in ise araştırmacılar tarafından Farsça ve Arapça'ya dayandırıldığı belirtilir (Gülensoy, 2007: 275-276).

Bizce *kömür*, *yagmur*, *tamır* gibi kelimelerde bilinen bir yapım eki olan *-mIr* biçimbirimi *temir* kelimesinin de yapısını açıklamaya yardımcı olabilir.

temir kapıgka tegi süledim (KT-G4) "**Demir** Kapı'ya kadar ordu sevk ettim."

2.2.2.1.15. /-(X)ş/

arış : '*saf, temiz olmak*' anlamında *arı-*'tan türemiş isim.

utgurak çın **arış** arıg üç nom tilgenin... (ETŞ 9-54) "tamamiyle gerçek, **temiz**, pak üç töre çarkını..."

iniş : Bugüne kadar birçok anlam değişimi geçirdiği belirtilen (Arslan Erol, 2008:268) *in-* fiilinden türemiş olmalıdır.

iniş ödtekilerke ulalzun tip skainçın koşmış... (ETŞ 15-91) “**gelecek** zamandakilere ulaşması düşüncesi ile nazmedilmiş...”

sıkış : *sık-* fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:817).

...artukrak korkınçsız kılıp tar **sıkış** emgektin kutruldaçı... (ETŞ 10-117) “...daha çok korkusuz hale getirip darlık ve **sıkıntı** zahmetinden kurtaran...”

üküş : *ük-* “yığmak, toplamak” fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:118).

atlıg ögrünçün yook kobı atlıg korkınçın yook (IB-36) “(Sende) **çok** atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan sende) az atı olan bir kişinin korkusu (da) yok.”

yavaş : Clauson, ‘*uysal, sakin ve durgun olmak*’ anlamındaki *yaval-* (1972:872) ile ilişkilendirdiği *yavaş* kelimesini **yava-* köküne bağlar.

...idiz karşıdın inip **yavaş** minülerke minip... (M 51-50) “...yüksek saraydan iner, **yavaş** hayvanlara binip...”

2.2.2.1.16. /-(X)t/

batut : *bat-* ‘*alçalmak, kaybolmak*’ fiilinden türemiş isim; EDPT’de mevcut değildir.

yime yaşut **batut** kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp ökünç köñül öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-10) “**Gizli** amellerle günah işleyip pişmanlık duyguları duymayanlar ise şöyle düşünürler.”

kükürt : EDPT’de ve EUTS’de kayıtlı değildir. Ancak *kökre-* ‘*gök gürlemek*’ (Clauson, 1972:713) vardır ve bu da *kükürt* biçimiyle köken ilişkisi olmalıdır. Dolayısıyla kelimenin gelişimi *kükürt* < *kök-ür-t* şeklinde açıklanabilir.

kür luular erkliği ilig kan atlıg **kükürt** ünlügke yükünürmen (ETŞ 10-39) “kuvvetli ejderler hakimi hükümdar adlı, **gür** sesli önünde hürmetle eğilirim.”

takşut : Clauson’a göre **takış-* kökünden gelir (1972:474). Erdal ise *takşut*’un *tak-*’tan türemiş *takşur-*’la ilgisi olduğunu, *takış-* biçiminin metinlerle desteklenmediğini belirtir (1991:311).

ır ırlasar adnagu taplamagulug **takşut** sav takşurmazlar (M 32-4) “Şarkı söylemeler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir **şarkı** söylemezler.”

yaşut : *yaş-* ‘(kendini) gizlemek’ fiilinden türemiş isim (Clauson, 1972:977).

yime **yaşut** batut kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp ökünç köñül öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-10) “**Gizli** amellerle günah işleyip pişmanlık duyguları duymayanlar ise şöyle düşünürler.”

2.2.2.1.17. /-(X)nçU/ : Erdal *-(X)n* ve *+çU* eklerinin birleşmesiyle oluşmuş bir ek olarak belirtir (1991:286).

asgançu : Clauson *a:z-* ‘*kötü yola sapmak, yolunu kaybetmek*’ fiilinden türediğini, bu yüzden *asgançu* biçimin yanlış olduğunu belirtir (1972:284). Erdal, *asKançu* biçiminde kullanır (1991:856). ETG’nin Sözlük bölümünde *asgançu* kelimesi soru işaretiyle verilir (2007:262). Bu durum araştırmacıların, kelimenin yazımı ve yapısı hakkında görüş birliği sağlayamamış olduklarını gösterir.

asgançu tagun sav sözledimiz (M 69-7) “Yaltaklanıp, **riyakârane** sözler sarfettik.”

üzlünçü : Clauson’a göre *üzlün-*’ten türemiş biçimdir. Ancak fiilden isim türeten *-çü* eki, izaha muhtaçtır. Erdal ise *-(X)nçU* ekinden bahsederken *üzlünçü* kelimesinin *üz-ül-kesik olmak, bitmek, bir sona varmak*’ fiilinden türediğini belirtir (1991:288).

...uladı **üzlünçü** orunka tegip... (AY 144-8) “...daha sonra da **son** merhaleye ulaşıp...”

2.2.2.1.18. /-KU/ : Fail ismi, soyut isimler, alet isimleri vs., sık sık da sıfat yapar (Gabain, 2007:115; Gemalmaz, 1980:63).

ertünjü : Clauson’a göre dönüşlü çatıdaki **ertünj-* fiilinden türemiş isim (1972:212)

...**ertünjü** buşuşlug kadgulug bolup ıglayu balıkka kirdi (İKP III-8) “...**çok fazla** üzüntü ve kaygı duyarak, ağlaya ağlaya şehre girdi”

esriñü : Clauson (1972:252), *esri:* kelimesinden türediğini düşündüğü kelimenin isim kökenli olmama ihtimalini de göz önünde bulundurmuştur. Bu da *esriñü* kelimesinde bulunan *-gü* ekinin fiil köküne işaret ettiğini gösterir.

tegreki olurur kişiler tü türlü **esriñü** tüş yemişler kelürüp ançulayur bolur (HT-205) “Çevresinde oturan kişiler pek çok türlü güzel **renkli** meyveler, yemişler getirip sunmaktadır.”

karañku : Clauson *kara*’dan türediğini ancak, bu türemenin belirsiz olduğunu ifade eder ve Moğolca’daki *karañgu/karañguy* biçimini hatırlatır (1972:662).

karañku sansar içinte men barıp togmaduk (ETŞ 18-24) “**Karanlık** samsara içinde benim gidip, doğmadığım bir yer”

oglagu : Clauson ‘*nazikçe bakılan, hassas*’ anlamıyla karşıladığı kelimenin yapısal gelişimini *oğul* > **oğla-* > *oğlağ* biçiminde verir (1972:86). Buradan Clauson’un ‘*yavru, çocuk*’ olarak tanımladığı *ogul* adlı varlığın yetiştirilme biçimiyle ilgili anlam ilişkisinden **ogla-* fiiline ulaştığını anlıyoruz.

...ilig beg basasınta yoriyu **oglagu** ünin ünteyü ilig begke inçe tip tidi (ÇB-142) “...han bey(in) arkasından yürüyerek **latif** sesle çağırıp han beye şöyle dedi.”

takıgu : Clauson (1972:468), Doerfer’in bu kelimeyle ilgili, ses yansıması benzeri bir kökenden türemiş olmasına yönelik iddiasını aktarır. Ancak Clauson’a göre kelime daha çok –*ğ* ekli çok eski bir hayvan adı gibidir. Eren’in aktardığına göre Ramstedt, Türkçe *tavuk*’u Moğolca *takiya* < *takiğa* biçimiyle birleştirmiştir. Gombocz ise Moğolca *takiya*’nın Türkçe bir alıntı olduğunu yazmıştır. Ramstedt bu görüşe katılmayarak Türkçe ve Moğolca biçimlerin eski bir kültür dilinden kaldığını dile getirmiştir. Asya göçebelerinin tavuk yetiştirmekle uğraşmadıklarını vurgulayan Ramstedt, *tavuk*’un Arapça (*degaga, degagat* ‘coq, poule’) veya < Çince’den alındığını ileri sürmüştür (Eren, 19993:98). Bizce de kelime, ses yansıması *tak* kökünden türemiş olmalıdır. Kelimenin köken açıklaması, *tak+ı-gu* ‘tak diye ses çıkaran (hayvan)’ şeklinde yapılabilir.

takıgu yıl yorıdım (Ta-G2) “Tavuk yıl(ında) (MS 745) sefere çıktım.”

2.2.2.1.19. /-(I)z/

baz : < *bā-* “bağlamak” (Tekin, 2003:93).

yırıya **baz** kagan tokuz oguz bodun yagi ermiş (KT-D14) “Kuzeyde **Bağımlı** Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş.”

kuduz : EDPT’de *kutuz* (Clauson, 1972:608) olarak geçen kelime için *kutur-* ile ilişkili olduğu belirtilir. Başka kaynaklarda şu köken açıklamasını görmek mümkündür: **kūtur-(u)z* (Erdal, 1991:323; Gülensoy, 2007:564).

...ulug bedük ud inek bogalar **kuduz** öküzler... (M 12-2) “...büyük, iri sığırlar, inekler boğalar **yabani** öküzler...”

uçuz : İlk ve baskın anlamı ‘*kolay*’ olan *uçuz*, mecazi anlamı onaylanmamış olmakla birlikte, *uç-*’tan geliyor olmalı (Erdal, 1991:324).

boz ok başın akıza **uçuz** köölke atlığın töke barmış (Tes-K3) “Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) **Uçuz** Göl’e döküvermiş.”

uz : *u-* ‘*muktedir olmak*’ fiilinden türemiş isim (Hacıeminoğlu 1992:20).

kuanşi im pusar antag **uz** al çevişin timin bu yirtinçüde asıg tusu kılı yoriyur (KİP-169) “Kuanşi im pusar, bu kadar **kudretli** usullere, çarelere başvurur.”

semiz : Gemalmaz’a göre kelimedeki fiilden isim yapan *-z* ile genişletilmiştir: “*sem-r-it-*: *semirt-*” örneğinden hareketle “*sem-iz*: *semiz*” (1980:66). Erdal’a göre: *sämiz* < **sämri-z* (1991:323). Tekin (2003:354) için kelime bir *z*’leşme örneğidir: *semiz* < *semir*.

semiz at agzı katıg boltı (IB-65) “**Semiz** atın ağzı sertleşti.”

yavız : Clauson’a göre temelde ‘*kötü*’ye işaret eden **yav-*’tan türemiş isim (Clauson, 1972:881). Gülensoy da aynı görüştedir: **yav-* ‘*kötülemek*’+-(*ı*)z (2007:1093). Erdal, *yavız* ‘*kötü*’ kelimesinin ‘*kötüleştirmek*’ anlamındaki **yavır-* fiilinden geldiğini ileri sürer (1991:323). Tekin ise Erdal’ın açıklamasındaki *r* düşmesinin inandırıcı olmadığını belirterek bu görüşe karşı çıkar (2004:376).

antag **yavız** kılınçlar kılı (M 58-40) “(Fakat) bunca **kötü** ameller işledi.”

takı yime kodıkı **yavaz** ed tavarlarıg satıgka tegzün tip ögdümüz (M 61-19) “Ve yine bayağı, **kötü** malları satılsın diye övdük.”

yağız : Muhtemelen *yağ-*’tan “*üstüne boşaltılmış, doymuş*” anlamını ve buradan “*kahverengi*” anlamını kazanmıştır (Clouston, 1972:909). Bu açıklamaya göre kelime –(i)z yapım ekiyle türetilmiştir. Gülensoy’un görüşü (2007:1029) ise isim kökenli *yağız*’la ilgilidir: “*yağız sıfatının ‘esmer; doru; kızıl ile kara arası renk’ anlamlarından gelmesinden ‘yağ’ ile ilgili olabileceği daha mantıklıdır.*” Bizce fiilden isim yapan –(I)z eki, türettiği diğer örnekler de dikkate alındığında, bu kelimenin türetiminde de görev almıştır.

üze kök tenri asra **yağız** yer kılınukda ekin ara kişi oğlu kılınmış (KT-D1) “Üstte mavi gök(yüzü) altta (da) **yağız** yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış.”

2.2.2.2. Fiilden Geçici Sıfat Türeten Ekler

Burada geçen ekler fiilleri geçici olarak, o anlık, söz diziminde isimleştirip sıfat olarak kullanma imkânını hazırlayan eklerdir. Dolayısıyla bu kelimeler, içinde yer aldıkları tamlamayla kullanıma çıkarlar.

2.2.2.2.1. /-mA/

oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış (IB-29) “(Bir) **sakatatçı** çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.”

maytrısmıt nom bitigde **belgürtme** balık uluşug körüp korkmak aymanmak atlıg sekiz yigirmişç ülüş nom tükedi (M 55-2) “Maytrısimıt adlı din kitabında ‘**Zuhur eden** şehri görüp korkmak’ adlı onsekizinci bölüm, kitap bitti.”

2.2.2.2.2. /-(I)gmA/

olurtukuma ölteçiçe **sakınıgma** türük begler bodun ögirip... (BK-D2) “(Tahta) oturduğumda, **ölecekmiş gibi düşünceli olan** Türk beyleri (ve) halkı sevinip...”

keligme beglerin bodının itip yığıp azça bodun tezmiş erti (T2-B8) “**Gelen** beylerini ve halkını derleyip toplayıp, bir az halk kaçıp gitmiş idi.

yiti yüz kişig **uduzugma** ulugı şad erti (T1-B5) “Yedi yüz kişiyi **sevk eden** üstleri “Şad” idi.”

ögüm katunug **kötürügme** tenri il berigme tenri türük bodun atı küsi yok bolmazun tiyin... (BK-D21) “Annem Hatunu **yücelten** Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye...”

bödke **körügme** beglergü yañıltaçı siz (KT-G11) “Bu devirde (bana) **itaat eden** beyler, (sizler) mi yanılacaksınız.”

2.2.2.2.3. /-(I)g/

yaguk el erser ança takı **erig** yerte irser ança erig yerte beñgü taş tokıtdım (KT-G13) “(Burası) yakın (bir) mevki olduğundan, ayrıca kolay **erişilir** (bir) yer olduğundan, böyle kolay erişilir (bir) yerde ebedî taş hâkettirdim.”

üçünç manoçap atlıg **kü kelig** erdemın asag tusu kılmakı antag erti (M 4-38) “Üçüncüsü: Manojalpa adlı **meşhur** zuhur kabiliyeti ile hizmet etmesi şöyledir.”

2.2.2.2.4. /-mAkIIg/ : -mAk ekiyle birleşik bir yapı izlenimi verir. -mAkIIg ekinin işlev olarak ETE ve OTWF’de yer alan -mAksIz ekiyle karşıtlık ilişkisi olduğu düşünülebilir ki -mAksIz ETE’de (Gemalmaz, 1980:69) fiilden olumsuz isim yapan birleşik bir ek olarak gösterilirken OTWF’de (Erdal, 1991:396-400) -mAksIz ekiyle türetilmiş sıfat görevli kelimeleri içeren tamlamalara da yer verilmiştir (*kop kamağ tınlıglarığ ämgätmäksiz sakınç (Maitr. 59 v15), buzulmaksız täñri yeri ... çulmaksız täñri yeri (Suv 143, 16-17)*). Gabain ise -mAkIIg ve -mAksIz eklerini zaten bir başlık altında değerlendirir ve ek yığılmasıyla oluşmuş fiilden sıfat yapan eklerden sayar (Gabanin, 2007:57).

barmu munuğ köksinte **kutrulmaklag** urug tarag azu yok (M 4-15) “Var mı bunun kalbinde kurtulma tohumu, veya yok mu?”

akılmaklıg uguşı okşaşur yme tir (Üİ 114b-10) “(Samsara’da) **yürüme** mürekkibi benzeşir de denebilir.”

munı üze anın bilmiş kergek öçmek yok iki törlüg **okşaşmamaklıg** yörüg bolur tip (Üİ 115a-16) “Bu yüzden **benzeşmeme** manası daha iyi deyip sönmenin iki türlü olmadığı bilinmelidir.”

öng anda yoruyur erip tip timişi erser **iş işlemeklik** yürügin tuta ukıtmış ol kök kalıknın barın tip (Üİ 105a-1) “Renk onda yürür olup diye dediğiyle, **iş yapma** manasını tutarak göğün var olduğunu anlatmıştır.”

2.2.2.2.5. /-DAÇI/

bilmetin öçmek uyur tıdıp kelmedük üdki **toğmadaçı** nomlarıg kim birdemleti togurmagalı (Üİ 103a-10) “Bilmeden sönme gelecek zamanın **doğmayan** dharma’larını, bir daha hiç doğurmamak üzere engelleyebilir.”

kin yana atkansar amranmak uguşug bo **atkantaçı** köñülteki nomta ulatıları otgurak erür akıgsız tip (Üİ 98b-10) “Daha sonra yine ihtiras duyu alanını algılasa, bu **algılayan** gönüldeki dharma ve diğerleri kesinlikle asrava’sızdır.”

kutum bar üçün ülügüm bar üçün **ölteçi** bodunug tırgürü igittim (KT-D29) “İlahi lütfum olduğu için, kısmetim olduğu için, **ölecek** halkı diriltip doyurdum.”

2.2.2.2.6. /-gUÇI/

kamağ ağıkımtaki ed tavarımın buşıçı **koltguçı** dıntarlar ilıtdiler (M 12-47) “Hazinemdeki bütün malımı mülkümü, sadakacı **dilenci** rahipler götürdüler.”

sözlegüçi iki törlüg öçmekler yme kayu ol tiptiser bilip bilmetin öçmekler erür (Üİ 101b-8) “**Söylenilen** iki türlü sönmeler de hangileridir? diye dersin, bilip ve bilmeden sönmelerdir.

anın yörmiş **ulatu tigüçi** savıg (Üİ 99b-7) “Bu yüzden **ulatu ‘ve’ denen** şeyi izah etmiştir.”

2.2.2.2.7. /-(I)gli/

Yazıtlarda *ärkli* sıfat-fiilinde bulunur: *ärkli* < **är-igli* (Tekin, 2003:172).

kül tigin yiti otuz yaşıña karluk bodun erür barur **erkli** yağı boltı (KT-K1) “Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı (serbestçe) **hareket eden** (bir) düşman oldu.”

otuz artukı bir yaşıma karluk bodun buşsuz erür barur **erkli** yağı boltı (BK-D29) “Otuz bir yaşında Karluk halkı bağımsızca **hareket eder** (bir) düşman oldu.”

2.2.2.2.8. /-mAk/

yana kaltı **bışrunmak yoltakı** tokuz bölüklerte tarkarsar öndünki azuça yme biş altı yiti sekiz bölüklüg nizvanıarığ adın tarıkmadukı erser anılayı ok atı bolur badaçı tip (Üİ 107a-4) “Yine, şöyle ki, **olgunlaşma yolundaki** dokuz bölükte öndeki veyahut da beş, altı, yedi, sekiz bölüklü klesa’ları uzaklaştırdığında, diğer uzaklaşmamış olanlarının adı da aynı şekilde “bağlayan” diye olur.”

siziğe kutunuzta bu suylug etözde ozalım **kurtulmak** yolka teginelim (İKP LII-1) “Sizin kutunuz sayesinde, bu günahkar bedenden kaçalım, **kurtuluş** yoluna erişelim.”

eñ ilki sakınçsız dyantakı içmek ikinti **öçmek dyantakı** öçmek (Üİ 100a-10) “Birincisi, düşüncesiz dhyana’daki sönme; ikinci, **sönme dhyana’sındaki** sönme;...”

2.2.2.2.9. /-sIK/

neçe **sözlemesig** irinçülüg söz sözleyürbiz neçe **işlemesig** iş işleyürbiz (H-295) “Nice **söylenmiyecek**, yakışmaz söz(ler) söylüyor; **işlenmiyecek** iş(ler) işliyoruz.”

il tutsık yir ötüken yış ermiş (KT-G4) “(Türk halkının **yurt edineceği** ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş!”

2.2.2.2.10. /-DUK/

barduk yirde edgüg ol erinç (KT-D24) “**Gittiğiniz** yerlerde kazancınız şu oldu.”

kaganladuk kaganın yitürü idmiş (KT-D7) “**Tahta oturttuğu** hakanını kaybedivermiş.”

türük bodun **illedük** ilin içgınıu idmiş (KT-D6) “Türk halkı, **kurduğu** devletini elden çıkarıvermiş.”

közün **körmedük** kuulkakın **eşidmedük** bodunumın ilgerü kün tugsıkıña... (BK-K11) “...gözle **görülmedik**, kulakla **iştilmedik** (kadar çok) halkımı ileride gün doğusuna...”

kagan(ım ben) özüm bilge tonyukuk **ötüntük** ötünçümün eşidü berti (T1-G8) “Kağanım, (benim) kendimin, Bilge Tunyukuk’un **arz ettiğim** ricamı dinlemek lütfunda bulundu.”

2.2.2.2.11. /-gUIUk/ : -gU ve -gUIUk gereklilik kipi formları, planlanan zamana atıfta bulunarak zamanı niteler (Erdal, 2004:442). Fiilden isim, daha çok sıfat yapan ek (Gemalmaz, 1980:37). Gabain, ekin işlevini “*ilgili kelimenin delalet ettiği şey yapılabilir*” şeklinde tarif eder (2007:56).

tıdguluk tıddaçı alku öñler yokıning ugrında kök kalık anın uyur ermez tıdgalı (Üİ 103b-10) “**Engelleyecek** ve engelleyen hiçbir maddesinin olmaması sebebiyle, gök bu yüzden engelemeye muktedir değildir.”

bilip öçmek erser erür **belgülegülük** yörüglüg (Üİ 105b-4) “Bilip sönme **belgileme** manalıdır.”

2.2.2.2.12. /-yUk/

bu muntag biş çöbik **bulganyuk** iritmiş kısğa özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle beş **kötü**, iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi.”

...**bütmeyük bışmayuk** edgülgüg töz yıldızarıg bütürür bışurur (AY 166-2) “...**bitmemiş, olgunlaşmamış** iyi kök (ve) esasları bitirir.”

2.2.2.2.13. /-gAn/

esnegen bars men (IB-10) “**Esneyip duran** kaplanım.”

2.2.2.2.14. /-(X)r/

ögire sevinü **küler** yüzün badarı braman inçe tip tidi (M 9-2) “Sevinçle, **güler** yüzle Badhari brahman şöyle dedi.”

körür közüm körmez teg **bilir** biligim bilmez teg boltı (KT-K10) “**Gören** gözlerim görmez gibi, **eren** aklım ermez gibi oldu.”

anı işidip badarı braman küler yüzün **kutgurur** kaşın tenridem urunu tapa körü (M 13-5) “Bunu işitince Badhari brahman güler yüzle **saadetler bahşeden** (?) kaşları ile ilahi kumandana doğru baktı.”

otuz artukı bir yaşıma karluk bodun buşsuz **erür barur** erkli yağı boltı (BK-D29) “Otuz bir yaşımda Karluk halkı bağımsızca **hareket eder** (bir) düşman oldu.”

2.2.2.2.15. /-mİş/

teñri teg **teñride bolmış** türük bilge kagan (KT-G1) “(Ben) tanrı gibi (ve) **Tanrıdan olmuş** Türk Bilge Hakan.”

teñri teg teñri yaratmış türük bilge kagan (BK-D1) “Tanrı gibi, Tanrı (hükümdar) yapmış, Türk Bilge Hakan.”

eçümüz apamız **tutmuş** yir sub idisiz bolmazun tiyin az bodunug itip... (KT-D19) “Atalarımızın dedelerimizin **zaptettiği** yurt sahipsiz olması diye...”

olurtukuma ölteçiçe sakınıgma türük begler bodun ögirip sebinip **toñıtmuş** közi yügerü körti (BK-D2) “(Tahta) oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk Beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip **yere eğilmiş** gözleri yukarıya aktı.”

...**yir sayu barmış** bodun yadagin yalañın ölü yitü yana kelti (BK-D22) “...her yere gitmiş olan halk (yayan yapıldak) ve öle yite dönüp geldi.”

antagıñın üçün **igidmiş** kaganıñın sabin almatin yir sayu bardıg (KT-G9) “Böyle olduğun için, (seni) **besleyip doyurmuş** olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin.”

elsiremiş kagansıramış bodunug **küñedmiş kuuladmış** bodunug **türük törüsin içginmiş** bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmış (KT-D13) “**devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı**, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş.”

igidmiş bilge kaganıñın **ermiş barmış** edgü eliñe kentü yañıltıg yablak kigürtüg (KT-D23)

ermiş barmış edgü el (KT-D23) “(Seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile **bağımsız (ve) müreffeh** devletine (karşı) kendin hata ettin.

türük bodunug atı küsi yok bolmazun tiyin **kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş** teñri (KT-D25) “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, **babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmış olan** Tanrı...)

oza kelmiş süsin kül tigin agıtıp... (KT-K7) “**Süratle gelen** (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp...”

2.2.2.2.16. /-gU/

anın ara bir **kuşlagu** kuşka kovıtmış kögürçgün muñka tarkka tegip şariputri arhantın köligesine sıkıntı (M 5-25) “Bu arada bir **yırtıcı** kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir halde Şariputranın gölgesine sığındı.”

alku **kedgü** tonangu böz ara bu böz erdni yig erür (M 24-9) “Bütün **giyilecek** kuşanılacak pamuklu kumaşlar arasında bu pamuklu kumaş cevheri en iyisidir.”

2.2.2.2.17. /-mAz/

kanta atasar anta ok eşidür **ıçgınmaz** muñıta emgekinte ara kirür ozgurur (KİP-211) “(Adını) nerede ansalar hemen orada işitir, **onulmaz** ızdırapları arasına girer, kurtarır.”

ol beş yüz er kamugun ol **körmez** yerçike ötüntiler (İKP XXIV-7) “o beş yüz adamın hepsi de o **kör** rehber baş vurdular”

2.2.2.2.18. /-(I)ñçIz/

körü kanınçsız çeçekler(in) yaratmış... (M 31-16) “**Bakmakla doyulamayan** çiçekler ile donatılmış...”

...**esirkençsiz** ökünçsiz köñülin kamag biş ajuntakı tınlıglarka evire teginür biz (AY 169-13) “...**esirgemeyen**, kedersiz gönülle, bütün beş varlık şeklindeki canlılara saygıyla yöneltirim.”

...**ülgülençsiz tenlençsiz** tıdıgsız tutugsuz arıg süzük neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser... (AY 169-21) “...**ölçülemez, karşılaştırılmaz**, engelsiz, mânasız, temiz-pak ne kadar iyi davranışlarım var ise...”

2.2.2.2.19. /-(I)gsIz/

Bu ekin, Eski Türkçede isim ve sıfat yaptığı söylenen ve birleşik bir ek olarak kabul edilen (Gabain, 2007:52; Gemalmaz, 1980:30; Erdal, 1991:344) *-(X)gII* ekinin karşıtı olduğu kanaatindeyiz:

takı yime miñ tümen tınlıglar altun kümüş erdni monçuk **satıgsız** erdniler tilegeli ... (KİP-17) “Ve yine sayısız (10.000.000) canlı varlıklar, altın gümüş, mücevher, boncuk (ve) **baha biçilmez** değerli şeyleri aramak için ...”

2.2.2.2.20. /-mAksİz/

abark atlıg **buzulmaksız** teñri yirinte... (AY 143-15) “Avrha adlı “**sağlam**” tanrı yerinde...”

kop kamag tınlıglarıg **emgetmeksiz** sakınç sakınguçı bolurlar (M 59-15) “Bütün yaratıklara acı vermemeyi düşünürler.”

2.2.2.2.21. /-gUIUksUz/ : Erdal’a göre olumsuz eğilimdeki kipe işaret eden bir sıfat-fiil türüdür (1991:368).

...ol antag **yöleştürgülüksüz** üsdünki yig tözgerinçsiz edgülerig egsüksüz tükel bütürgeli udaçı bolayın (AY 174-21) “...öylesi **karşılaştırılmaz**, (en) üstün, mükemmel, benzersiz derecedeki iyilikleri, eksiksiz, tüketesiye bitirebilecek olayım.”

2.3. Birleşik Sıfatlar

Birleşik kelime, yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesidir (Korkmaz, 2003:137).

2.3.1. İsim + İsim Birleşmesinden Oluşan Sıfatlar

ançama : ança+ma. EDPT’de *ma:/me:* birçok işlevi olan bir *enclitic* (önceki sözcükle birleşen) olarak belirtilmiştir (1972:765).

ançama yarasınçıg otun karımak sen (M 12-39) “**Ne kadar** iğrenç ve kabasın.”

kaçan : < *ka+ça + an. Erdal, şöyle açıklar: *ka+ça+n vasıta hal ekiyle (2004:215). Gülensoy ise şöyle açıklar: *ka+çan (2007:402)

kaçan neñ ezük sözlemeçi men (M 11-11) “Ben **hiçbir** zaman yalan söylemem.”

yalağuz : yalağ + öz. Erdal’a göre *yalağ* ile *us* ‘akıl’ kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur (1991:338). Anlam bakımından birbirini destekleyen *yalağ* ve *öz*

kelimelerinin birleşmiş olması ihtimali daha kuvvetlidir. Erdal'ın açıklaması kabul edilirse aşağıdaki cümlede kullanılan sıfattaki bambaşka bir anlam ortaya çıkacaktır.

yalañuknuñ teñriñ **yalañuz** bakşısı (ETS 10-22) “insanların tanrıların **tek** hocası”

Kişi adlarında karşımıza çıkan birleşik kelime yapısındaki sıfatlar şunlardır:

il + teriş

...kañum **ilteriş** kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup... (KT-D11)

“...babam **İlteriş** Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup...”

il + bilge

ilbilge katunug (KT-D11) “...babam İlteriş Hakanı (ve) annem **İlbilge** Hatunu göğün tepesinden tutup...”

Sayı sistemine göre yan yana kullanılan bazı sayı adları zaman içinde, fonetik hadiseler eşliğinde birleşik kelimeler haline gelebilirler.

Sıfat olarak kullanılan *sayı adı + on (katı)* birleşimiyle oluşan birleşik sayı adları vardır:

yegirmi : Tek üç heceli sayı adı olarak bilinmektedir (Clauson, 1959:26). Eren'e göre *yirmi* (<*yigirmi*, *yigirme*) adının *iki* (~ *ikki*) ve *on* onamlarına gelen iki kelimedenden birleşik bir addır (1999:455). Topçu, kelimeyi *sayı adı x mİş* “on” yapısıyla açıklar: **iki(z) x mi(ş)* (2007:1099). Bu açıklamaya göre *yigirmi* kelimesi de *altmış* ve *yetmiş* gibi birleşik kelime olarak kabul edilebilir.

yegirmi sünüş sünüşmüş (KT-D15) “...**yirmi** (kez) savaşmış.”

altmış ve *yetmiş* kelimelerindeki yapının izahı için *sekiz+on > seksen* , *dokuz+on > doksan* kelimelerindeki yapının örneğinden faydalanılmıştır. Clauson, Türkçede sayıları incelediği makalesinde bu kelimelerdeki *-mİş* ekini Çuvaşçadaki ve Kuzeydoğu Türk lehçelerindeki biçimlerle ilişkilendirir (1959:23): Çuvaşça *60*, *70*, *80* ve *90* sayıları *utmäl*, *sitmël*, *sakärvun* ve *tähärvun* kelimeleriyle karşılık bulur. Hakasça, Tuvaca ve Altayca gibi kuzeydoğu lehçelerinde *60* ve *70* sayıları *aldan/altan* ve *çeden/çéton* kelimeleriyle karşılı bulur ki bunlar *altı on* ve *yedi on* biçimlerinin günümüzdeki

karşılıklardır. Buna göre +mİş biçiminin de *on* karşılığında kullanıldığına hükmedilebilir.

...balıkdaki tagıkmiş tagdaki inmiş tirilip **yetmiş** er bolmuş (KT-D12) “...şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehire) inmiş, derlenip toparlanıp yetmiş kişi olmuşlar.”

oglu kişinin utuzmaduk, yana **tokuz on** boş koñ utmuş (IB-29) “(Yarıştta) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik **doksan** koyun kazanmış.”

2.3.2. İsim + Edat Birleşmesinden Oluşan Sıfatlar

antag : Tekin, kelimenin kökenini şu şekilde gösterir: *antag* ~ *antäg* “öyle, şöyle < *anı *täg* “onun gibi” (2003:97) Erdal da *kelime birleşimi* başlığında *täg* edatının *bun+* ve *an+* işaret zamirleriyle gerileyici ünlü uyumuna girerek birleştiğini belirtir (2004:126).

antag ödke ökünüp kül tiginig az erin irtürü ittımız (KT-D40) “(Kötü şartların hep bir araya geldiği) **böyle** bir zamana üzülüp Kül Tigin’i az (miktar)da) er ile ulaştırıp gönderdik.”

muntag : < *bu + te:g*; pratikte *antağ*’la eş anlamlı kullanılır. (Clouston, 1972:349).

...**muntag** belgüler üze sözler bo kök kalıkta alku nomlar yaruk yaşuk ukulur için anın atamış ol kök kalık tip (Üİ 102b-1) “...**böyle** işaretler ile, ‘Bu gökten bütün dharmalar aydın olarak anlaşılır olduğu için, bu yüzden gök diye adlanmıştır.’ diye söylersiniz.”

2.4. Kelime Gruplarından Oluşan Sıfatlar

Sıfatların büyük bir bölümü de yapıca, belirli kurallar içinde yan yana gelen çeşitli kelime gruplarından oluşmuştur (Korkmaz, 2003:349). Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde sıfat olarak kullanılan kelime grupları şunlardır:

2.4.1. Sıfat Tamlaması Biçimindeki Sıfatlar

Bir sıfat tamlaması, gramer değeri bakımından bir isim gibidir. Nasıl isimler tek başlarına veya bir ek vasıtasıyla sıfat olarak kullanılabilirse sıfat tamlamaları da aynı şekilde başka kelimenin/kelimelerin sıfatı olarak kullanılabilirler.

Bir sıfat tamlaması herhangi bir ek almadan başka bir ismin sıfatı olarak kullanılabilir:

... öküş buşı birser anmıntın **bir tançu** aş teñinçe ol tınlığka utguradı maytrı burkan belgürer... (M 104-7) “... pek çok sadaka verse, hiç olmazsa ufak **bir parça** yiyecek kadar olsun verse, o kimseye muhakkak Maytrı burkan görünecek...”

biş ajun tınlıglarag urunçak teginmiş (M 3-8) “**Beş alemdeki** canlı varlıklara kendisini rehin olarak sunmuş.”

üç kat yir suvda teñri teñrиси burkan birle tegişi ... (M 24-21) “**Üç katlı** bu dünyada Tanrılar Tanrısı Burkan ile teması ...”

tokuz kat üçürgünj topulgınça teritzün tir (IB-50) “**Dokuz kat** teyeltin yırtılıp delininceye kadar terlesinler, der.”

ürünj esri togan kuş men (IB-4) “**Ak benekli** şahin kuşuyum.”

+kı Ekiyle

+kı eki kullanılarak, bir sıfat tamlaması, başka bir ismin sıfatı yapılabilir:

tört buluñdaki bodunug kop almış (KT-D2) “**Dört bucaktaki** halkları hep almış.”

eñ ilki **sakınçsız dyantaki** içmek... (Üİ 100a-9) “Birincisi, **düşüncesiz dhyana’daki** sönme...”

anta yime **tört sınırdıñkı** kuşlar keyikleri (buzu) butarlayu tumşukın ... (M 85-2) “Orada yine **dört taraftan** kuşlar, geyikler (parçalayarak), yırtarak gagaları ile ...”

kaltı umak erür birdemleti tıdgalı **kelmedük üdki** nomnuñ togmakın (Üİ 117b-1) “Şöyle ki **gelmemiş zamandaki** dharma’nın doğmasını tam olarak engelleyebilmektir.”

...bo **atkantaçı köñülteki** nomta ulatıları otgurak erür akıgsız tip (Üİ 98b-10) “...bu **algılayan** gönüldeki dharma ve diğerleri kesinlikle asrava’sızdır.”

Aşağıdaki cümlede daha çok +Ik ekiyle karşılanan bir işlevi yerine getirdiği görülmektedir:

bir aykı cahşapatıg edgüti töketi arıtı tutu umadımız erser ... (H-282) “**Bir aylık** emir(ler)i layıkıyla mükemmelen temizce tutmaya muktedir olmadık ise ...”

+II Ekiyle

+II eki kullanılarak bir sıfat tamlaması, başka bir ismin sıfatı olabilir:

tokuz arlı sığun kiyik men (IB-60) “**Dokuz çatalı** boynuzu olan erkek geyiğim.”

(törtünç) may(t)rı **edgü ögli** köñülin (asag) tusu kılmakı yime biş türlüğ ... (M 4-56)
“(Dördüncüsü:) Müşfik ve **dost** bir kalp ile hizmet etmek ise beş türlü ...”

+ IIg Ekiyle

+ IIg eki yardımıyla, bir sıfat tamlaması, başka bir ismin sıfatı olabilir:

çintan nikişi birle **kataglıg edgü yıdlag** kuzışay mntark ulatı teñridem hua çeçekler yüzken yağmur osuglug yağdıtlar (M 18-35) “Sandal ağacı nikişi (?) ile **pek güzel kokulu** nilüfer çiçeklerini ve diğer semavi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar.”

ala atlıg yol teñri men (IB-2) “**Alaca atlı** yol tanrısıyım.”

biş yıllıg tümen künlük bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım (Ta-B2) “**Bin yıllık**, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşta yazdırdım.”

biş tutyak yükmeñniñ bolsar **neçe teñlig** edi öñi... (Üİ 111a-6) “Beş upadana-skandha’nın **ne kadar** maddesi olursa...”

altun tuyuglug adgırlık yaragay (IB-5) “(Bu taya) **altın toynaklı** aygır olmak yaraşır (diye düşünmüş).”

azuça yme bo erür üçün şastırnıñ yañı kipi ötrü yme sözleser ulug şastir tip kergekinçe tükel ukıtgu kergek **tört türlüğ** nomlarıg (Üİ 100b-11) “Sonra yine büyük sastra diye söyleniyorsa, **dört türlü** dharma’ları gereğince tam olarak anlatmak gerek.”

İsim-fiil grubuna eklenen +IIg eki, söz konusu kelime grubunu başka bir ismin sıfatı yapabilir:

amtı maytrı bod(isvt)nıñ **abişik kılmaklag** yañı kün ogrınta mintide... (M 8-56) “Şimdi Maytrı bodhisattvanın **takdis edildiği** yeni gün münasebetiyle...”

+IIIk Ekiyle

+IIIk eki kullanılarak, bir sıfat tamlaması, başka bir ismin sıfatı yapılabilir:

bıy yıllık **tümen künlük** bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım (Ta-B2) “Bin yıllık, **on bin günlük** yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırdım.”

2.4.2. İsim Tamlaması Biçimindeki Sıfatlar

İsim tamlaması biçimindeki sıfatlarda, bir isim tamlaması bir başka ismin önünde sıfat görevi yüklenmiştir (Korkmaz, 2003:350).

...taluy içinteki kara yil kelip kemisin tokıp **yekler ergüsi** otruglarınta ölüm yirke tegürser ... (KİP-20) “...denizde kara yel çıkıp gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) **devlerin bulunduğu** yere, adalarına (yani) ölüm yerine götürse ...”

tabgaç kaganı içreki bedizçig ittı (KT-G12) “**Çin hakanının has** sanatçılarını gönderdiler.”

amtı **bodisvtnağ ögi** katun ulug karı işiler birle tegriklep ... ornınta turup...(M 37-13) “Şimdi **Bodhisattvanın anası** kraliçe çok yaşlı kadınlar ile çevrili olduğu halde yerinden kalktı...”

ötrü **teñri teñrisi** burkan inçe tip yarlıkadı (M 100-17) “Sonra **Tanrılar Tanrısı** Burkan haşmetle şöyle dedi.”

...**teñri kanı** kormuzta teñri kamag teñriler kuvragı birle... (AY 131-5) “...**tanrılar hanı** İndra tanrı bütün tanrılar topluluğu ile...”

yime kirtü **teñri yalavaçı** burhan tipen... (H-69) “Yine (ey) sadık **ilahî yalavacı** burhan! deyip...”

Tamlayanı eksiltili isim tamlaması yapısının sıfat olarak kullanıldığı görülür. Bu tür eksiltide, yüzey metne yalnızca tamlanan ögesi çıkarılmakta, tamlayan-tamlanan ilişkilendirmesi ise metin bütünlüğü içinde metin çözücüyü bırakılmaktadır (Subaşı Uzun, 1995:91).

anta kisre **kañım** kagan uçdı (ŞU-K12) “Ondan sonra **babam** Kağan öldü.”

kim taluyka barayın teser kiriñler **oğlum** teginke eş boluñlar (İKP XXII-2) “kimler okyanusa gideyim derlerse (saraya gelsinler) ve **oğlum** prensin arkadaşı olsunlar”

ögüm kañım **eçim teginke** sever meni aklayur erti (İKP XXVIII-9) “Babam ve annem, her zaman, sadece **prens ağabeyimi** sever ve benden nefret ederlerdi.”

...iki yigirmi nayut sanı teñri kuvragı birle **anası** katunug kutka tegürü yarlıkar (M 91-14) “...oniki nayuta sayısınca tanrılar cemaati ile **anası** hanımı Nirvana’ya haşmetle ulaştırır.”

tegin **kañı** kanka inçe tep ötünti ıglayu (İKP IV-6) “Prens, han **babasına** ağlayarak şöyle arz etti”

ol ödün **kadını** kan borlukçısı teginig körüp inçe tep sakıntı (İKP LXXII-5) “O sırada, **kayın pederi** hanın bahçıvanı, prensi görüp şöyle düşündü.”

2.4.3. Sıfat-fiil Grubu Biçimindeki Sıfatlar

Aşağıda gösterilen sıfat-fiil ekleriyle kurulmuş sıfat-fiil gruplarının, bir isim veya isim tamlaması önünde sıfat olarak kullanılmasıyla oluşan yapılarıdır:

-DaçI Ekiyle

kaltı alku akıgsız **ertmiş közünür üdki togdaçı** törülüg nomlar erür tip (Üİ 123a-1) “Şöyle ki, bütün (dharma’lar) asrava’sız, **geçmiş ve şimdiki zamanda doğan** kaideli dharma’lardır.”

...altı yigirmi ugurlarta **bir bir kirtüke irdeçi** öñin öñin öz ugurları üze adırıp bilir (Üİ 108b-3) “...on altı zihni aktivitede **her bir gerçeğe vasıl olan** ayrı ayrı kendi zihni aktiviteleri ile ayırıp bilirler.”

ol tnlıg(nıñ) tayak bultaçı töz nom yene sözlegülüksüz titir (AY 146-5) “**O canlı(nın) destek bulacağı** asıl öğretisi yine söylenemez.”

mini üçün **emgenteçi** kim erser yok (DB-152) “Benim için **ıstırap çekecek** kimse yok!”

-dUk Ekiyle

...ötügen ortusında aş öñüz baş **kan iduk** baş kidinin örgin bunta etitdim (Ta-G6) “...Ötüken ortasında, As Öngüz Başı’nın, **Kan Iduk** Başı’nın batısında, hükümdarlık otağını burada kurdurdum.”

közün körmedük **kuulkakın eşidmedük** bodunumın ilgerü kün tugsıkiña... (BK-K11)

-(I)g Ekiyle

kuut yaratıg tugın ebim ... (ŞU-B3) “**Kut sağlayacak** tuğunu evim ...”

üçünç manöçap atlıg **kü kelig** erdemin asag tusu kılmakı antag erti (M 4-38)
“Üçüncüsü: Manojalpa adlı **meşhur** zuhur kabiliyeti ile hizmet etmesi şöyledir:...”

-(I)gmA Ekiyle

iki yigirmi tıltagtın turugma nomlar erür itigsiz tip (Üİ 99b-14) “**On iki sebepten çıkan** dharma’lar şartsız durumdur.”

kin keligme burkanlar yime inçe ök nomlayurlar (M 50-34) “**İleride gelecek** olan burkanlar da aynen böyle vaaz edeceklerdir.”

-gU Ekiyle

...(i)glig **yatgu evler** itip buşı birser ... (M 52-50) “...**hastahaneler** inşa edip sadaka olarak verseler ...”

bu yirtinçü yir suvdakı tınlıglar ... birük **burkanlar körkin körü kurtulgu** tınlıglar erser... (KİP-102) “Bu dünyadaki canlı varlıklar, **burkanların yüzünü görerek kurtulabilecek** canlı varlık iseler...”

-gUçI Ekiyle

kavşikiya kutlug tınlıg aņ yig üstünki teņrilerke yme **korkunç öritgüçi** alp kılguluk iş ... (ÇB-211) “Ya Kauşika, kutlu canlı(ların) en fevkinde olan tanrılara, keza **korku uyandırıcı**, kılınması güç olan iş ...”

biz ilkide amarı **koyun ölürgüçi** etçiler erdimiz (M 78-12) “Vaktiyle bazılarımız **koyun öldüren** kasaplar idik.”

-gUIUg Ekiyle Aşağıdaki cümlelerde geçen –gUIUg ekinin, –gUIUk eki gibi birleşik yapıda, ancak işlev olarak ondan farklı olduğu görülür.

... ta tükellig **alp bulgulug** kişi etüzin bultum (M 1-8) “... kudretli, **bulunması güç** insan vücuduna ulaştım.”

brahma-purohit atlıg ezrua buryukları ergülüg teñri yirinte... (AY 142-23)
“**Brahmapurohita adlı Brahma maiyetinin durduğu** tanrı yerinde...”

-gUIUk Ekiyle Gabain *-gusuz ve -guka* ile birlikte *-guluk* biçiminini, *-gU* ekinin genişletilmiş şekli olarak kabul eder (2007:52). Gemalmaz da *-gUIUk* ve *-gUsUz* biçimlerinin karşılaştırılması gerektiğini belirtir (1980:37, 70).

...**keligme üddeki bodisatavlarınıg kılğuluk** buyanlarıña... (AY 153-13) “...**gelecek zamandaki Bodhisattvaların yapmaları olası iyiliklerine...**”

-(I)nçsIz Ekiyle

...kuş kuzgu(n)larınıg **işidü kanınçsIz** seviglig ünleri iştilür (M 54-20) “...kuş ve kuzgunların **işitmeye doyulamayan** sevimli sesleri iştilir.”

anta ötrü purnabtri tükel bilge teñri teñrisi burkannıg **sakınu yitiñsIz** edgüsin öp sakınıp inçe tip tidi (M 13-12) “Bunun üzerine Purnabhadra mükemmel hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkan’ın **düşünmekle erişilmeyen** meziyetlerini düşünüp idrak etti ve şöyle dedi.”

katıg köñül öritip **korkunçsuz** ayınçsIz köñülin sizlerni birle söñüşgeli kelyük-mn (ÇB-80) “Gönlü(mü) kuvvetlendirip, **korkusuz** ihtirassız gönülle sizler ile savaşmaya geldim.”

-mAkIlg Ekiyle

bo bilip sönmenin bar erür ol **okşatı tıltagtın togmamaklıg** yörügi (Üİ 114b-13) “Bu bilip sönmenin **benzer sebepten doğmama** manası vardır.”

-mAz Ekiyle

kün ay teñri taplamaz işig neçe işledimiz erser... (H-114) “**Güneş ay tanrının razı olmadığı** iş(ler)i nice işledik ise...”

bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp öküş kişi öltüg (KT-G7) “(Ey) **cahil** kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.”

-mİş Ekiyle

aşnu **tam turgurmuş** üdte bar üçün kök kalık sıgurdaçı tam timin bolur turgalı (Üİ 103b-7) “Daha önce **duvar inşa ettiği** vakitte gök-sığdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir.”

nızvanılag agar uvin udımış tınlıklar ara yalıñuz odugsak ol ermiş (M 13-33) “**Ağır ihtiras uykusuna dalmış** yaratıklar arasında yalnız o uyanık idi.”

zarf-fiil + ...-mİş yapısındaki sıfatlar

bilü tüketmiş yörügüg kim anı otgurakla kalır üçün anın kergek katnayı sözlemek (Üİ 98a-17) “**İyice bilinen** izahı kesinleştirmek için, bu yüzden tekrardan söylemek gerek.”

bu ikinti **bilmetin yazınmış** yazukug boşunu ötünür biz (H-29) “Bu ikinci, **bilmeden işlenmiş** günahıtan fariğ olarak yalvarırız.”

...+hal eki + ...-mİş yapısındaki tamlamalar:

bilmek tigüçi savta ne yörüg ol tiptiser kaltı **köni katıglanmak tıltagında tükellig bolmuş** bilge bilig erür (Üİ 117b-16) “Bilmek denen şeyde ne mana var? diye dersin, şöyle ki **doğru gayret etme sebebinden sahip olunmuş** idraktır.”

...**yaruklar içinte közünmüş** burkanlarıg körgeli udılar (AY 131-3) “...**ışıklar içinde görünmüş** budaları görebildiler.”

anıñ ara **bir kuşlagu kuşka kovıtmiş** kögürçgün muñka tarkka tegip şariputri arhantnıñ köligesiñe sıkıntı (M 5-25) “Bu arada **bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen** bir güvercin yorgun ve bitkin bir halde Şariputranın gölgesine sığındı.”

nızvanılag agar uvin udımış tınlıklar ara yalıñuz odugsak ol ermiş (M 13-33) “**Ağır ihtiras uykusuna dalmış** yaratıklar arasında yalnız o uyanık idi.”

tag töpüsinte **mrkt erdni öñlüg yılınçga yumşak erdnilerig töşep urmuş teg** öleñ çimgenleri erür (M 54-22) “Dağ tepesinde, **marakata ve ratna-renkli yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi** ıslak çayırıları vardır.”

burkanlarka yazmış yañılmış tınlıklar ... anta togup irinçler (M 81-50) “**Burkanlara karşı günah işlemiş** yaratıklar ... hep Sanjava cehenneminde doğarlar.”

-sIk Ekiyle

il tutsık yir ötüken yış ermiş (KT-G4) “(Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.”

...**etöz kodgaysuk** üdde ol teñri teñrisi burkanıg körgeli bolgaylar (AY 190-23)
“...**vücutun bırakılacağı** anda, o, tanrılar tanrısı Budayı görebilecekler.”

biz adruk adruk itip yaratıp **nomka keygürsük** törü bar erti (H-229) “Bizim ayrı ayrı süslenip donanıp **şeriat mucibince (kendimizi) giydirmek** töresi var idi.”

-(y)Ir Ekiyle

yeme bir bilge **nom bilir** er inçe tep tedi (İKP XIV-2) “yine, bilge ve **yasa bilir** bir adam şöyle dedi:”

maytrı bodisvt ol **yalınayu turur** altun öñlüg bözüg tuta ornınta turup (M 24-3) “Maytrı bodhisattva, o **pırıl pırıl parlayan** altın renkli kumaşı tutup yerinden kalktı.”

bu kuanşı im pusar neçükin ne alın çevişin **bu çambudvip yir suvda yorıyur** tınlıglarka asıg tusu kılur nom nomlayur (KİP-99) “Tanrım bu kuanşı im pusar nasıl ve ne gibi usullere, çarelere baş vurarak, bu **Jambudvîpa (denen) dünyada yaşayan** canlı varlıklara fayda sağlar.”

...**sekiz on yaşayur** karı erti (İKP XXIV-4) “...**seksen yaşında** yaşlı bir adamdı”

sıdarşa athg uz körür teñri yirinte... (AY 143-18) “**Sudrsa adlı “iyi görür”** tanrı yerinde...”

2.4.4. İkileme Biçimindeki Sıfatlar

Türkçe’de ikilemeler Kaşgarlı Mahmut’tan (Atalay, 1985:432) beri bilinmekte olup bu konuya dâhil edilen örnekler bugüne kadar *Koşma*, *Tekrar*, *İkileme*, *İkizleme*, *Geneleme* ve *Yineleme*¹ gibi terimlerle inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmaların kimilerinde

¹ Emre (1945:541-547) arka arkaya iki kere söylenen kelimeler için ‘yineleme’; yan yana dizilen türleri ve şekilleri bir kelimeler için ‘ikizleme’ terimini kullanır. Çağatay (1978), konuya Uygurca temelinde yaklaştığı yazısında Avrupa dillerindeki ‘hendiadyoin’ terimini kullanır. Hatiboğlu, ‘tekrar’ ve ‘yineleme’ terimlerini aynı anlamda kullanır ve bu terimleri ikilemenin bir türü olarak değerlendirir (1981:25). Ergin, aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile oluşan yapıları ‘tekrarlar’ başlığı altında inceler

bahsi geçen konu batı gramerciliğindeki Latince *hendiadyoin* terimine karşılık olarak gösterilmiştir. Ağakay (1954) ve Tuna (1986)'nın çalışmaları, Türkçedeki kavram bakımından daha geniş bir çerçeveyi içine alan ve farklı gramer kategorilerine giren bu ikili yapıların, genel dil bilimindeki hendiadyoinden farklı olduğunu göstermiştir. Hatiboğlu ikilemeleri yapı, anlam, tür ve görev bakımlarından, kitap seviyesinde ele alır (1981). Erdem (2005) ise Harezmi Türkçesindeki ikilemeleri ele aldığı yazısında birbirinin yerine kullanılan yukarıdaki kavramların yarattığı karmaşaya dikkat çekmiştir. İkilemeleri anlam bakımından değerlendiren son çalışmalardan biri olarak (Tanıklı) Türkçe İkilemeler Sözlüğü'nü de zikretmek gerekir (Akyalçın, 2007).

Tuna'nın yukarıda bahsi geçen yazısı, sayıca eş heceli ikilemelerin unsurlarının dizilişinde ağız ortası açıklığının tek belirleyici etken olduğunu ortaya koyan bir keşif olması bakımından da önemlidir. Bu bakımından sayıca eş heceli ikilemelerin sınıflandırılmasında Tuna'nın bu yazısında ortaya koyduğu yöntemi uygulamayı tercih ettik. Sayıca farklı heceli ikilemelerin sınıflandırılmasında ise hâlihazırda araştırmacılar tarafından kullanılan hece sayısı esaslı yöntemi uyguladık. Terim konusunda sadece ilgili tartışmalara değinmiş olmakla yetinecek; birbirinin tıpa tıp aynı olan ikili yapıları *tekrar* adı altında, birbirinden farklı olan ikili yapıları ise *ikilemeler* başlığı altında değerlendireceğiz.

2.4.4.1. Sayıca Eş Heceli İkilemeler

Sayıca eş heceli ikilemelerin sınıflandırılmasında Tuna (1986) tarafından ortaya konulan kurallar esas alınmıştır.

1. Önce üyelerin sonuna bakılır. Biri V biri K ile bitiyorsa, başa bakılır; K'lar farklı ise, V ile biten üye sıralamada ilk olur:

Taradığımız metinlerde sıfat olarak kullanılan ve bu kurala göre sıralanmış ikileme örneğine rastlamadık.

(2000:377). Eren (1949) birbirinden farklı unsurların oluşturduğu öbekler için *hendiadyoin* karşılığında '*ikiz kelime*' terimini kullanır. Ağakay (1953a, 1953b) birbirinin aynı unsurlardan oluşan yapılar için '*ikizleme*'; birbirinden farklı unsurlardan oluşan yapılar için '*koşma*' terimini kullanır (1954). Tuna (1949) birbirinin aynı olan unsurlardan oluşan yapılar için '*tekrar*'; birbirinden farklı unsurlardan oluşan yapılar için '*ikileme*' terimlerini kullanır (1986). Erdem, aynen tekrar edilenlerin, zıt anlamlıların ve olumsuz çekimli fiil ve isimlerin oluşturduğu öbekler için yeniden '*yineleme*' terimini önerir (2005).

2. Üyelerin başına bakılır. Üyelerden biri V, öbürü K ile başlıyorsa, o zaman V ile başlayan üye sıralamada ilk olur:

alku kamag üç ödkî burkanlarka... (ETSŞ 14A-1) “**Her** üç zamankî bütün burkanlara...”

ança munça (müni) yazukî bar erser arıtı örtmez (M 59-18) “**Bunca** günahı olsa hiç kapatmaz, (gizlemez).”

biş teñrig bilmetin **anıg yavlak** biligin neçe sıdımız birtımız erser (H-50) “Beşiz tanrıyı, bilmeden **kötü yaman** düşünüşle nice kırdık, rencide ettik.”

yeme ök ökünmek yalbarmaklıg kşanti kılmaklıg **arıg silig** suv üze... (AY 144-15) “...ayrıca da pişman, yalvarmaklı, af dilemekli (olup), **temiz pak** su ile...”

arıg turug arhant dıntarlarig öldürdüm erser... (AY 134-14) “**arı duru** aziz(leri), seçilmişleri öldürdüm ise...”

birük adın adın öge bilge **atlıg yüzlüg** er evçi körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-136) “Çeşitli, meşhur, hakîm, **asıl, saygı değer** erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

kin keligme üddeki **ayıg yavız** tüş birgüsinge artukrak korksar... (AY 141-6) “İlerde gelecek zamandaki **kötü** karşılık vermesinden fazlasıyla korksa(lar)...”

burkan kutı kim kop ... kamag **ayıg yavlak** törülerig yıdı yokı birle üzmelemiş bolur (M 48-16) “Burkanlık ki bütün **kötü ve fena** unsurları, teferruatına kadar hepsini yok etmiş olur.”

erte öküş kalp öd öze sergürü tudalım (ETSŞ 13A-32) “**sayısız** çok devir ve zamanlar içinde önümüzde turalım.”

tü türlüg kök sarıg kızıl yörün yipün önlüg **esri kusrı** suvdakı kurgakd(ak)ı çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) (M 54-25) “Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, menekşe rengi – koyu kırmızı- renkte, **alacalı**, sudaki, karadaki çiçekler yarılıp dökülür.”

inçip yime ağı baramka azlanmanın başsız közsüz **ezük yalğan** savın sını sökti (M 13-2) “Bunun üzerine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla başsız, gözsüz **yalan yanlış** sözlerle sana sövdü.”

...nom tözin tuyenü **igid yanlışlık** sakınçlarığ öçürü kşanti kılsar... (AY 146-15) “...öğreti esasını kavrayıp, **yalan yanlış** düşünceleri yok edip af dilese...”

... **iglig kemlig** bertük beçel tınlıglarığ açınar... (M 52-52) “... **hasta**, bereli, sakat (?) yaratıklara ihtimam etseler...”

... **irinç yarlıg** tınlıglarığ yazuk yanlışlıkka tüşürgüçi erserler... (M 82-27) “... sefil, **perişan** (= zavallı) yaratıkları yanlışlığa ve kötü yola yöneltenler ise...”

...**irtsiz birtsiz** muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...**vergisiz**, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

...burkanların **ulsuz tüpsüz** edgüleri üze ülgü teñ tutup... (AY 136-21) “...Budaların **dipsiz, temelsiz** (=sonsuz) iyilikleri ile denk eşit tutup...”

...ol tözünler oğlu tözünler kızı ertinü **ulug bedük** buyanlığı yükmekin... (AY 155-10) “...o soylular oğlu, soylular kızı, son derece **ulu, büyük** iyilik yığını ile iyilik toplamını...”

İkinci kuralın ters dizili örnekleri şunlardır:

ol kamağ satıgçılar eşidip tüzü bir ünün namo kuañşi im pusar tip atamışta ol kamağ satıgçılar ol **kalm erüş** yağı yavlakta ozar kurtulurlar (KİP-57) “O bütün satıcılar (bu sözleri) işitip hepsi bir ağızdan ‘Kuañşi im pusar’a saygı!’ diye seslendiklerinde bu bütün satıcılar o **kalabalık** yol kesicilerden geçer kurtulurlar.”

...telim taşım bay barımlıg **sansız öküş** kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...çok varlıklı, **sayısız** zenginlerin...”

kürlüg erserler **telim öküş** yazuklarığa korkunçsuz aymançsız erserler... (M 65-18) “Hilekar iseler, **pek çok** günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler...”

turum ara erde kışga bir kşan ödte... (ETŞ 9-38) “**derhal geçen**, çok kısa bir an içinde...”

3. Bu durumda ya her iki üye V ile, veya her iki üye K ile başlıyor demektir. Eğer K-K ise, ilk üyenin hangisi olacağını (Ünsüz Dizisine¹) bakarak tayin ederiz. ‘Ünsüz Dizisi’nde, bu kelime başı K’larından hangi üyeninki ilk geliyorsa o üye başta yer alır. Eğer V-V ise, ilk üyenin hangisi olacağını (Ünlü Dizisine²) bakarak tayin ederiz. Ünlü Dizisi’nde bu, kelime başı V’lerinden hangi üyeninki ilk geliyorsa, o üye başta yer alır:

amtı ukıtmak üye bolar ikigünü adırur **adın öñi** öçmeklertin (Üİ 100a-13) “Bu ikisini şimdi anlatmak ile, **diğer** sönmelerden ayırır.”

...şanki çkvirt ilig kanta ulatı **erüş öküş** balıklıg buduntın ayag çilteg aşayu ... (M 35-14) “...Şankha, dünya hükümdarı ve diğer **sayısız** şehirli halktan saygı ve tazim gördü.”

...**muşuz taksız** telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...**dertsiz**, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

...**sansız tümen** tınlıglarka asag tusu kılı yarlıgkadı (M 4-8) “...**sayısız** yaratıklara haşmetle hizmet etti.”

...**yağısız börisiz** basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muşuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...**düşmansız**, minnetsiz, yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

yime **yaşut batut** kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp ökünç köñül öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-10) “**Gizli** amellerle günah işleyip pişmanlık duyguları duymayanlar ise şöyle düşünürler.”

Üçüncü kuralın ters dizili örnekleri şunlardır:

inçip yime ağı baramka azlanmakın **başsız közsüz** ezük yalğan savın sini sökti (M 13-2) “Bunun üzerineyine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla **başsız, gözsüz** yalan yanlış sözlerle sana sövdü.”

¹ Ünsüz dizisi : ğ, h, l, r, n, m; v, y; k, z, s, ş, f; c, d, g, b; ç, t, p.

² Ünlü dizisi : e, a; i, ı; ö, o; ü, u.

ol antag biş **çöbik yavlak** ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antag körksüz kılınçlıg erserler... (M 58-9) “Şu beş **kötü** devirde evden barktan çıkmış olan rahipler böyle çirkin amelli olurlarsa...”

...olar amarıları açsık kılınçlıg **tevlig kürlüg** köjüllüg erdiler (M 75-37) “...bunlardan bazıları aç amelli **hileli** düşüncelere sahip idiler.”

ulug agar ayamakın teñri teñrиси burkanka yükünüp inçe tip ötüntü (M 24-5) “...**büyük** bir hürmetle Tanrılar Tanrısı Burkan’ın önünde eğilip hürmetle şöyle dedi.”

uzun ırak kalp öze ol yolça baralım (ETŞ 13C-88) “**Uzun, uzak** devirler boyunca o yoldan yürüyelim.”

4. Eğer her iki üyenin de baş tarafları birbirinin aynı ise, karşılıklı olarak baştan sona doğru, her iki üyenin fonemlerine bakılır. Bu ikisi arasında ilk farkın gösterdiği karşıtlığa bakılır. Bu, ya V-K, ya da K-K’dır. Eğer V-K ise, V’lisi başa gelir. Eğer K-K ise (Ünsüz Dizisi’ne) bakılır. Hangi üyedeki K, Ünsüz Dizisi’nde öbüründen önce geliyorsa o üye başa gelir:

arış arıg nırvan özlüg ıduk nomka... (ETŞ 14A-2) “**temiz, arı** nirvana köklü mübarek kanuna...”

...ol işiler sigiriyü tegip bars agzınta kençkiyesin suçulu alsar **balıg başlıg** kanlıg yinlig kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever amrayur erser... (M 33-20) “...bu kadın seğırterek varıp kaplanın ağzından yavrucuğunu çekip alsa; **yaralı**, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağına basıp sevse...”

... iglig kemlig **bertük beçel** tınlıglarıg açınsar... (M 52-52) “... hasta, **bereli, sakat** (?) yaratıklara ihtimam etseler...”

bu yırtinçüde anşız öküş nomlug **telim taşım** çoğ yalın belgülüg bolmış erür (M 7-13) “Bu dünyada fevkalade, büyük dinin **gür** ışığı belirmiştir.”

...ülgülençsiz teñlençsiz **tıdıgsız tutugsuz** arıg süzük neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser... (AY 169-22) “...ölçülemez, karşılaştırılmaz, **engelsiz, maniasız**, temiz-pak ne kadar iyi davranışlarım var ise...”

içre aşsız taşra tonsuz **yabız yablak** bodunta üze olurtum (KT-D26) “Karnı aç, sırtı çıplak, **yoksul** ve **sefil** bir halk üzerine hükümdar oldum.”

...çın kirtü **yaruk yaşuk** közleri üze... (AY 137-10) “...gerçek doğru, **parlak-ışıklı** gözleri ile...”

... esrinü **yıdılıg yıparlıg** tüşler yemişler eltü ... (HT-537) “... çok renkli, güzel **kokulu, ıtırılı** meyveler, yemişler taşıyarak ...”

Dördüncü kuralın ters dizili örnekleri şunlardır:

...**korkınçig kasınçig** şımnu kanın... (AY 172-17) “...**korkunç** şeytan hanını...”

köni kirtü nomug ayıgladım erser... (AY 134-11) “**düzgün-doğru** öğretiyi kötiledim, yadsıdım ise...”

inçip **toga teglük** kişi osuglug bu togmak ölmek ulug adadın ozgu kurtulgu bulun yınak arıtı ukmazlar (M 43-15) “Fakat **kör** bir insan gibi bu doğum ölüm (adlı) büyük tehlikeden kurtulacak hiçbir köşe bucak bilemezler.”

...**tütrüm tering** nomlug tilgenig tutdaçılarka... (AY 132-5) “... **keskin**, derin öğreti tekerleğini tutacaklara...”

ayıg irinç yarlıg **umugsuz magsız** emgeklig tınlıglar öğinte kañınta takı yegrek adasınta tudasınta ara kirür ozgurur (KİP-185) “Sefil, acınacak halde olan, **umutsuz**, ızdırıp çeken canlı varlıkların sıkıntıları arasına, ana ve babalarından daha iyi girer, kurtarır.”

2.4.4.2. Sayıca Farklı Heceli İkilemeler

Çağatay, Uygurcadaki ikilemeleri fonetik bakımdan değerlendirirken az hecelilerin ekseriyetle çok hecelinin önünde yer aldığını belirtir (1978:33). Ağakay da mantığın sıra göstermediği durumlarda, hece sayısı eşit olmayan koşuklardan hecesi az olanın başa geçirildiğini söyler (1954:101). Tuna ise tek doğru ve en eski kural olarak bilinen ve sırada ilk yeri alan ‘çok hecelinin sona getirilmesi kuralı’nın bile düzeltilmeye muhtaç bulunması ihtimalinden söz eder (1986:188). Aşağıda tespit ettiğimiz örnekler sadece sıfat olarak kullanılan ikilemeleri göstermesi bakımından sınırlı bir kümeye işaret ettiği için bu konuya katkı yapabilecek nicelikte değildir. Şimdiye kadar Tuna’nın

işaret ettiği konuda farklı bir kural da getirilmemiş olduğu için örneklerimizi sınıflandırırken halen geçerli olan hece sayısına göre tasnif yöntemine bağlı kalacağız.

2.4.4.2.1. Çok Heceli Sonda

...telim taşım **bay barımlıg** sansız öküş kötişvr bayagutlar... (M 3-17) “...çok **varlıklı**, sayısız zenginlerin...”

(a)ntag türlüg alp erdemlig kanamlag yürekli**g** **bek kat(ıg)** köñüllü**g** tınlı**g** bolur (M 9-33) “O derece yüksek faziletli istekleri yerine getirilmiş, cesur ve kararlı bir yaratık (mevcut)tur.”

topulup önünçsüz **berk yigi** arıgı**g**... (ETŞ 10-57) “aşılıp geçilmez **sık kalın** ormanını...”

bu muntag savlarag işidip ötrü anşız sözlep purnaki inçe tip tidi (M 8-47) “**Bu türlü** sözleri işittikten sonra kesin olarak Purnaka şöyle dedi.”

bu munça sav sözlep süzük köñülin yinçürü töpün yüküntükte ötrü... (M 18-10) “**Bunca** sözleri söyleyip, temiz bir gönülle eğilerek secdeye vardıktan sonra...”

takı yeme kim kayu tınlı**g**lar ajun ajunta ükü**ş** **edlig tavarlı**g**** bay barımlı**g** evte barakta tugayın tip küseser... (AY 141-15) “Hatta, eğer (o) canlılar varlık şeklinde “çok fazla **mal-mülk sahibi** (olarak), varlıklı (bir) evde-barkta doğayım” diye dileseler...”

çadısmarı bolgalı up **kin ökü**ş**** ajunta... (ETŞ 13C-90) “Jatismara olmaya muktedir olup da sonra **birçok** âlemlerde...”

kop kamag dıntarlarda kutadmış teñri teñrısı burkan yarlıkar (M 24-7) “**Bütün** rahipler tarafından taziz edilmiş Tanrılar Tanrısı Burkan buyurur.”

amtı ol antag **kutlug yağışlı**g**** törü alkıntı (M 10-3) “Şimdi bu **saadet verici** “kurban adeti” sona erdi.”

...kirtüdin kelmiş **mensiz kişisiz** tınlı**g**sız yaşa**g**lı**g**sız üze yarlıkançu**ç**ı bel**g**ü tözlü**g** nomlarta... (AY 145-16) “...gerçeklikten gelmiş, **insansız**, canlısız ve acıyıcı, belirti esaslı öğretilerde...”

amtlı **ol antag** kutlug yağışlıg törü alkıntı (M 10-3) “Şimdi **bu** saadet verici “kurban adeti” sona erdi.”

...ol ança teñlig **sansız sakışsız** arıg turug arhantlar kuvrağına... (AY 155-22) “...o, bu denli **sayısız, hesapsız**, arı-duru Arhantlar topluluğına...”

...**tañ adınçig** erdini yençü kemike tükeğüçe urup ... (İKP XXXIV-1) “...**az rastlanır ve seçme** inci ve mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman ...”

...taşdın sınağ **ters azag** nomluglarka... (Üİ 101b-5) “...dışarıdaki **ters-sapık** dinden olanlara..”

...kamağ **ters tetrü** tınlıglar birle katılıp... (AY 132-10) “...bütün **yanlış, hatalı** canlılar ile karışıp...”

...kirtüdin kelmiş mensiz kişisiz **tınlıgsız yaşağlısız** üze yarlıkançuçı belgü tözlüg nomlarta... (AY 145-16) “...gerçeklikten gelmiş, insansız, **canlısız** ve acıyıcı, belirti esaslı öğretilerde...”

...altı katunlar yirinçülüğ bolup **tod tolı** savın utruntılar (M 5-6) “...altı kraliçe kötü olup **fena** sözlerle birbirlerine karşı geldiler.”

balıkımnıñ uluşumnuñ bu muntag **tod ucuz** savların körüp... (ÇB-31) “Şehirimin memleketimin bu derece **acıklı** vaziyetini gördükçe...”

...ol **tüz arasıız** basutçı anın sözlemiş ol atkanu ürgürmetin tip (Üİ 119a-1) “...o **düz- arasıız** yardımcı-sebep eksik olmak ile, bu yüzden “vaktinde yetişip algılayamadan” diye söylemiştir.”

yok çigañ bodunug koop kuubratdım (KT-G10) “**Yoksul** ve **fakir** halkı hep derleyip topladım.”

edgü kutlug yalañuklar üze **yok kurug** yala urup... (AY 135-6) “iyi, kutlu insanlar üzerine **boş, kuru** iftira atıp...”

2.4.4.2.2. Çok Heceli Başta

yime bir ogurda ... **agarlag içlig** udçı kızı ... (M 60-20) “Yine bir zamanda ... **gebe** bir çoban kızı ...”

...başlap yolçısı yırçısı bolup **ertinü öküş** ağı barım ağır yükler birle ol yağılar ara uduzup iltgeli sakınsar... (KİP-46) “...başlarında, (onların) kılavuzu olarak **birçok** mal mülk (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse ...”

ötrü ol tözünler oğlu tözünler kızı **ülgülençsiz tenlençsiz** buyan edgü kılınçığ alırlar (AY 151-5) “Daha sonra o soylular oğlu, soylular kızı **hadsiz hesapsız** iyi davranışı alırlar.”

sen amtı **ülgüsüz öküş** tınlıglarıg ayıg kılınçlıg kikir tapçaların arıtıp... (AY 132-20) “Sen şimdi **sayısız, pek çok** canlıları, kötü davranışlı kir paslarını temizleyerek...”

...**yazınçsız arıg** çakşapat küzetmek buyan edgü kılınçka yitmez (AY 178-18) “...**saf** (ve) **temiz** dinî öğretiyi gözetmek iyi davranışa yetmez.”

ança sav yarlıkaduk(ta) **yitiñsiz yitiz** yağız yir tebreyür (M 48-23) “Bunca sözleri buyurdukta **erişilemeyecek kadar yüksek** olan yağız yer titrer.”

2.4.4.3. Yabancı Öge İçeren İkilemeler

Yabancı kelimelerde Türkçenin fonetik kurallarına uygunluk aranamayacağından iki kelimedenden birisi yabancı kelime olan sıfat görevli ikilemeleri ayrı başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

biz yine **az almır** köñülümüz küçlüg bolup söz kılınçımıznı tıda umadımız (M 72-47) “Bizim ise **hırslı** duygularımız güçlenip söz (ile işlediğimiz) amellerimize engel olamadık.”

ikinti tartar **çın kirtü** töz yörügüg (Üİ 99b-4) “İkinci olarak, **hakiki-gerçek** kökün izahını çeker.”

...**imerigme kamag** tınlıg oğlanı üçün üzeliksiz nom tilgen evirip... (AY 154-1) “...**bütün** canlılar için daha üstü bulunmayan öğretiyi tekerleğini çevirip...”

...çştani ilig tegresinte **kolti sanınca** yekler katıg ünin kıkırıştılar (ÇB-294) “...Çaştana hanın çevresinde bulunan **hadsiz hesapsız** şeytanlar, sert avazla bağırıştılar.”

...tözün maytrı bodhisvtnıñ kerti körki yitlinip **toyın dıntar** körki belgülüg boltı (M 18-13) “...asil Maytrı bodhisattva'nın dünyevi vücudu kayboldu ve **rahip** vücudu belirdi.”

bo biş türlüğ utrunmak atlıg **tsuy ayıg** kılınçlarıg... (AY 134-16) “bu beş türlü “karşı koymak” adlı **kötü, fena** davranışları...”

...kşanti çamkuy kılınıp **tsuy irinçü** ağır ayıg kılınçları neteg arıdı alkındı... (AY 138-19) “...af-bağışlanma dilediklerinde, **kötü**, hatalı davranışları nasıl silinip temizlendi...”

2.4.5. Üçleme Biçimindeki Sıfatlar

Tuna, ikilemelerle ilgili yazısında Türkçede *üçlemeler*, hatta *dörtlemeler* de bulunduğunu bildirir (1986:187). Üstünova, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek için aralarında anlam ilişkisi olan sözcüklerin tekrar edilmesi yoluyla ortaya çıkan üçlemelerin, dilin ikileme tecrübesinin bir sonraki aşaması olarak değerlendirir (1997:362).

kavşikiya kutlug tınlıg **añ yig üstünki** teñrilerke yme korkunç öritgüçi alp kılguluk iş ... (ÇB-211) “Ya Kauşika, kutlu canlı(ların) **en fevkinde olan** tanrılara, keza korku uyandırıcı, kılınması güç olan iş ...”

Yukarıdaki örnekte hepsi de üstünlük işlevi bildiren üç sıfatın yan yana kullanıldığını söyleyebiliriz. Tabi, bunlardan birinin, belki de ilk ikisinin *üstünki* sıfatını derecelendiren zarf olması ihtimalini de göz ardı etmiyoruz. Bağlamın bu konu hakkında kesin hüküm vermeye imkân sağlamadığı düşüncesiyle örneği, üçleme olarak zikretmeyi uygun gördük.

kadır katgı katıg sav yügerü kelti... (ETŞ 35-12) “**Sert, kaba ve haşın** söz huzuruna geldi...”

2.4.6. Tekrar Biçimindeki Sıfatlar

Tekrar grubu biçimindeki sıfatlar birbirinin aynı olan kelimelerin yan yana kullanılmasıyla oluşur. Sözlerin belli kurallara bağlı olarak böyle yan yana kullanılmaları, dile kelime yaratma zenginliği, faaliyetlerin her türlüşünün, en ince bir şekilde söz ile ifadesini mümkün kılan şekiller zenginliği, tasvir zenginliği ve güzelliği gibi çok esaslı özellikler kazandırır (Tuna, 1949:429).

Emre, sıfatların yinelenmesini bir varlıktaki sanın (vasfın) çokluğunu anlatma ihtiyacına bağlar (1945:545). Gabain, aynen tekrar edilen kelime türlerinin kuvvetlendirme, soru

kelimelerinde belirsiz mana içerme ve sayılarda yüksek bir çarpmayı dile getirdiğini belirtir (2007:108-109). Çağatay, zamirler ve sayılarla yapılan tekrarları, ayrı sınıflara ayırmadan âdi isimlerden teşekkül eden terkipler olarak kabul edip üzerinde durmaya gerek görmemiştir (1978:43). Ergin tekrarların işlevlerini üç ana maddede toplar: 1. *kuvvetlendirme*, 2. *çokluk*, 3. *devamlılık* (2000b:377). Üçüncü maddede belirtilen işlev hareketin nitelenmesiyle ilgili olduğundan, ismi niteleyen sıfatlara ait bir özellik değildir. Bu açıklamalara göre tekrar edilen sıfatlarla ilgili başlıca şu işlevler öne çıkmaktadır: *çokluk* ve *kuvvetlendirme*. Belki de çokluk ve kuvvetlendirme arasında neden-sonuç ilişkisi kurulabilir. Çünkü anlam bakımından çokluk, kuvvet de ifade edebilir.

İncelediğimiz metinlerde çokluk bildiren tekrar örnekleri şunlardır:

küni kıvrıkanmak köñlin **adın adın** toyınlar şmnançlarınñ bar yok münlerin yazukların ... (M 66-5) “Kıskançlık duyguları ile **başka başka** rahip ve rahibelerin, olsun olmasın, günahlarını ...”

amtı siz ol söğüt erdnig **adruk adruk** itigin itin (M 37-3) “Şimdi siz cevher-ağacını **türlü türlü** süslerle süsleyin!”

kılmış mün yazukka ökünç köñül öritmiş kergek kim **antag antag** asıgka tusuka tegmek bolur (M 69-41) “İşlediği günahlara pişman olması gerektir; ancak o zaman işte böyle **nice nice** faydalara ulaşabilir.”

...altı yigirmi ugurlarta **bir bir** kirtüke irdeçi öñin öñin öz ugurları üze adırıp bilir (Üİ 108b-3) “...on altı zihni aktivitede **her bir** gerçeğe vasıl olan ayrı ayrı kendi zihni aktiviteleri ile ayırıp bilirler.”

kayu kayu törüler bolmışka karım(ak) ölmek bolur (M 43-19) “Acaba **hangi** unsurlar yüzünden ihtiyarlamak ve ölmek vukua gelir?”

kiçig kiçig iligler körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-122) “**Ufak ufak** hanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

... **neçe neçe** kşan ödlar ertser ança ança edgölüg özleri teñri meñjileri ertar barır (M 103-30) “... zaman geçtikçe de o nispette üstün olan asılları, ilahi sevinçleri geçer gider.”

neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum (KT-G11) “Söyleyecek **her ne** sözüm var ise ebedi taşa hâkkettim.”

...**öñi öñi** belgülerin öçmekig yarlıkayur men (AY 145-1) “...**ayrı ayrı** belirtilerle sönmeyi buyuruyorum.”

ol yme rakşas edgü savlar sözlep **teñ teñ** öñi öñi körgeli körtle körk meniz belgürtüp... (ÇB-131) “O rakşasi iyi sözler söyleyip **türlü türlü** çeşit çeşit, görmeye değer güzel bet beniz takınıp...”

Kuvvetlendirme görevi gören tekrarlar ise şunlardır:

arığ arığ şznıg küzedmedimiz (M 65-9) “**Tertemiz** olan dini koruyamadık.”

neçe öküş yavlak **çulvu çulvu** sav sözledimiz erser... (H-21) “Nice çok kötü **küfür** sözü sözledimiz erser...”

ilki ilki etözlerte ortunkı kinki etözlerte bo etözte burkan ertinig bilmetin... (AY 134-1) “**İlk** bedenlerde, ortadaki (ve) sonraki bedenlerde, bu bedende Buda mücevher(in)i bilmeden...”

ol tıltagın anta ölüp **ulug ulug** tamularda togdumuz (M 73-45) “Bu sebepten orada ölüp **pek büyük** cehennemlerde doğduk.”

2.4.7. Edat Grubu Biçimindeki Sıfatlar

Bu gruba girenler, yalın veya çekim ekleri almış bir isimle bir edatın oluşturduğu edat grubunun, başka bir isim önünde sıfat görevi yüklenmesiyle meydana gelen sıfatlardır (Korkmaz, 2003:355).

antag ok erser ... yavazta yavaz ol kişi titir ... kim **muntag edgülüg** maytrı bodisvtag körgeli küsemeser (M 8-50) “Bu böyle ise, **bu kadar iyi** Maytrı bodhisattva’yı görmek istemeyen bir kimse kötünün kötüsü demektir.”

...anın arasınıtta çştani iligke yakın **beliñ teg yavlak** ün yañku teg eşitildi (ÇB-235) “...o aralık Çastana hana yakın, **korkunç, pek şiddetli** ses aksiseda gibi işitildi.”

ne muş tak boltı kim antag **teñri teg erdini teg** ögükünüzni ölüm yerine ıdur siz (İKP XXVI-2) “Nasıl bir felaket oldu da, böyle **gök gibi, mücevher gibi** sevgili yavrunuzu bu ölüm yerine gönderiyorsunuz?”

bultukmaz **muntag osuglug** mün kadak (Üİ 103b-6) “Bulunmaz, **bu şekilde** hata!”

amtı bu kiçig tamularda togdumuz ... **munta togup örtin yalının yörgeñmiş ulug bedük et kötkiler osuglug** etüzl(e)rimiz erür (M 78-) “Şimdi bu küçük cehennemelerde doğduk. **Buradan doğup alevlerle sarılmış büyük ve yüksek et tepeleri gibi** vücutlarımız vardır.”

2.4.8. Sayı Grubu Biçimindeki Sıfatlar

Onluklar arası sayılar bir sonraki onluğa atılacak adımlar olarak düşünülür ve buna göre adlandırılır (Tekin, 2003b:128).

iki yigirmi oruntakı öñ orun ermez (Üİ 105a-8) “Asla **on iki** duyum alanındaki renk alanı(nda tutulmuş renk) değildir.”

altı yegirmi yaşına eçim kagan ilin törüsün ança kazgantı (KT-D31) “**On altı** yaşında, amcam Hakanın devleti için şöyle başarılar kazandı.”

kañım kagan **yiti yegirmi** erin taşıkmış (KT-D11) “Babam Hakan **on yedi** adamla baş kaldırmış.”

bir otuz yaşına çaça señünke sünüşdümüz (KT-D32) “(Kül Tigin) **yirmi bir** yaşında (iken) General Çaça ile savaştık.”

türük iline **altı otuz** yaşına... (ŞU-K4) “Türk devletine **yirmi altı** yaşında iken...”

...maytrısmıt **yiti otuz** ülüş ulug nom bitigig bititü tegintimiz (M 1-36) “...**yirmiyedi** bölümlü Maytrısimit adlı büyük din kitabını, biz aciz kullar yazdırdık.”

sekiz otuz yaşına yılan yılka türük elin anta bulgattım (Ta-D5) “**Yirmi sekiz** yaşında, yılan yılında Türk yurdunu o zaman karıştırdım.”

...**iki kırk** kut buvanlıg irü belgüke... (M 13-56) “...**otuziki** mukaddes alamet...”

...üç engim sansar içinde **bir elig** orunlarta... (AY 133-16) “...üç bölümlü Samsara içinde, **kırk bir** (türlü) yerlerde...”

Yan, yana kullanılan sayı adları, sayı sistemi dışında sıfat grubu oluşturabilirler:

tay bilge tutuk yablakın için **bir iki** atlıg yablakın için kara bodunum öltün yetdin (ŞU-D5) “Tay Bilge Tutuk’un ve **bir iki** ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun.”

Sayı adı + sayı adı yapısındaki sayı grubu:

otuz beş burkanlarka yükünmiş için... (ETŞ 10-292) “**Otuz beş** burkan önünde hürmetle eğilmiş olduğum için...”

ne yime yalaşukların **elig yiti** kolti altı yüz tümen yıllar ertser timin ök raurap tamuda bir kün bir tün bolur (M 83-24) “İnsanların **57** Koti ve 600 000 yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde bir gün bir gece olur.”

Sayı adı + on / yüz / bin / on bin (katı) yapısındaki sayı grubu:

belde turgan **biş-on** oğlan... (ETŞ 29-5) “Belde duran **elli** yiğit...”

...ayayu **yüz on** küün yakturup... (ETŞ 22-14) “...saygı göstererek, **bin** mum yaktırıp...”

eki yüz yıl olurmuş (Ta-D1) “**İki yüz** yıl hüküm sürmüşler.”

anıñ eli **üç yüz** yıl el tutmuş (Tes-K2) “Onun devleti **üç yüz** yıl yaşamış.”

...ol **biş yüz** satıgçılarda bir bilür er sartbav satıgçılar uluğı ol kalın satıgçılarıg... (KİP-45) “...o **beş yüz** satıcıdan bir bilgili kişi, (bir) kervan başı, (yani) satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı...”

kamağı **yeti yüz** er bolmuş (KT-D13) “(Sonunda) hepsi **yedi yüz** kişi olmuşlar.”

tokuz yüz er başı toykun ulug tarkan bukug bıña (Ta-B8) “**Dokuz Yüz** Er(lik kuvvet) başı Toykun Ulug Tarkan Bukug Bınga”

ışbaras **beş biş** er başı alp ışbara señün yağlakar (Ta-B7) “İşbaralar: **Beş Bin** Er(lik kuvvet) Başı İşbara Sengün Yağlakar”

bir tümen bodun kazgantı (Ta-K1) “**on bin (kişilik)** bir halk kazandı.”

biş tümen kalp sansarta... (ETŞ 20F-213) “**Elli bin** devirlik samsara’da...”

...biş pançaki toyınlarag **sekiz tümen** tejrilerig kutgarmışın... (M 1-30) “...beş rahibi ve **80 000** ilahı kendisine çektiğini...”

yüz miñ sansız kalp öd öze ögüp erdgüsüz... (ETŞ 9-100) “**Yüz binlerce** sayısız devrelerde övmekle bitirilmez...”

muntada inaru elig (k)olti **altı yüz tümen** yıl ert(ser) bu çambudvip uluş üç türl(üg) ulug çog yalınka tükellig bolgay (M 20-5) “Öteden beri elli ... **sayısız (6 000 000)** yıllar geçince, bu dünya üç çeşit büyük ışığa sahip olacak.”

...**yüz miñ tümen** kalp üdlerke tegi nomlap sözlep tüketinçsiz titir (AY 165-3) “...**yüz bin tümen** (1.000.000.000) kalpa çağlara değin anlatıp söyleyerek bitiremezler.”

sayı grubu + sayı grubu (+...) yapısındaki sayı grubu:

...**altı yüz sekiz on** kolti kalp üdün bo yirtinçüde turu... (AY 185-14) “...**altı yüz seksen** Koti Kalpa, devir bu dünyada kalıp...”

...tört erdnilig yarataglag **sekiz tümen dört miñ** kent uluşlarda barçada baştın... (M 3-15) “...dört cevherle mücehhez **84 000** şehirin hepsinden üstün...”

...**sekiz tümen dört miñ** tınlıglar alkugun tzökerinçsiz burkan kutıña köñül turgurdılar (KİP-219) “...**84 000** canlı varlığın hepsi, anlaşılması güç Burakanlığa inandılar.”

...**tokuz on sekiz miñ** kolti nayut tümen kişiler yeme ök arhant kutın bultılar (AY 186-8) “...**doksan sekiz bin** Koti, Nayuta on bin insan daha Arhant kutsallığını buldular.”

ne üçün tip tiser yüz (yıl) yaşadım tünüg adıra sanasar **tört tümen üç miñ iki yüz** tünler ertdi (M 9-7) “Neden? Yüz yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa **43200** gece geçti.”

yene **sekiz on dört yüz miñ** kata altun tilgenlig yiti ertinike tükellig çakravart kan boltum (AY 187-22) “Yine **sekiz yüz kırk bin** defa, altın tekerlekli yedi mücevhere eksiksiz Cakravartin han oldum.”

sayı adı + artuk yapısındaki sayı grubu:

yarıkınta yalmasınta **yüz artuk** okun urtı (KT-D33) “(Kül Tigin’i) zırhından (ve) kaftanından **yüzden fazla** okla vurdular.”

sayı adı + artukı + sayı adı yapısındaki sayı grubu:

kırk artukı yeti yolu sülemiş (KT-D15) “...**kırk yedi** kez sefer etmiş.”

...**yüz artukı kır(k t)ümen** yek (yavlak) biliginde katılıp ögsüz köñülsüz kelti (H-XII)
“...**yüz (zait) kırk tümen** şeytan, kötü niyetle, katışarak akılsızca duygusuzca geldiler.”

takı kalmış **tört yüz tokuz on artukı biş** bodisvtlar (birgey)ler (M 8-15) “Geriye kalan **495** bodhisattva, (sonra) girecekler.”

bularnañ ara añ üst(ü)n **miñ yüz artukı tört elig** bire (ulug) sançip atlıg (ta)mu erür (M 81-36) “Bunların içinde en üstün olanı **1144** mil (büyüklüğünde) Sanjiva adlı bir cehennemdir.”

sayı adı+(r)Ar + sayı adı yapısındaki sayı grubu:

...**ikirer yegirmi** yoçan idiz körkle körü kanınçsız astuplar ıdıp... (AY 176-16) “...**on ikişer** Yojana yüksekliğinde, güzel, bakmaya doyumlamayan Stupalar yükseltip...”

sayı grubu + sıfat tamlaması yapısındaki sayı grubu:

ötrü bu **üç miñ ulug miñ** yirtinçü yir suv özeki kimi osuglug altı türlüg tebredi kamşadı (M 18-15) “Bundan sonra bu **sayısız** dünyalar, tıpkı su üzerindeki bir gemi gibi altı defa sallandı.”

takı yime birük bu **üç miñ ulug miñ** yir suvda tolu yavlak yek içgek erser... (KİP-29)
“Ve yine bu **sayısız** memleketlerde birçok kötü, (insan yiyen) devler bulunsa...”

2.4.9. İsnat Grubu Biçimindeki Sıfatlar

Yalın veya iyelik eki almış kendisine isnat olunan bir adla yine kendisine isnat edilen bir sıfatın oluşturduğu bir kelime grubunun, cümlede sıfat olarak kullanılmasından oluşan türlerdir (Korkmaz: 2003:359):

kayu nomnuñ basutçısı eksük bolmak üze togmasar bululur bir engeyü nom tıdıp bo **basutçısı eksük** nomug (Üİ 121b-7) “Hangi dharma’nın yardımcı-sebebi eksik olmak ile, (bu dharma) doğmazsa, bu **yardımcı-sebebi eksik** dharma’yı çıkarınca, bir hususi dharma bulunur.”

közi yaruk ıduklarka bargıl yakın (ETS 12-18) “**gözü parlak** azizlere yakın bulun”

yaylağım ötüken **kuzı kidin** uçı... (Ta-B5) “Yaylağım Ötüken’in **kuzey** (tarafı) **batı** ucu...”

ıçre aşız taşra tonsuz yabız yablak bodunta üze olurtum (BK-D21) “**Karnı aç, sırtı çıplak**, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum.”

2.4.10. Hal Ekleriyle Kurulmuş Kelime Grubu Biçimindeki Sıfatlar

İsmin hal ekleriyle kurulmuş kelime gruplarının bir başka ismin önüne gelerek sıfat olarak kullanılmasıyla oluşan yapılardır:

2.4.10.1. Yönelme Grubu Biçimindeki Sıfatlar

adruklarka tükellig bir tüzünümün... (ETŞ 15-10) “**Seçkinlere layık** bir asilimin...”

...**ayag çiltegeke tegimlig** tınlıgları ayagsız tod tolı kılmasar... (M 51-7) “...**hürmete layık** yaratıkları şerefsiz ve kötü etmese...”

ayagka tegimlik sanggabadri bahşı sözler (Üİ 104a-14) “**Saygı değer** Sanghabhadra Hoca söyler.”

kutka tegmiş burkan başın tüzünlerke... (ETŞ 15- 68) “**Saadete ermiş** burkan olmak üzere, bütün asillere...”

bir kılıçın **tümenke bir egsük** kişi yalañukug öldürdi (M 58-25) “Bir kılıç ile **10 000’den bir eksik** insan öldürdü.”

ügrije kutlug adgır men (IB-56) “**Sürüsü ile mutlu** bir aygırım.”

2.4.10.2. Bulunma Grubu Biçimindeki Sıfatlar

kaltı körümke tegmişler öritip buldukta **başdınkıta başdınkı** bölüklüg nizvanıların yöründekin kelmedük üdki **başdınkıta başdınkı** nizvanılarta birgerü bululur iki öçmekler (Üİ 125b-1, 2) “Şöyle ki, görüme değmişler, **en baştaki** bölüğün klesa’larının devasını, gelecek zamandaki **en baştaki** klesa’larda hasıl edip bulduklarında, iki sönme beraber bulunur.”

2.4.10.3. Çıkma Grubu Biçimindeki Sıfatlar

siz **kişide adruk** begrek er közünür siz (İKP LXVI-5) “Siz, **ölümlülerin hepsinden farklı** ve çok asil biri gibi görünüyorsunuz.”

anın amtı alku tınlıklar meniñ yatım ermezler ... **ogulta kızta amrak** meniñ öz kişilerim erürler (M 33-56) “Şimdi bu yüzden bütün yaratıklar bana yabancı değildirler. **Oğuldan, kızdan daha aziz** adamlarımdırlar.”

...miñ **artuk kövrükler üninte** üstünrek yavlak ün turdı (ÇB-239) “...**bin davul sesinden üstün** şiddetli bir ses yükseldi.

2.4.10.4. Vasıta Grubu Biçimindeki Sıfatlar

takı yime **bilge bilig suvsamakın avantlıg** tınlıglarka asag tusu kılkalır üçün... (M 8-24) “Ve yine **hikmete susamış** yaratıklara hizmet etmek için...”

2.4.10.5. Eşitlik Grubu Biçimindeki Sıfatlar

teñri burkannıñ manoçap atlıg kü kelig erdemi küçinte **erñek sukıgınça** ödte... (M 4-49) “Tanrı Burkan’ın Manojalpa adlı meşhur zuhur kabiliyeti sayesinde bir **parmak hareketi kadar (kısa) bir** zamanda...”

...**parmanular sanınça** sınıımız süñükümüz kop süzük köñlümüz üze töpümüzni yirke tegürüp... (AY 132-18) “...(**havadaki**) **zerreler sayısınca** (olan) uzvumuz, kemiğimiz, tam temiz gönlümüz ile başımızı yere değıdirip...”

amtı sinite takı yok çıgay inka erü(r) men **biş bakar teñinçe** tavarı(m) yok (M 10-38) “Şimdi yersiz, yurtsuzum ve senden daha fakirim. **Beş bakırım bile** kalmadı.”

2.5. Cümle Yapısındaki Sıfatlar

öñreki er yağurça ıdıp **ı bar** baş aşdımız (T1-K2) “önceki askerleri (karları) yağururcasına yürütüp **ormanla kaplı** doruğı aştık.”

Yukarıdaki cümleyi Tekin (2003:200) şöyle yorumlar: “*Niteleyici yüklem adı bar “var” ile oluşmuş bir cümleciktir*”. Bu cümle, bir ara cümle gibi asıl cümledeki nesneyi niteler.

uç kırıg yok ulsuz tüpsüz taluylar keçelim (ETŞ 13C-116) “niyeti ile **uçsuz-bucaksız** derin dipsiz denizleri geçelim.”

utguradı busuşı yok meñi ok teginü... (ETŞ 13C-78) “**hiçbir kederi olmayan** bir huzur içinde...”

Bir cümle, yardımcı bir unsurla sıfat haline getirilebilir. Aşağıdaki örnekte *timeklig* sıfat-fiili kendisinden önceki cümleyi sıfatlaştırma görevi yerine getirmiştir:

itiglig nomlarıg bolur üçün körkitgeli **andaça ol mundaça ol timeklig** adırtlar üze anın kergekinçe kingürü sözlemiş erür (Üİ 101a-6) “Şarta bağlı dharma’ları **‘Oradadır, buradadır.’ diye söylenen** ayırt ediciler ile, böylece gereğince genişleterek söylemiştir.”

2.6. Çok Sıfatlı Tamlamalar

Birden fazla sıfat kullanmak suretiyle tamlanan hakkında verilen ve/veya anlaşılması istenen bilgi arttırılabilir. Kullanılan sıfatlar yakın anlamlı veya zıt anlamlı kelimeler olabilir. Bu şekildeki yapılarda çoğu kez, sıfatları birbirinden ayıran gramerlik bir unsur olmadığı görülür. Bu durum bazen ayrı kelimelerin ikileme gibi algılanmasına veya ikileme yapısındaki kelimelerin ayrı kelimeler gibi algılanmasına sebep olabilir. Örneğin, İKP I-5’deki “**sansız tümen özlüg ölüür**” cümlesindeki *sansız tümen* kelimeleri ve bağlacıyla ayrı kelimeler gibi aktarılmıştır: “**binlerce ve onbinlerce yaratığı öldürüyorlar**”. Fakat aynı yapı bir başka eserde şöyle aktarılmıştır: “...**sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılı yarlıgkadı**” (M 4-8) “...**sayısız yaratıklara haşmetle hizmet etti.**”

Aşağıda birden çok sıfatın niteleme görevi gördüğü yapılara örnekler verilmiştir:

ertmiş közünür üdki nomlarıg bo ok inçip tıdmaz (Üİ 117b-1) “**Geçmiş ve görünen** zamandaki dharma’ları tam bu, o halde engellemez.”

içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunta üze olurtum (BK-D21) “**Karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil** bir halk üzerine hükümdar oldum.”

bu muntag **biş çöbik bulganyuk irtmiş kısğa** özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle **beş kötü, iğrenç, kısa** hayatta burkanlar dünyada belirdi.”

...**ulug bedük** ud inek bogalar kuduz öküzler... (M 12-2) “...**büyük, iri** sığırlar, inekler boğalar yabani öküzler...”

ol meniñ **etlig terlig kanlig** etüzümin igidti beltürtti erser ... men ... nomlug etüzin igidtim bel(türttüm) (M 22-14) “Obenim **etten, terden ve kandan** ibaret olan vücudumu yetiştirdi ise ben (de) ... din vücudunu yetiştirdim.

...ol işler sigiriyü tegip bars agzınta kençkiyesin suçulu alsar **balıg başlıg kanlıg yinlig** kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever amrayur erser... (M 33-20) “...bu kadın seğirterek varıp kaplanın ağzından yavrucuğunu çekip alsa; **yaralı, üstü başı kan içinde olan** yavrucuğunu bağına basıp sevse...”

amarıları **örtlüg yalınlıg kızıl bakırlag** naralar içinte beklenmiş...” (M 68-19) “Bazıları **kızgın, alevli, kızıl bakırlı** cehennemler içinde bağlanmış...”

biz öñre kız kısğa ödte şakimun burkan şazanınta **ayıg yavlak körksüz** kılınçlar kılıtımız (M 74-34) “Biz vaktiyle kısa bir zamanda Şakyamuni Burkan’ın dininde **kötü, fena ve çirkin** ameller işledik.”

turum ara erde kısğa bir kşan ödte... (ETSŞ 9-38) “**derhal geçen, çok kısa bir an** içinde...”

Bir anlatım tekniği olarak birçok sıfatla tanımlanabilen bir kavram, her bir sıfattan sonra tekrar edilmek suretiyle, niteleme için kullanılan her bir özelliğiyle tekrar tekrar anılmak istendiği anda karşımıza aşağıdaki gibi bir cümle çıkar:

tükel bilge biligke **arıg süzük** bilge biligke **sakınguluksuz sözlegülüksüz** bilge biligke **tepreñsiz** bilge biligke **köni tüz tuymak** bilge biligke tegeyin tip küseserler... (AY 144-4) “**mükemmel** bilge bilgiye, **temiz-pak** bilge bilgiye, **düşünülemeyecek, söylenemeyecek** bilge bilgiye, **sarsılmaz** bilge bilgiye, **doğru düz sezmek** (adlı) bilge bilgiye varayım, diye dileseler...”

Aşağıdaki cümlelerde +sız ekiyle türetilmiş sıfatlarla tekrar gruplarından oluşan sıfatlar iç içe girmiş, kafiyeyle birlikte anlatımı güçlendirmiştir:

...**açsız kızsız kısıgsız kavrıgsız yağsız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muñsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş** kötüşvr bayagutlar... (M 3-17)

“...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtitacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

inçip yime ağı baramka azlanmakın **başsız közsüz ezük yalğan** savın sini sökti (M 13-2) “Bunun üzerine yine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla **başsız, gözsüz yalan yanlış** sözlerle sana sövdü.”

körünler bilgelerim **başsız boyunsuz** kögüzte yüzlüğ meñizlig etüzümüz erür (M 78-58) “Bakın hakîmlerim! **Başsız boyunsuz** göğüste yüzümüz vardır; bu kılıktayız.”

yime **todunçsuz ovutsuz** sok yek üçün... (H-252) “Yine **doymaz utanmaz** Hased şeytanı yüzünden...”

Tamlananlardan biri tamlanandan sonraya bırakılmak suretiyle dikkat, öndeki tamlananda toplanabilir:

kaltı nomug adırtlamakta öngi yok **yig adruk** al altag **tarkardaçı alku nizvanılarig** (Üİ 100a-15) “Şöyle ki, dharma’yı ayırt etmekten başka bütün klesa’ları **uzaklaştıracak** daha iyi, üstün çare-yol yok.”

Aynı eylemi zamanın farklı boyutlarıyla sınırlandırarak tekrar kullanmak suretiyle sonraki tamlananın nitelenmesi güçlendirilebilir:

tıdguluk tıddaçı alku öñler yokıning ugrında kök kalık anın uyur ermez tıdgalı (Üİ 103b-10) “**Engelleyecek ve engelleyen** hiçbir maddesinin olmaması sebebiyle, gök bu yüzden engelemeye muktedir değildir.”

Farklı eylemleri zamanın aynı boyutuyla sınırlandırarak yan yana kullanmak suretiyle sonraki tamlananın nitelenmesi güçlendirilebilir:

alku **kedgü tonangu** böz ara bu böz erdni yig erür (M 24-9) “Bütün **giyilecek kuşanılacak** pamuklu kumaşlar arasında bu pamuklu kumaş cevheri en iyisidir.”

aya yavaşım kim meniñ kiçigde berü **yıgmış kazganmı(ş)** edim tavarım erdi erser ... (M 10-28) “Ey azizim! Benim küçüklüğümden beri **biriktirdiğim, kazandığım** ne malım mülküm var ise ...”

Aşağıdaki tamlamada *bolmıklık* kelimesi sadece ikinci tamlayandan sonra kullanılarak ifadede tasarruf sağlanmıştır:

anın bo iki bahşılarnıñ kayu sözlemiş abipirayı üze adırtılıg otgurak bililmeti **bo kök kalıknıñ tözlüg tözsüz bolmıklık** yörügi (Üİ 102b-7) “Bu yüzden bu iki hocanın söyledikleri abhipraya ile **bu göğün köklü veya köksüz olma** manası net ve kesin olarak anlaşılmadı.”

Aşağıdaki cümlede geçen tamlananlardan ikincisinde kullanılan +kI eki, birinci tamlayanda kullanılmamış olmakla tasarruf yoluna gidilmiştir:

ötrü tükel bilge maytrı burkan **öñre kisreki** ödlerig bilge biligin koduru kolulap şanki toyinka inçe tip yarlıkayur (M 48-5) “Bunun üzerine mükemmel hikmetli Maytrı burkan, **evvelki ve sonraki** zamanları, hikmeti ile tamamiyle mülhaza ettikten sonra rahip Şankha’ya haşmetle şöyle der.”

Aşağıdaki cümlede geçen sıfatlardan ikincisinde kullanılan +Ilg eki, birinci tamlayanda kullanılmamış olmakla tasarruf yoluna gidilmiştir:

kök kalıknıñ bar erür **sıgurmak içkermeklig** yörügi (Üİ 104b-9) “Göğün **sıgdırmak- içermek** manası vardır.”

Bir şeyi kendi içinde ayrıntılandırma ihtiyacı, tamlananın aynı özellikten bahseden birden fazla sıfatla nitelenmesini gerektirebilir.

...**birtinki oñ eñnindeki** tonın açınıp oñ tizin çöketip (AY 132-1) “... **sağdaki, sağ omuzundaki** giysisini açıp, sağ dizini çökertip...”

Çok sıfatlı tamlamalarda tamlayan unsurların sıralaması günümüz Türkçesinden farklı olabilmektedir. Örneğin, niteleme ve belirtme görevli sıfatların birlikte yer aldığı tamlamalarda bu sıralama farklılıkları dikkat çeker:

ol ödün baranas uluşta **bir edgü alp** yerçi suvçı bar erti (İKP XXIII-8) “o sıralarda Benares ülkesinde **iyi, cesur bir** rehber-gemici vardı”

ak bir saçlıg karı anam açıyu mu yaşların akıdur (ETŞ 28-3) “**Ak saçlı o ihtiyar** annem acılar içinde mi göz yaşlarını akıtır.”

2.7. Unsurları Yer Değiştirmiş Sıfat Tamlamaları

Metinlerde tamlayan – tamlanan sırasının yer değiştirdiği örnekler vardır. Aşağıdaki örneklerin alındığı tercüme eserlerden *Üç İtigsizler*'in ön sözünde Özönder'in yaptığı şu açıklamayı diğerleri için de kabul etmek mümkündür: “Çevirenin cümlelerindeki unsurların rahatça yer değiştirebilmesi eserin Çince'den kelimesi kelimesine tercüme bir eser olması dışında, çevirenin üslubuna da bağlanabilir” (1998:9). Eğer üslup ihtimali geçerli olursa –ki ancak kaynak metinle tercüme metnin karşılaştırılmasıyla anlaşılabilir- bu durumda konunun *yer ödünclemesi*¹ temelinde yeniden incelenmesi gerekir.

kaltı nomug adırtlamakta öngi yok yig adruk al altag **tarkardaçı alku nizvanıarığ** (Üİ 100a-15) “Şöyle ki, dharma'yı ayırt etmekten başka bütün klesa'ları uzaklaştıracak daha iyi, üstün çare-yol yok.”

al altag tarkardaçı alku nizvanıarığ < alku nizvanıarığ tarkardaçı + al altag

inçip yme ök bar için tıtağı **tutuldurup turgurguluk akıgsız nomta** kergeklep sözlemiş erür öçmek kirtüg (Üİ 100b-6) “Bu durumda da **asrava'sız dharma'da alıkondurup durduracak** sebebi var olduğu için, sönme gerçeğini gerek görüp söylemiştir.”

tıtağı tutuldurup turgurguluk akıgsız nomta < akıgsız nomta tutuldurup turgurguluk + nom

bulmuş orunda **bilip öçmekig** atkanguluk atkangularta öngi üdrülür nizvanıarığ badaçı bağındın atkangusı erür için... (Üİ 107b-1) “**Bilip sönmeyi bulduğu** durumda, algılanan duyu objelerinde klesa'nın bağlayan bağından ayrılan duyu objesi klesa'ların mesnedi olduğu için...”

bulmuş orunda bilip öçmekig < bilip öçmekig bulmuş + orun

turmuş üdte **emgekig** birgerü tarıkur alkınur için (Üİ 112b-4) “Çünkü **ıstırabı durduğu** vakitte (bu klesa'ları) birlikte uzaklaşır-kaybolur.”

¹ *Yer Ödünclemesi* için bk. Zikri Turan, “Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünclemesi”, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010, İzmir.

turmuş üdte emgekig < emgekig turmuş + üd

Yine özellikle +tIn ekinde gözlenen, tamlayan veya tamlanana eklenme bakımından ikili kullanımlar dikkat çeker. Gabain'e göre bu ek tamlayandan sonra gelirse üleştirme veya toplama anlamında vasıflık bildirir (2007:114), aksi halde yüklem belirleyicisidir (2007:111). Şanlı'ya göre kelime gurubu olan yapılar, birer kelime kabul edilip, üzerlerine ek alacaksa, bu ikinci unsurdan sonra gelmesi gerekir. Dolayısıyla “*törttin sınar*” aslında “*tört sınartın*” olması gerekir. Ancak Şanlı, *tenakuz* olarak nitelendirdiği bu ve benzeri durumların, devri için mutlaka bazı ayrıntıları ifade ettiğini de belirterek ihtiyatı elden bırakmaz (1992:II-III).

...üç yolu ongarula tegzinip kitip **birtin** sınar olurdılar (AY 131-16) “...üç kere sağa doğru dönüp, gidip **sağ** tarafa oturdular.”

birtin sınar : bir + sınartın

...bar **ikidin sınar** ülüşin kutrulmuş atlıg boşgutsuz tözün tınlıg... (M 2-43) ...“her **iki taraftaki** kısmı sayesinde kurtulmuş” adlı öğrenmeyen bir asil yaratık vardır...”

ikidin sınar ülüş : iki sınırdın + ülüş

ontun sınar etüz körtgürür (KİP-189) “**On** yönde (yani her yerde) görünür.”

ontun sınar : on + sınartın

EDPT'deki *kuş* (1972:670) maddesinde yer alan örneklere bakılırsa, içinde *kuş* kelimesinin de geçtiği bir *kuş* adı söz konusuysa bu örnek dışında, *kuş* kelimesi daima tamlanan olarak yer almaktadır: *ögüz kuşı*, *toğan kuş*, *takığu kuş*, *tevey kuş*, *yo:n kuş*... Bu durumda aşağıdaki örnekteki *kuş* sıfat olmaya daha yakın gözükmektedir.

kuş kuzgun sukar yoriyur (İKP I-4) “kuzgun (gibi) kuşlar gagalayarak geliyor”

kuş kuzgun : kuzgun + kuş

Gabain, isimlerde çokluk bahsinde sıfatlara eklenen +lar ekini istisna olarak adlandırır: “Şiirlerde +lar Moğolcada olduğu gibi, isim yerine, vasıflığa gelir: *ak+lar bulut* “ak bulutlar” ve *kara+lar bulut* “kara bulutlar”. Belki de bu vasıflıklar, *ak-l-ar* “dökülen, (dökülür)”, yahut *ak+la-r* “aklayan, aklayıcı” olarak açıklanabilir (2007:62)”. Ancak bu

örneğin geçtiği bağlama bakıldığında anlamın bu açıklamayı onaylamadığı kanaatindeyiz.

aklar bulut örlep kükirep (ETŞ 28-1) “**Ak** bulutlar yükselip, gürleyerek...”

karalar bulut örlep kükirep (ETŞ 28-5) “**Kara** bulutlar yükselip, gürleyerek...”

M 5-9'daki örnek ise yukarıdaki açıklamayla ilişkilendirilebilir: *yagıla-* fiili sözlükte ‘(birine) düşmanlık göstermek, düşmanla çarpışmak’ anlamında kayıtlıdır (Clauson, 1972:903). Aşağıdaki cümlenin geçtiği bölümde birbirlerine düşmanlık eden altı kraliçeden bahsedilmektedir (Tekin, 1976:192). Metin bu şekilde yorumlanırsa özgün metindeki sıfatta çokluk eki aramaya gerek kalmayacaktır.

bu **yagılar** kız ... yiti öñi etüzlerin bıçıp ... (s)uburganlar ara kemişinler (M 5-9) “Bu **düşman** olan kızların vücutlarını yedi parçaya ayırıp ... mezarlar arasına atın.”

2.8. Tamlayan ve Tamlananın Sayıca Uyumu

1'den fazla sayıyı gösteren sayı adlarıyla kurulan sıfat tamlamalarında, Türkçenin yapısına uygun olmayacak şekilde, belki de çevirilerin etkisiyle, tamlanan çokluk eki alabilmektedir:

anın bo **iki** bahşılarnıñ kayu sözlemiş abipirayı üze... (Üİ 102b-7) “Bu yüzden bu **iki hocanın** söyledikleri abhipraya ile...”

netegin tiptiser erür üçün itigsiz **üç** üdlerte tutulmatuk tip (Üİ 116b-3) “Neden? diye dersin, şartsız durum **üç zamanda** tutulmadığı içindir.

tört kutlarning ötrü büter katılışmak bulgalışmakı (Üİ 112b-9) “**Dört** kutluların, o zaman birbirine katılıp-karışması biter.”

munda bar kayu yörüg tiptiser közte ulatı **biş** biligler bir yindem atkanıp közünür üdüg evrilür (Üİ 119a-1) “Bunda hangi mana var? diye dersin, gözden başlayarak **beş şuur** sadece görünen zaman(daki objeleri) algılayıp döner.”

kirtgünç iyin yoridaçılarnıñ tözün yolu **altı** orunlarda bululur (Üİ 124b-5) “İnanca (: dine) göre yürüyenlerin asil yolu **altı yerde** bulunur.”

yana kaltı bışrunmak yoltakı **tokuz** bölüklerde... (Üİ 107a-5) “Yine, şöyle ki, olgunlaşma yolundaki **dokuz bölükte**...”

...üç engim sansar içinde **bir elig** orunlarta... (AY 133-16) “...üç bölümlü Samsara içinde, **kırk bir** (türlü) yerlerde...”

Sayı sıfatıyla tamlanan arasına başka bir niteleyici girse dahi tamlanana çokluk eki eklenebilir:

kapagda **ekki** arıg kızlar turur (İKP XLI-2) “Kapıda tertemiz **iki kız** duruyordu.”

ol kapagda **sekiz** körkle tañ arıg kızlar sarıg altun yıp eñirerler (İKP XLIII-1) “O kapıda sekiz güzel, olağanüstü temiz kız, sarı altın bir ipi eğiriyorlardı.”

Aşağıdaki örnek ise *tört üç iki* 'den sonra *bir* 'de olsaydı çokluk ekinin kullanılması veya kullanılmaması yönündeki tercih ne olurdu, diye düşündürtecek kadar dikkat çekicidir:

kaltı birök kayu nom **tört basutçılarka** azuça yme tegimlig erser **tört üç iki basutçılarka** toggalı tek eksük bolmak üze bo basutçısı birdemleti tıdılır üçün togmakı atamış ol bilmetin öçmek bululmak tip. (Üİ 118a-4) “Şöyle ki hangi dharma **dört yardımcı-sebebe** veyahut da **dört, üç, iki yardımcı-sebebe** doğmak için uygun ise, sadece bu yardımcı-sebebi eksik olmak ile, doğması tam olarak engellenir olduğundan “bilmeden sönme bulunmak” diye adlandırılmıştır.”

Sayı sıfatlarının kullanıldığı aynı cümlede, tamlananı çokluk ekini almış ve almamış örneklere rastlamak da mümkündür:

bo **iki kşanlarta** ötrü tanuklap bulgu kergek **üç uğuştakı biş bölükteki** alku bilip öçmekig tanuklap bulu tüketser alku bilip öçmekig (Üİ 110b-4) “Bu **iki vakitte**, o halde **üç alandaki** ve **beş bölükteki** bütün bilip sönmeyi tanıklayarak bulmak gerek.”

1'den fazla sayıyı gösteren sayı adlarıyla kurulan sıfat tamlamaları bir başka tamlananın sıfatı olduğunda tamlanan yine çokluk eki alabilir:

kök kalık tek tıdıgsız tözlüg erür tip munda bolur **iki törlüg mün kadaklar** (Üİ 103a-16) “Gök sadece engelsiz köklüdür, diye kesin olarak söylüyor olmasında, bunda **iki türlü hata** olur.”

Belirsiz çokluk bildiren sıfatlarla kurulan tamlamalarda da tamlananın, günümüz Türkçesinin tersine, çokluk eki aldığı görülebilir:

üküş bilge kişiler inçe tediler (İKP LXXIV-4) “**Birçok** bilge kişi şöyle demişti.”

2.9. Eksilteli Sıfatlar

Yapı olarak birbirinden bağımsızmış gibi görünen tamlayan ve tamlanan unsurları bir sıfat tamlaması oluşturabilirler. Bu yapılarda var olması beklenen bağlayıcı bir ekin yokluğu hissedilir.

yüz bir türlü boduğun bodumış osuglug hua çeçekin yarataglag **tümen bire kiñ** çmbudvip uluşlug ... (M 28-17) “Yüzbir çeşit renklerle boyanmış gibi, çiçeklerle bezeli **10 000 mil geniş(liğinde)ki** dünya ...”

ötrü **bir bere ulug** tilimizni agzımıztın taşgaru tartıp tük tümen yıl örtlüg yalınlig sapanın tilimizni sapan(layurlar) (M 66-14) “Sonra **bir mil uzunluğundaki** dilimizi ağzımızdan dışarı çekip onbinlerce yıl alevli ve kızgın saban ile dilimizi saban olarak kullanırlar.”

Aşağıdaki cümlelerde ‘*özelliğe sahip olma*’ işlevinde bir ek kullanılmadan tamlayan ile tamlanan arasında anlam ilişkisi sağlanarak tamlama kurulabilmiştir:

... **üç kat** yir suvda edgü at kü bultaçı bolur (M 54-20) “... **üç katlı** dünyada iyi bir şan ve şöhrete kavuşur.”

altı kat tenri yirinta kezigçe sudani bay er erdnike olurgulug meñi meñilegülüg ordu karşılar belgülüg bolur (M 52-10) “**Altı katlı** tanrılar yerinde sıra ile, zengin Sudhana-cevher için oturacak, safa sürülecek saraylar ortaya çıkar.”

...agulug yılan bar **agu** tını iraktın ançulayu közünür (İKP XXXVIII-4) “...zehirli yılan var. Onların **zehirli** nefesi uzaktan, öylece görünür.”

Aşağıdaki cümlede birbirinin peşi sıra sıralanan sıfatlardan sonuncusuna getirilen +taki eki, işlev itibariyle diğerleri için de geçerlidir.

kaltı men ilkisiz uzun sansartın berü ötgürü bökünkü künke tegi **tört tugum biş ajun altı yoltaki** tınlıklar birle katılı karılı... (AY 133-12) “Dahası ben, başlangıçsız, uzun

Samsara'dan beri bugünkü güne değin, **dört doğum, beş varlık şekli, altı yoldaki** canlılar ile karışa katıla...”

Aşağıdaki cümlede işaretlenen tamlama “bir kşanlık, bir kşan (kadar) üd” anlamını içermekte olduğundan zamanı kısıtlayan gramerlik unsurun eksiltilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

...eñ mıntın **bir kşan** üdde yeme kizlegülük yaşurguluk ermez (AY 140-19) “...en azından **kısa bir** an için de (olsa) gizlememeleri, saklamamaları gerekir.”

3. BÖLÜM: İŞLEVLERİNE GÖRE SIFATLAR

İşlev, Türkçe Sözlükte şöyle açıklanır: “Bir nesne veya bir kimsenin gördüğü iş, iş görme yetisi, görev, fonksiyon”. Dil bilgisinde ise şu anlamda kullanılır: Dilin, dil birimlerinin dış dünya, düşünce, konuşan bireyler vb. açısından yerine getirdiği üstlendiği iş; dilin, dil birimlerinin belli bir amaçla kullanılışı (Vardar, 1980:95).

Bu bakımdan dilin bir birimi olan sıfatlar şu iki işlevle karşımıza çıkarlar: 1. Niteleme, 2. Belirtme.

3.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme; bir adı, belli özelliklerini göz önüne alarak, aynı kümede yer alan öteki adlardan ayırmaya (yeni bir alt küme oluşturmaya, küme daraltmaya) ya da bu ad hakkında ek bilgiler vermeye (söz konusu adı yeni bilgilerle donatmaya) yarar (Erkman, 1998:93). Bir dilde var olan soyut ve somut kavramlar adlarla dile getirilir. Ancak bazen bu adları da türlü yönleriyle, özellikleriyle belirtmek ve diğer benzerlerinden ayırmak gerekir. Bu durumda başka adların niteleyici olarak görevlendirilmesi gerekir. Adla ad arasındaki etkileşim söz konusu olduğu için bu süreçte anlamın da katkısı olduğu bilinmektedir.

Nesnelerin ne kadar vasfı varsa o kadar da vasıflandırma sıfatı vardır. Bu sıfatların çeşitleri de renk, biçim, boy, yapı, ağırlık v.s. gibi vasıf çeşitleri kadardır. Fonksiyonları arasında hiçbir fark olmadığı, hepsi aynı şekilde nesne vasfı bildirdiği için bu sıfatları karşıladıkları vasıf çeşitlerine göre çeşitlere ayırmaya lüzum da, imkân da yoktur. Fonksiyonları aynı olduğu için şu veya bu vasfı karşılıyor diye vasıflandırma sıfatlarını çeşitlere ayırmanın gramer bakımından hiçbir faydası olmayacağı şüphesizdir (Ergin, 2000b:247). Bu açıklamaların aksi yönde görüşe sahip araştırmacılar, niteleme sıfatlarını anlamları ve görevleri bakımından sınıflandırma denemelerinde bulunmuşlardır.

Kononov, yalın sıfatların sözlük anlamlarını dikkate alarak, bunları; renklerine, en belirgin niteliklerine, duyularla anlaşılabilir özelliklerine, yüzölçümü ve zaman niteliği taşımasına ve fiziksel görünüşlerine göre beşe ayırmıştır (1956:§ 225). Cüceloğlu konuya farklı bir pencereden yaklaştığı yazısında niteleme sıfatlarını, olumlu duygusal nitelikleri, olumsuz duygusal nitelikleri, insanların kişisel özelliklerini, renkleri ve genel

nitelikleri bildirenler olmak üzere beşe ayırmıştır (1971:81). Özünlü, nitelik sıfatlarını: ölçü ya da büyüklük sıfatları, yaş bildiren sıfatlar, nitelik bildiren sıfatlar, biçim / şekil bildiren sıfatlar, renk sıfatları, durum / yer bildiren sıfatlar olmak üzere altıya ayırır (1978:179-182). Zeynalov, kök veya gövde halindeki sıfatları: nitelik, renk, ölçü – hacim, tat, insan ve hayvanlara ait dış özellik ve nitelikler, insanların karakter özellikleri ve soyut özellik ve nitelikleri bildirmeleri bakımından yediye ayırır (1993:127). Bozkurt'a göre niteleme sıfatları adların, özellik, renk, durum veya biçimlerini gösterirler (1995:276). Korkmaz, niteleme sıfatlarının renkleri, duyuyla anlaşılan nitelikleri, mekân ve zaman bakımından mesafeyi, varlıkların bedensel ve fiziksel özelliklerini ve soyut nitelikleri belirtmeleri bakımından genel bir sınıflandırmasının yapılabileceğini (2009:362-366); türemiş, birleşik ve kelime grupları biçimindeki sıfatların daha dar kapsamlı türleri de ortaya çıkarttığını belirtir (2009:366-369). Yılmaz, ise niteleme sıfatlarını semantik içerikleri bakımından iki gruba ayırır: Duyulara/algılara dayalı niteleme sıfatları ve Bilince/Sezgiye dayalı niteleme sıfatları (2004:69-71).

Araştırmacılar tarafından niteleme sıfatlarının sınıflandırılmasında kullanılan ölçüleri şu tabloda daha açık görebiliriz:

TABLO 1. Niteleme sıfatlarını sınıflandırma yöntemleri

Niteleme Sıfatlarını Sınıflandıran Araştırmacılar Tarafından Oluşturulan Gruplar															
A.N. Kononov	Renk	Nitelik	Duyularla Anlaşılan Nitelikler	Yüzölçümü ve Zaman	Türlü Anlamda Sözcükler				Fiziksel ya da Bedensel Nitelikler						
Doğan Cüceloğlu	Renk	Nitelik								İnsanların Kişisel Özellikleri		Olumlu Duygusal Nitelikler	Olumsuz Duygusal Nitelikler		
Ünsal Özünü	Renk	Nitelik		Ölçü ve Büyüklik		Yaş	Biçim ve Şekil	Durum ve Yer							
Ferhat Zeynalov	Renk	Nitelik	Tat Duyusu	Ölçü ve Hacim					İnsan ve Hayvanlara Ait Dış Özellikler	İnsanlara Özgülü Karakter Özellikleri	Soyut Özellik ve Nitelik.				
Fuat Bozkurt	Renk	Nitelik					Biçim	Durum							
Zeynep Korkmaz	Renk		Duyularla Anlaşılan Nitelikler	Mekân ve Zaman Bakımından Mesafe					Varlıkların Bedensel ve Fiziksel Özellikleri		Soyut Nitelik.				
Engin Yılmaz														Duyu ve Algıya Dayalı Nitelikler	Bilinç ve Sezgiye Dayalı Nitelikler

Bu tabloya göre araştırmacıların genellikle renk bildiren sıfatları diğer niteleyicilerden ayırdıkları görölür. Bu araştırmacıların bir kısmının duyu organlarıyla algılanan sıfatları diğerlerinden ayırdığı; birinin ise tat duyusu ile ilgili olan sıfatları ayırdığı görölür. Duyu organları tarafından algılanan niteliklerin neden birbirinden ayrıldığı anlaşılamamıştır. Yine bu araştırmacıların bir kısmı, bazı kelimeleri genel anlamda nitelik bildirdikleri için ayırmıştır. Hâlbuki niteleme sıfatlarının genel özelliği zaten nitelik bildirmektir. Kononov'un sınıflandırma içinde "törlü anlamda sözcükler" adlı bir sınıf oluşturması da bizce kabul edilebilir değildir. Cüceloğlu (1971)'nin yazısı, gramer anlamında bir sınıflandırma iddiası taşımamakla beraber "olumlu duygusal nitelik bildirenler" ve "olumsuz duygusal nitelik bildirenler" olmak üzere, iki ana başlık oluşturması bakımından dikkat çekicidir. Yılmaz (2004) bu tasniflerdeki çelişkili tarafları görmüş olacak ki yeni bir tasnif denemesinde bulunmuştur ve bütün sıfatları iki ana başlıkta toplamıştır. Ancak bu tasnifin de sıfatları, tam bir karşıtlık oluşturacak şekilde birbirinden ayıramadığı görölmektedir. Örneğin, duyarımıza/algılamıza dayalı nitelikleri bildiren niteleme sıfatları, "çevremizdeki nesnelere, kişiler, varlıklar vb. ile ilgili duyarımız aracılığıyla edindiğimiz "dolaysız veri"lerin kavranmasına, duygusal niteliklerin ifade edilmesine yarar", denmiştir. Ancak bu açıklamaya göre verilen örnekler arasında "keskin sirke küpüne zarar" cümlesindeki "keskin" de koku alma duyusuyla ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları arasında sayılmıştır. Veya "özgölük (tahsis) bildiren niteleme sıfatları" başlığı altında verilen örnekler (böreklik un, dolmalık biber vd.) *semantik içerik* bakımından tasnif yapıldığı belirtilmesine rağmen şekle dayalı bir tasnif izlenimi vermektedir. Korkmaz'ın tasnifinde de işlevle anlamın birbirine karıştırdığı görölür. Nitekim şu örnek *varlıkların soyut niteliklerini bildiren sıfatlar* bölümünde verilir: "Teyze o ovulmuş **temiz**, **gergin** yüzüyle,..."". Ancak şu örnek *yapılmış bitmiş bir oluş ve kılışı bir varlığa bir nesneye nitelik olarak veren sıfatlar* başlığında verilmiştir: "...**çatık** kaşlarla, kıvılcımlı gözlerle baktı." Bizce buradaki fark sıfatın işleviyle ilgili fark değil sıfatın anlamıyla ilgili farkdır.

Niteleme sıfatının sınıflandırılmasında karşılaşılan bu zorluklar bize Ergin'in şu açıklamasını hatırlatır: "Nesnelerin ne kadar vasfı varsa o kadar da vasıflandırma sıfatı vardır" (2000b:246). Bu durum sıfat olma yeterliliğine sahip, aslen ad olan çok sayıda kelime olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kelimeler yan yana gelip niteleyen nitelenen ilişkisi kurduklarında çok çeşitli soyut anlamlara da bürünebilmektedirler. Özellikle

tanıklığına başvurduğumuz Uygur Türkçesi metinleri farklı bir kültür dünyasını temsil etmeleri bakımından, bugün tanımlamakta zorlandığımız birçok örneği barındırır. Ancak işlevin anlamla olan ilişkisi de inkâr edilemez. Bu bakımdan, niteleme sıfatlarını sınıflandırma gibi bir amacımız olmamasına rağmen tanıklığına başvurduğumuz metinlerdeki niteleme sıfatlarını ana özelliklerine göre sınıflandırmaya çalıştık. Örnekleri değerlendirince aslen kelimelerde bulunan bazı karşıtlıkların sıfatlarda da kullanılabileceğini düşündük. Ancak bu karşıtlıklar, tamlama ilişkisindeki bu kelimelerin bağlam içinde tekrar düşünülmesini gerektiriyordu. Kelimeler soyut ve somut kavramlara karşılık olarak kullanılmaktadır. Yani bir kelime ya somut bir kavramı ya da soyut bir kavramı karşılar. Bu bakımdan niteleme sıfatı olan adları bu karşıtlıktan hangisini temsil ediyorsa ona göre ayırdık. Ancak bu durumun bağlam içinde değişebileceği ihtimalini de göz önünde bulundurduk. Örneğin, *'kirli kazak'*ta somut; *'kirli düşünce'*de soyut bir niteleme vardır. Ayrıca sıfat olan bir kelime içinde yer aldığı bağlamda olumlu anlamda mı olumsuz anlamda mı kullanılmış, bunu da belirlemeye çalıştık. Tabi bazıları ne olumlu ne de olumsuz olacaktı. Bunları da yansız sıfatlar olarak adlandırdık. Bu şekilde sınıflandırılan sıfatlar, tamlananlarının işaret ettiği kavramlar olarak da değerlendirmeye uygundur. Bu değerlendirme sonucu olarak şu alt başlıklar belirdi:

- a. Doğayı niteleme (besin maddeleri, bitkiler, doğa olayları, vb.),
- b. Eşyayı niteleme (insanın doğadan alıp kullandığı veya doğal kaynakları kullanarak ürettiği araç-gereç, yapı, vb.),
- c. Hayvanları niteleme (hayvanların fiziksel ve işlevsel özellikleri)
- ç. İnsanı niteleme (insanın bedensel ve ruhsal yapısı, davranışları vb.)
- d. Mekanı niteleme (her türlü soyut ve somut yer),
- e. Soyut kavramları niteleme,
- f. Topluluğu niteleme (doğal, sosyal, siyasal anlamda her türlü birlik),
- g. Zamanı niteleme.

3.1.1. Soyut Niteleme Sıfatları

3.1.1.1. Olumlu Soyut Niteleme

3.1.1.1.1. Eşyayı Niteleme

için taşın **adınçığ** bediz urturtum (KT-G12) “İçine ve dışına **olağanüstü** resim ve heykeller koydurttum.”

ırak erser yablak ağı birür yaguk erser **edgü** ağı birür (KT-G7) “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise **iyi** hediyeler verir.”

yüksek **ediz** orunluktın kodı (LXI-5) “Yüksek ve **değerli** tahtından kendini aşağı attı.”

körünj siz kaujiki ançama **körkle** kraza ton birle yaraşmış erür (M 18-55) “Bakın, Kauşika; **Güzel** elbise de ne yakışmış.”

... **örki** burkan körkin itser ... (M 104-20) “... **muhteşem** burkan resimleri yapsa ...”

takı yime miñ tümen tınlıklar altun kümüş erdni monçuk **satıgsız** erdniler tilegeli ... (KİP-17) “Ve yine sayısız (10.000.000) canlı varlıklar, altın gümüş, mücevher, boncuk (ve) **baha biçilmez** değerli şeyleri aramak için ...”

taşuk ed tavarlar öze tapınça meñiler tegintürdeçi... (ETŞ 10-112) “**Nadir kıymetli** eşyalar ile arzusunca bütün huzuru temin eden...”

tegridem altun küvrügler kentün etdiler (AY 183-18) “**Tanrısal** altın davullar kendiliklerinden öttüler.”

uladı bögü biliglig burkanlarnañ alkamış alkışların öp sakınıp **yarlıkançuçı biliglig** üç süñün yülegün sançıtımış osuglug bolup ... (M 33-35) “Diğer hikmetli burkanların övülmüş takdislerini düşünüp idrak edip, **merhametli** üç (çatallı) mızrak ve bıçak ile dövüşmüş gibi olup ...”

3.1.1.1.2. Hayvanları Niteleme

ötrü brhmavati katun erdn(isi) ordusınta kodı inip **açani** atların yaratmış... (M 35-6) “Sonra Brahmavati, kraliçe hazretleri sarayından aşağıya inip **cins** atların koşulduğu...”

altun başlıg yılan men (IB-8) “**Altın** başlı yılanım.”

altun budlalug bugralık yarağay (IB-5) “(Buna) **altın** burunsalıklı buğra olmak yaraşır (diye düşünmüş).”

altun kurugsakımın kılıçın kesipen özüm[in] yul [in]intin başımın yul ebintin tir (IB-8) “**Altın** kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der.

altın tuyuglug adgırlık yaragay (IB-5) “(Bu taya) **altın** toynaklı aygır olmak yaraşır (diye düşünmüş).”

edgü **özlük** atin kara kişin kök teyejin sansız kelürüp koop koottı (BK-G12) “Cins **has** atlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını sayısız (miktar)da getirip (hediye olarak) hep bıraktılar.”

...kuş kuzgu(n)ların işidü kanınçsız **seviglig** ünleri iştilür (M 54-20) “...kuş ve kuzgunların işitmeye doyulamayan **sevimli** sesleri iştilir.”

ügrıne kutlug adgır men (IB-56) “**Sürüsü ile mutlu** bir aygırım.”

3.1.1.1.3. İnsanı Niteleme

anı üçün siz **alkınçsız kögüzlük** bodisvt inçe bilin ukuñ (KİP-59) “Onun için siz **Tükenmez gönüllü** bodhisattva, işte bunu böyle bilin, anlayın.”

bilge kagan ermiş **alp** kagan ermiş (KT-D3) “(Onlar) akıllı hükümdarlar imiş, **cesur** hükümdarlar imiş.”

...edgü **alp** kişig yoritmaz ermiş (KT-G6) “...iyi (ve) **cesur** kişileri ilerletmezler imiş.”

alpagut erke yükünürmen (ETŞ 10-47) “**kahraman** yiğit önünde hürmetle eğilirim.”

takı yime bu buyan edgü kılınç közünür ödte **amrak** içimiz kutbulmuş ogul inanç ... (M 1-63) “Ve yine bu sevap şimdi şu anda **sevgili** ağabeyimiz Kutbulmuş Oğul Inanç’a ...”

amrak oğlum ne üçün buşuşlug keltiñiz (İKP IV-4) “**sevgili** oğlum niçin üzüntüye kapıldınız?”

birük adın adın öge bilge **athg yüzlük** er evçi körkin körü kurtulgu tınlıklar erser... (KİP-136) “Çeşitli, meşhur, hakîm, **asıl**, **saygı değer** erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

amtı muna **ayagka tegimlig** maytrı urbilvani balıktaki sinayani braman oğlu bolup... (M 8-17) “Şimdi işte, **hürmete layık** Maytrı, Uruvilva şehrindeki Senayani adlı bir brahmanın oğlu olarak...”

barayın tiser **baç** amrakım (ETŞ 4-10) “Gideyim desem, **güzel** sevgilim”

... motgalyan at(lıg) ... **başagut** tıtsı ... (M 49-22) “... Maudgalyayana adlı ... **esas** talebe ...”

bay er inçe tip tidi (M 25-11) “**Zengin** bir adam şöyle dedi.”

bilge tonyukuk ben özüm tabgaç ilıne kılındım (T1-B1) “**Bilge** Tunyukuk, ben kendim, Çin yönetimi sırasında doğdum.”

bilge kagan ermiş alp kagan ermiş (KT-D3) “(Onlar) **akıllı** hükümdarlar imiş, cesur hükümdarlar imiş.”

edgü **bilge** kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş (KT-G6) “İyi ve **akıllı** kişileri, iyi ve cesur kişileri ilerletmezler imiş.”

teñri kılıntukda uygur kagan olurmuş **bök** ulug kagan (Tes-K1) “Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) **yüce** ve ulu kağan [imiş]”

edgü bilge kişig **edgü** alp kişig yoritmaz ermiş (KT-G6) “**İyi** ve akıllı kişileri, **iyi** ve cesur kişileri ilerletmezler imiş.”

kara bodun turuyın kagan atadı teñride bolmuş el etmiş bilge kagan atadı **el bilge** katun atadı (Ta-G6) “(Gücün sahibi olan) Halk, ayağa kalkarak (beni) kağan atadı, Tanrının lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı. (eşimi de) **İl Bilge** Hatun atadı.”

sü yirinte **erklig** sabçı törütmiş tir (IB-55) “Savaş alanında (kendine) **güçlü** bir sözcü türetmiş, der.”

ıgar oğlanınızda taygununuzda yegdi igidür ertigiz (KT-GD) “(Halkımızı) **değerli** evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor idiniz.”

btanati atlıg ağır iglig toyınnıñ **ıduk** eligin börte yarlık(ap) ölür özinte ozgurup arha(nt) kutınga tegürü yarlıkadı (M 5-38) “Bhadanta adlı bir ağır hasta rahibin **mukaddes** eline haşmetle temas edip ölmek üzere olan vücudunu kurtarıp veliliğe haşmetle ulaştırdı.”

ötrü **ilig** beg dört beltir yolta yoriyu... (ÇB-3) “Bu aralık **devletli** bey, dört yol kavşağında yürürken,...”

...içimiz **isig** sangun itaçuk üçün bitidim (IB-67) “...ağabeyimiz **aziz** Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.”

men **kirtü köñüllüg** upası boz bay tirek yidleg birle töpümüzni yirke tegürüp kop ajuntakı etüzin ayayu ağırlayu yinçürü yükünü teginür biz (M 5-57) “Ben **açık kalpli** mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile başımızı yere koyup bütün alemlerdeki vücutları ile hürmet ederek, biz aciz kullar secde ederiz.”

tört **körkle** kırkın yürün kümüş yıp enjirer (İKİP XLII-1) “Dört **güzel** kızın beyaz gümüş bir ipi eğırdiklerini...”

...ötrü köñülteki teg **körkle** kutlug ülüglüg urı ogul kelürür (KİP-76) “...sonunda gönülüne göre **güzel**, mesut (bir) erkek çocuğı (dünyaya) getirir.”

körklüg altı kızlarag ... kişilenti erti (M 5-1) “**güzel** altı kız (ile) evlenmiş idi.”

ol yme rakşas edgü savlar sözlep teñ teñ öñi öñi **körgeli körtle** körk menjiz belgürtüp... (ÇB-131) “O rakşası iyi sözler söyleyip türlü türlü çeşit çeşit, **görmeye değer güzel** bet beniz takınıp...”

kim uluglug **kutlug** kişi ol erdini bulsar... (İKİP XXI-4) “eğer talihli ve **mutlu** bir kişi bu mücevheri bulursa...”

...ötrü köñülteki teg körkle **kutlug ülüglüg** urı ogul kelürür (KİP-76) “...sonunda gönülüne göre güzel, **mesut (nasilpli)** (bir) erkek çocuğı (dünyaya) getirir.”

antag **külüg** kagan ermiş (KT-D4, BK-D5) “(Onlar) onca **ünlü** hükümdarlar imiş.”

meñilig beg er ermiş (IB-5) “(Anlaşılan) **mutlu** (bir) bey imiş.”

...ilig beg basasınta yorıyu **oglagu** ünin ünteyü ilig begke inçe tip tidi (ÇB-142) “...han bey(in) arkasından yürüyerek **latif** sesle çağırıp han beye şöyle dedi.”

birük adın adın **öge bilge** atlıg yüzlüg er evçi körkün körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-136) “Çeşitli, meşhur, **hakım**, asıl, saygı değer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

öglüg kişi istim tutçı yaşmaksız baçar (ETŞ 12-3) “**akıllı** insan her vakit, daha yanılmadan, dikkat eder.”

bu bodisvt **sogançig** ünlüg titir (KİP-203) “Bu bodhisattva **tatlı** seslidir.”

süçig sabın yımşak ağın arıp irak bodunug ança yagutir ermiş (KT-G5) “**Tatlı** sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş.”

talım urı yarın aç a yasıçin yalım kayag yara urupan yalñusun yorıyur tir (IB-40) “**Cesur** bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der.”

ayagka tegimlig bodhisattva **tebreñsiz** etüzin tütrüm teriñ dyan sakıñç yügerü kılur (M 39-5) “Hürmete layık bodhisattva **sarsılmaz** vücudu ile derin istiğraka şimdi dalar.”

teñri¹ kanım atlıgı tokuz tatar yeti yegirmi az (Ta-K2) “**Tanrı** Han’ımın atlıları Dokuz Tatarlar ve On Yedi Azlar(dan oluşuyor).”

teñrilig kurtga yurtta kalmış (IB-13) “**Dindar** (bir) yaşlı kadın terk edilmiş kamp yerinde (yalnız) kalmış.”

yime kirtü **teñri yalavaçı** burhan tipen... (H-69) “Yine (ey) sadık **ilahî yalavacı** burhan! deyip...”

... ta **tükellig** alp bulgulug kişi etüzin bultum (M 1-7) “... **kudretli**, bulunması güç insan vücuduna ulaştım.”

amtı **türk** yigit erken kayu erser bir nom bitig bititelim (M 1-16) “Şimdi **gücümüz kuvvetimiz** yerinde iken hangisi olursa olsun, bir din kitabı yazdıralım.”

ulug buyruk tokuz bolmış bilge tay señün (Ta-B6) “**Ulu** Buyruk (Baş Kumandan): Tokuz Bolmuş Bilge Tay / Büyük Sengün;”

amtı biş ay tün (kün) **ulug** ilig ezrua teñr(i) (iligi)ñe ... (M 7-24) “Şimdi (ise) beş ay, gece gündüz Benares şehrinde **büyük** hükümdar, tanrılar hükümdarı İndra’ya ...”

kim **uluglug** kutlug kişi ol erdini bulsar... (İKP XXI-4) “eğer **talihli** ve mutlu bir kişi bu mücevheri bulursa...”

utru eki **yalıg** kişi oğlın sokuşmış (IB-2) “(Bu yol tanrısı) **güler yüzlü** iki insanoğluna rastlamış.”

süzük köñülin **yaruk** yüzün añsız ögrünçülüğün eñite etüzin külçire yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) “Temiz bir gönülle, **parlak** yüzle, fevkalade bir sevinçle, iki büklüm vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”

...çın kirtü **yaruk yaşuk** közleri üze... (AY 137-10) “...gerçek doğru, **parlak-ışıklı** gözleri ile...”

¹ Ercilasun, *Bugut* ve *Ongin* yazıtlarında da geçen *teñri* sıfatının “*semavi*” olarak tercüme edildiğini, “*Gök Tanrı’ya ait*” şeklinde anlaşılması gerektiğini; “*teñri teg teñri de bolmış*” sıfatının da aynı inanın başka türlü ifadesi olduğunu belirtir (1985:58).

yazuksuz kişig neçe kovladımız erser... (H-103) “**Günahsız** kişiye nice zulmettik ise...”

erdnilig kimide olurup biş türlüg **yiñçe** oyun etizü (M 32-13) “Cevherle süslü gemide oturup beş çeşit **zarif** musiki çalarlar.”

yollug kagan ... bumın kagan üç kagan olurmuş (Ta-D1) “**Yolluğ** Kağan, ... (ve) Bumın Kağan –bu üç kağan- hükümdar olmuşlar.”

körünler bilgilerim başsız boyunsuz kögüzte **yüzlüg meñizlig** etüzümüz erür (M 78-59) “Bakın hakîmlerim! Başsız boyunsuz göğüste yüzümüz vardır; bu kılıktayız.”

3.1.1.1.4. Mekânı Niteleme

añar **adınçig** bark yaraturtum (KT-G12) “Onlara **olağanüstü** bir türbe yaptırttım.”

tört buluñtın **adruk** körtle sarvaglar (bo)lur (M 31-21) “Dört cihette **müstesna** ve güzel kuleler vardır.”

sogdak tabğaçka seleñede **bay** balık yapıtı bertim (ŞU-B5) “Selenge’de Soğdlulara ve Çinlilere **Bay** Balık’ı inşa ettirdim.”

takı yeme kim kayu tınlıglar ajun ajunta üküş edlig tavarlıg **bay barımlıg** evte barakta tugayın tip küseser... (AY 141-15) “Hatta eğer (o) canlılar varlık şeklinde “çok fazla mal-mülk sahibi (olarak), **varlıklı** (bir) evde-barkta doğayım” diye dileseler...”

tört buluñtın adruk **körtle** sarvaglar bolur (M 31-21) “Dört cihette müstesna ve **güzel** kuleler vardır.”

himavanti tagınıñ yınakınta bagirati atlıg ögüz kıdıgınta kapılvastu atlıg **küsençig** körkle balık bar (M 13-43) “Himalaya dağı cihetinde Bhagiratha adlı ırmağın kıyısında, Kapilavastu adlı **şirin** ve güzel bir şehir vardır.”

şubakras atlıg **tolp arıg** teñri yirinte... (AY 143-11) “Subhakrtsna adlı “**tam temiz**” tanrı yerinde...”

sıdarşa atlıg **uz körür** teñri yirinte... (AY 143-18) “Sudrsa adlı “**iyi görür**” tanrı yerinde...”

sıdarşan atlıg **uz közünür** teñri yirinte... (AY 143-19) “Sudarsana adlı “**iyi görünür**” tanrı yerinde...”

apramanaşub atlıg **ülgüsüz arıg** teñri yirinte... (AY 143-9) “Apramanasubha adlı “**sonsuz temiz**” tanrı yerinde...”

apramanab atlıg **ülgüsüz yaruklug** teñri yirinte... (AY 143-5) “Apramanabha adlı “**sonsuz ışıklı**” tanrı yerinde...”

3.1.1.1.5. Soyut Kavramları Niteleme

açsız suksuz köni köñülin bursıj kuvragıg tapın(t)ı uduntılar (M 72-40) “**Tok gözlülük** ve iyi bir gönülle cemaate tapındılar.”

aglak tözkerinçsiz erdemi ol erür (KİP-210) “(İşte) **yüksek**, anlaşılması güç kabiliyeti budur.”

tözi belgüsi **alp** bilgülük için anın kergek yinçkeleyü sizik kılmak (Üİ 101b-7) “Kökü, alameti **zor** bilinen olduğu için, bu yüzden inceleyerek soru sormak gerek.”

(a)ntag türlüg **alp** erdemlig kanamlag yürekliğ bek kat(ıg) köñüllüg tınlıg bolur (M 9-33) “O derece **yüksek** faziletli istekleri yerine getirilmiş, cesur ve kararlı bir yaratık (mevcut)tur.”

men anı **arıg** chşaptlıg ...in itdim bezedim (M 21-5) “Ben onu **temiz** ahlaklı ... süsledim.”

...teñrim kirtü teñrig **arıg** nomug bilmetin ukmatın... (H-131) “...tanrım, hakiki tanrıyı **temiz** şeriati bilmeden anlamadan...”

...kamag ontın sıjarkı bögü biliglig burkanlar çın'kirtü **arıg süzük** bilge biligleri üze... (AY 137-8) “...bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar gerçek-doğru **temiz pak** bilge bilgileri ile...”

kuanşı im pular tınlıglarıg kolulamaşı çın kirtü kolulamak titir ... **arıg turug** kolulamak titir (KİP-193) “Kuanşı im pular’ın canlı varlıkları (kurtarmaya) ant içmesi gerçek bir ant içmedir; **temiz, berrak** bir ant içmedir.”

burhan kutılıg küşüşinte ançakı-a yme tınmadın kılğulug işiñe **aruksuz** köñülin arıtı armadı (ÇB-273) “Burhan seadeti(ne nail olanlara yakışan) gayret(ler)inde şu kadcılık bile dinlenmeden kılınması gerek iş(ler)in(d)e, **za’fsız** gönlü (sayesinde) hiç yorulmadı.”

...agir **ayag** köñüllerin bir uçlug kılıp inçe tip timiş kergek (AY 132-16) “büyük **saygılı** gönüllerini bir yönlü duruma getirip, şöylece demiş (olsalar) gerek.”

...tükel bilge biliglig ol tip **ayançang** köngül öritmiş erser... (AY 147-14) “...eksiksiz bilge bilgilidir, diye **saygılı** duygu beslemiş ise...”

katıg köñül öritip korkunçsuz **aymıçsız** köñülin sizlerni birle söñüşgeli kelyük-mn (ÇB-80) “Gönlü(mü) kuvvetlendirip, korkusuz **ihtirassız** gönülle sizler ile savaşmaya geldim.”

bo titir yok tözlüg nomlarta **bar** tözlüg nom bütmeki (AY 146-13) “(İşte) budur boş esaslı öğretilerde **var** esaslı öğreti(nin) bitmesi.”

antag türlüğ alp erdemlig kanamlag yürekliğ **bek kat(ıg)** köñüllüğ tınlıg bolur (M 9-33) “O derece yüksek faziletli istekleri yerine getirilmiş, cesur ve **kararlı** bir yaratık (mevcut)tur.”

...**bilge biliglig** yarukuñuz kop kamağ yalañuklar kögüzin yarutır (KİP-198) “**Hikmetli** ışığımız ile canlı varlıkların bütün hepsinin kavrama (gücünü) aydınlatırsınız.”

kuanşı im pular **büğü** biligin alkunı körür büğülenür (KİP-207) “Kuanşı im pular **tabiat üstü** bilgisi ile hepsini görür, bilir.”

al çeviş bilge bilig kazganç ertinü öküş kazganmış üçün **bügülüg** erdemke tıdıgsız erür (KİP-188) “(Canlı varlıkları kurtarmak için) usulleri, çareleri, hikmet ve sevabı pek fazla olduğundan **tabiat üstü** gücünün hududu yoktur.”

kamağ tınlıglarığ **buyan** edgü kılınçlıg ulug asıgka tegürgelir üçün anın munçulayu ertinü kerçeklik ötüğ ötüdür sen (AY 132-5) “...bütün canlıları **iyi** davranışlı ulu yarara ulaştırmak için böylesi son derece gerekli dilek diliyorsun.”

...**çakşapatlıg** sanvarta turmuş (AY 169-4) “...**ahlaka uygun** gerekçede bulunmuş.”

...kamağ ontın sıñarkı büğü biliglig burkanlar **çın'kirtü** arıg süzük bilge biligleri üze... (AY 137-7) “...bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar **gerçek-doğru** temiz pak bilge bilgileri ile...”

küregünin üçün igidmiş bilge kaganıñın ermiş barmış **edgü** eline kentü yañıltıg (KT-D23) “İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile **bağımsız (ve) müreffeh** devletine (karşı) kendin hata ettin (ve) nifak soktun.

yalabaçı **edgü** sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim (BK-D39) “Elçisi, **iyi** haberi (ve) ricaları gelmiyor diye yazın sefer ettim.”

siz taplamış **edgü** törü toku taplayu teginür men (M 18-1) “Tarafınızdan değerlendirilmiş **iyi** düzeni, töreyi ben (de) hürmetle değerlendiririm.”

...bodisatavlarınıñ kılı turur buyan edgü kılınçlarıña **edgülüg** işleriñe neteg iyin ögirür erser men ... (AY 153-8) “...Bodhisattvaların yapmakta oldukları iyi davranışlarına, **iyi** işlerine ne denli sevinirsem ...”

ayagka tegimlig gunamati bahşı munı sözler **edgülüg** ögrünç tip (Üİ 110a-15) “Saygı değer Gunamati Hoca, -Buna “**üstün vasıflı** sevinç” derler.-”

ulug **edgü ögli** kolulamak titir (KİP-195) “Pek **dostça** bir ant içmedir.”

teñri umay, **iduk** yer sub basa berti erinç (T2-B3) “Tanrı Umay, **kutsal** Yer ve Su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler.”

üze türük teñrisi türük **iduk** yiri subı ança etmiş erinç¹ (KT-D10) “Yukardaki Türk Tranrısı (ve) Türk **kutsal** yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar.”

itiglig nomta yindem yol kirtü ök erür akıgsız (Üİ 98b-14) “**Şarlı** dharma’dan yalnızca yol gerçeği asrava’sızdır.”

katig köñül öritip korkunçsuz ayınçsız köñülin sizlerni birle söñüşgeli kelyük-mn (ÇB-80) “Gönlü(mü) **kuvvetlendirip**, korkusuz ihtirassız gönülle sizler ile savaşmaya geldim.”

katig köñül öritip **korkunçsuz** ayınçsız köñülin sizlerni birle söñüşgeli kelyük-mn (ÇB-80) “Gönlü(mü) kuvvetlendirip, **korkusuz** ihtirassız gönülle sizler ile savaşmaya geldim.”

kıng² köñüllüg avışın sit satan kılıp... (ÇB-268) “Müessir sihir formüllerini (ve) siddhisadhana(yi) ifa edip...”

kiñ bilge bilig kolulamak titir (KİP-194) “**Geniş** bir hikmet (ile teçhiz edilmiş) bir ant içmedir.”

men **kirtü** köñüllüg upası boz bay tirek yidleg birle töpümüzni yirke... (M 5-57) “Ben **açık** kalpli mümin Boz Bay Tirek, Yidleg ile başımızı yere koyup...”

...teñrim **kirtü** teñrig arıg nomug bilmetin ukmatın... (H-131) “...tanrım, **hakiki** tanrıyı temiz şeriati bilmeden anlamadan...”

eñ ilki köni oñaru köñül turgurmaktın **köni** ögke tükellig erser... (AY 147-10) “Birincisi, doğru, sağlam duygu beslemek (yönün)den **doğru** düşünceye hâkim ise...”

eñ ilki **köni** oñaru köñül turgurmaktın köni ögke tükellig erser... (AY 147-9) “Birincisi, **doğru**, sağlam duygu beslemek (yönün)den doğru düşünceye hakim ise...”

¹ Tekin, aktarmada *teñri*, *iduk yir* ve *su* olmak üzere üç kutsal varlığın birlikte meydana getirdiği bir eylemi anlatırken (2008: 27); Ergin, *teñrinin* kutsal yer ve göğü düzenlediğini belirtiyor (2000: 13) Her ne kadar bu aktarım farkı *yer* ve *su*’yun kutsallığını değiştirmese de tanrı, yer ve su kutsallarının ilişkisini anlama bakımından önemlidir.

² Aktarmada anlamı verilmemiş olsa da sözlük yardımıyla kelimenin “*kuvvetli, sağlam, sert*” anlamında kullanıldığını anlıyoruz (Caferoğlu, 1968:175).

köni kirtü nomug ayıgladım erser... (AY 134-11) “**düzgün-doğru** öğretiyi kötiledim, yadsıdım ise...”

...**kurug** bilge bilig saña yükünürmön (ETŞ 15-5) “...**saf** hikmet, senin önünde hürmetle eğilirim.”

amtı ol antag **kutlug** yağışlıg törü alkıntı (M 10-3) “Şimdi bu **saadet verici** “kurban adeti” sona erdi.”

ol edgü **kü** at dört buluş-da yadıltı (İKP VII-1) “bu iyi, **şanlı** ad, dört bir yana yayıldı.”

bu iş ködüg yime ulug **küçlüg** teñrilerinñ keñşeşmiş (M 11-34) “Bu iş de büyük, **kudretli** tanrıların müzakere edilmiştir.”

(törtünç) **maytrı** edgü ögli köñülin (asag) tusu kılmakı yime biş türlüg ... (M 4-56) “(Dördüncüsü:) **Müşfik** ve dost bir kalp ile hizmet etmek ise beş türlü ...”

...**meñü** meñig tanuklatdurtaçılarka... (AY 132-18) “...**sonsuz** mutluluğu tanıttiracaklara...”

nızvanılıg köñülte belgürmeki üze ikin ara üzülür... (AY 165-11) “**Tutkulu** gönülde belirmesi ile ikisinin arasında kesilir...”

eñ ilki köni **oñaru** köñül turgurmaktın köni ögke tükellig erser... (AY 147-9) “Birincisi, doğru, **sağlam** duygu beslemek (yönün)den doğru düşünceye hakim ise...”

...yadyadatı teg bergulug **ortun** yol yanılmışlarınñ... (ETŞ 10-149) “...Yajnadatta gibi, gidilecek **orta** yolu şaşırılmışların...”

... **sizik** köñül turgururlar erdi ... (M 57-5) “... **temiz** hisler beslerlerdi ...”

lö kaniña tatıglıg **sogançıg** nom nomladı (İKP XLVI-5) “Ejderhalar Hanı’na iyi ve **hoş** yasaları salık verdi.”

...**sogançıg** tatıglıg nom tilgenin evirteçilerke... (AY 132-3) “...**sevimli**, tatlı öğreti tekerleğini çevireceklere...”

...ol tınıglar bek katıg **süzük kirtgünç** köñülin yiti kınıgta turup... (AY 132-11) “...o canlılar pek katı, **temiz inançlı** gönülle keskin istekte durup...”

...sogançıg **tatıglıg** nom tilgenin evirteçilerke... (AY 132-3) “...sevimli, **tatlı** öğreti tekerleğini çevireceklere...”

bu buyan küçinte **teñridem** kutı küçi çoğ yalınları aşılmakı bolzun (M 1-57) “Sevap sayesinde **ilahi** saadetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın.”

...**teñri kanı** kormuzta teñri kamağ teñriler kuvrağı birle... (AY 131-5) “...**tanrılar hanı** İndra tanrı bütün tanrılar topluluğı ile...”

ötrü **teñri teñrisi** burkan inçe tip yarlıkadı (M 100-17) “Sonra **Tanrılar Tanrısı** Burkan haşmetle şöyle dedi.”

kaltı alku akıgsız ertmiş közünür üdki togdaçı **törülüg** nomlar erür tip (Üİ 123a-1) “Şöyle ki, bütün (dharma’lar) asrava’sız, geçmiş ve şimdiki zamanda doğan **kaideli** dharma’lardır.”

takı yime bar ikidin sınar ülüşin kutrulmuş atlıg boşgutsuz **tözün** tınlıg kim nızvanılarag arıtı alkımış alku dyan samarlar öze erk türk (bo)lmış bu erür (M 2-45) “Ve yine “her iki taraftaki kısmı sayesinde kurtulmuş” adlı öğrenmeyen bir **asil** yaratık vardır bu, bütün ihtirasları tamamiyle yok etmiş, bütün istigraklara hakim olmuştur.”

...**tütrüm tering** nomlug tilgeniğ tutdaçılarka... (AY 132-5) “... **keskin, derin** öğreti tekerleğini tutacaklara...”

eng ilki **tüz** tözin tuta ikinti iş işlemekin tuta (Üİ 105a-10) “Birinci, **düz** kökünü tutarak; ikinci, iş yapmasını tutarak.”

ol nomlar közünür üdte turmuş üdte dört basutçılarda neçe bolsar yme tıtag atlıg basutçı atkak atlıg basutçı erksinme atlıg basutçı eksük bolmak üze ol **tüz arasız** basutçı anın sözlemiş ol atkanu ürgürmetin tip (Üİ 119a-1) “O dharma’lar görünen zamanda durduğu vakitte, dört yardımcı-sebepten her ne kadar sebep adlı yardımcı-sebepten, duyu objesi adlı yardımcı-sebepten, hükmetme adlı yardımcı-sebepten olsa da, o **düz-arasız** yardımcı-sebepten eksik olmak ile, bu yüzden “vaktinde yetişip algılayamadan” diye söylemiştir.”

kuanşi im pusar antag **uz** al çevişin timin bu yırtınçüde asıg tusu kılı yorıyur (KİP-169) “Kuanşi im pusar, bu kadar **kudretli** usullere, çarelere başvurur.”

kuanşi im pusar ol tınlıglarka alkuka **yaraşı** etüz körkün körtgürü... (KİP-144) “Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, her birine, **uygun** birer kılığa girerek görünür...”

tözünüm biziğe **yarlıkançuçı** köñül turguruñ (KİP-160) “Efendim, bize **acıma** duygunuzu, gösterin!”

dört **yaruk** tamga köñülümüzde tamgaladımız (H-177) “Dört **nurlu** Damga(yı) gönlümüzde damgaladık.”

...**yazınçsız arıg** çakşapat küzetmek buyan edgü kılınçka yitmez (AY 178-18) “...**saf** (ve) **temiz** dinî öğretiyi gözetmek iyi davranışa yetmez.”

...ol tnlıglar bek katıg süzük kirtgünç köñülin **yiti** kınıgta turup... (AY 132-11) “...o canlılar pek katı, temiz inançlı gönülle **keskin** istekte durup...”

ol rakşas barıp edgü **yumşak** savlar sözlep erüş öküş tnlıglıg ölürür (ÇB-126) “O rakşası gidip iyi **yumuşak** sözler söyleyip pek çok canlılar öldürür.”

(a)ntag türlüğ alp erdemlig kanamlag **yürekliğ** bek kat(ıg) köñüllüğ tnlıg bolur (M 9-33) “O derece yüksek faziletli istekleri yerine getirilmiş, **cesur** ve kararlı bir yaratık (mevcut)tur.”

3.1.1.1.6. Topluluğu Niteleme

...**açsız kızsız** kısıgsız kavrıgsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...**tok**, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

arig turug arhant dıntarlarıg öldürdüm erser... (AY 134-14) “**arı duru** aziz(leri), seçilmişleri öldürdüm ise...”

...**ayag çilteğke tegimlig** tnlıglarıg ayagsız tod toli kılmasar... (M 51-7) “...**hürmete layık** yaratıkları şerefsiz ve kötü etmese...”

...**açsız kızsız** kısıgsız kavrıgsız yağısız börisiz **basınçsız** unçsuz irtsiz birtsiz muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, **minnetsiz**, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

antada basa barnaslıg **bay bedük** kişiler oğlanı yaşı purnı vimali gavanpati subahuda ulatı biş inallar arhant kutın bultılar (M 7-33) “Bundan sonra Benares **eşrafının** çocukları Yaşa, Purna, Vimala, Gavampati ve Subahu’dan ibaret beş vekil (ınal) veliliğe ulaştılar.”

ulatı **büğü biliglig** burkanlarñañ alkamış alkışların öp sakınıp yarlıkançuçı biliglig üç süñün yülegün sançıtmiş osuglug bolup ... (M 33-35) “Diğer **hikmetli** burkanların övülmüş takdislerini düşünüp idrak edip, merhametli üç (çatallı) mızrak ve bıçak ile dövüşmüş gibi olup ...”

çhşaputlug etüzler köñüllerinte amranmaklag ot tamturdumuz (M 107-3) “**Dini ahlak kurallarına riayet eden** kimselerin gönüllerinde şehvet duygusunu tutuşturduk.”

edgü kutlug yalañuklar üze yok kurug yala urup... (AY 135-6) “**iyi, kutlu** insanlar üzerine boş, kuru iftira atıp...”

illig bodun ertim ilim amtı kanı (KT-D9) “**Devlet sahibi** (bir) halk idim; devletim şimdi nerede?”

...açsız kızsız **kısıgsız kavriksız** yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötişvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, **hür müstakil**, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

tapıg udug kılmadın **kirtgünçlüg** upasılarına birmiş buşılarn tapınur erdiler (M 73-1) “Kendiliklerinden saygı ve tapınma göstermeksizin **inanmış** müminlerin verdikleri sadakalar ile tapınırlar.”

anta kisre küsgü yılka sinlegde **küç** kara bodun temiş (Ta-G5) “ondan sonra sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında **güç(lü)** halk (şöyle) demiş.”

...açsız kızsız kısıgsız kavriksız yağısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz **muşsuz taksız** telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötişvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, **dertsiz**, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

tüz köñüllüg bursañ kuvraglarıg iki arka kıltım erser... (AY 134-12) “**düz gönüllü** toplulukları iki parçaya ayırdım ise...”

...açsız kızsız kısıgsız kavriksız yağısız börisiz basınçsız **unçsuz** irtsiz birtsiz muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötişvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, **yardıma ihtiyacı olmayan**, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

...açsız kızsız kısıgsız kavriksız **yağısız börisiz** basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötişvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür müstakil, **düşmansız**, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

neñ **yılsıg** bodunka olurmadım (KT-D26) “(Ben) hiç de **zengin ve müreffeh** (bir) halk üzerine hükümdar olmadım.”

brhma(y)u bramn birle il ... erdnilig köligelik başınta tegzinü sekiz tümen dört miñ miñü kölünjüke minmiş **yinçge** kırkınlar birle tegriklep... (M 35-12) “Brahmayu brahman ile ... cevherli gölgeliği başının üstünde çevirip binek hayvanları ve nakil vasıtalarına binmiş 84 000 **zarif** bakire ile çevrili olduğu halde...”

3.1.1.2. Olumsuz Soyut Niteleme

3.1.1.2.1. Doğayı Niteleme

...teñri topınar **korkınçig** yel turur (İKP XVIII-3) “gök delinir (yırtilır), **korkunç** bir rüzgar çıkar”

ançam(a) ... üskütek **yarsınçığ** sasığ ... (M 111-7) “Bu kadar ... **iğrenç** ve pis koku ...”

azuça yeme kkirliĝ tapçalıĝ **yavız** artak aş içgüleriĝ adınlarka birdim erser... (AY 135-13) “Veyahut da kirli, pasaklı, **kötü** bozuk yiyecek (ve) içecekleri başkalarına verdim ise...”

3.1.1.2.2. Eşyayı Niteleme

kaltı puranı ulatı **azag** nomluglar sözleyürler tıtagsız kentün belgürer tip... (M 41-14) “Purana ve diĝer **yanlış** kitapların dediĝi gibi sebepsiz, kendiliĝinden zuhur eder diye...”

takı yime **kodıkı** yavaz ed tavarlarıĝ satıĝka tegzün tip öĝdümüz (M 61-19) “Ve yine **bayaĝı**, kötü malları satılsın diye övdük.”

ırak erser **yablak** aĝı birür yağuk erser edĝü aĝı birür (KT-G7) “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, **kötü** hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir.”

3.1.1.2.3. Hayvanları Niteleme

kaltı bir okşagu biliglig işilerniĝ amrak oĝulkıyasın **kadır** bars tutmuş bolsar ... (M 33-16) “Bir misal: akıllı, zarif kadınlardan birinin sevgili oĝulcuĝunu **yırtıcı** bir kaplan yakalamış olsa ...”

bir ada ol erür **talım** balık odug erken... (İKP XVII-1) “birinci tehlike şudur: **canavar** balık uyanık iken...”

3.1.1.2.4. İnsanı Niteleme

ańıĝ kişi ança boşgurur ermiş (KT-G7) “**Kötü** (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş.”

yırıya **baz**¹ kagan tokuz oĝuz bodun yaĝı ermiş (KT-D14) “Kuzeyde **Baĝımlı** Hakan, Dokuz Oĝuz halkı, düşman imiş.”

¹ Ergin, *baz* kelimesinin “*yat, yabancı, tabi*” anlamlarını belirttikten sonra aynı zamanda bir şahıs adı olduĝuna da dikkat çeker (Ergin, 2000:88). Tekin ise *baz*’ı sadece “*baĝımlı, tabi*” anlamında bir kelime olarak açıklar (Tekin 2006:27)

oglu kanjin teg kılınmaduk erinç **biligsiz** kagan olurmuş erinç (KT-D5) “Oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz. **Akılsız** hakanlar tahta oturmuş.”

burkırak yüzün ... inçe (tip) tidi (M 10-40) “**Asık** bir yüzle Brahman Nirdhana şöyle dedi”

egri yorig kemişgil tetrü sakınç tarkargıl (ETŞ 35-79) “**Eğri** tavır ve hareketi bırak, ters düşünceleri kendinden uzaklaştır.”

inçip yime ağı baramka azlanmakın başsız közsüz **ezük yalğan** savın sini sökti (M 13-2) “Bunun üzerineyine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla başsız, gözsüz **yalan yanlış** sözlerle sana sövdü.”

neçe **igid** kişi tanukı boltumuz erser... (H-101) “Nice **hilekar** adama şahit olduk ise...”

yalañuklar begi ilkideki ulug **katag** sav sözleşmişizni öñsakınıñ (M 45-1) “İnsanların beyi! Vaktiyle pek **sert** sözler sarfettiğimizi önce hatırlayın!”

korkgu teg körk meñiz tutup yavlak **katig** ünin kıkırışu... (ÇB-8) “Betleri benizleri korkunç bir hal almış, yavlak **sert** sesle bağırsarak...”

...ol kişi tapa **kıñırtı** yavlak közin körü umagaylar (KİP-33) “...o kimseye karşı **kızgın** ve kötü bakışlarla bakamazlar.”

üç **küreğ** kişi kelti (T1-K9) “Üç **kaçak** kişi geldi”

anta adın **ödkünç** kagan ermiş (Tes-D2) “Ayrıca (bunlardan biri) **sahte** kağan imiş.”

siziñe kutuñuzta bu **suylug** etözde ozalım kurtulmak yolka teginelim (İKP LI-8) “Sizin kutunuz sayesinde, bu **günahkar** bedenden kaçalım, kurtuluş yoluna erişelim.”

kişi köñülün saça **tagun** sav sözleşmezler (M 32-2) “İnsanın gönlünü bulandırarak **yaltaklanma** sözü söylemezler.”

“takı yime **tirig** ölüğ ol atanur ... kim maytrı bodisvtniñ muñadıñıç edgüsin işidgeli kelmeser (M 8-52) “Ve yine Maytrı bodhisattvanın (söylediği) fevkalade iyi (şeyleri) işitmeye gelmeyen bir kimse “**diri** iken ölüdür” denir.”

...altı katunlar yirinçülüg bolup **tod tolı** savın utruntılar (M 5-6) “...altı kraliçe kötü olup **fena** sözlerle birbirlerine karşı geldiler.”

bo biş türlüğ utrunmak atlıg **tsuy ayıg** kılınçlarıg... (AY 134-16) “bu beş türlü “karşı koymak” adlı **kötü, fena** davranışları...”

...kşanti çamkuy kılınıp **tsuy irinçü** ağır ayıg kılınçları neteg arıdı alkındı... (AY 138-19) “...af-bağışlanma dilediklerinde, **kötü**, hatalı davranışları nasıl silinip temizlendi...”

biligsiz kagan olurmuş erinç **yablak** kagan olurmuş erinç (KT-D5) “Akılsız hakanlar tahta oturmuş şüphesiz, **kötü** hakanlar tahta oturmuş şüphesiz.”

bu **yagılar kız** ... yiti öni etüzlerin bıçıp ... (s)uburganlar ara kemişinler (M 5-9) “Bu **düşman** olan kızların vücutlarını yedi parçaya ayırıp ... mezarlar arasına atın.”

yoksuz¹ savlar sözlep ertürdümüz (M 65-10) “**Boş** laflar sarfedip iş işledik.”

3.1.1.2.5. Mekânı Niteleme

kızıg oruntakılar barça öntiler (ETŞ 7-212) “**Sıkıntıdaki** mahlûkların hepsi kurtuldu.”

ne üçün **ölüm** yerke barır siz (İKP XVI-7) “niçin **ölümlü** yere gideceksiniz”

yime kayu toyın dıntar sıyarkı **tarka** yirde inip... (M 27-18) “Yine hangi rahip (herhengi bir) cihetteki **sıkıntılı** bir yere inip...”

...taluy içinteki kara yil kelip kemisin tokıp **yekler ergüsi** otruglarınta ölüm yirke tegürser ... (KİP-20) “...denizde kara yel çıkıp gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) **devlerin bulunduğu** yere, adalarına (yani) ölüm yerine götürse ...”

3.1.1.2.6. Soyut Kavramları Niteleme

...ol ogurda **açıg** emgekke tegmiş erserler ... (M 65-21) “...bu sebepten **acı** ızdıraba duçar olmuş iseler ...”

...olar amarıları **açsık** kılınçlıg tevlig kürlüg köñüllüg erdiler (M 75-37) “...bunlardan bazıları **aç** amelli hileli düşüncelere sahip idiler.”

¹ *Yok* zaten *boş* anlamındaki bir kelimedir. Buradaki türetimde +*suz* ekinin anlamı olumluya çevirmesi beklenirken (bkz. Maytrısimit s.43, 136: *açsız kızsız, açsız suksuz*), beklenenin gerçekleşmesi şöyle dursun, tam aksine anlamın pekiştirildiğini görmekteyiz.

akıglıg nomtın adırmak üze bilip öçmek itigsizig bililü tüketdi akıgsız erdüki (Üİ 99a-1) “Bilip sönme şartsız durumunu **asravalı** dharma’dan ayırmak ile (onun) asrava’sız olduğu iyice anlaşıldı.”

akıglıg töz erser yolug öñi kiterip adın itiglig nomlar erür (Üİ 99a-7) “**Asravalı** kök, yolu çıkarıp diğər şartlı dharma’lardır.”

kavşikiya tört türlüg ayıg kılınçlar ol **alp** tarıkguluk kitgüyük (AY 147-7) “Ey Kausika, başka türlü, o dört tür kötü davranış(ın) uzaklaşması, gitmesi **zordur**.”

iki türlüg öçmekler **alp** ukguluk erür (Üİ 101b-6) “İki türlü sönmeler **zor** anlaşılандırlar.”

çhşaputlug etüzler köñüllerinte **amranmaklag** ot tamturdumuz (M 107-3) “Dini ahlak kurallarına riayet eden kimselerin gönüllerinde **şehvet** duygusunu tutuşturduk.”

...yagru koontukda kisre **anıg** bilig anta öyür ermiş (KT-G5) “...(Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) **fesatlıklarını**¹ o zaman düşünürler imiş.”

asgançu tagun sav sözledimiz (M 69-7) “Yaltaklanıp, **riyakârane** sözler sarfettik.”

...**ayıg** kılınç kılur ... (İKP II-1) “...**kötü** işler yapıyorlar”

kin keligme üddeki **ayıg yavız** tüş birgüsinge artukrak korksar... (AY 141-6) “İlerde gelecek zamandaki **kötü** karşılık vermesinden fazlasıyla korksa(lar)...”

teginmek öçser ... **az** bilig öçer amrılır (M 44a-31) “Hissetme sönse ... **Hırslılık** söner, sükunet bulur.”

biz yine **az almır** köñülümüz küçlüg bolup söz kılınçımıznı tıda umadımız (M 72-47) “Bizim ise **hırslı** duygularımız güçlenip söz (ile işlediğimiz) amellerimize engel olamadık.”

biligsiz bilig öçser at öñ öçer (M 44a-24) “**Cehalet** sönse, davranmak söner.”

birü(k) kim ayıg kılınçlıg kararıg **biligsiz** kögüzlüg erser uzun turkaru kuanşi im pusar atın atayu tapını udunu t(eginse)r erüş kar(arıg biligsiz) biliginte kiter (KİP-66) “Bir

¹ Tekin, buradaki tamlamayı tek bir kelimeyle aktarmayı tercih etmiştir (Tekin, 2008: 20).

canlı varlık kötü amelli, kararmış ve **bilgisiz** gönüllü ise (ve bu canlı varlık da) uzun müddet Kuanşi im pusar adını saygıyla anar, (ona) tapınır (ve) uyarsa, kara gönülündeki bütün karanlık ve bilgisizlik gider.”

bogdam atın tegşilip tatıglıg bolduñ (ETŞ 35-84) “**Küflenmiş** adın değışip, sevimli oldun.”

...ulatı yekler uruñutları erdinilig yarıgların kedip **bosuşlug** sakınçlıg köñülin kelip... (ÇB-302) “...bütün şeytanlar(ın) mübarizleri mücevherli zırhlarını giyip **kederli** düşünceli gönülle gelip...”

basutçısı eksük nomnuñ tözi **çınısız** tozluğ erür (Üİ 121b-11) “Yardımcı-sebebi eksik dharma'nın kökü **hakiki olmayan** köklüdür.”

eski atın tegşilip yañgı boltuñ (ETŞ 35-84) “**Eski** adın değışip, yeni oldun.”

...tamu kapginga azguruglı yolka kim tiser bir **igid** nomug törüg tutugma (H-128) “...cehennem kapısında azdıran yola kimdir?” denilse birincisi, **yanlış** şeriatı töreyi tutan(dır).”

...nom tözin tuyunu **igid yañluk** sakınçlarıg öçürü kşanti kılsar... (AY 146-15) “...öğreti esasını kavrayıp, **yalan yanlış** düşünceleri yok edip af dilese...”

... uvşak kılınçlıg **ikirçgü** köñüllüg yañluklarka ... (ETŞ 7-307) “... küçük hareketli gönülleri **tereddütle dolu** insanlara ...

... **irig** sarsıg köñüllüg erdiler ... (M 57-3) “... **haset**, kötü kalpli idiler ...”

birü(k) kim ayıg kılınçlıg **kararıg** biligsiz kögüzlüg erser... (KİP-66) “Bir canlı varlık kötü amelli, **kararmış** ve bilgisiz gönüllü ise...”

irig **katır** yavlak içkekler öze ısırılmaktın... (ETŞ 10-66) “iri, **kaba** ve fena şeytanlar tarafından ısırılmaktan dolayı...”

atsızka ât birtim **kiçig** atlıgıg ulgartdım (BK-D41) “(Unvansıza) unvan verdim. **Küçük** unvanlıyı terfi ettirdim.

...**korkınçig kasınçig** şımnu kanın... (AY 172-17) “...**korkunç** şeytan hanını...”

ol antag biş çöbik yavlak ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antag **körksüz** kılınçlıg erserler... (M 58-9) “Şu beş kötü devirde evden barktan çıkmış olan rahipler böyle **çirkin** amelli olurlarsa...”

...ol antag korkınçsız ayınçsız **sımtag** könjüllüg yalañuk ... (M 101-16) “...bu korkmayan, irkilmeyen, **ihmalkar** insanlar (ile ...)”

...taşdın sığar **ters azag** nomluglarka... (Üİ 101b-5) “...dışarıdaki **ters-sapık** dinden olanlara..”

balıkımnıñ uluşumnuñ bu muntag **tod ucuz** savların körüp... (ÇB-31) “Şehirimin memleketimin bu derece **acıklı** vaziyetini gördükçe...”

tumanlıg yekler ayar tiyür (ETŞ 5-12) “(Cehennemde) **dumanlı** şeytanlar (insanın) işini görür derler.”

üdçe kutrulmuşlar erser **tümge** erkliglig üçün sizinmiş üçün nizvanılarım yana turgay tip yıkınça yaragınça bışrunmak yolta ikileyü öritsün yöründekin (Üİ 112a-14) “Zamana bağılı kurtulmuşlar, **zayıf** hassalı olduklarından “Klesa’larım yine kalkacak.” diye şüphelendiklerinden, olgunlaşma yolunda yeniden karşılığınca devasını hâsil etsinler.”

...burkanlarınıñ **ulsuz tüpsüz** edgüleri üze ülgü teñ tutup... (AY 136-21) “...Budaların **dipsiz, temelsiz** (=sonsuz) iyilikleri ile denk eşit tutup...”

biltem seniñ **utun** rakşasa tevin kürin belgürtmiş kılınçının... (ÇB-172) “Bildim, ey **küstah** rakşası, senin desise ile hud’a ile işlediğın amel...”

yime yaşut batut kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp **ökünç** köñül öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-11) “Gizli amellerle günah işleyip **pişmanlık** duyguları duymayanlar ise şöyle düşünürler.”

...ulatı yekler uruñutları erdinilig yarıgların kedip bosuşlug **sakınçlıg** köñülin kelip... (ÇB-302) “...bütün şeytanlar(ın) mübarizleri mücevherli zırhlarını giyip kederli **düşünceli** gönülle gelip...”

... irig **sarsıg** könjüllüg erdiler ... (M 57-3) “... haset, **kötü** kalpli idiler ...”

ançam(a) ... üskütek yarsınçıg **sasıg** ... (M 111-7) “Bu kadar ... iğrenç ve **pis** koku ...”

yime todunçsuz ovutsuz **sok** yek için... (H-252) “Yine doymaz utanmaz **Hased** şeytan yüzünden...”

yime toñuz başlıg sıgun başlıg **tamulug** özütler tegremizte yorıp üç adrı sünün sançarlar tartarlar emgek tolgak teginür biz (M 78-39) “Ve yine domuz başlı, geyik başlı **cehennemlik** ruhlar çevremizde dolaşip üç çatalı mızrak ile vururlar.”

kim yime ol kurug sünük küvre etüzlüg otda örtenürler erser olar öñre ajunlarda **taş** köñüllüg savıg sözlep ... (M 75-61) “Kuru kemik ve çürümüş vücutları olduğu halde ateşte yananlara gelince; bunlar evvelki âlemde **katı** yürekle söz söyleyip ...”

ters nomlug dıntarlarag kutgarkalır için uvut avyat(ı)nça sınavu yarlıkap (M 60-15) “**Ters** itikatlı rahipleri kurtarmak için utanma sebebiyle, haşmetle tecrübe edip...”

...olar amarıları açsık kılınçlıg **tevlig kürlüg** köñüllüg erdiler (M 75-37) “...bunlardan bazıları aç amelli **hileli** düşüncelere sahip idiler.”

yime titik sekiz biliglig (öze) **tömke** biliglerig utgur(atı) uka yarlıkar erdi (M 4-23) “Yine mahirane bir şekilde sekiz **yanlış** şuuru kesin olarak haşmetle anlar idi.”

yaruk yiltizin teñri yirin **tünerig** yiltizin tamu yirin biltimiz (H-161) “Nurlu kökün tanrı yeri (cennet), **zulmetli** kökün cehennem yeri (olduğunu) öğrendik.”

boşgutsuzlarınñ öñ yükmeke ulatı **tutyaksız** öñ otgurak erür akıgsız tip (Üİ 98b-12) “Öğrenmeyenlerin renk-şekil kümesi ve **bağlanmasız (motivesiz)** renk-şekil kesinlikle asravasız’dır”

takı yime (kim) kayu tınlıg amranmak **uvutsuz** biligi küçlüg erser kuanşı im pusar atın atasar ... ol **uvutsuz** biligde kiter amrılır (KİP-61, 63) “Ve yine herhangi bir canlı varlığın sevme **hayâsızlığı** kuvvetli olur da (ve bu canlı varlık) Kuanşı im pusar adını anarsa, bu **hayâsızlığı** gider, sükûnet bulur.”

yime **yaşut batut** kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp ökünç köñül öritmegüçiler olar inçe tip sakınurlar (M 74-10) “**Gizli** amellerle günah işleyip pişmanlık duyguları duymayanlar ise şöyle düşünürler.”

antag **yavız** kılınçlar kılıtı (M 58-40) “(Fakat) bunca **kötü** ameller işledi.”

kin keligme üdlerte **yavlak** tüşin utlisiin aşagalı tegimlig bolayın (AY 138-14) “İlerde, gelecek olan zamanlarda **kötü** karşılığını, semeresini (böylelikle) yok etmeyi başarabileyim.”

ol ödün ayag ögli tegin köñline **yek** sakınçı kirdi (İKP LVI-5) “Bu sırada, Kötü düşünceli Prensın kalbine **şeytani** bir düşünce girdi.”

bo titir **yok** tözlüg nomlarta bar tözlüg nom bütmeği (AY 146-13) “(İşte) budur **boş** esaslı öğretilerde var esaslı öğretini(n) bitmesi.”

erki kim muntag **yürek yarılınçığ** emgek tolgak teginürler (M 81-1) “Acaba bunun gibi **yürek parçalayıcı** acı ve sıkıntı çekerler mi?”

3.1.1.2.7. Topluluğu Niteleme

...ol antag korkınçsız **ayınçsız** sıntag köñüllüg yalañuk ... (M 101-16) “...bu korkmayan, **irkilmeyen**, ihmalkâr insanlar (ile ...)”

çıgañ bodunug bay kıldım (KT-G10) “**Fakir** halkı zengin yaptım.”

ayıg irinç yarlıg umugsuz inagsız **emgeklig** tınlıglar öginte kañınta takı yegrek adasınta tudasınta ara kirür ozgurur (KİP-185) “Sefil, acınacak halde olan, umutsuz, **ızdırıp çeken** canlı varlıkların sıkıntıları arasına, ana ve babalarından daha iyi girer, kurtarır.”

[b]ıñ señüt **kara**¹ bodun turuyın kañım kanka ötünti (Ta-G4) “bin general ve **halk(a)** karşı) ayağa kalkarak babam Kağan’a (şöyle) dilekte bulundular.”

kara igil bodunug yok kılmadım (ŞU-D2) “**Sade** İ(z)gil halkını yok etmedim.”

türük **kara** kamag bodun ança timiş (KT-D8) “Türk **avam** tabakası şöyle demiş.”

¹ *kara* kelimesi temelde fiziksel anlamıyla sık sık karşılaşılan *küçümseme* anlamı gibi birçok metaforik anlamla da kullanılmıştır (Clouston, 1972:643). Erdal, *Suvarnaprabhasa 194,16*’da geçen *bodun kara* ifadesindeki *kara* kelimesini *simple* ile tercüme ederken (2004:165), Orhun Yazıtlarını günümüz Türkçesine aktaran Ergin ve Tekin’in *kara bodun* tamlamasını *avam* kelimesiyle karşıladığı görülür (Tekin, 2003; Ergin, 2000).

Ayrıca sözlükte *kara* da *kamag* da ‘topluluk, avam, halk kitlesi’ olarak tanımlanır. (User, 2009:291-292) Muhtemeldir ki burada *kamag* ve *bodun* kelimeleri ikileme olarak kullanılmış ve *kara* da bunların sıfatı olsun.

kara türgiş bodun koop içikdi (KT-D38) “Türgişlerin **avam** halkı hep hep (bize) tabi oldu.”

sagır içre elik kiyik kirmiş eligin tutmuş **kara** kamağ süsi ögirer tir (IB-63) “Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün **sıradan** askerleri seviniyor, der.”

...tütüşlüğ **kerişlig** tınlıglarığ tüz baz kılmış... (AY 169-1) “...küskün, **kavgalı** canlıları barışık duruma getrimiş...”

...ol antağ **korkınçsız** ayınçsız sımtağ köñüllüğ yalañuk ... (M 101-16) “...bu **korkmayan**, irkilmeyen, ihmalkâr insanlar (ile ...)”

idi **oksuz** köök türük iti ança olurur ermiş (KT-D3) “Pek **örgütsüz** (ve düzensiz yaşayan) Gök Türkleri düzene sokarak öylece hüküm sürerler imiş.”

...ol antağ korkınçsız ayınçsız **sımtağ köñüllüğ** yalañuk ... (M 101-16) “...bu korkmayan, irkilmeyen, **ihmarkar** insanlar (ile ...)”

yana **tegimsiz** kişilerig aşatdımız (M 73-63) “Ve yine **liyakatsiz** kimselere yedirdik.”

usal sımdağ tınlıglarığ kındurur siz (ETŞ 15-43) “**Gafil**, ihmalkâr canlıları cezalandırırınız”

...kamağ **ters tetrü** tınlıglar birle katılıp... (AY 132-10) “...bütün **yanlış, hatalı** canlılar ile karışıp...”

...tütüşlüğ **kerişlig** tınlıglarığ tüz baz kılmış... (AY 169-1) “...küskün, **kavgalı** canlıları barışık duruma getrimiş...”

ayıg irinç yarlıg **umugsuz magsız** emgeklig tınlıglar öginte kañınta takı yegrek adasınta tudasınta ara kirür ozgurur (KİP-185) “Sefil, acınacak halde olan, **umutsuz**, ızdırap çeken canlı varlıkların sıkıntıları arasına, ana ve babalarından daha iyi girer, kurtarır.”

ayıg irinç **yarlıg** umugsuz magsız emgeklig tınlıglar öginte kañınta takı yegrek adasınta tudasınta ara kirür ozgurur (KİP-185) “Sefil, **acınacak halde olan**, umutsuz, ızdırap çeken canlı varlıkların sıkıntıları arasına, ana ve babalarından daha iyi girer, kurtarır.”

yok çıgañ bodunug koop kuubratdım (KT-G10) “**Yoksul** ve fakir halkı hep derleyip topladım.”

3.1.1.2.8. Zamanı Niteleme

bu muntag biş çöbik **bulganyuk iritmiş** kısğa özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle beş kötü, **iğrenç**, kısğa hayatta burkanlar dünyada belirdi.”

bu muntag biş **çöbik** bulganyuk iritmiş kısğa özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle beş **kötü**, iğrenç, kısğa hayatta burkanlar dünyada belirdi.”

ol antag biş **çöbik yavlak** ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antag körksüz kılınçlıg erserler... (M 58-9) “Şu beş **kötü** devirde evden barktan çıkmış olan rahipler böyle çirkin amelli olurlarsa...”

egsümiş buyanlığ tınlıglarığ **emgeklig** tüntin ertürdeçi (ETŞ 10-27) “iyilikleri azalmış olan canlıları **ıstırap** gecesinden kurtarıcı”

... teñri katunları tünin künin teñri meñisiñe esürüp **yoksuz** öd ertürürler erser ... (M 103-29) “...tanrı hanımları gece gündüz tanrı sevincine sarhoş olup **boşuna** vakit geçiriyorlarsa ...”

3.1.1.3. Yansız Soyut Niteleme

Bazı sıfatlar kullanıldığı bağlam içinde olumlu ya da olumsuz bir anlam içermezler. Metinlerde bazı soyut sıfatlar da vardır ki bunlar çeviri dilini temsil eden ve kaynak metinlere hâkim olmayı şart kılan örneklerdir. Bunların bazıları budizme ve maniheizme ait terimlerdir; olumlu ya da olumsuz olduğunu belirleyemediğimiz bu tarz soyut kelimeler de yansız sıfatlar başlığında sıralanmıştır.

3.1.1.3.1. Doğayı Niteleme

neñ neñ sabım erser **beñgü** taşka urtum (KT-G11) “(Söyleyecek) her ne sözüm var ise **ebedî** taşta hâkettim.”

imirt çoğurt söğüt arasınta **inçgekie** suv kıdığında... (ETŞ 8-14) “İmirt, çoğurt ağaçları arasında, **incecik** suların kenarında...”

sin sizde küç **kara** sub ermiş (Ta-G5) “(Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç ‘**Kara Su**’dur.”

yime **nomlug** aş bulmadın açta tegintimiz ... (M 91-30) “Biz de **din** yemeği bulamadan açlığa maruz kaldık.”

boz ok başın akıza **uçuz** köölke atlığın töke barmış (Tes-K3) “Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) **Uçuz Göl**’e döküvermiş.”

3.1.1.3.2. Eşyayı Niteleme

... **yalınlig** kelemen sukin öz ilgin öz etüzümüzni... (M 61-2) “... **alevli** bir kalem, bir fırça ve kendi elimiz ile kendi vücudumuza...”

ol munı **yirtinçülüg** yivek t(on) itigin itdi yaratdı (M 21-3) “O bunu, **dünyevi** malzeme, elbise ve süslerle süsledi, teçhiz etti.”

3.1.1.3.3. Hayvanları Niteleme

özlük at öñ yirde arıp onup toru kalmış (IB-17) “(Bir) **binek** atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin halde kalakalmış.”

3.1.1.3.4. İnsanı Niteleme

yime bir ogurda ... **agarlag içlig** udçı kızı ... (M 60-20) “Yine bir zamanda ... **gebe** bir çoban kızı ...”

teñri yirintin kodı inip sumani inal birle tuşup **altun öñlüg** altun kırtışlig arhant (bolurlar) (M 51-16) “Tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sunama ile buluşarak **altın renkli**, altın yüzlü veli (olurlar)”

teñri yirintin kodı inip sumani inal birle tuşup altun öñlüg **altun kırtışlig** arhant (bolurlar) (M 51-16) “Tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sunama ile buluşarak altın renkli, **altın yüzlü** veli (olurlar)”

beg er yuntınaru barmış (IB-5) “**Bey** atlarına doğru gitmiş”

yollug kagan ... **bumin** kagan üç kagan olurmış (Ta-D1) “Yolluğ Kağan, ... (ve) **Bumin** Kağan –bu üç kağan- hükümdar olmuşlar.”

muna **ertimlig** etüzümüz ertip barsar al(ku) ed tavar barça tolp karılsar alp bulgulug kişi etüzin bulmuşım yoksuz bolgay (M 1-13) “İşte bu **fani** vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk, hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak.”

iç buyruk başı inançu бага tarkan (Ta-B6) “**İç** buyruk Başı: İnançu Baga Tarkan”

apa tarkangaru **içre** sab ıdmuş (T1-K10) “Apa Tarkan’a (ise) **gizli** mesaj göndermiş.”

ürün begig **kara** bulukug anı olurmuş (ŞU-D10) “Ürüng Bey’i, **Kara** Bulukug’u Anı’da oturtmuş.”

bars yıl ekinti ay bir yigirmike taygüntan manıstantakı **kiçig** dıntar burua guru eşid[ip]... (IB-67) “Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) **genç** dındar (mürit), mürşit kâhinden işitip...”

...tözün maytrı bodisvtniğ **kerti** körki yitlinip toyın dıntar körki belgülüg boltı (M 18-13) “...asil Maytrı bodhisattva’nın **dünyevi** vücudu kayboldu ve rahip vücudu belirdi.”

kül tigin ögsüz akin binip tokuz eren sançdı (KT-K9) “**Kül** Tigin öksüz kır (at)ına binip dokuz er(i) mızrakladı.”

... **küvezlengülüg** beg işi ... (M 26-6) “... **mağrur** bir beyin eşi ...”

...oot **önlüg** işin saçların eñinlerinte tüşürüp... (ÇB-11) “...ateş rengi örgü (ve?) saçlarını omuzlarına düşürüp...”

ozmış tegin udurganta yoriyur (Ta-D6) “**Ozmış** Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor”

ır ırlasar adnagu taplamagulug **takşut** sav takşurmazlar (M 32-4) “Şarkı söylemeler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir **şarkı** söylemezler.”

...tözün maytrı bodisvtniğ kerti körki yitlinip **toyın dıntar** körki belgülüg boltı (M 18-13) “...asil Maytrı bodhisattva’nın dünyevi vücudu kayboldu ve **rahip** vücudu belirdi.”

ulug sünüş sünüşmiş (KT-D40) “**Büyük** bir savaş savaşmış.”

aguda eki **ulug** sünüş sünüşdüm (BK-D34) “Ağu’da iki **büyük** savaş verdim.”

maytrı burkanka yakın tegip **ulug** ünün inçe tip ötünürler (M 70-55) “Maytrı burkan’a yaklaşip **yüksek** sesle şöyle bir ricada bulundular.”

ürün begig kara bulukug anı olurmış (ŞU-D10) “**Ürüng** Bey’i, Kara Bulukug’u Anı’da oturtmuş.”

3.1.1.3.5. Mekânı Niteleme

antada ... erü sar samar köp kalın ... e öñi ödrülüp yaka ... **aglak** sögüt tüpinte (o)lurgalı küseyür (er)tim (M 35-23) “Bunun üzerine ... Samadhi. Pek çok ... ayrılıp ... **ıssız** (bir yerde) ağacın dibinde oturmayı arzular.”

abasvar atlıg **arıg yaruklug ünlüg** teñri yirinte... (AY 143-7) “Abhasvara adlı “**temiz ışıklı**” adıyla bilinen tanrı yerinde...”

paritaşub atlıg **az arıg** teñri yirinte... (AY 143-8) “Parittasubha adlı “**az temiz**” tanrı yerinde...”

paritab atlıg **az yaruklug** teñri yirinte... (AY 143-4) “Parittabha adlı “**az ışıklı**” tanrı yerinde...”

anabarak atlıg **bulıtsız** teñri yirinte... (AY 143-12) “Anabhraka adlı “**bulutsuz**” tanrı yerinde...”

abark atlıg **buzulmaksız** teñri yirinte... (AY 143-15) “Avrha adlı “**sağlam**” tanrı yerinde...”

atap atlıg **çolmaksız** teñri yirinte... (AY 143-17) “Atapa adlı “**sıkıntısız**” tanrı yerinde...”

barhatpal atlıg **kiñ tişlüg** teñri yirinte... (AY 143-14) “Brhatpala adlı “**bol yemişli**” tanrı yerinde...”

bo okşatı tıltag erser **öz** bölükteki **öz** oruntakı öngdün togmış itiglig nomlar okşatı tıltag bolur (Üİ 116b-11) “Bu “benzer sebep” ise, **öz** bölükteki, **öz** yerdeki önce doğmuş şartlı dharma’lar “benzer sebep” olur.”

3.1.1.3.6. Soyut Kavramları Niteleme

ikileyü sözlegü kergek itiglig nom kayu erser **akıglıg** nom yme ol ok tip (Üİ 97b-15) “Yeniden “Şartlı dharma (samskrta-dharma) ne ise **asrava’lı** dharma da tam odur.” diye söylemek gerekir.”

bo kök kalıkta ulatı üç törlüg itigsizlerniñ ulatı yol tözünler kirtüsiniñ atı bolur **akıgsız** nom tip (Üİ 97a-9) “Bu gökten başlayarak üç türlü şartsız (durum)ların ve yol asiller gerçeğinin adı ‘**āsravasız** dharma’ olur.”

anı üçün siz **alkınçsız** kögüzlüg bodisvt inçe biliñ ukuñ (KİP-59) “Onun için siz **Tükenmez** gönüllü bodhisattva, işte bunu böyle bilin, anlayın.”

...örüg **amil** itigsiz erksinmekke tükellig inçgü... (AY 166-7) “...sakin, **durgun** eylemsiz egemenliğe bütünüyle sahip...”

kayu nomnuñ basutçısı eksük bolmak üze togmasar bululur bir engeyü nom tıdıp bo **basutçısı eksük** nomug (Üİ 121b-7) “Hangi dharma’nın yardımcı-sebebi eksik olmak ile, (bu dharma) doğmazsa, bu **yardımcı-sebebi eksik** dharma’yı çıkarınca, bir hususi dharma bulunur.”

akıglıg **belgü** nom erser olarta akıglarınıñ iyin üklimeki erür (Üİ 99a-8) “Asravalı **alamet** dharma’sı ise, onlarda asrava’ların gereğince çoğalmasındır.”

ançulayu ok yeme men **evrinçkençig** kog parmanular sanınça tınlıg uguşları birle... (AY 171-17) “Aynı şekilde ben de (havada) **dönüp dolaşan** zerreler sayısınca canlı soyları ile...”

ilki ilki etözlerte ortunkı kinki etözlerte bo etözte burkan ertiniğ bilmetin... (AY 134-1) “**İlk** bedenlerde, ortadaki (ve) sonraki bedenlerde, bu bedende Buda mücevher(in)i bilmeden...”

kaltı men **ilkisiz** uzun sansartın berü ötgürü bökünkü künke tegi tört tugum biş ajun altı yoltaki tınlıglar birle katılı karılı... (AY 133-12) “Dahası ben, **başlangıçsız**, uzun Samsara’dan beri bugünkü güne değın, dört doğum, beş varlık şekli, alt yoldaki canlılar ile karışa katıla...”

amtı biz **isig** özümüzün berü umug inag tutup... (AY 132-18) “Şimdi biz **sıcak** canımızdan öte umut, destek tutup...”

öng anda yoriyur erip tip timişi erser **iş işlemeklig** yörügün tuta ukıtmış ol kök kalıknın barın tip (Üİ 105a-1) “Renk onda yürür olup diye dediğiyle, **iş yapma** manasını tutarak göğün var olduğunu anlatmıştır.”

alku **itiglig** nomlar tözi yok kuurug için... (AY 145-14) “Bütün **işlek** öğretiler(in) esası boş-kuru (olduğu) için...”

ikileyü sözlegü kergek **itiglig** nom kayu erser akıglık nom yme ol ok tip (Üİ 97b-14) “Yeniden “**Şartlı** dharma ne ise asrava’lı dharma da tam odur.” diye söylemek gerekir.”

...örüg amıl **itigsiz** erksinmekke tükellig inçgü... (AY 166-8) “...sakin, durgun **eylemsiz** egemenliğe bütünüyle sahip...”

yüz yılka tegi uzun özin **kalın** kutın igsiz togasız adasız tudasız ögrünçü meñin yirtinçü meñisin ürke ögrünçülüğ ermeki bolzun (M 1-43) “Yüzyıla yakın uzun ömrü boyunca, **büyük** saadetlerle (vücudu) hastaliksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle, dünyevi saadetlerle her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!”

karı yol tenri men (IB-48) “**Yaşlı** yol tanrısıyım.”

ol bodisvt sizlerke **korkınçsuz** buşı birgey (KİP-52) “Bu bodhisattva size **korkusuz** kurtuluş (?) verecektir.”

barmu munuñ köksinte **kuurulmaklag** urug tarag azu yok (M 4-15) “Var mı bunun kalbinde kurtulma tohumu, veya yok mu?”

...kirtüdin kelmiş **mensiz kişisiz** tınlıgsız yaşaglısız üze yarlıkançuçı belgü tözlüg nomlarta... (AY 145-16) “...gerçeklikten gelmiş, **insansız**, canlısız ve acıyıcı, belirti esaslı öğretilerde...”

amtı bu **nomlug** savag ang magt ilte raçagri kent uluşda ukmış kergek (M 6-2) “İmdi bu **dini** hadiseyi, fevkalade Magadha ülkesinde, Rajagrha adlı baş şehirde tasavvur etmek lazımdır.”

bilge biligniñ adırtı erser ol ok **oksuz** yoltakı bilge bilig erür (Üİ 108b-4) “İdrakin farkı ise, tam o **kesintisiz** yoldaki idraktir.”

...esirkeñsiz **ökünçsiz** köñülin kamağ biş ajuntakı tınlıglarka evire teginür biz (AY 169-13) “...esirgemeyen, **kedersiz** gönülle, bütün beş varlık şeklindeki canlılara saygıyla yöneltirim.”

...**örüg** amıl itigsiz erksinmekke tükellig inçgü... (AY 166-7) “...**sakin**, durgun eylemsiz egemenliğe bütünüyle sahip...”

ayagka tegimlig bodisvt tebrençsiz etüzin tütrüm **teriñ** dyan sakınç yügerü kılur (M 39-5) “Hürmete layık bodhisattva sarsılmaz vücudu ile **derin** istiğraka şimdi dalar.”

sözlegüçi üç törlüg itigsizlerde kök kalık tek **tıdıgsız** tözlüg erür (Üİ 101b-12) “Söylenilen üç türlü şartsız durumlardan yalnızca gök **engelsiz** köklüdür.”

anta ötrü ezrua teñri **titrü** közin tözün maytrı bodisvtag körüp hormuzta teñrike inçe tip tidi (M 18-52) “Bunun üzerine tanrı Ezrua **keskin** bakışları ile, asil Maytrı bodhisattva’yı görüp tanrı İndra’ya şöyle dedi.”

...ülgülençsiz teñlençsiz **tıdıgsız tutugsuz** arıg süzük neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser... (AY 169-22) “...ölçülemez, karşılaştırılmaz, **engelsiz, maniasız**, temiz-pak ne kadar iyi davranışlarım var ise...”

...kirtüdin kelmiş mensiz kişisiz **tınlıgsız yaşaglısız** üze yarlıkançuçı belgü tözlüg nomlarta... (AY 145-16) “...gerçeklikten gelmiş, insansız, **canlısız** ve acıyıcı, belirti esaslı öğretilerde...”

...bo yırtinçüde yiti kırk türlüğ boda-pakşik atlıg **tuyunmak arkalıg** nomlar öçmetin üzülmetin turgay (AY 197-16) “...bu dünyada otuz yedi tür Bodhi-Paksika adlı **sezmek destekli** öğretiler yok olmaksızın, sona ermeksizin duracak.”

yana kök kalık **uçuz** bilgülük erür (Üİ 101b-4) “Yine gök **kolay** bilinendir.”

birük **ulug erklig** teñri körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi im pusar ol tınlıglarka **ulug erklig** teñri körkin körtgürür nomlayur kutgarur (KİP-112, 114) “**İşvara-devanın** yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler Kuanşi im pusar o canlı varlıklara, **işvara deva** kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır.”

kaltı men ilkisiz **uzun** sansartın berü ötgürü bökünkü künke tegi tört tugum biş ajun altı voltaki tınlıglar birle katılı karılı... (AY 133-12) “Dahası ben, başlangıçsız, **uzun** Samsara’dan beri bugünkü güne değin, dört doğum, beş varlık şekli, alt yoldaki canlılar ile karışa katıla...”

...kayu burkan kutı küsüşin **üç türlüg kölüngülüg** nomlarta bışrunu katıglanu buyan edgü kılınç kırsarlar... (AY 168-12) “...Her kim Buda kutsallığı dileğini, **üç tür taşıtı** öğretilerde öğrenerek gayret sarfedip iyi işler yapsa...”

...uladı **üzlünçü** orunka tegip... (AY 144-8) “...daha sonra da **son** merhaleye ulaşıp...”

...kirtüdin kelmiş mensiz kişisiz tınlıgsız yaşaglısız üze **yarlıkançuçı** belgü tözlüg nomlarta... (AY 145-16) “...gerçeklikten gelmiş, insansız, canlısız ve **acıyıcı**, belirti esaslı öğretilerde...”

biş yükme er ser **yileyü** atı bolur tınlıg tip (Üİ 111a-2) “Beş küme(nin) ise, **hayali** adı “canlı” olur.”

3.1.1.3.7. Topluluğu Niteleme

takı yime **bilge bilig suvsamakın avantlıg** tınlıglarka asag tusu kılkalır üçün... (M 8-24) “Ve yine **hikmete susamış** yaratıklara hizmet etmek için...”

... ölürür atlıg **boşgutsuz** tınlıg bar (M 2-1) “... öldürür, adlı **öğrenmeyen** bir yaratık vardır.”

mahabutlarını uladı bolmış **önlüg** kuvragını tüzünü ürtmeklig tüzünü ürtmemeklig yörügi kök kalıkını yörügi birle birle yaratılır (Üİ 104b-11) “Mahabhuta’ların ve (mahabhuta’lardan) olmuş **renk** topluluğunun her şeyi örtme (veya) hiçbir şeyi örtmeme manası, göğün manası ile birlikte meydana gelir.”

söki kutluglar öjreki bilgelerde antag işidmişim bar (M 9-31) “**Eski** azizler, evvelki hakîmlerden şöyle işitmişliğim var.”

türük bodunug anta içgertim (Ta-D8) “**Türk** halkını orada (kendime) bağladım.

türük kıpçak elig yıl olurmış (ŞU-K4) “**Türk** Kıpçak elli yıl hüküm sürmüş.”

3.1.1.3.8. Zamanı Niteleme

... öni kiterip (antag) osuglug **ürük amal** tünün ... (M 26-8) “... uzaklaştırıp, böyle **sakin** bir gecede ...”

amıtı maytrı bod(isvt)nıñ abışık kılmaklag **yañı** kün ogrınta mintide... (M 8-56) “Şimdi Maytrı bodhisattvanın takdis edildiği **yeni** gün münasebetiyle...”

3.1.2. Somut Niteleme Sıfatları

3.1.2.1. Olumlu Somut Niteleme

3.1.2.1.1. Doğayı Niteleme

yeme ök ökünmek yalbarmaklıg kşanti kılmaklıg **arıg silig** suv üze... (AY 144-15) “...ayrıca da pişman, yalvarmaklı, af dilemekli (olup), **temiz pak** su ile...”

çintan nikişi birle **kataglıg edgü yıdlag** kuzışay mntark ulatı teñridem hua çeçekler yüzken yağmur osuglug yağdılar (M 18-35) “Sandal ağacı nikişi (?) ile **pek güzel kokulu** nilüfer çiçeklerini ve diğer semavi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar.”

teñrim **noş teg tatıgıg** yağmur suvın yağıtıp yalañuklarınñ nızvanı otın öçürür siz (KİP-202) “Tanrım siz **noş gibi tatlı** yağmur suyunu yağdırır, canlı varlıkların hırs ateşini söndürürsünüz.”

kim yime **süçig** suvsuş ülegüçiler erdiler ... (M 72-16) “**Tatlı** içkiler taksim edenler ise ...”

adın yime örtlüg y(alınlıg) **toyın başlıg** söğütler ... (M 113-28) “Diğer alevli **rahip başlı** ağaçlar ...”

...yiş üze **yaş** ot körüpen yorıy barıpan... (IB-17) “...dağ çayırında (da) **taze** ot görerek yürüyüp gitmiş...”

3.1.2.1.2. Eşyayı Niteleme

yarın kiçe **altun** örgin üze olurupan menjileyür men (IB-1) “Sabah akşam **altın** taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.”

...**vçrazan** örgün öze olurup tört türlüg şmnu süsin utup... (M 1-26) “...**Elmas** taht üzerine oturup şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek...”

kim kentü tükel bilge biligi öze **vijir** örgün öze olurup nızvanılarag tarkardı üzmeledi (M 13-14) “Kim kendi mükemmel hikmeti ile **elmas** taht üzerine oturup ihtirasları uzaklaştırdı, dağıttı?”

3.1.2.1.3. Hayvanları Niteleme

üçünç yigen silig begiñ **kedimlig** torug at binip tegdi (KT-D33) “Üçüncü olarak Yiğen Siliğ Bey’in **giyimli** doru atına binip hücum etti.”

3.1.2.1.4. İnsanı Niteleme

tabgaç bodunka **beglik** urı oglin kul boltı (KT-D7) “Çin halkına, **bey olmağa layık** erkek evladı kul oldu.”

süzük köñülin yaruk yüzün añsız ögrünçülüğün **eñite** etüzün külçire yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) “Temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle, **iki büklüm** vücudu ile, güler yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”

eşilik kız oglin küñ boltı (KT-D7) “**Hanım olmağa layık** kız evladı cariye oldu.”

süzük köñülin yaruk yüzün añsız ögrünçülüğün eñite etüzün **külçire** yüzün teñri tapa körü inçe tip tidi (M 13-26) “Temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle, iki büklüm vücudu ile, **güler** yüzle tanrıya doğru bakarak şöyle dedi.”

tanuklug sab tamgalıg bitiğ işidmişte körü körmiş yiğ (E III-2) “**Şahadet edilmiş** bir söz mühürlü yazı kadar işitmeden görüp görmeden iyidir.”

3.1.2.1.5. Mekâmı Niteleme

takı yeme kim kayu tınlıglar ajun ajunta üküş **edlig tavarlıg** bay barımlıg evte barakta tugayın tip küseser... (AY 141-15) “Hatta, eğer (o) canlılar varlık şeklinde “çok fazla **mal-mülk sahibi** (olarak), varlıklı (bir) evde-barkta doğayım” diye dileseler...”

3.1.2.1.6. Topluluğu Niteleme

... **çikin etüzlüg** ulug (tegi)mliğ arhantlar bolurlar (M 50-9) “... **ibrişim vücutlu**, büyük nasipli veli olurlar.”

kaganlıg bodun ertim kaganım kanı (KT-D9) “**Hakan sahibi** (bir) halk idim; hakanım nerede?”

biş yüz **kedimlig** yadag bir eki şaşıp kelti (ŞU-G9) “Beş yüz kişilik **özel giyimli / zırhlı** piyadeden bir iki kişi şaşıp geldi.”

3.1.2.2. Olumsuz Somut Niteleme

3.1.2.2.1. Doğayı Niteleme

azuça yeme **kkirli**g tapçalıg yavız **artak** aş içgülerig adınlarka birdim erser... (AY 135-13) “Veyahut da kirli, pasaklı, kötü **bozuk** yiyecek (ve) içecekleri başkalarına verdim ise...”

azuça yeme **kkirli**g tapçalıg yavız artak aş içgülerig adınlarka birdim erser... (AY 135-13) “Veyahut da **kirli**, pasaklı, kötü bozuk yiyecek (ve) içecekleri başkalarına verdim ise...”

... kışlık aşlık kaznakları alku **kurunlug** kap kara tütün tokımış belgürtir (M 101-37) “... kışlık (?), mutfak ve kiler (?) hep **kurumlu**, kapkara duman sürülmüş (gibi) zuhur ettirir.”

azuça yeme **kkirli**g **tapçalıg** yavız artak aş içgülerig adınlarka birdim erser... (AY 135-13) “Veyahut da kirli, **pasaklı**, kötü bozuk yiyecek (ve) içecekleri başkalarına verdim ise...”

3.1.2.2.2. Hayvanları Niteleme

...agulug yılan bar **agu** tını iraktın ançulayu közünür (İKP XXXVIII-4) “...zehirli yılan var. Onların **zehirli** nefesi uzaktan, öylece görünür.”

ol lenhua sayu birer **agulug** yılan bar (İKP XXXVIII-3) “Bu lotus çiçeklerinin herbirinde birer **zehirli** yılan vardır.”

...ulug bedük ud inek bogalar **kuduz** öküzler... (M 12-2) “...büyük, iri sığırlar, inekler boğalar **yabani** öküzler...”

toruk at semritti (IB-16) “**Zayıf** at semirdi.”

3.1.2.2.3. İnsanları Niteleme

btanati atlıg **agir iglig** toyının ıduk eligin börte yarlık(ap) ölü özinte özgürüp arha(nt) kutinga tegürü yarlıkadı (M 5-38) “Bhadanta adlı bir **agir hasta** rahibin mukaddes eline haşmetle temas edip ölmek üzere olan vücudunu kurtarıp veliliğe haşmetle ulaştırdı.”

körünler bilgilerim **başsız** boyunsuz kögüzte yüzlüg menizlig etüzümüz erür (M 78-58) “Bakın hakîmlerim! **Başsız** boyunsuz göğüste yüzümüz vardır; bu kılıktayız.”

inçip yime ağı baramka azlanmakın **başsız közsüz** ezük yalğan savın sini sökti (M 13-2) “Bunun üzerineyine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla **başsız, gözsüz** yalan yanlış sözlerle sana sövdü.”

körünler bilgilerim **başsız boyunsuz** kögüzte yüzlüg menizlig etüzümüz erür (M 78-58) “Bakın hakîmlerim! **Başsız boyunsuz** göğüste yüzümüz vardır; bu kılıktayız.”

inçip **toga teglük** kişi osuglug bu togmak ölmek ulug adadın ozgu kurtulgu buluş yınak arıtı ukmazlar (M 43-15) “Fakat **kör** bir insan gibi bu doğum ölüm (adlı) büyük tehlikeden kurtulacak hiçbir köşe bucak bilemezler.”

3.1.2.2.4. Mekânı Niteleme

amarıları örtlög yalınlig **kızıl bakırlag** naralar içinte beklenmiş...” (M 68-19) “Bazıları kızgın, alevli, **kızıl bakırlı** cehennemler içinde bağlanmış...”

birükiye birmez ök erser siz mini ikile **tünerig** kınılıkta (kemişgey)ler (M 11-40) “Eğer bana bir şey vermez iseniz beni tekrar **karanlık** hapishaneye (atacak)lar.”

3.1.2.2.5. Soyut Kavramları Niteleme

yime toñuz başlıg **sıgun başlıg** tamulug özütler tegremizde yorıp üç adrı sünün sançarlar tartarlar emgek tolgak teginür biz (M 78-39) “Ve yine domuz başlı, **geyik başlı** cehennemlik ruhlar çevremizde dolaşıp üç çatallı mızrak ile vururlar.”

yime **toñuz başlıg** sıgun başlıg tamulug özütler tegremizde yorıp üç adrı sünün sançarlar tartarlar emgek tolgak teginür biz (M 78-39) “Ve yine **domuz başlı, geyik başlı** cehennemlik ruhlar çevremizde dolaşıp üç çatallı mızrak ile vururlar.”

3.1.2.2.6. Topluluğu Niteleme

içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunta üze olurtum (KT-D26) “**Karnı aç**, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum.”

... iglig kemlig **bertük beçel** tınlıglarıg açınsar... (M 52-52) “... hasta, **bereli, sakat** (?) yaratıklara ihtimam etseler...”

... **iglig kemlig** bertük beçel tınlıglarıg açınsar... (M 52-52) “... **hasta**, bereli, sakat (?) yaratıklara ihtimam etseler...”

...aşsız kızsız kısısız kavırsız yağısız börisiz basınçsız unçsuz **irtsiz birtsiz** muşsuz taksız telim taşım bay barımlıg sansız öküş kötüşvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, **vergisiz**, müreffeh çok varlıklı, sayısız zenginlerin...”

içre aşsız taşra **tonsuz** yabız yablak bodunta üze olurtum (BK-D21) “Karnı aç, sırtı **çıplak**, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum.”

tenri yarlıkaduk için kuutum ülügüm bar için ölteçi bodunug tırgürü igittim **yalañ** bodunug tonlug kıtlım (BK-D23) “Tanrı (öyle) buyurduğı için, bahtım (ve) talihim olduğı için, ölecek halkı diriltip doyurdum. **Çıplak** halkı giyimli kıldım.”

3.1.2.3 Yansız Somut Niteleme

3.1.2.3.1. Doğayı Niteleme

kañım kagan için **ağır** taşıg yogan ıg türük begler bodun itip yaratıp kelürti (BK-G15) “Babam Hakan için (bunca) **ağır** taşları (ve) kalın ağaçları Türk beyleri (ve) halkı yapıp edip getirdiler.”

ak termel keçe uğur kalıtdım (T1-K1) “**Ak** Termel (ırmağını böylece) geçerek zaman kazandım.

oglum muntuda inaru öñtün yınak **altun** tag bar (İKP XXXVII-6) “Oğlum, ilerde, doğu yönüne doğru, bir **altın** dağ var.”

yençü ügüzüg keçe tinsi oğlu aytıgma **benlig**¹ ek tagıg ertü temri kapıgka tegi irtimiz (T2-B9) “İnci ırmağını geçerek ‘Tanrı Oğlu’ denilen (**dorukları ak**) **benekli (yani ‘karla kaplı’)** Ek dağımı aşarak Demir Kapı’ya kadar vardık.”

topulup önünçsüz **berk yigi** arıgıg... (ETŞ 10-57) “aşılıp geçilmez **sık kalın** ormanını...”

...**biş boduglug** yaruklar ... (M 88-6) “**Beş renkli** ışık ...”

boz bulit yorıdı bodun üze yagdı (IB-53) “**Boz** bulut yürüdü, halk üstüne yağmur bıraktı.”

iç teriñ kat **bük** tagta... (ETŞ 8-9) “İç-içe, derin, kat-kıt, **kıvrım-kıvrım** dağlarda...”

tü türlüg kök sarıg kızıl yörün yipün öñlüg **esri kusrı** suvdakı kurgakd(ak)ı çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) (M 54-25) “Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, menekşe rengi – koyu kırmızı- renkte, **alacalı**, sudaki, karadaki çiçekler yarılıp dökülür.”

öñreki er yağurça ıdıp **ı bar** baş aşdımız (T1-K2) “öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp **ormanla kaplı** doruğu aştık.”

... kışlık aşlık kaznakları alku kurunlug **kap kara** tütün tokımış belgürtir (M 101-37) “... kışlık (?), mutfak ve kiler (?) hep kurumlu, **kapkara** duman sürülmüş (gibi) zuhur ettirir.”

kara² költe sünüşdümüz (KT-K2) “**Kara** gölde savaştık.”

...taluy içinteki **kara** yil kelip kemisin tokıp yekler ergüsi otruglarınta ölüm yirke tegürser ... (KİP-20) “...denizde **kara** yel çıkıp gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin bulunduğu yere, adalarına (yani) ölüm yerine götürse ...”

ol altun tagka tegser siz **kök** lenhua p(?) körgey siz (İKP XXXVIII-1) “O altın dağa ulaşırsanız, **mavi** lotus çiçekleri göreceksiniz.”

¹ Ergin, bu kelimeyi **benğilig** “mukaddes” (2000:79) olarak okumuş ve yorumlamıştır.

² **kara** kelimesi temelde fiziksel anlamlyken sık sık karşılaşılan *küçümseme* anlamı gibi birçok metaforik anlamla da kullanılmıştır (Clauson, 1972:643). Metaforik anlamları için bk. “Olumsuz Soyut Sıfatlar”.

üze **kök** tenri asra yağız yer kılıntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış (KT-D1) “Üstte **mavi** gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış.”

kömür tagda ... (Ta-D7) “**Kömür** Dağ’da...”

körüklüg kayaka konupan küzleyür men yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tir (IB-64) “**Manzaralı** kaya(lık)lara konup etrafa bakınırım, üstü cevizle dolu kavak üzerine inip yazı geçiririm, der.”

kurug yerig suvayu... (İKP I-3) “**kuru** toprağı sularken...”

yagak ıgaç yaylagım **kuşlug** ıgaç kışlagım (IB-56) “Cevizlikler yazlığım, **kuşlu** ağaçlar kışlağım.”

kaltı **otlug** ir kurug kavagu erniñ çakmışı ösmişi bu üç türlüg tıtagda ötgürü ot belgülüg bolur ... (M 41-53) “Nasıl **çakmak** taşı, kuru kav ve adamın vurması, üflemesi; bu üç çeşit sebepten dolayı ateş çıkarsa ...”

öl yerig tariyu... (İKP I-4) “**yaş** toprağı işlerken...”

tag töpüsinte mrkt erdni öñlüg yılınçga yumşak erdnilerig töşep urmış teg **öleñ** çimgenleri erür (M 54-22) “Dağ tepesinde, marakata ve ratna-renkli yumuşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi **ıslak** çayırları vardır.”

özlük at **öñ** yirde arıp oñup toru kalmış (IB-17) “(Bir) binek atı **çölde** yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin halde kalakalmış.”

ol yerke ben bilge tuñukuk tegürtük üçün **sarıg** altun ürün kümüş kız koduz egri tebi agı buñsız kelürti (T2-G4) “O topraklara (Türk halkını) ben Bilge Tunyukuk götürdüğüm için **sarı** altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasiyle (önümüze getirdiler.”

suvda **suv öñlüg** taglar bar (İKP XVII-4) “suda **su renginde** dağlar vardır”

temir¹ kapıgka tegi süledim (KT-G4) “**Demir** Kapı’ya kadar ordu sevk ettim.”

idiz **tikim** kayalık basguklug erip... (ETŞ 8-11) “Yüksek, **yekpare** kayalıkların baskısı altında...”

bıñ yıllıg tümen künlük bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım **tulkuu** taşka tokıtdım (Ta-B3) “Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşta yazdırdım; **müstakil** bir taşta yazdırdım.”

turgın süzük ol suvnuñ... (ETŞ 20B-1) “**Durgun**, süzölmüş o suyun...”

...**ulug** tegzinçke kigirür... (İKP XVII-8) “...**büyük** bir anafora sokarlar...”

sarıg altuniñ **ürün** kümüşin kīrgaglıg kūtayin kinlig eşgitisin özlik atin adgırın... (BK-K11) “Sarı altınlarını, **beyaz** gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipeklilerini, has atlarını, aygırlarını...”

yagak ıgaç yaylagım kuşlug ıgaç kışlagım (IB-56) “**Cevizlikler** yazlıgım, kuşlu ağaçlar kışlagım.”

köröklüg kayaka konupan küzleyür men **yagaklıg** tograk üze tüşüpen yaylayur men tir (IB-64) “Manzaralı kaya(lık)lara konup etrafa bakınırım, **üstü cevizle dolu** kavak üzerine inip yazı geçiririm, der.”

üze köök teñri asra **yagız** yer... (Ta-D4) “yukarıda gökyüzü aşağıda **yağız** yer/yeryüzü...”

üze köök teñri asra **yagız** yer kılıntukda ekin ara kişi oğlı kılınmış (KT-D1) “Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) **yağız** yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış.”

¹ Bu nitelemenin kaynağıyla ilgili Thomsen, Çinli seyyah Hiuan-tsang'ın seyahatnamesinden şu bilgiyi aktarır: “*Güneydoğuda, dağlarda, yaklaşık iki yüz li katetti ve Demir Kapı'ya girdi. Sağda ve solda olağanüstü yükseklikte, birbirine paralel iki dağ arasında bulunan boğazlara bu ad verilmiş. Dağlar çok dar ve üstelik dik uçurumlarla çevrili bir keçi yolu ile birbirinden ayrılmış. Bu dağların her iki yamacı da, demir renkli birer taş duvar görünümünde. Geçit yerine, demirle sağlamlaştırdıkları iki kanatlı bir kapı yerleştirmişler. Kapı kanatlarına da bir sürü demir çingirak asılmış, aşılması güç ve çok iyi korunmuş olduğu için bu geçide bugünkü ismini takmışlar*” (Thomsen, 1993:168).

talım urı yarın açā yasıçin **yalım** kayag yara urupan yalñusun yorıyur tir (IB-40) “Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile **yalçım** kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der.”

bıñ yıllıg tümen künlük bitigimin belgümin bunta **yası** taşka yaratdım (Ta-B3) “Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada **yassı** taşā yazdırdım.”

tarıg bışdı; **yāş** ot ündi yılkıka kışıke edgü boltı tir (IB-53) “Ekinler olgunlaştı, **taze** otlar çıktı. Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der.”

yaşıl kaya yaylagım kızıl kaya kışlagım ol (IB-51) “**Yeşil** kayalar yazlıgım, kızıl kayalar kışlıgım.”

eçim kagan birle ilgerü **yaşıl** ügüz şantun yazıka tegi süledimiz (KT-D17) “Amcam Hakan ile doğuda **Sarı** Irmağ(a ve) Şantung ovasına kadar sefer ettik.”

yargun kiyik men **yaylag** tagıma ağıpan yaylayur turur men (IB-62) “Yargun denilen hayvanım. **Yazlık** dağıma çıkarak yazı geçiriyorum.”

(teñri) teñrısı burkan şarıputri arhant birle **yazı** yirde çankirmit kılı yorıyurlar erti (M 5-23) “Tanrılar Tanrısı Burkan, veli Şarıputra ile **ovalık** bir yerde Cankramita yaparak dolaşıyorlar idi.

yinçün **yimişlik** yirin tolu töşep samntapuşp yimişlikig satgın alır (M 52-1) “İncilerle **koruluğ**u baştanbaşa döşer ve Samantapuşa koruluğunu satın alır.”

...**yinçü** ügüz keçe temir kapıgka tegi süledimiz (KT-D39) “...**İnci** (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı’ya kadar sefer ettik.”

tü türlüg kök sarıg kızıl yörün **yipün öñlüg** esri kusrı suvdakı kurgakd(ak)ı çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) (M 54-25) “Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, **menekşe rengi – koyu kırmızı-** renkte, alacalı, sudaki, karadaki çiçekler yarılıp dökülür.”

kañım kagan üçün ağır taşıg **yogan** ıg türük begler bodun itip yaratıp kelürti (BK-G15) “Babam Hakan için (bunca) ağır taşları (ve) **kalin** ağaçları Türk beyleri (ve) halkı yapıp edip getirdiler.”

...**yörün** toprak tokısar bedizeser burkan (kö)rkın suvka kigürser... (M 51-2) “...**açık renkteki** bir toprağı karsa, boyasa ve burkan heykelini suya soksa...”

tü türlüg kök sarıg kızıl **yörün** yipün önlüg esri kusrı suvdakı kurgakd(ak)ı çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) (M 54-25) “Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, **beyaz**, menekşe rengi – koyu kırmızı- renkte, alacalı, sudaki, karadaki çiçekler yarılıp dökülür.”

3.1.2.3.2. Eşyayı Niteleme

...başlap yolçısı yırçısı bolup ertinü öküş ağı barım **ağır** yükler birle ol yağılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertinü alp erür (KİP-47) “...başlarında, (onların) kılavuzu olarak birçok mal mülk (ve) **ağır** yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse, bu çok güç olur.”

anta (ötrü) kün küniğe tañ ... turup **yañı** arıg kedim ... (M 94-3) “Bunun üzerine sabahleyin ... kalkıp **yeni**, temiz elbise ...”

ötrü kentününj tükel türlüg satıgsız **erdnilig** küntegüsin alıp kuanşı im pusarka tutdı (KİP-156) “Bundan sonra kendisinin türlü türlü baha biçilmez **taşlarla bezeli** gerdanlığını aldı.”

kök kalıkda bra askug **köligelik** ed tavarlar közünti (M 18-33) “Gökte bra, çardak, **gölgelik** (için lüzumlu) şeyler göründü.”

ötrü bir bere ulug tilimizni agzımıztın taşgaru tartıp tük tümen yıl **örtlüg** yalınlig sapanın tilimizni sapan(layurlar) (M 66-16) “Sonra bir mil uzunluğundaki dilimizi ağzımızdan dışarı çekip onbinlerce yıl **alevli** ve kızgın saban ile dilimizi saban olarak kullanırlar.”

tanuklug sab **tamgalıg** bitiğ işidmişte körü körmiş yiğ (E III-2) “Şahadet edilmiş bir söz **mühürlü** yazı kadar işitmeden görüp görmeden iyidir.”

taş kapagınta uy kazıp tolu ört yalın koz kodup belgüsüz agzın örttdi (M 58-15) “**Taş** kapıda çukur kazıp bol bol alev, yalazı ve kızgın kömür döküp belirsiz (bir biçimde) ağzını örttü.”

yetti **temir** sua kemi solap turgurdı (İKP XXXI-5) “**Demirden** yedi zincir, gemiyi zincirleyip hareketsiz bıraktı.”

amarıları kızartmış **temirli** kazguklar bir ikintişke kulgakra tokışu kelirler (M 68-31) “Bazıları kızgın **demirli** kazıklar (ile) biri diğerine, kulağına doğru vuruşmak üzere gelirler.”

kaltı **ud koşuglug** kanglıg atamış teg ud kañlı tip kavırıp kiterip ikin arakı savın anın muntag tip sözlemiş ol tip (Üİ 108a-10) “Tıpkı “**sığır koşulu** kağni”yı, ikisi arasındaki kelimeyi kısaltıp giderip “sığır kağnisı” diye adlandırmış olması gibi, bundan dolayı böyle diyerek söylemiştir.”

yıme toñuz başlıg sıgun başlıg tamulug özütler tegremizte yorıp **üç adrı** süñün sançarlar tartarlar emgek tolgak teginür biz (M 78-39) “Ve yine domuz başlı, geyik başlı cehennemlik ruhlar çevremizde dolaşıp **üç çatalı** mızrak ile vururlar.”

yaglı kamıç bulupan yalgayu tirilmiş ölümde ozmış tir (IB-13) “**Yağlı** bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış, ölümden kurtulmuş, der.”

ötrü bir bere ulug tilimizni ağzımıztın taşgaru tartıp tük tümen yıl örtlög **yalınlig** sapanın tilimizni sapan(layurlar) (M 66-16) “Sonra bir mil uzunluğundaki dilimizi ağzımızdan dışarı çekip onbinlerce yıl alevli ve **kızgın** saban ile dilimizi saban olarak kullanırlar.”

süçig sabın **yımşak** ağın arıp irak bodunug ança yagutir ermiş (KT-G5) “Tatlı sözlerle (ve) **yumuşak** ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş.”

yir öze **yiti** bı bıçgun oksuz teginçsiz ölürürler (M 82-1) “Yerde **keskin** bıçaklarla gelişi güzel öldürürler.”

bu meniñ **yiti** kılıcımın körünler (ÇB-29) “Bu benim **keskin** kılıcımı görün!”

3.1.2.3.3. Hayvanları Niteleme

adgar atların yarataglag körtle kañlılar... (M 12-1) “**Aygır** atların koşulduğu güzel arabalar...”

alp şalçı **ak** atın binip tegmiş (KT-D40) “Alp Şalçı **kır** atına binip hücum etmiş.”

ak bisi kulunlamış (IB-5) “(Bakmış ki) **ak** kısrağı yavrulamış.”

ala atlıg yol tenri men (IB-2) “**Alaca** atlı yol tanrısıyım.”

kül tigin **azman** akıg binip oplayu tegdi (KT-K5) “Kül Tigin **Azman** kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti.”

kül tigin **başgu boz** at binip tegdi (KT-D37) “Kül Tigin **alnı akıtmalı boz** ata binip hücum etti.”

...ulug **bedük** ud inek bogalar kuduz öküzler... (M 12-2) “...büyük, **iri** sığırlar, inekler boğalar yabani öküzler...”

eñ ilki tadıkın çorın **boz** atıg binip oplayu tegdi ol at anta ölti (KT-D32) “İlk önce Tadık Çor’un **boz** atına binip hücum etti.”

sagır içre **elik** kiyik kirmiş (IB-63) “Avlak içine bir **erkek** karaca girmiş.”

ol yerke ben bilge tuñukuk tegürtük üçün sarıg altun ürün kümüş kız koduz **egri** tebi agı buñsız kelürti (T2-G4) “O topraklara (Türk halkını) ben Bilge Tunyukuk götürdüğüm için sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, **hörgüçlü** develeri ve ipekli kumaşları fazlasiyle (önümüze) getirdiler.”

esri amga yalım kayaka ünüp barmış ölümte ozmış (IB-49) “**Benekli** yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş.”

olarnañ ara **et** yumgak etüzlügler ... temir tuñşukluglar kargalar... (M 74-49) “Bunların arasında **et** ve yumak vücutlular ... demir gagalılar, kargalar...”

ürün esri **irkek** buzağı kelürmiş (IB-41) “Ak benekli bir **erkek** buzağı dünyaya getirmiş.”

teglük kulun **irkek** yunt(t)a emig tileyür (IB-24) “Kör (bir) tay (emmek için) **erkek** atta meme arıyor.”

edgü özlik atın **kara** kişin kök teyeñin sansız kelürüp koop koottı (BK-G12) “Cins has atlarını, **kara** samurlarını, gök sincaplarını sayısız (miktarda) getirip (hediye olarak) hep bıraktılar.”

birük tenriler yekler lular gantarlar gintirviler asurlar talım **kara** kuşlar mahuruklar kişili kişi ermezliler körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-142) “Tanrıların,

ejderlerin, cinlerin, yılan hükümdarlarının, gökteki mızıkacıların, kudretli devlerin, altın kanatlı efsanevi kuşların, büyük yılanların ve hem insan olan hem de insan olmayanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlıklar iseler...”

bir **karı** öküzüg bilin biçe kumursga yimiş (IB-37) “**Yaşlı** bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiş.

kök¹ teyeñin türüküme bodunuma kazganu birtim (BK-K12) “Gök sincaplarını Türklerime ve halkıma kazanıverdim.”

kök boymul togan kuş men (IB-64) “**Ak boyunlu gri** bir şahinim.”

kül tigin **ögsüz** akin binip tokuz eren sançdı (KT-K9) “Kül Tigin **öksüz** kır (at)ına binip dokuz er(i) mızrakladı.”

toruk bukalı semiz bukalı irakda bilser **semiz** buka toruk buka teyin bilmez ermiş (T1-B6) “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin **semiz** boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş.”

semiz at agzı katıg boltı (IB-65) “**Semiz** atın ağzı sertleşti.”

tokuz arlı **sıgun**² kiyik men (IB-60) “Dokuz çatallı boynuzu olan **erkek** geyiğim.”

sürüg ud kamağ öntükte tilin yalgap ekki közinteki sışın alıp kodtı (İKP LXV-6) “**Sürüdeki** öküzlerin tamamı geçtikten sonra (boğa), diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkardı.”

tıg at kudrukın tügüp tıgret (IB-50) “**Demir kırı** atın kuyruğunu düğümle.”

teglük kulun irkek yunt(t)a emig tileyür (IB-24) “**Kör** (bir) tay (emmek için) erkek atta meme arıyor.”

titir bugra men (IB-20) “**Dişi deve(li)** (bir) erkek deveyim.”

¹ “Bilge Kağan Yazıtında Geçen kök teyeñ Hayvan Adı Üzerine”, Erhan Aydın.

² EDPT’de sıgun ‘erkek dişi geyik’ olarak kayıtlı (1972:811). Yani her iki cinsiyeti de karşıladığı belirtilmiştir. Ancak Tekin çalışmasında sadece ‘erkek’ ile karşılamayı tercih etmiştir.

üçünç yigen silig begin kedimlig **torug** at binip tegdi (KT-D33) “Üçüncü olarak Yiğen Siliğ Bey’in giyimli **doru** atına binip hücum etti.”

toruk bukalı semiz bukalı irakda bilser semiz buka **toruk** buka teyin bilmez ermiş (T1-B6) “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin **zayıf** boğa olduğunu bilmez imiş.”

bu türük bodun ara yarıklık yagıg yeltürmedim **tügünlüg** atıg yügürtmedim (T2-D4) “Bu Türk halkı içinde zırhlı düşmanların akınına imkan vermedim, (kuyruğu) **düğümlü** (düşman) atlarını koşturtmadım.”

...**ulug** bedük ud inek bogalar kuduz öküzler... (M 12-2) “...**büyük**, iri sığırlar, inekler boğalar yabani öküzler...”

kadag sözlü(g) yinçge **uvşak** kurt koñuzug ölürüp teñri burkan(ıg) tepmiş izinte kemişür erdi (M 58-2) “Haksız konuşan, ince **ufak** kurtları öldürüp, Tanrı Burkan’ın geçtiği yola (iz) atar idi.

ürün esri togan kuş men (IB-4) “**Ak benekli** şahin kuşuyum.”

...idiz karşıdın inip **yavaş** miñülerke minip... (M 51-50) “...yüksek saraydan iner, **yavaş** hayvanlara binip...”

sarıg atlıg sabçı **yazıg** atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir (IB-11) “Sarı atlı haberci, **yağız** atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.”

olarnañ ara et **yumgak** etüzlügler ... temir tumşukluglar kargalar... (M 74-49) “Bunların arasında et ve **yumak** vücutlular ... demir gagalılar, kargalar...”

3.1.2.3.4. İnsanı Niteleme

...ulug çigşi **akınçu** alp bilge çigşi...(Ta-K1) “...Ulug Çigşi, **Akıncı** Alp Bilge Çigşi...”

bidgüçi er anta it...lti. (ŞU-G3) “Oradan **keşifçi** / **öncü** er gönderdim.”

ol **borlukçı** er ... (İKP LXXIV-7) “O **bahçıvan** ...”

kamağ ağıkımtaki ed tavarımın **buşıcı** koltguçı dıntarlar ilitdiler (M 12-47) “Hazinemdeki bütün malımı mülkümü, **sadakacı** dilenci rahipler götürdüler.”

...ol işiler sigiriyü tegip bars agzında kençkiyesin suçulu alsar **balıg başlıg** kanlıg yinlig kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever amrayur erser... (M 33-20) “...bu kadın seğırterek varıp kaplanın ağzından yavrucuğunu çekip alsa; **yaralı**, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağına basıp sevse...”

...**bodistv oğuşlug** ilig begniñ aň-mıntın etüzinteki bir evin tüsiñe yme ada tuda tegürgeli ugulug ermezler (ÇB-257) “...**Bodisatva neslinden** olan han beyin hatta vücudundaki bir tek kılına bile zarar vermeye muktedir olmazlar.”

...kirit atlıg **dıdımlıg** başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursoñ kuvrag erdni kutıña... (M 2-54) “Kirita denen **taçlarla süslü** başları ile önünde eğildikleri asil cemaat cevheri huzurunda...”

...kayu uzun tonlug tınlıglar tişi etözin erip **erkek** etözin bulayın tip küseserler... (AY 157-7) “Bazı uzun giysili (dişi) canlılar dişi vücutlu olup “**erkek** vücudunu bulayın” diye dileseler...”

tavar buşı yene yanturu **et** etözüg erser üklitür (AY 163-2) “Mal sadakası yalnız **somut** vücudu artırır.”

...maytrı burkan **etinlig** seviglig ezrua ünin kü kelig erdemlig tıtsıları ara öğütmiş purnı arhantıg (ok)ıp inçe tip yarlıkayur (M 81-3) “...Maytrı burkan **çınlayan**, sevimli Ezrua sesi ile, meşhur zuhur kabiliyeti olan ve öğrencileri arasında övülmüş velî Purna’yı çağırıp haşmetle şöyle der.”

ol meniñ **etlig** terlig kanlıg etüzümin igidti beltürtti erser ... men ... nomlug etüzin igidtim bel(türttüm) (M 22-14) “Obenim **etten**, terden ve kandan ibaret olan vücudumu yetiştirdi ise ben (de) ... din vücudunu yetiştirdim.

ol **etüzlüg** kovukum içinte kamag biş ajun tınlıg(ları)g sıgurayın erti (M 33-1) “Bu boş vücudumun içinde bütün beş varlık şeklindeki yaratıkları keşke sığıdırsa idim.”

antag ogrı boltı ol ok tınlıglarınıñ **isig** kanların içtim (M 33-53) “Öyle zaman oldu (ki) bizzat bu yaratıkların **sıcak** kanlarını içtim.”

...oot önlüg **işin** saçların eñinlerinte tüşürüp... (ÇB-11) “...ateş rengi **örgü** (ve?) saçlarını omuzlarına düşürüp...”

ol meniñ etlig terlig **kanlıg** etüzümin igidti beltürtti erser ... men ... nomlug etüzin igidtim bel(türttüm) (M 22-14) “Obenim etten, terden ve **kandan** ibaret olan vücudumu yetiştirdi ise ben (de) ... din vücudunu yetiştirdim.

...ol işiler sigiriyü tegip bars agzında kençkiyesin suçulu alsar balıg başlıg **kanlıg yinlig** kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever amrayur erser... (M 33-20) “...bu kadın seğırterek varıp kaplanın ağzından yavrucuğunu çekip alsa; yaralı, **üstü başı kan içinde olan** yavrucuğunu bağına basıp sevse...”

tün udımatı küntüz olurmatı kızıl kanım töküti **kara** terim yügürti işig küçüg bertim ök (T2-D2) “Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan, kızıl kanımı akıtarak, **kara** terimi döktürerek hizmet ettim.”

alkunuñ **karınlıg** kovuklarında yatdım (M 33-51) “Hepsinin **karın** boşluklarında yattım.”

birük **kenç** urı **kenç** kızlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-139) “**Genç** oğlan ve **genç** kızların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

yime ök bir **keyikçi** er erdi (M 58-54) “Ve bir de **avcı** vardı.”

eşilik **kız** oğluñ küñ boltı (KT-D24) “Hanım olacak **kız** evladınız cariye oldu.”

tün udımatı küntüz olurmatı **kızıl** kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg bertim ök (T2-D2) Geceleri uyumadan, gündüzleri oturmadan, **kızıl** kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek hizmet ettim.

amanıları kurug süñük **köyük** etüzin örtenü köye kel(ir)ler (M 74-5) “Bazıları kuru kemik ve **yanmış** vücutları ile yanıp alevlenerek gelirler.”

ol **közsüz** kişi ayıg bilge tetir (İKP LXXIV-5) “O **gözsüz** kişiye, son derece bilge deniyor.”

amanıları **kurug** süñük köyük etüzin örtenü köye kel(ir)ler (M 74-4) “Bazıları **kuru** kemik ve yanmış vücutları ile yanıp alevlenerek gelirler.”

sarıg atlıg sabçı yazıg atlıg yalabaç edgü söz sab elti kelir tir (IB-11) “**Sarı atlı** haberci, yağız atlı elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.”

sü başı inel kağan tarduş şad barzun tedi (T1-K7) “**Kumandan** (olarak) İnel Kağan ile Tarduş’ların Şadı görev yapsınlar, dedi.”

...ol pratyikabutlar nırvanka kirtüklerinte **şarırlıg** süñüklerin... (AY 176-15) “...o Pratyekabuddhalar Nirvana’ya girdiklerinde **geride kalan** kemiklerini...”

ol meniñ etlig **terlig kanlıg** etüzümin igidti beltürtti erser ... men ... nomlug etüzün igidtim bel(türttüm) (M 22-14) “O benim etten, **terden** ve **kandan** ibaret olan vücudumu yetiştirdi ise ben (de) ... din vücudunu yetiştirdim.

on yılan başlıg erngekin iki kırk tişin **tirig** özüg aş içkü teñrig neçe açıtımız (H-55) “On yılan başlı parmak (ucu) ile otuz iki dişle **diri** vücut(lar)ı yiyecek içecek edip tanrıyı nice darıltık.”

...kayu uzun tonlug tınlıglar **tişi** etözün erip erkek etözün bulayın tip küseserler... (AY 157-7) “Bazı uzun giysili (dişi) canlılar **dişi** vücutlu olup “erkek vücudunu bulayım” diye dileseler...”

takı yime kim kayu **tişi** tınlıg ırı ogul tileser... (KİP-73) “Ve yine herhangi bir **kadın**, (bir) erkek çocuğu dilese...”

udçı er körüp inçe tep ayıtdı (İKP LXVI-3) “**Sığırtaç**, onu görünce şöyle sordu.”

ulug oglum süke bardı (S-10) “**Büyük** oğlum orduya vardı.”

tabgaç bodunka beglik **urı** oglin kul boltı (KT-D7) “Çin halkına, bey olamağa layık **erkek** evladı kul oldu.”

uygur kanım tutulmuş (Tes-B4) “**Uygur** kağanım tutulmuş”

munta togup kızartmış temirliğ **vijirliğ** tırnaklarımız erür (M 62-10) “Burada doğunca kızgın demirden, **elmastan** tırnaklarımız olur.”

bu türük bodun ara **yarıklıg** yağıg yeltürmedim tügünlüg atıg yügürtmedim (T2-D4) “Bu Türk halkı içinde **zırhlı** düşmanların akınına imkan vermedim, (kuyruğu) düğümlü (düşman) atlarını koşturtmadım.”

sarıg atlıg sabçı **yazıg atlıg** yalabaç edgü söz sab elti kelir tir (IB-11) “Sarı atlı haberci, **yağız atlı** elçi iyi haberler getirerek geliyor, der.”

ötrü **yemişlikçi** er eliteyin tep tedi (İKP LXXV-4) “Bunun üzerine **yemişlik görevlisi**: “(Sizi oraya) götürüyüm!” dedi.”

tegin **yerçi**¹ avıçka birle ekkigü kaltılar (İKP XXXV-8) “Prens, yaşlı **rehber**le birlikte, ikisi de orada yalnız kaldılar.”

...töpün yükünüp **yılınçga** yumşak ayaların kavşurup inçe tip ötünürler (M 51-60) “...başları ile secdeye vararak **ılık**, yumuşak ayalarını kavuştururlar ve hürmetle şöyle derler.”

y(in)e ök angulmalı atlıg **yol tuzumçı** ogrı erdi (M 58-23) “Yine Angulimalya adlı **yol kesici** bir hırsız vardı.”

3.1.2.3.5. Mekânı Niteleme

altı kat tenri yirinta kezigçe sudani bay er erdnike olurgulug meñi meñilegülüg ordu karşılar belgülüg bolur (M 52-10) “**Altı katlı** tanrılar yerinde sıra ile, zengin Sudhana-cevher için oturacak, safa sürülecek saraylar ortaya çıkar.”

yaguk el erser ança takı erig yerte irser ança **erig** yerte beñgü taş tokıtdım (KT-G13) “(Burası) yakın (bir) mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir (bir) yer olduğundan, böyle **kolay erişilir** (bir) yerde ebedî taş hâkettirdim.”

...**idiz** karşıdın inip yavaş miñülerke minip... (M 51-49) “...**yüksek** saraydan iner, yavaş hayvanlara binip...”

çoğay kuzın **kara** kumug olurur ertimiz (T1-B7) “Çuğay (dağlarının) kuzeyinde, **Karakum**’da oturuyor idik.

konukluk ev bark buşı birser ... (M 54-21) “**Misafirhaneleri** sadaka olarak verse...”

üç adrı şişlerig tevip **kozlug** oylarda südrüyürler (M 84-49) “Üç çatallı şişleri dizerler, **alevli** kömür çukurlarına sürüklerler.”

¹ Metnin aktarımında *avıçka* sıfat olarak verilmiş. Ancak metnin aslına bakıldığında, bu tamlamada sıfat olanın *yerçi* olduğu ortadadır.

tamudın ozup kurtulup amtı bu **kiçig** tamularda togmış erür biz (M 78-35)
“Cehennemden kurtulup şimdi bu **küçük** cehennemlerde doğmuşuzdur.”

kiçig kiçig iligler körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-122) “**Ufak ufak** hanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

üze **on kat** kök asra segiz kat yir... (H-42) “Üstte **on kat** gök, altta sekiz kat yer...”

yüz bir türlüğ boduğın bodumış osuglug hua çeçekin yarataglag **tümen bire kiğ**
çmbudvip uluşlug ... (M 28-17) “Yüzbir çeşit renklerle boyanmış gibi, çiçeklerle bezeli
10 000 mil geniş(liğinde)ki dünya ...”

ulug eb örtenmiş (IB-9) “**Büyük** (bir) ev yanmış.”

üç kat yir suvda teñri teñrиси burkan birle tegişi ... (M 24-21) “**Üç katlı** bu dünyada Tanrılar Tanrısı Burkan ile teması ...”

yaguk el erser ança takı erig yerte irser ança erig yerte beñgü taş tokıtdım (KT-G13)
“(Burası) **yakın** (bir) mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir (bir) yer olduğundan, böyle kolay erişilir (bir) yerde ebedî taş hâkettirdim.”

amtıkıya **yakuru** yirde ödde belgüluğ bolmış erür (M 7-16) “İşte şimdi **yakın** yer ve zamanda belirmiş.”

3.1.2.3.6. Soyut Kavramları Niteleme

... anıñ ara bir bilge kişi kuanşi im pular atın atasar ol kamağ tınlıglar taluydaki **tişi**
yeklerde ozar kurtulur (KİP-23) “... onların arasında hakîm bir kimse, Kuanşi im pular adını ansa bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) **dişi** devlerden kurtulur.”

bu muntag biş çöbik bulganyuk iritmiş **kısga** özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi
(M 9-24) “Bu böyle beş kötü, iğrenç, **kısa** hayatta burkanlar dünyada belirdi.”

3.1.2.3.7. Topluluğu Niteleme

udurgan bu[yrukı] çabiş señün bodunı tokuz bayırkuu **ak** baş... (Ta-K4) “Udurgan, Buyruk’u Çabiş Sengün, boyları Dokuz Bayırku, **Ak Baş**...”

anta berüki **aşok başlıg** sogdak bodun kop kelti (T2-G2) “Onların berisindeki **Aşok**¹ **başlı** Soğdak halkı hep geldi.

tabgaç **atlıg**² süsi bir tümen artukı yeti biñ süg ilki kün ölürtüm (BK-G1) “Çin **süvari ordusu**(ndan) on yedi bin askeri birinci ün öldürdüm.”

...**balık uluşluğ** budun bukuntın ağır ayag teginü kitumati balıktın önüp supuşpit yimişlikke (bardı) (M 50-27) “...**şehir** halkından büyük hürmet görüp Ketumati şehrinden çıkıp Supuşpita koruluğuna (vardı).”

antada basa **barnashıg** bay bedük kişiler oğlanı yaşı purnı vimali gavanpati subahuda ulatı biş inallar arhant kutın bultılar (M 7-33) “Bundan sonra **Benares** eşrafının çocukları Yaşa, Purna, Vimala, Gavampati ve Subahu’dan ibaret beş vekil (ımal) veliliğe ulaştılar.”

boz ok başın akıza uçuz köölke atlıgın töke barmış (Tes-K3) “**Boz-Ok** liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl’e döküvermiş.”

...kün tugsıkdakı bükli **çöllüg** il... (BK-D5) “...gün doğusundan Bükli **Çöl** halkı...”

eki **elteberliğ** bodun... (BK-D38) “İki **Elteberli** halk...”

ırak bodunug ança yagutir ermiş (KT-G5) “**uzak**(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş.”

...balık ortusında beltirde **kalın** kovrag ara olgurtı (İKP LXX-5) “...şehirin ortasındaki bir yol kavşağına, **yoğun** bir kalabalığın arasına, oturttu.

takı yime bu üç miñ ulug miñ yir suvda sansız tümen yağı yavlak kuvrap ol **kalın** yağı yavlak ara **kalın** satıgçılar yolayu ertgeli sakınsar... (KİP-41) “Ve yine bu sayısız memleketlerde sayısız yol kesiciler toplansa ve bu **bir sürü** yol kesici arasından, **birçok** satıcı yola çıkıp geçmeyi düşünseler...”

¹ Ergin, bu kelimeyi *suk* “*suk*” olarak okumuştur. (2000: 79)

² Tekin, aktarmasında sıfat tamlaması yapısını korumamıştır (2008: 66).

tegin ayıtsar **kapagçı** kırkın biz tediler (İKP XLII-5) “Prens sorunca, “Biz **kapıcı** kızlarımız” dediler.”

kamag ağıkımtaki ed tavarımın buşıçı **koltguçı** dıntarlar iltdiler (M 12-47) “Hazinemdeki bütün malımı mülkümü, sadakacı **dilenci** rahipler götürdüler.”

yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtañ tatabı bodun tapa birigerü tabgaç tapa **ulug** sü eki yegirmi süledim (KT-D28) “Kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay (ve) Tatabı halklarına doğru, güneyde (de) Çin’e doğru on iki kez **büyük** ordu sevk ettim.

ilki özün bu özün **uzuntonlug**¹ urılar öz bolup neçe yazıntımız yañıltımız erser... (H-117) “İlk öz(ümüz)le bu hayatımızda **Mani rahibi** gençler olup nice günah işledik hata ettik ise...”

...kayu **uzun tonlug** tınlıglar tişi etözin erip erkek etözin bulayın tip küseserler... (AY 157-7) “Bazı **uzun giysili** (dişi) canlılar dişi vücutlu olup “erkek vücudunu bulayım” diye dileseler...”

yar ögüzde **üç tuglıg** türük bodunka anta yetinç ay tört yegirmike...(Ta-D7) “Yar Irmağı’nda **üç tuğlu** Türk halkına o zaman yedinci ayın on dördünde...”

çın kirtü munda itigsiz erser **vayşeşikilig** bahşılar sözlegüçi parmanu bag olur itigsiz tip (Üİ 99b-15) “Hakikaten burada şartsız durum ise, **Vaiseşika (okuluna) mensup** hocaların söylediği atom bağı şartsız durum olur.”

yadag süsin ekinti kün koop ölürtüm (BK-G1) “**Piyade**² ordularını ikinci gün tamamıyla öldürdüm.”

ongı tarkan süy **yag** bodun... (Ta-B5) “Ongı Tarkan Süy, **yakın** halkın...”

3.1.2.3.8. Zamanı Niteleme

bars yılka yılan yılka eki yıl yayladım (Ta-B1) “**Kaplan** yılında (MS 750) ve Yılan yılında (MS 753) (orada) iki yıl yayladım (yazı geçirdim).

¹ EUTS’de *uzuntonlug* ‘kadın’ olarak (1968:270); *urı* ise ‘oğul, genç, delikanlı’ olarak açıklanmıştır. Bu durumda Gabain’in gösterdiği *uzuntonlug* ‘rahip’ anlamını esas almak gerekir (2007:305).

² Tekin, aktarmasında sıfat tamlaması yapısını korumamıştır (Tekin, 2008: 67).

biçin yılka yorıd(ı)m (Ta-G1) “**Maymun** yılında (MS 744) yürüdüm.”

ıt yılka üç karluk yablak sakınıp teze bardı (Ta-G3) “**İt** yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp gitti.”

koñ yılka yorıdım (ŞU-K9) “Koyun yılında (MS 743) ordu sevk ettim.”

anta kisre **küsgü** yılka sinlegde küç kara bodun temiş (Ta-G5) “ondan sonra **sıçan** yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş.”

...**lagzın** yılka tokuz tatar... (Ta-G4) “...Domuz yılında Dokuz Tatarlar...”

takıgu yıl yorıdım (Ta-G2) “Tavuk yıl(ında) (MS 745) sefere çıktım.”

terk ödün bu emgektin kurtulup siziñ nomuñuznı ukmak bolzun (M 65-12) “**En kısa** zamanda bu acılardan kurtulup sizin vaazınızı kavramak nasip olsun.”

tavar buşı tözi yine **terkkeye** üdün alkıntaçı tükedeçi erür (AY 163-6) “Mal sadakasının esası yine **bir anlık** sürede yok olup sürecektir.”

ulu yılka ötüken ortusınta aş öñüz... (Ta-B2) “**Ejderha** yılında (MS 752) Ötüken ortasınta, As Öñüz...”

birü(k) kim ayıg kılınçlıg kararıg biligsiz kögüzlüg erser **uzun** turkaru kuanşi im pular atın atayu tapınu udunu t(eginse)r erüş kar(arıg biligsiz) biliginte kiter (KİP-66) “Bir canlı varlık kötü amelli, kararmış ve biligsiz gönüllü ise (ve bu canlı varlık da) **uzun** müddet Kuanşi im pular adını saygıyla anar, (ona) tapınır (ve) uyarsa, kara gönülündeki bütün karanlık ve biligsizlik gider.”

bars yılka **yılan** yılka eki yıl yayladım (Ta-B1) “Kaplan yılında (MS 750) ve **Yılan** yılında (MS 753) (orada) iki yıl yayladım (yazı geçirdim).

3.1.3. Bir Hareketi Bir Varlığa Bir Nesneye Nitelik Olarak Veren Sıfatlar

Buradaki örnekler sıfat-fiilli yapılardan oluşan örneklerdir. Söz diziminde o an için veya bir süreliğine hareketi isimleştirerek niteleyici olarak kullanma imkânını ortaya çıkaran sıfat-fiillerin işlevini belirlemek için, sıfat-fiilin içinde bulunduğu bağlamın bir bütün olarak ele alınması gerekir. Sıfat-fiilli teşkiller, bağlam içinde, ifade etme bakımından çok ince ayrıntılara işaret edebildiğinden buradaki işlevler bazı okuyucular tarafından farklı yorumlanabilir, hatta yadırganabilir. Ancak bu zorluk Türkçenin fiilimsili yapılarıdaki anlatım yollarını ortaya çıkarma gayretlerini olumsuz etkilememelidir. Bu

sebeple tanıklığına başvurduğumuz metinlerdeki bu tarz örnekleri sınıflandırmaya çalıştık:

3.1.3.1. Alışkanlık

Bu başlık kendi içinde *rutini bildirme, süregelene işaret etme, devamlılık bildirme* gibi işlevleri de içerir.

türük bodun temir kapıgka tinsi oğlu **tinsi oğlu aytigma** tagka tegmiş idi yok ermiş (T2-G3) “Türk halkı(nın) Demir Kapı’ya, ‘Tanrı Oğlu’ ‘**Tanrı Oğlu**’ denilen dağlara (kadar) vardıği hiç yok imiş.”

bödke **körügme** beglergü yaşıtaçı siz (KT-G11) “Bu devirde (bana) **itaat eden** beyler, (sizler) mi yanılacaksınız.”

yme **todunçsuz ovutsuz** sok yek için... (H-252) “Yine **doymaz utanmaz** Hased şeytanı yüzünden...”

itiglig nomlarıg bolur için körkitgeli **andaça ol mundaça ol timeklig** adırtlar üze anın kergekinçe kingürü sözleşmiş erür (Üİ 101a-6) “Şarta bağlı dharma’ları ‘**Oradadır, buradadır.**’ diye söylenen ayırt ediciler ile, böylece gereğince genişleterek söylemiştir.”

bo **yol tigüçi** sav yomdaru lokik lokautar erür (Üİ 98a-7) “Bu **yol denilen** şey bütün olarak *lokika* ve *lokottara* (yol)dur.”

anın yörmiş **ulatu tigüçi** savıg (Üİ 99b-7) “Bu yüzden **ulatu ‘ve’ denen** şeyi izah etmiştir.”

biz ilkide amarı **koyun ölürgüçi** etçiler erdimiz (M 78-12) “Vaktiyle bazılarımız **koyun öldüren** kasaplar idik.”

ögire sevinü **küler** yüzün badari braman inçe tip tidi (M 9-2) “Sevinçle, **güler** yüzle Badhari brahman şöyle dedi.”

maytrı bodisvt ol **yalımayu turur** altun önlüg bözüg tuta ornınta turup (M 24-3) “Maytrı bodhisattva, o **pırl pırl parlayan** altın renkli kumaşı tutup yerinden kalktı.”

anın ara bir **kuşlagu** kuşka kovıtmiş kögürçgün munka tarkka tegip şariputri arhantın kölgesine sıkıntı (M 5-25) “Bu arada bir **yırtıcı** kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir halde Şariputranın gölgesine sığındı.”

körü kanıncısız çeçekler(in) yaratmış... (M 31-16) “**Bakmakla doyulamayan** çiçekler ile donatılmış...”

...kuş kuzgu(n)larının **işidü kanıncısız** seviglig ünleri iştilür (M 54-20) “...kuş ve kuzgunların **işitmeye doyulamayan** sevimli sesleri iştilir.”

...**esirkençsiz** ökünçsiz köñülin kamağ biş ajuntakı tınlıglarka evire teginür biz (AY 169-13) “...**esirgemeyen**, kedersiz gönülle, bütün beş varlık şeklindeki canlılara saygıyla yöneltirim.”

3.1.3.2. Diğerlerinden Ayırma

Özellikle –dUk ekiyle belirginleşen bu işlevin, günümüz Türkçesinde fiillerle olan sınır vurgulayış ilişkisi de konu edilmiştir (Karadoğan, 2008).

kaganladuk kaganın yitürü ıdmış (KT-D7) “**Tahta oturttuğu** hakanını kaybedivermiş.”

türük bodun **illedük** ilin ıçgını ıdmış (KT-D6) “Türk halkı, **kurduğu** devletini elden çıkarıvermiş.”

barduk yirde edgüg ol erinç (KT-D24) “**Gittiğiniz** yerlerde kazancınız şu oldu.”

aşnu **tam turgurmuş** üdte bar üçün kök kalık sıgurdaçı tam timin bolur turgalı (Üİ 103b-7) “Daha önce **duvar inşa ettiği** vakitte gök-sığdıran var olduğu için, duvar ancak o zaman durabilir.”

turmuş üdte **emgekig** birgerü tarıkur alkınur üçün (Üİ 112b-4) “Çünkü **ıstırabı durduğu** vakitte (bu klesa’ları) birlikte uzaklaşır-kaybolur.”

bulmuş orunda **bilip öcmekig** atkanguluk atkangularta öngi üdrülür nizvanilig badaçı bağındın atkangusı erür üçün... (Üİ 107b-1) “**Bilip sönmeyi bulduğu** durumda, algılanan duyu objelerinde klesa’nın bağlayan bağından ayrılan duyu objesi klesa’ların mesnedi olduğu için...”

bilmetin öçmek uyur tıdıp **kelmedük** üdki togmadaçı nomlarıg kim birdemleti togurmagalı (Üİ 103a-10) “Bilmeden sönme **gelecek** zamanın doğmayan dharmaları, bir daha hiç doğurmamak üzere engelleyebilir.”

çın kirtü munda itigsiz erser **vayşeşikilg bahşılar sözlegüçi** parmanu bag olur itigsiz tip (Üİ 99b-15) “Hakikaten burada şartsız durum ise, **Vaiseşika (okuluna) mensup hocaların söylediği** atom bağı şartsız durum olur.”

ança yime **mini birle tuşgulug** edgü kılınçları bar erdi (M 111-30) “Ve yine **bana rastlamasından mütevellit** sevapları (iyi ameller) mevcut olmuştur.”

bilü tüketmiş yörügü kim anı otgurakla kalır üçün anın kergek katnayı söylemek (Üİ 98a-17) “**İyice bilinen** izahı kesinleştirmek için, bu yüzden tekrardan söylemek gerek.”

kılmayuk ayıg kılınçlarıg ikileyü takı kılmaz men (AY 138-3) “**Yapmadığım** kötü davranışları yineleyip (bir) daha yapmam.”

brahma-purohit atlıg ezrua buryukları ergülüg tenri yirinte... (AY 142-23) “**Brahmapurohita adlı Brahma maiyetinin durduğu** tanrı yerinde...”

birök **sözlemedük** nomug yörüg üze ülgüleser amtıkı sizik abipirayı anılayı ok takı tüpükmez (Üİ 97b-13) “Eğer **söylemediği** şeyi izah ile ölçse, söz konusu sorunun manası yine bu şekilde de bitmez.”

3.1.3.3. Gereklik

ol yme rakşas edgü savlar sözlep ten ten öni öni **körgeli** körtle körk menjiz belgürtüp... (ÇB-131) “O rakşası iyi sözler söyleyip türlü türlü çeşit çeşit, **görmeye değer** güzel bet beniz takınıp...”

neçe **sözlemesig** irinçülüg söz söyleyürbiz neçe **işlemesig** iş işleyürbiz (H-295) “Nice **söylenmiyecek**, yakışmaz söz(ler) söylüyor; **işlenmiyecek** iş(ler) işliyoruz.”

... takı yime **içgü** otlar ... (M 54-31) “... Ve yine **içilecek** ilaçlar ...”

takı yime kim kayu tınlıg upası upasançlarının biş çşaput bir kün bir tün **küzedgülüg** bağag sekiz çşaput arag turug köñülin tutsar... (M 27-14) “Ve yine her hangi bir

yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlak kuralını bir gün bir gece **tatbik ettikleri** oruç (gününde) sekiz ahlak kaidesini temiz kalple tatbik etse...”

biz adruk adruk itip yaratıp **nomka keygürsük** törü bar erti (H-229) “Bizim ayrı ayrı süslenip donanıp **şariat mucibince (kendimizi) giydirmek** töresi var idi.”

3.1.3.4. Rivayet

Bu başlık kendi içinde, bir olay, bir haber veya sözü nakletme işlevinin yanı sıra hatırlatma, tasvir etme gibi işlevleri de içerir.

teñri teg **teñride bolmış** türük bilge kagan (KT-G1) “(Ben) tanrı gibi (ve) **Tanrıdan olmuş** Türk Bilge Hakan”

teñride bolmış el etmiş ... kaganım olurtı (Tes-D4) “**Tanrının tayin ettiği / Tanrı'nın lütfuyla kağan olan**, devlet kurmuş ... kağanım tahta oturdu.”

antagıñın üçün **igidmiş** kaganıñın sabın almatın yir sayu bardıg (KT-G9) “Böyle olduğun için, (seni) **besleyip doyurmuş** olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin”

igidmiş bilge kaganıñın ermiş barmış edgü eliñe kentü yañıltıg (KT-D23) “(Seni) **besleyip doyurmuş** olan akıllı hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hata ettin.

kara bodun turuyın kagan atadı teñride bolmış **el etmiş** bilge kagan atadı (Ta-G6) “(Gücün sahibi olan) Halk, ayağa kalkarak (beni) kağan atadı, Tanrının lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı.”

elsiremiş kagansıramış bodunug **küñedmiş kuuladmış** bodunug **türük törüsin içginmiş** bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış boşgurmuş (KT-D13) “**devletsiz kalmış, hakansız kalmış** halkı, **cariye olmuş, kul olmuş** halkı, **Türk örf ve adetlerini bırakmış** halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş.”

türük bodunug atı küsi yok bolmazun tiyin **kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş** teñri (KT-D25) “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, **babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmış olan** Tanrı...)

kaşımız eçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun tiyin (BK-D22) “**Babamızın** (ve) **amcamızın kazanmış oldukları** halkın adı sanı yok olmasın diye...”

men özüm kagan olurtukuma **yir sayu barmış** bodun yadagın yalaşın ölü yitü yana kelti (BK-D22) “Ben kendim hakan (olarak) tahta oturduğumda, **her yere gitmiş olan** halk (yayan yapıldak) ve öle yite dönüp geldi.”

teşride bolmuş **el etmiş** ... kaganım olurtı (Tes-D4) “Tanrının tayin ettiği / Tanrı’nın lütfuyla kağan olan, **devlet kurmuş** ... kağanım tahta oturdu.”

bilmek tigüçi savta ne yörüg ol tiptiser kaltı **köni katıglanmak tıtagında tükellig bolmuş** bilge bilig erür (Üİ 117b-16) “Bilmek denen şeyde ne mana var? diye derseni, şöyle ki **doğru gayret etme sebebinden sahip olunmuş** idraktır.”

kaltı **atı kötrülmüş** sudurta yarlıkamış ol (Üİ 110b-14) “**Adı yükselmiş** Sutra’da şöyle diyerek buyurmuştur.”

... biz **atı kötrülmüş** teşrim ... (M 105-20) “... biz. **Haşmetli** tanrım!”

bu ödteki **titig toprak öze itmiş** kalaklar ... (M 101-38) “Bu devirde **çamur ve toprak ile kurulmuş** olan kuleler ...”

burkanlarka yazmış yaşılmış tınlıklar ... anta togup irinçler (M 81-50) “**Burkanlara karşı günah işlemiş** yaratıklar ... hep Sanjava cehenneminde doğarlar.”

eskirmiş vrhar seşremiş sapsar buşı birser ... (M 52-44) “**eskirmiş** manastırları tamir ettirseler ...”

munta togup **kızartmış** temirliğ vijirliğ tırnaklarımız erür (M 62-10) “Burada doğunca **kızgın** demirden, elmastan tırnaklarımız olur.”

miş tümen klp öd nomlasar takı alkınmagay **kuaşı im pusar atın atamış** ogrınta edgü kılınçlığı asığı tususu antag titir (KİP-94) “Sayısız devirler boyunca (dini) öğretse de azalmaz, **Kuaşı im pusar adını andığı** sıradaki amelin faydası işte böyledir.”

... **yavalmış** yaruk yaltrıkın tegriklep kayu kayu tütrüm teriş sakınç sakınur (e)rki siz (M 39-13) **kuvvetlenen** bir ışık (ve) parıltı ile etrafınız çevrili olduğu halde nice nice derin istiğraklara dalarsınız.”

bu savag işidip anşız ögrünçülüğ sevinçlig bolup badari braman ulug karı **bükülmiş** etüzin kirt kirt külçire inçe tip (M 12-17) “Bu sözleri işitince Badhari brahman çok sevindi, pek ihtiyar ve **bükülmüş** vücudu ile “kıkır kıkır” gülererek şöyle dedi.”

...**yaruklar içinte közünmiş** burkanlarıg körgeli udılar (AY 131-3) “...**ışıklar içinde görünmüş** budaları görebildiler.”

bu muntag biş çöbik bulganyuk **iritmiş** kısğa özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi (M 9-24) “Bu böyle beş kötü, **ığrenç**, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi.”

aya yavaşım kim meniñ kiçigde berü **yıgmiş kazganmı(ş)** edim tavarım erdi erser ... (M 10-28) “Ey azizim! Benim küçüklüğümünden beri **biriktirdiğim, kazandığım** ne malım mülküm var ise ...”

nızvanılag agar uvin udumış tınlıglar ara yalıñuz odugsak ol ermiş (M 13-33) “**Ağır ihtiras uykusuna dalmış** yaratıklar arasında yalnız o uyanık idi.”

...**bütmeyük bışmayuk** edgülüg töz yıldızarıg bütürür bışurur (AY 166-2) “...**bitmemiş, olgunlaşmamış** iyi kök (ve) esasları bitirir.”

kentüni atamış ünüg anta ok eşidür (KİP-190) “**Kendisini çağıran** sesi hemen işitir.”

anıñ ara **bir kuşlagu kuşka kovıtmış** kögürçgün muñka tarkka tegip şariputri arhantnıñ köligesiñe sıkıntı (M 5-25) “Bu arada **bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen** bir güvercin yorgun ve bitkin bir halde Şariputranın gölgesine sığındı.”

yüz bir türlüğ boduğın bodumış osuglug **hua çeçekin yarataglag** tümen bire kiñ çmbudvip uluşlug ... (M 28-16) “Yüzbir çeşit renklerle boyanmış gibi, **çiçeklerle bezeli** 10 000 mil geniş(liğinde)ki dünya ...”

3.1.3.5. Tahmin

Akla, sezgiye veya bazı verilere dayanarak olabilecek bir şeyi, bir olayı önceden kestirmeye dayalı nitelendirme işlevidir. Gerçekleşeceğinden şüphe duyulmayan şeyleri de içerir.

kutum bar üçün ülügüm bar üçün **ölteçi** bodunug tırgürü igittim (KT-D29) “İlahi lütfum olduğu için, kısımetim olduğu için, **ölecek** halkı diriltip doyurdum.”

kün ay teñri taplamaz işig neçe işledimiz erser... (H-114) “**Güneş ay tanrının razı olmadığı** iş(ler)i nice işledik ise...”

bilmetin öçmek uyur tıdıp kelmedük üdki **toğmadaçı** nomlarıg kim birdemleti togurmağalı (Üİ 103a-10) “Bilmeden sönme gelecek zamanın **doğmayan** dharma’larını, bir daha hiç doğurmamak üzere engelleyebilir.”

inçip yme ök bar üçün tıtağı **tutuldurup turgurguluk akıgsız nomta** kergeklep sözlemiş erür öçmek kirtüg (Üİ 100b-6) “Bu durumda da **asrava’sız dharma’da alıkondurup durduracak** sebebi var olduğu için, sönme gerçeğini gerek görüp söylemiştir.”

...**etöz kodgaysuk** üdde ol teñri teñrısı burkanıg körgeli bolgaylar (AY 190-23) “...**vücudun bırakılacağı** anda, o, tanrılar tanrısı Budayı görebilecekler.”

btanati atlıg ağır iglig toyınnıñ ıduk eligin börte yarlık(ap) **ölür** özinte ozgurup arha(nt) kutınga tegürü yarlıkadı (M 5-38) “Bhadanta adlı bir ağır hasta rahibin mukaddes eline haşmetle temas edip **ölmek üzere olan** vücudunu kurtarıp veliliğe haşmetle ulaştırdı.”

kin **keligme** üdlerte yavlak tüşin utlısın aşagalı tegimlig bolayın (AY 138-14) “İlerde, **gelecek** olan zamanlarda kötü karşılığını, semeresini (böylelikle) yok etmeyi başarabileyim.”

tükel bilge biligke arıg süzük bilge biligke **sakıngulaksuz sözlegülüksüz** bilge biligke teprençsiz bilge biligke köni tüz tuymak bilge biligke tegeyin tip küseserler... (AY 144-4) “mükemmel bilge bilgiye, temiz-pak bilge bilgiye, **düşünülemez, söylenemeyecek** bilge bilgiye, sarsılmaz bilge bilgiye, doğru düz sezme (adlı) bilge bilgiye varayım, diye dileseler...”

ol tınlıg(nıñ) tayak bultaçı töz nom yene sözlegülüksüz titir (AY 146-5) “**O canlı(nın) destek bulacağı** asıl öğretisi yine söylenemez.”

kutrultaçı tınlıglarınñ köñül kögüz töz yıldızt kılınç eriglerin utguradı körür erti (M 4-12) “**Kurtulacak** olan yaratıkların gönlünü, kalbini, kökünü esasını, tavır ve hareketlerini tamamiyle görür idi.”

...keligme üddeki bodisatavlarını kılguluk buyanlarına... (AY 153-13) “...gelecek zamandaki Bodhisattvaların yapmaları olası iyiliklerine...”

bu yirtinçü yir suvdaki tınlıklar ... birük **burkanlar körkin körü kurtulgu** tınlıklar erser... (KİP-102) “Bu dünyadaki canlı varlıklar, **burkanların yüzünü görerek kurtulabilecek** canlı varlık iseler...”

bu muntag **ögrünçülüg** edgü ödler üstün öñ alkınçusı teñri yiri altın aviş tamuka tegi tüzü iştilti (M 18-25) “Bu derece **sevinilecek** iyi olaylar, yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avici cehennemine kadar hep işitildi.”

alku **kedgü** tonangu böz ara bu böz erdni yig erür (M 24-9) “Bütün **giyilecek** kuşanılacak pamuklu kumaşlar arasında bu pamuklu kumaş cevheri en iyisidir.”

alku kedgü **tonangu** böz ara bu böz erdni yig erür (M 24-9) “Bütün giyilecek **kuşanılacak** pamuklu kumaşlar arasında bu pamuklu kumaş cevheri en iyisidir.”

kin keligme burkanlar yime inçe ök nomlayurlar (M 50-34) “**İleride gelecek** olan burkanlar da aynen böyle vaaz edeceklerdir.”

3.1.3.6. Uygunluk

kavşikiya kutlug tınlıg añ yig üstünki teñrilerke yme korkunç öritgüçi **alp kılguluk** iş ... (ÇB-211) “Ya Kauşika, kutlu canlı(ların) en fevkinde olan tanrılara, keza korku uyandırıcı, **kılınması güç olan** iş ...”

... ta tükellig **alp bulgulug** kişi etüzin bultum (M 1-8) “... kudretli, **bulunması güç** insan vücuduna ulaştım.”

...(i)glig **yatgu** evler itip buşı birser ... (M 52-50) “...**hastahaneler** inşa edip sadaka olarak verseler ...”

3.1.3.7. Yeterlik

Bu başlık *bir özelliğe sahip olma, bir işi yapabilecek gücü elinde bulundurma* gibi işlevleri de içinde barındırır.

...**közünür et** burhan ög kañ tetir (İKP XI-3) “...**görünürdeki, ete kemiğe bürünmüş** Buddha’ya ana ve baba denir”

takı yime bu buyan edgü kılınç **közünür** ödte amrak içimiz kutbulmuş ogul inanç ... (M 1-62) “Ve yine bu sevap **şimdi** şu anda sevgili ağabeyimiz Kutbulmuş Oğul Inanç’a ...”

körür közüm körmez teg **bilir** biligim bilmez teg boltı (KT-K10) “**Gören** gözlerim görmez gibi, **eren** aklım ermez gibi oldu.”

kül tigin yiti otuz yaşına karluk bodun **erür barur** erkli yagı boltı (KT-K1) Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı (serbestçe) **hareket eden** (bir) düşman oldu.

yeme bir bilge **nom bilir** er inçe tep tedi (İKP XIV-2) “yine, bilge ve **yasa bilir** bir adam şöyle dedi:”

il birigme teñri türük bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol teñri kagan olurtdı (KT-D25) “...**devlet veren** Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak tahta) oturttu.”

ögüm katunug kötürügme teñri il berigme teñri türük bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol teñri kagan olurtdı (BK-D21) “**Annem Hatunu yücelten** Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu.”

ögüm katunug kötürügme teñri **il berigme** teñri türük bodun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol teñri kagan olurtdı (BK-D21) “Annem Hatunu yücelten Tanrı, (onlara) **devlet veren** Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu.”

kavşikiya kutlug tınlıg aň yig üstünki teñrilerke yme **korkunç öritgüçi** alp kılguluk iş ... (ÇB-211) “Ya Kauşika, kutlu canlı(ların) en fevkinde olan tanrılara, keza **korku uyandırıcı**, kılınması güç olan iş ...”

azu yme adın **sever** amrakıñız bar erki (ÇB-145) “İlla, başka **sevgili** (bir) maşukanız olacak...”

oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç oygalı barmış (IB-29) “(Bir) **sakatatçı** çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.” **esnegen** bars men (IB-10) “**Esneyip duran** kaplanım.”

tamta ulatı **tiddaçi** alku önlerte munda bolmagu kergek kök kalıknıñ tözi (Üİ 103b-1) “Duvar ve benzeri **engelleyen** bütün maddelerde; bunlarda gök’ün kökü olmasa gerek.”

iki yigirmi tıltagın turugma nomlar erür itigsiz tip (Üİ 99b-14) “**On iki sebepten çıkan** dharma’lar şartsız durumdur.”

bilü tüketmiş uguşug atkandaçi köñül köñülteki nomlar erür akıgsız tip (Üİ 98b-7) “**Bilinip bitmiş mürekkip elementi algılayan** gönül ve gönüldeki dharma’lar asrava’sızdır.”

kin yana atkansar amranmak uguşug bo **atkantaçi** köñülteki nomta ulatıları otgurak erür akıgsız tip (Üİ 98b-10) “Daha sonra yine ihtiras duyu alanını algılasa, bu **algılayan** gönüldeki dharma ve diğeri kesinlikle asrava’sızdır.”

sizlerke **bu balıkka kirgölüg** küç küsün kim birdi (ÇB-28) “Sizlere **bu şehire girmek** gücünü kuvvetini kim verdi?”

kül tigin yiti otuz yaşına karluk bodun **erür barur erkli**¹ yağı boltı (KT-K1) “Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı (serbestçe) **hareket eden** (bir) düşman oldu.”

anı işidip badarı braman küler yüzün **kutgurur** kaşın teñridem uruñu tapa körü (M 13-5) “Bunu işitince Badhari brahman güler yüzle **saadetler bahşeden** (?) kaşları ile ilahi kumandana doğru baktı.”

yanıgma yağık kelürür ertim (T2-D3) “**Dönen** düşmanı geri getirirdim.”

tükel bilge biligke arıg süzük bilge biligke sakıngulaksız sözlegülüksüz bilge biligke **tepreñsiz** bilge biligke köni tüz tuymak bilge biligke tegeyin tip küseserler... (AY 144-4) “mükemmel bilge bilgiye, temiz-pak bilge bilgiye, düşünilemeyecek, söylenemeyecek bilge bilgiye, **sarsılmaz** bilge bilgiye, doğru düz sezme (adlı) bilge bilgiye varayım, diye dileseler...”

¹ Ergin, “Karluk kavmi hür ve müstakil iken düşman oldu.” diye aktarmıştır. Böyle okunursa cümlede nitelenen bir düşman yoktur (2000:24).

...ol biş yüz satıgçılarda bir **bilür** er sartbav satıgçılar uluğı ol kalın satıgçılarıg... (KİP-45) “...o beş yüz satıcıdan bir **bilgili** kişi, (bir) kervan başı, (yani) satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı...”

bu kuanşi im pusar neçükin ne alın çevişin **bu çambudvip yir suvda yoriyur** tınlıglarka asıg tusu kılur nom nomlayur (KİP-99) “Tanrım bu kuanşi im pusar nasıl ve ne gibi usullere, çarelere baş vurarak, bu **Jambudvîpa (denen) dünyada yaşayan** canlı varlıklara fayda sağlar.”

...**nomlug erdnig küzetdeçi** ezrua hormuzta vişnu mheşvri tört mharaçlarda... (M 1-51) “...**din cevherinin koruyucusu** olan Ezrua, Hormuzta, Vişnu ve Maheşvara adlı dört büyük hükümdara...”

kamag **şazın küzetdeçi** kutlar vahşikler nivaziki teñrilerke kamagka tüzü öñ ülüg bolzun (M 1-53) “Bütün **din koruyucusu** iyi ruhlar ile ilahlara, hepsine tamamiyle birinci kısım bağışlanmış olsun.”

üçünç manoçap atlıg **kü kelig** erdemini asag tusu kılmakı antag erti (M 4-38) “Üçüncüsü: Manojalpa adlı **meşhur** zuhur kabiliyeti ile hizmet etmesi şöyledir:...”

3.1.3.8. Yetersizlik

bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg (KT-G7) “(Ey) **cahil**¹ kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.”

kanta atasar anta ok eşidür **ıçgınmaz** muñıta emgekinte ara kirür ozgurur (KİP-211) “(Adını) nerede ansalar hemen orada işitir, **onulmaz** ızdırapları arasına girer, kurtarır.”

ol beş yüz er kamugun ol **körmez** yerçike ötüntiler (İKP XXIV-7) “o beş yüz adamın hepsi de o **kör** rehber baş vurdular”

anta ötrü purnabtri tükel bilge teñri teñrisi burkannıñ **sakınu yitiñsiz** edgüsin öp sakınıp inçe tip tidi (M 13-12) “Bunun üzerine Purnabhadra mükemmel hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkan’ın **düşünmekle erişilmeyen** meziyetlerini düşünüp idrak etti ve şöyle dedi.”

¹ Ergin burayı “bilgi bilmez” şeklinde aktarmıştır (Ergin, 2000: 5).

kaşip burkan nırvanka barmışta berü **evrilmedük** nomlug tilgen branas kent uluşta tevirdi (M 15-12) “Kaşyapa burkan Nirvana’ya vardığından beri **döndürülme** din tekerleğini Benares şehrinde döndürdü.”

3.1.4. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme

Sıfatlarda karşılaştırma bir niteliğin çeşitli derecelerinin belirtilmesi şeklinde karşımıza çıkar. Sıfatlar varlıkların niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir varlığa kıyaslama yoluyla bildirirler. Benzetme ve karşılaştırmaya dayanan böyle bir niteleme biçimi, ne gibi?, ne kadar?, ne derece? sorularına cevap oluşturur; sıfattaki niteliğin miktar, ölçü ve derecesini ortaya koyar. Sıfatların bu işlevi kendinden önce gelen zarf görevli kelimelerin kullanılmasıyla karşılanır. Sıfatlardaki derecelenme dört türdür:

- a. Eşitlik derecesi,
- b. Üstünlük derecesi,
- c. Aşırılık derecesi,
- d. En üstünlük derecesi (Korkmaz, 2009:370).

3.1.4.1. Eşitlik Derecesi

Eşitlik derecesi iki varlık veya nesne arasındaki niteliğin benzerlik veya yakınlık derecesini gösterir. Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde eşitlik derecesi *eksiltili yapılarla* ifade edilebildiği gibi *yüleşi, osuglug, teg, +çA* gibi biçimbirimlerle de karşılanır:

3.1.4.1.1. Nicelik Bakımından Eşitleme

Bir adın karşılığı olan kavramın sayılabilen, ölçülebilen veya azalıp çoğalabilen durumunu eşitleme biçiminde karşımıza çıkar:

bar bolmuşça kılınçımın ökünürmen (ETS 14A-12) “Ne varsa, **bütün** yaptıklarımın nedamet ederim.”

...yetti kün **belçe boguzça** suvda yorıp... (İKP XXXVI-4) “...yedi gün boyunca, **bellerine, boğazlarına kadar** su içinde yürüdüler...”

amtı sinite takı yok çıgay inka erü(r) men **biş bakar tejinçe** tavarı(m) yok (M 10-38) “Şimdi yersiz, yurtsuzum ve senden daha fakirim. **Beş bakırım bile** kalmadı.”

eliğçe er tutdumuz (T2-B7) “**Elli kadar** asker yakaladık.”

engrek sokımı yirinte ertürmiş bolur (ETŞ 12-49) “bir **parmak ucu kadar** yerden geçirmiş olur.”

teñri burkannıñ manoçap atlıg kü kelig erdemi küçinte **ernek sukıgınça** ödte... (M 4-49) “Tanrı Burkan’ın Manojalpa adlı meşhur zuhur kabiliyeti sayesinde bir **parmak hareketi kadar (kısa) bir** zamanda...”

kang ügüzdeki kum sanınça üç miñ ulug miñ yirtinçüler bolsalar... (AY 155-15) “**Ganj ırmağındaki kum sayısınca** üç bin ulu bin dünyalar (var) olsalar...”

azu sekiz (tü)men tü töpüm sayu **taluy (ö)güz osuglug** sütler akzun (M 33-5) “Veya 80 000 (tel) saçımın her birinin ucundan **nehirler gibi** sütler aksaydı.”

yasımukça bodı intin anta yok erip (ETŞ 12-42) “**mercimek kadar** bodhi katiyen onda yoktur”

3.1.4.1.2. Nitelik Bakımından Eşitleme

Bir adın karşılığı olan kavramın nasıl olduğunu belirten, onu başka şeylerden ayıran özellik ve vasıflarına eşitleme biçiminde karşımıza çıkar:

ay kim sn negülüg kntü özün ök (.) biziñ **üstün altın tag** tişimizke yokı bolgalı keltiñ (ÇB-21) “Hey, (sen) kimsin? niçin kendiliğinden şu bizim **üstlü altlı dağ** (gibi olan) dişimizde mahvolmaya geldin?”

...**kamag şaki tözlüg budun bukun öze erklig türklüg şudotan atlıg hormuzta teñrike yüleşi** ilig kan bar (M 13-50) “...**bütün Şakya soyundan olan boy üzerine hükmeden Şuddhodana adlı, tanrı Ezrua’ya benzeyen** bir hükümdar var.”

bultukmaz **muntag osuglug** mün kadak (Üİ 103b-6) “Bulunmaz, **bu şekilde** hata!”

amtı bu kiçig tamularda togdumuz ... **munta togup örtin yalının yörgenmiş ulug bedük et kötkiler osuglug** etüzl(e)rimiz erür (M 78-) “Şimdi bu küçük cehennemelerde doğduk. **Buradan doğup alevlerle sarılmış büyük ve yüksek et tepeleri gibi** vücutlarımız vardır.”

tag töpüsinte turup al(kudın) iştilü **altunlug kövrügler osuglug yañkulug** ünin kamag çambudvip uluştaki tınlıgı ünteyü inçe tip sav sözleyür (M 81-2) “Bir dağın tepesinde durup her yerden işitilecek şekilde **altın davullar(mki) gibi çınlayan, akseden** bir sesle bütün dünyadaki yaratıkları sesleyip şöyle diyerek konuşur.”

...anıñ arasınca çştani iligke yakın **beliñ teg yavlak** ün yañku teg eşitildi (ÇB-235) “...o aralık Çastana hana yakın, **korkunç, pek şiddetli** ses aksiseda gibi işitildi.”

tag töpüsinte **mrkt erdni öñlüg yılınçga yumşak erdnilerig töşep urmuş teg** öleñ çimgenleri erür (M 54-22) “Dağ tepesinde, **marakata ve ratna-renkli yumşak mücevherleri döşemiş, koymuş gibi** ıslak çayırları vardır.”

teñrim **noş teg tatıgılg** yağmur suvın yağıtıp yalañuklarınñ nızvanı otın öçürür siz (KİP-202) “Tanrım siz **noş gibi tatlı** yağmur suyunu yağdırır, canlı varlıkların hırs ateşini söndürürsünüz.”

...ört **yalın teg yiti** kılıcın iliginte tuta yekler tapa yakın sikrip içgerü kirdi (ÇB-86) “...**ateş alevi gibi keskin** kılıcını elinde tutarak şeytanlara doğru seğırtip aralarına girdi.”

ne muñ tak boltı kim antag **teñri teg erdini teg** ögükünüzni ölüm yeriñe idur siz (İKP XXVI-2) “Nasıl bir felaket oldu da, böyle **gök gibi, mücevher gibi** sevgili yavrunuzu bu ölüm yerine gönderiyorsunuz?”

...kapkara **ulug bedük tag teg** et’üzün öneyü... (ÇB-10) “...**kapkara ulu yüksek dağ gibi** vücutlarıyla dikilerek...”

birtemledi bir teg **ukşaş** etüz til köñülin... (ETŞ 13C-81) “Bir imiş gibi, tamamiyle **benzer** vücut, dil ve gönülle...”

yılayu teg savka sözke tayaklıgın... (ETŞ 15-70) “**Büyü gibi** söze-sava destek olup...”

3.1.4.2. Üstünlük Derecesi (Karşılaştırma Derecesi)

Üstünlük veya karşılaştırma derecesi, bir varlıktaki niteliğin başka bir varlık veya varlıklara oranla daha çok, daha üstün, daha az, daha düşük olduğunu gösterme derecesidir (Korkmaz, 2003:373). Bu durumun ifadesi, tanıklığına başvurduğumuz

metinlerde *artuk*, *bek*, *idi*, *kasınçığ*, *kataglıg*, *+rAk* ve *+DA* biçimbirimlerinin kullanılması yoluyla gerçekleşir.

kim kayu tınlıg **artuk** küçlüg övkeçi erser kuanşı im pusar atın atasar övkesi korayur (KİP-64) “Ve herhangi bir canlı varlığın öfkesi kuvvetlenirse (ve bu canlı varlık da) Kuanşı im pusar adını anarsa, öfkesi azalır.”

...ol tınlıglar **bek** katıg süzük kirtgünç köñülin yiti kınıgta turup... (AY 132-11) “...o canlılar **pek** katı, temiz inançlı gönülle keskin istekte durup...”

siz kişide adruk **begrek** er közünür siz (İKP LXVI-5) “Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve **çok asil** biri gibi görünüyorsunuz.”

idi oksuz köök türük iti ança olurur ermiş (KT-D3) “**Pek** örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Gök Türkleri düzene sokarak öylece hüküm sürerler imiş.”

çintan nikişi birle **kataglıg** edgü yıdlag kuzışay mntark ulatı teñridem hua çeçekler yüzken yağmur osuglug yagıdılar (M 18-35) “Sandal ağacı nikişi (?) ile **pek** güzel kokulu nilüfer çiçeklerini ve diğer semavi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar.”

...miñ **artuk kövrükler üninte üstünrek** yavlak ün turdı (ÇB-239) “...**bin davul sesinden üstün** şiddetli bir ses yükseldi.”

yarıkınta yalmasınta **yüz artuk** okun urtı (KT-D33) “(Kül Tigin’i) zırhından (ve) kaftanından **yüzden fazla** okla vurdular.”

anın amtı alku tınlıglar meniñ yatım ermezler ... **ogulta kızta amrak** meniñ öz kişilerim erürler (M 33-56) “Şimdi bu yüzden bütün yaratıklar bana yabancı değildirlir. **Oğuldan, kızdan daha aziz** adamlarımdırlar.”

bu yir suvda **burkan kutında yigrek** adın ed tavar arıtı bultukbaz (M 100-6) “Bu dünyada **Burkanlık’tan daha iyi** başka bir şey hiç yoktur.”

3.1.4.3. Aşırılık Derecesi

Sıfatlardaki üstünlük derecesi, üstünlük derecesi ile en üstünlük derecesi arasında yer alan ve en üstünlüğe yakın nitelikte olan bir işlevi bildirme derecesidir. Bu derece, azlık ve çokluğu nitelendirmede sıfatın önüne *agir*, *asankalıg*, *añıg* (*ayı*, *ayıg*), *ertiñü*,

kataglıg, katıgılanmaklıg, kop, muḥadınçıg, taḥ, tükel, ulug, yavıak; aḥsız öküş, bir aḥsız, telim taşım, ülgülençsiz teḥlençsiz gibi anlam ve işlev güçlendirici kelime ve kelime gruplarının getirilmesiyle karşılanır. Aşırılık bildirme sıfatlarında karşılaştırmaya dayanan bir aşırılıktan ziyade, benzerlerine oranla dolaylı yoldan ifade edilen, açıkça belirtilmeyen bir aşırılık söz konusudur (Korkmaz, 2003:374).

biz ilkide yalaḥuk ajuḥnta erken **aḥır** ayıg kılınç kılıḥımız (M 71-40) “Biz vaktiyle insanlar aleminde iken **pek** kötü ameller işledik.”

btanati atlıg **aḥır** iglıg toyınnıḥ ıduḥ eligin börte yarlık(ap) ölüo özinte ozgurup arha(nt) kutınga tegürü yarlıkadı (M 5-38) “Bhadanta adlı bir **aḥır** hasta rahibin mukaddes eline haşmetle temas edip ölmek üzere olan vücudunu kurtarıp veliliḡe haşmetle ulaştırdı.”

bu yırtinçüde **aḥsız öküş** nomluḡ telim taşım çoḡ yalın belgüluḡ bolmuş erür (M 7-13) “Bu dünyada **fevkalade**, büyük dinin güo ışığı belirmiştir.”

kaltı men öngre **asankılıg** uzun yolta bodisatavlar yorıḡnta yorıyur erken... (AY 163-15) “Ŗöyle ki, ben önceden, **sayısız** uzun yolda, Bodhisattvalar yürüyüşünde yürür iken...”

munta inaru **ayı** irak ermez tariçanta atlıg yavıak rakşas bar (ÇB-156) “ Buradan ileri, **çok** uzak deḡil, Trijata adlı kötü (bir) rakşasi var.”

ol közsüz kişi **ayıg** bilge tetir (İKP LXXIV-5) “O gözsüz kişiye, **son derece** bilge deniyor.”

...bir **aḥsız** ulug teḥri burkan nom nomlayu oluru yarlıkamışın körtiller (AY 188-14) “...**son derece** ulu bir tanrı Buda(nın) öğretiyi açıklayıp, oturup, buyurduḡunu gördüler.”

erser ol erser **ertiḥü** alp ada tetir (İKP XXXVIII-8) “Bu durumda ona, **en** korkunç (en büyük) tehlike denebilir.”

...ol tözünler oḡlı tözünler kızısı **ertiḥü** ulug bedük buyanlıḡ yükmekin... (AY 155-10) “...o soylular oḡlu, soylular kızısı, **son derece** ulu, büyük iyilik yıḡını ile iyilik toplamını...”

çintan nikişi birle **kataglıg** edgü yıdlag kuzışay mntark ulatı tenridem hua çeçekler yüzken yagmur osuglug yagıdılar (M 18-35) “Sandal ağacı nikişi (?) ile **pek** güzel kokulu nilüfer çiçeklerini ve diğér semavi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar.”

ertinü **katıglanmaklıg** bilge biligke tükellig yağız yir erkliğı çştani ilig beg mn erür-mn (ÇB-77) “Ziyadesiyle **azimli**, irfanca ilme mükemmelen sahip, yağız yer hakimi Çaşтана han bey, benim.”

...**kop** süzük köñülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp... (AY 132-18) “...**tam temiz** gönlümüz ile başımızı yere değdirip...”

“takı yime tirig ölüg ol atanur ... kim maytrı bodisvtnıñ **muñadınçıg** edgüsin işidgeli kelmeser (M 8-52) “Ve yine Maytrı bodhisattvanın (söylediğı) **fevkalade** iyi (şeyleri) işitmeye gelmeyen bir kimse “diri iken ölüdür” denir.”

bu pusar munçulayu **tañ** adınçıg alp erdemın kamag tınlıglarka asıg tusu kılı kutgarur (KİP-149) “Bu Kuansı im pusar, bütün canlı varlıklara, işte bu derece **hayret verici**, seçkin fedakarlık fazileti ile fayda sağlar, (onları) kurtarır.”

ol kapagda sekiz körkle **tañ** arıg kızlar sarıg altun yıp enjirerler (İKP XLIII-1) “O kapıda sekiz güzel, **olağanüstü** temiz kız, sarı altın bir ipi eğiriyorlardı.”

...açsız kızsız kısıgsız kavrıgsız yagısız börisiz basınçsız unçsuz irtsiz birtsiz muñsuz taksız **telim taşım** bay barımlıg sansız öküş kötişvr bayagutlar... (M 3-17) “...tok, dertsiz, hür müstakil, düşmansız, minnetsiz, yardıma ihtiyacı olmayan, vergisiz, müreffeh **çok** varlıklı, sayısız zenginlerin...”

tükel bilge biligke arıg süzük bilge biligke sakınguluksuz sözlegülüksüz bilge biligke teprençsiz bilge biligke köni tüz tuymak bilge biligke tegeyin tip küseserler... (AY 144-4) “**mükemmel** bilge bilgiye, temiz-pak bilge bilgiye, düşünölemeyecek, söylenemeyecek bilge bilgiye, sarsılmaz bilge bilgiye, doğru düz sezmek (adlı) bilge bilgiye varayım, diye dileseler...”

bu savag işidip anşız ögrünçülüğ sevinçlig bolup badari braman **ulug** karı bükülmüş etüzin kirt kirt külçire inçe tip (M 12-17) “Bu sözleri işitince Badhari brahman çok sevindi, **pek** ihtiyar ve bükülmüş vücudu ile “kıkır kıkır” gülerék şöyle dedi.”

yalaşuklar begi ilkideki **ulug katag** sav sözlemişiñizni öñsakınıñ (M 45-1) “İnsanların beyi! Vaktiyle **pek sert** sözler sarfettiğinizi önce hatırlayın!”

anta ötrü vaysarvan maharaçnıñ üç **ulug** küçlüğ inanç buyrukları erti sadagari hymavati purnaki (M 7-6) “Bundan sonra Vaişravana adlı büyük hükümdarın **pek çok** güçlü üç nedimi ve vekili Sadagiri, Haimavati ve Purnaka idi.”

... **ülgülençsiz teñlençsiz** edgü edremlerin sakınu sözleyü yitiñsiz titir (AY 164-21) “... **hadsiz, hesapsız** iyilik erdemleri ile düşünü(lü)p söylenemeyecek kadardır.”

korkgu teg körk meñiz tutup **yavlak** katıg ünin kıkırüşu... (ÇB-8) “Betleri benizleri korkunç bir hal almış, **yavlak** sert sesle bağırsarak...”

3.1.4.4. En Üstünlük Derecesi

En üstünlük derecesi, sıfattaki niteliğın işlev ve anlam bakımından en üst düzeyini gösterme derecesidir (Korkmaz, 2003:376). Bu derece, tanıklığına başvurduğumuz metinlerde *añ/eñ ve yeg/yig (ve türemişleri), üsdünki* kelimelerinin yanısıra *aglakta aglak, yitiñsiz yitiz* gibi kelime gruplarıyla da karşılanabilmektedir.

aglakta aglak maytrılag yañı künnüñ yigin adrukın tip ... (M 100-10) “**En yüksek olan** Maytrı hakkındaki “yeni gün” piyasinin üstünlüğünü, müstesnalığını diye ...”

kaltı körümke tegmişler öritip bulduкта **başdinkita başdinkı** bölüklüğ nizvanılarnıñ yöründekin kelmedük üdki **başdinkita başdinkı** nizvanılarta birgerü bululur iki öçmekler (Üİ 125b-1, 2) “Şöyle ki, görüme değmişler, **en baştaki** bölüğün klesa’larının devasını, gelecek zamandaki **en baştaki** klesa’larda hasıl edip bulduklarında, iki sönme beraber bulunur.”

ulatı munda şastirniñ abipirayı erser **eñbaşlayukı** iki padaklar üze sizik kılur otgurak ol bahşıka (Üİ 114a-3) “Ve burada Sastra’nın izahı ise, **en baştaki** iki padaka ile kesin olarak o hocaya soru sorar.”

...azu yeme **eñ** ilki burkan kutıña yañırtı köngül öritip... (AY 141-17) “...ve dahi **ilk** Buda kutsallığına yeniden karar verip...”

kavşikiya kutlug tınlıg **añ** yig üstünki teñrilerke yme korkunç öritgüçi alp kılguluk iş ... (ÇB-211) “Ya Kauşika, kutlu canlı(ların) **en** fevkinde olan tanrılara, keza korku uyandırıcı, kılınması güç olan iş ...”

...azu yeme **eñ** ilki burkan kutıña yañırtı köngül öritip... (AY 141-17) “...ve dahi **ilk** Buda kutsallığına yeniden karar verip...”

öseliksiz çın kirtü nom tözin ötkürü... (ETŞ 10-48) “**En üstün** gerçek törenin köküne nüfuz ederek...”

yirtinçüde **yigedmiş** ünlüg titir (KİP-205) “Dünyada **en üstün** seslidir.”

men bu muntuda **yegrek** çintemeni erdini algalı barayın (İKP XXXV-2) “Ben burada, **en üstün** çintamani mücevherini almaya gideyim.”

...çştani iligniñ **yig üstünki** amrak katunınıñ körkin belgürtüp... (ÇB-140) “Çastana hanın **en iyi üstün** sevgili hatununun suretini takıp...”

azu yeme **üsdünki yig** uguşta tözte... (AY 142-3) “Ve dahi en üstün, **mükemmel** soyda...”

...**üzeliksiz üzdünki** yig köni tüz tuymak atlıg burkan kutın küsedeçi tözünler oğlu... (AY 132-6) “...**daha üstü bulunmayan, (en) üstün**, mükemmel, doğru-düz sezmek adlı Buda kutsallığını dileyen soylular oğlu...”

ança sav yarlıkaduk(ta) **yitiñsiz yitiz** yağız yir tebreyür (M 48-23) “Bunca sözleri buyurdukta **erişilemeyecek kadar yüksek** olan yağız yer titrer.”

3.1.5. Sıfatlarda Küçültme

Nitelik sıfatları, bazı ekler alarak kendilerinden sonra gelen adların anlamlarında bir “küçültme”, bir “azaltma” meydana getirirler (Korkmaz, 2003:377). Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde bu işlevi, +kİnA eki karşılamaktadır:

ulug irkin **azkıña** erin tezip bardı (KT-D34) “Ulug İrkin **azıcık** erle kaçıp gitti.”

birkiye amrak oğlumın siziñe tutuzur men (İKP XXV-4) “**Biricik** sevgili oğlumu size emanet ediyorum.”

antag tınlıg **kiçigkiye** çimeli ölürüp utguratı tamuda togar (M 59-24) “Bunun gibi bir yaratık, **küçücük** bir karınca öldürünce muhakkak cehennemde doğar.”

tavar buşı tözi yine **terkkeye** üdün alkıntaçı tükedeçi erür (AY 163-6) “Mal sadakasının esası yine **bir anlık** sürede yok olup sürecektir.”

muna amtı **yakurukiya** öd erür (M 7-45) “Şimdi **yakın** zamandır.”

3.1.6. Sıfatlarda Pekiştirme

Nitelik sıfatlarındaki niteliğin daha yoğun olarak belirtilmesi için, yani nitelik adı olan sıfattaki anlamın güçlendirilmesi için pekiştirmeli sıfatlar kullanılır.

3.1.6.1. Ses Olayıyla Pekiştirme

Bu yolla yapılan pekiştirmede nitelik bildiren sıfatın vurgusuz ilk hecesi, türetilen bağlantı ünsüzüyle birlikte tekrar edilir ve böylece vurgu ilk hecede toplanmış olur. Bu olay aynı zamanda anlamın da pekiştirilmesini sağlar:

... kışlık aşlık kaznakları alku kurunlug **kap kara** tütün tokımış belgürtir (M 101-37) “... kışlık (?), mutfak ve kiler (?) hep kurumlu, **kapkara** duman sürülmüş (gibi) zuhur ettirir.”

...**kapkara** ulug bedük tag teg et’üzün öneyü... (ÇB-10) “...**kapkara** ulu yüksek dağ gibi vücutlarıyla dikilerek...”

...oot önlüg **kıp kızıl** saçların artlarında ıtdıp... (ÇB-38) “ateş rengi **kıp kızıl** saçlarını arkalarına itip...”

ançulayu yime mini osuglug **kız kısğa** bilge biligler neñ biligin tözün maytrınıñ bilge biligiñe yüleşürgeli bolmaz (M 38-20) “Aynı şekilde benim gibi **pek az** bilgili kimselerin bilgisi, asil Maytrı’nın bilgisi le mukayese edilemez.”

biz öñre **kız kısğa** ödte şakimun burkan şazanında ayıg yavlak körksüz kılınçlar kıltımız (M 74-34) “Biz vaktiyle **kısa** bir zamanda Şakyamuni Burkan’ın dininde kötü, fena ve çirkin ameller işledik.”

...**sep sem** aglakta sekiz türlüg yiller öze tepremetin... (ETŞ 8-20) “...**ıp ıssız** bir tenhalıkta, sekiz türlü yel ile kımıldanmadan...”

3.1.6.2. İkilemelerle Pekiştirme

Yakın anlamlı veya eş anlamlı kelimelerin oluşturduğu ikilemeler, niteleyici ve belirtici unsurlar için pekiştirme işlevini görürler:

yeme ök ökünmek yalbarmaklıg kşanti kılmaklıg **arıg silig** suv üze... (AY 144-15)
“...ayrıca da pişman, yalvarmaklı, af dilemekli (olup), **temiz pak** su ile...”

arıg turug arhant dıntarlarıg öldürdüm erser... (AY 134-14) “**arı duru** aziz(leri), seçilmişleri öldürdüm ise...”

birük adın adın öge bilge **atlıg yüzlüg** er evçi körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-136) “Çeşitli, meşhur, hakîm, **asıl, saygı değer** erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

kin keligme üddeki **ayıg yavız** tüş birgüsinge artukrak korksar... (AY 141-6) “İlerde gelecek zamandaki **kötü** karşılık vermesinden fazlasıyla korksa(lar)...”

burkan kutı kim kop ... kamağ **ayıg yavlak** törülerig yıdı yokı birle üzmelemiş bolur (M 48-16) “Burkanlık ki bütün **kötü ve fena** unsurları, teferruatına kadar hepsini yok etmiş olur.”

biz yine **az almır** köñülümüz küçlüg bolup söz kılınçımıznı tıda umadımız (M 72-47)
“Bizim ise **hırslı** duygularımız güçlenip söz (ile işlediğimiz) amellerimize engel olamadık.”

...kamağ ontın sıyarkı büğü biliglig burkanlar **çın'kirtü** arıg süzük bilge biligleri üze... (AY 137-7) “...bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar **gerçek-doğru** temiz pak bilge bilgileri ile...”

ol antag biş **çöbik yavlak** ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antag körksüz kılınçlıg erserler... (M 58-9) “Şu beş **kötü** devirde evden barktan çıkmış olan rahipler böyle çirkin amelli olurlarsa...”

...başlap yolçısı yırçısı bolup **ertinü öküş** ağı barım ağır yükler birle ol yağılar ara uduzup iltgeli sakınsar... (KİP-46) “...başlarında, (onların) kılavuzu olarak **birçok** mal mülk (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse ...”

inçip yime ağı baramka azlanmanın başsız közsüz **ezük yalğan** savın sini sökti (M 13-2) “Bunun üzerine mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla başsız, gözsüz **yalan yanlış** sözlerle sana sövdü.”

...nom tözin tuyunu **igid yañluk** sakınçlarıg öçürü kşanti kılsar... (AY 146-15) “...öğreti esasını kavrayıp, **yalan yanlış** düşünceleri yok edip af dilese...”

ol kamag satıgçılar eşidip tüzü bir ünin namo kuañşi im pusar tip atamışta ol kamag satıgçılar ol **kalm erüş** yağı yavlaқта ozar kurtulurlar (KİP-57) “O bütün satıcılar (bu sözleri) işitip hepsi bir ağızdan ‘Kuañşi im pusar’a saygı!’ diye seslendiklerinde bu bütün satıcılar o **kalabalık** yol kesicilerden geçer kurtulurlar.”

...**korkınçig kasınçig** şımmu kanın... (AY 172-17) “...**korkunç** şeytan hanını...”

köni kirtü nomug ayıgladım erser... (AY 134-11) “**düzgün-doğru** öğretiyi kötüledim, yadsıdım ise...”

...ötrü köñülteki teg körkle **kutlug ülüglüg** urı ogul kelürür (KİP-76) “...sonunda gönülüne göre güzel, **mesut (nasipli)** (bir) erkek çocuğu (dünyaya) getirir.”

...kirtüdin kelmiş **mensiz kişisiz** tınlıgsız yaşaglısız üze yarlıkançuçı belgü tözlüg nomlarta... (AY 145-16) “...gerçeklikten gelmiş, **insansız**, canlısız ve acıyıcı, belirti esaslı öğretilerde...”

birük adın adın **öge bilge** atlıg yüzlüg er evçi körkün körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-136) “Çeşitli, meşhur, **hakîm**, asıl, saygı değer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

...**tañ adınçig** erdini yençü kemike tükegüçe urup ... (İKP XXXIV-1) “...**az rastlanır ve seçme** inci ve mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman ...”

...kamag **ters tetrü** tınlıglar birle katılıp... (AY 132-10) “...bütün **yanlış, hatalı** canlılar ile karışıp...”

...ülgülençsiz tenlençsiz **tıdıgsız tutugsuz** arıg süzük neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser... (AY 169-22) “...ölçülemez, karşılaştırılmaz, **engelsiz, maniasız**, temiz-pak ne kadar iyi davranışlarım var ise...”

...kirtüdin kelmış mensiz kişisiz **tınlıgsız yaşaglısız** üze yarlıkançuçı belgü tözlüg nomlarta... (AY 145-16) “...gerçeklikten gelmiş, insansız, **canlısız** ve acıyıcı, belirti esashı öğretilerde...”

...altı katunlar yirinçülüg bolup **tod tolı** savın utruntılar (M 5-6) “...altı kraliçe kötü olup **fena** sözlerle birbirlerine karşı geldiler.”

balıkımnıñ uluşumnuñ bu muntag **tod ucuz** savların körüp... (ÇB-31) “Şehirimin memleketimin bu derece **acıklı** vaziyetini gördükçe...”

bo biş türlüğ utrunmak atlıg **tsuy ayıg** kılınçlarıg... (AY 134-16) “bu beş türlü “karşı koymak” adlı **kötü, fena** davranışları...”

...kşanti çamkuy kılınıp **tsuy irinçü** ağır ayıg kılınçları neteg arıdı alkındı... (AY 138-19) “...af-bağışlanma dilediklerinde, **kötü**, hatalı davranışları nasıl silinip temizlendi...”

ötrü bir bere ulug tilimizni agzımıztın taşgaru tartıp **tük tümen** yıl örtlüg yalınlig sapanın tilimizni sapan(layurlar) (M 66-15) “Sonra bir mil uzunluğundaki dilimizi ağzımızdan dışarı çekip **onbinlerce** yıl alevli ve kızgın saban ile dilimizi saban olarak kullanırlar.”

... azu **tü türlüğ** bodugın altunın kümüşin erdnin yinçün burkan körkin itser yaratsar... (M 104-21) “... veya **çeşitli** boyalarla, renklerle, altın, gümüş, cevher ve incilerle burkan resimlerini süslese...”

ötrü bir bere ulug tilimizni agzımıztın taşgaru tartıp **tük¹ tümen** yıl örtlüg yalınlig sapanın tilimizni sapan(layurlar) (M 66-15) “Sonra bir mil uzunluğundaki dilimizi ağzımızdan dışarı çekip **onbinlerce** yıl alevli ve kızgın saban ile dilimizi saban olarak kullanırlar.”

¹ EDPT’de *tüg*, ‘birkaç, birçok’ anlamında bir edat; belki de *tümen*, *min* gibi büyük sayı adlarından önce kullanılan bir aliterasyonlu gramer unsuru olarak açıklanmıştır (1972:476). İkinci seçenekte kastedilen pekiştirmeli sıfatlarda ortaya çıkan ünsüz türemesiyle birlikte ilk hecenin tekrar edilmesi olayı olmalıdır (Örn. bütün > büsbütün, tamam > tastamam vb.). Bizce ikinci seçenek kabul edilemez. Çünkü söz konusu unsur sadece *tümen* kelimesinden önce kullanılmamıştır. Ayrıca ‘*tüklüg tümenlig ... kara bulut*’ örneği de bu kelimenin anlamlı bir kelime gibi ek alabildiğini göstermektedir.

ötrü kentünün **tükel türlüğ** satıgsız erdnilig küntegüsin alıp kuanşi im pusarka tutdı (KİP-156) “Bundan sonra kendisinin **türlü türlü** baha biçilmez taşlarla bezeli gerdanlığını aldı.”

anta ötrü kök kalıkda **tüklüg tümenlig** örtlüğ yalınlig k(ar)a bulıt osuglug tütünlüg ... (M 68-3) “Bunun üzerine gökte **on binlerce** kızgın, aevli kara bulutlar gibi duman ...”

...burkanların **ulsuz tüpsüz** edgüleri üze ülgü teñ tutup... (AY 136-21) “...Budaların **dipsiz, temelsiz (=sonsuz)** iyilikleri ile denk eşit tutup...”

ayıg irinç yarlıg **umugsuz magsız** emgeklig tınlıglar öginte kañınta takı yegrek adasınta tudasınta ara kirür ozgurur (KİP-185) “Sefil, acınacak halde olan, **umutsuz**, ızdırap çeken canlı varlıkların sıkıntıları arasına, ana ve babalarından daha iyi girer, kurtarır.”

içre aşsız taşra tonsuz **yabız yablak** bodunta üze olurtum (BK-D21) “Karnı aç, sırtı çıplak, **yoksul** (ve) **sefil** (bir) halk üzerine hükümdar oldum.”

...çın kirtü **yaruk yaşuk** közleri üze... (AY 137-10) “...gerçek doğru, **parlak-ışıklı** gözleri ile...”

yok çıgañ bodunug koop kuubratdım (KT-G10) “**Yoksul** ve **fakir** halkı hep derleyip topladım.”

3.1.6.3. Tekrarlarla Pekiştirme

Aynen tekrar edilen sıfatlardan oluşan kelime grupları, anlam bakımından pekiştirilmiş olurlar:

birük **adın adın** öge bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-136) “**Çeşitli**, meşhur, hakîm, asîl, saygı değer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

kılmış mün yazukka ökünç köñül öritmiş kergek kim **antag antag** asıgka tusuka tegmek bolur (M 69-41) “İşlediği günahlara pişman olması gerektir; ancak o zaman işte böyle **nice nice** faydalara ulaşabilir.”

arığ arığ şznıg küzedmedimiz (M 65-9) “**Tertemiz** olan dini koruyamadık.”

neçe öküş yavlak **çulvu çulvu** sav sözledimiz erser... (H-21) “Nice çok kötü **küfür** sözü sözledimiz erser...”

ilki ilki etözlerte ortunkı kinki etözlerte bo etözte burkan ertinig bilmetin... (AY 134-1) “**İlk** bedenlerde, ortadaki (ve) sonraki bedenlerde, bu bedende Buda mücevher(in)i bilmeden...”

kiçig kiçig iligler körkin körü kurtulgu tınlıklar erser... (KİP-122) “**Ufak ufak** hanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler...”

... **neçe neçe** kşan ödlar ertser ança ança edgölüg özleri teñri meñileri erter barır (M 103-30) “... zaman geçtikçe de o nispette üstün olan asılları, ilahi sevinçleri geçer gider.”

...**öñi öñi** belgülerin öçmekig yarlıkayur men (AY 145-1) “...**ayrı ayrı** belirtilerle sönmeyi buyuruyorum.”

ol tıltagin anta ölüp **ulug ulug** tamularda togdumuz (M 73-45) “Bu sebepten orada ölüp **pek büyük** cehennemlerde doğduk.”

3.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, niteleme sıfatlarından farklı olarak adların karşıladığı varlıkları niteleme değil, belirtme işlevi yüklenmiş olan sıfatlardır. Bu işlev ya adları işaret etme, gösterme; ya sayısını, miktarını bildirme, ya sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşlanır. Buna göre belirtme sıfatları şu başlıklarda incelenir:

- a. Gösterme (işaret) sıfatları,
- b. Sayı sıfatları,
- c. Soru sıfatları,
- d. Belirsizlik sıfatları (Korkmaz, 2003:385).

3.2.1. Gösterme Sıfatları

Gösterme sıfatları adlar tarafından temsil edilen varlıkları işaret ederler. Belirtme, varlıkların buldukları yeri mekândaki, zamandaki veya tasavvurdaki uzaklık derecelerine göre göstererek yapılır. Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde bu işlevi yerine getiren kelimeler şunlardır:

3.2.1.1. bu (bo, bol)

bo kök kalıkta ulatı üç törlüg itigsizlerniñ... (Üİ 97a-7) “**Bu** gökten başlayarak üç türlü şartsız (durum)ların...”

bol tıltagın kök kalık tüzü alku orunlarta bolur (Üİ 103b-10) “**Bu** sebeple, gök bütün her yerde olur.”

bu bodisvt kentüni atamış üçün anta ok eşidür (KİP-10) “**Bu** bodhisattva kendisini andıkları için hemen işitir.”

...**bu** ödke olurtum (KT-G1) “...**bu** devirde (tahta) oturdum.”

...**bu** sabımın edgüti eşid (KT-G2) “...**bu** sözlerimi iyice işitin...”

bu yirde olurup tabgaç bodun birle tüzültüm (KT-G4) “Bu yerde oturup Çin halkı ile (ilişkileri) düzelttim.”

3.2.1.2. ol

...**ol** emgekinte kuanşi im pusarka umug inag tutup ... (KİP-10) “...**o** acıları içinte Kuanşi im pusar’a sığınıp ...”

ol ödke kuul kuullug bolmış erti (KT-D21) “**O** devirde köleler (bile) köleli olmuş idi.”

bilig bilmez kişi **ol** sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg (KT-G7) “(Ey) **cahil** kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.”

ol törüde üze eçim kagan olurtı (KT-D16) “(Babam Hakan öldükten sonra) yasa uyarınca amcam Hakan tahta oturdu.”

ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen (KT-G8) “**O** yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin!”

3.2.1.3. Çeşitli Kelime ve Kelime Gruplarıyla Gösterme

Adları yer, zaman ve konum bakımından belirtmek için gösterme sıfatları dışında basit kelimeler de kullanılır. Ayrıca genellikle aitlik eki olarak adlandırılan +*KI* eki eklendiği kelime ile sonraki kelime arasında belirtme bakımından tamlayan-tamlanan ilişkisi kurmaktadır. Nitekim Tekin (2003:82), ekin görevinin aitlik, ilişkinlik sıfatları türetmek

olduğunu belirtir. Ayrıca +gArU ve + DIn ekleri de adların gösterme işlevli sıfat olarak kullanılmasını sağlarlar. Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde bu yapıların yer, zaman, kişi ve konum belirtme işlevleriyle karşılaşılmıştır.

3.2.1.4.1. Kişi Gösterme

Bu işlevdeki sıfatlar belirtilen kişiyi, aynı nitelikleri taşıyan diğerlerinden ayırarak gösterirler. Bu işlev belirtili isim tamlaması yapısındaki sıfatlarla karşılanır.¹

Gösterilen kişiyi bağlamdan hareketle tahmin edebiliyorsak sıfat olan belirtili isim tamlamasının tamlayan unsurunu işaretmeye gerek duyulmaz:

ögüm kañım **eçim** teginke sever meni aklayur erti (İKP XXVIII-9) “Babam ve annem, her zaman, sadece prens **ağabeyimi** sever ve benden nefret ederlerdi.”

kim taluyka barayın teser kiriñler **oglum** teginke eş boluñlar (İKP XXII-2) “kimler okyanusa gideyim derlerse (saraya gelsinler) ve **oğlum** prensin arkadaşı olsunlar”

ol ödün **kadını** kan borlukçısı teginig körüp inçe tep sakıntı (İKP LXXII-5) “O sırada, **kayın pederi** hanın bahçıvanı, prensi görüp şöyle düşündü.”

yeme **kañı** kan inçe tep yarlıgkadı (İKP VIII-2) “Bunun üzerine (prens) **babası** han şöyle buyurdu.”

anta kisre **kañım** kagan uçdı (ŞU-K12) “Ondan sonra **babam** Kağan öldü.”

...iki yigirmi nayut sanı teñri kuvragı birle **anası** katunug kutka tegürü yarlıkar (M 91-14) “...oniki nayuta sayısınca tanrılar cemaati ile **anası** hanımı Nirvana’ya haşmetle ulaştırır.”

eçümüz apamız yamı kağan tört bulunıg kısmış (O-1) “Ecdadımız Yamı hakan dört tarafı kısmış...”

¹ Burada söz konusu edilen sıfatlar Kayra tarafından niteleme sıfatı olarak değerlendirilmiştir (1999:148-149). Hâlbuki bu sıfatlar kendinden sonra gelen ad için bir niteliğe değil, belirtmeye işaret etmektedir. “*anta kisre kañım kagan uçdı (ŞU-K12) Ondan sonra babam Kağan öldü.*” cümlesini örnek alırsak, konuşmacı ölen Kağanın babası olduğunu göstermektedir. Yani, bu/şu/o Kağan ölmüştür, yerine başkası gelmiştir. Ayrıca “*baba kağan*” ile “*babam kağan*” arasındaki işlev farkı da niteleme ve belirtme farkını temsil etmesi bakımından bu görüşü desteklemektedir.

Gösterilen kişiyi bağlamdan hareketle tahmin edemiyorsak sıfat olan belirtili isim tamlamasının tamlayan unsuru da işaretlenir:

amtı **bodisvtnaḡ ögi** katun ulug karı işler birle tegriklep ... ornınta turup...(M 37-13)
“Şimdi **Bodhisattvanın anası** kraliçe çok yaşlı kadınlar ile çevrili olduğu halde yerinden kalktı...”

3.2.1.4.2. Konum Gösterme

Bu işlevdeki sıfatlar, bir kimsenin veya bir şeyin bir yerdeki durumunu veya duruş biçimini gösterir.

(kuanşi i)m pısar **alkudın** sıñar etüz körkin (körtgürü)p tınlıglarka asıg tusu kılmakı biş otuzunç ... ornınta (KİP-2) “Kuanşi im pısar’ı **her** yerde görünüp canlı varlıklara fayda sağlaması(ndan bahseden) [Asil Dinin Nilüfer Çiçeği’nin] yirmi beşinci bölümü.”

bu muntag ögrünçülüğ edgü ödler üstün öñ alkınçusı teñri yiri **altın** aviş tamuka tegi tüzü iştilti (M 18-25) “Bu derece sevinilecek iyi olaylar, yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden **aşağıdaki** Avici cehennemine kadar hep işitildi.”

...**aşnukı** buyan erser tavar buşı titir (AY 161-18) “...**önceki** iyilik ise mal sadakasıdır.”

aşnukı künte ol ok iki yigirmi böl(ük) ulag sapag nomug... (M 46-1) “**Önceki** gün bizzat oniki kısımlı illetler zinciri nazariyesini...”

öñre kün togsıkdakı bodun kisre **ay togsıkdakı** bodun tört bulıñdakı bodun... (Ta-B3)
“İleride gün doğusundaki halklar, geride **ay doğusundakı** halklar, dört taraftaki halklar...”

kaganı **birigerü** uçı altun yış kidin uçı kögmen iligerü uçı költ... (Ta-B5) “kağanınki: **güney** ucu Altay Dağları, batı ucu Kögmen (=Tannu-Tuva Dağları), doğu ucu...”

...üç yolu ongarula tegzinip kitip **birtin** sıñar olurdılar (AY 131-16) “...üç kere sağa doğru dönüp, gidip **sağ** tarafa oturdular.”

...**birtinki** ong engnindeki tonın açınıp ong tizin çöketip (AY 132-1) “... **sağdaki**, sağ omuzundakı giysisini açıp, sağ dizini çökertip...”

ötügen yeriğ konmiş teyin eşidip **biryeki** bodun kuryakı, yıryakı, öñreki bodun kelti. (T1-G10) “(Türk halkı) Ötüken toprağına yerleşmiş diye haber alıp **güneydeki** halklar, batıdaki, kuzeydeki ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler.”

iç-ılagım ötüken yeri (Ta-B5) “**İç** ormanlarım / asıl ormanlarım Ötüken yeri / Ötüken Bölgesi”

içdin sıñarkı burkan nomındakılarka... (Üİ 101b-4) “**İçerdeki** Buddha dinindekilere,..”

tabgaç kaganıñ **içreki** bedizçig ıttı (KT-G12) “Çin hakanının **has** sanatçılarını gönderdiler.”

...anta **içreki** bodun koop maña körür (KT-G2) “...bu (sınırlar) **içindeki** (bütün) halklar hep bana tabidir.”

takı yime bar **ikidin sıñar** ülüşin kutrulmuş atlıg boşgutsuz tözün tınlıg kim... (M 2-43) “Ve yine “her **iki taraftaki** kısmı sayesinde kurtulmuş” adlı öğrenmeyen bir asil yaratık vardır...”

kaganı birigerü uçı altun yış kidin uçı kögmen **iligerü** uçı költ... (Ta-B5) “kağanınki: güney ucu Altay Dağları, batı ucu Kögmen (=Tannu-Tuva Dağları), **doğu** ucu...”

amtı men **irteki** kün ök ordug karşıg kodup toyın dıntar bolayın (M 47-19) “Şimdi ben **yarım** hemen sarayı terkedip rahip olmak istiyorum.”

yaylagım ötüken kuzı **kidin** uçı... (Ta-B5) “Yaylağım Ötüken’in kuzey (tarafı) **batı** ucu...”

ötügen yeriğ konmiş teyin eşidip biryeki bodun **kuryakı**, yıryakı, öñreki bodun kelti. (T1-G10) “(Türk halkı) Ötüken toprağına yerleşmiş diye haber alıp güneydeki halklar, **batıdaki**, kuzeydeki ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler.”

bilgesin üçün öñre **kün togsıkdaki** bodun ... ulakıg ıya basıp... (Tes-D5) “(kağanım) bilge olduğu için **doğudaki** / **gün doğusundaki** halkları ... ya baskı altına alıp...)

...seniñ balıkınğa **küntin** yınak bir ulug bedük söğüt bar (ÇB-65) “...senin şu şehrinde **cenuptan** yan(a) bir ulu söğüt (ağacı) var.”

...birtinki **oñ** eñnindeki tonın açınıp **oñ** tizin çökertip (AY 132-1) “... sağdaki, **sağ** omuzundaki giysisini açıp, **sağ** dizini çökertip...”

...birtinki **oñ eñnindeki** tonın açınıp **oñ** tizin çökertip (AY 132-1) “... sağdaki, **sağ omuzundaki** giysisini açıp, **sağ** dizini çökertip...”

közünür üdki **ondın sınıjarkı** alku kamağ burkanlarka... (AY 132-1) “İçinde bulunulan zamana ait **on yöndeki** bütün Budalara...”

ontun sınıj etüz körtgürür (KİP-189) “**On** yönde (yani her yerde) görünür.”

ortu yirde amgaka sokuşmış (IB-49) “**Orta** yerde bir yaban keçisine rastlamış.”

ilki ilki etözlerte **ortunkı** kinki etözlerte bo etözte burkan ertinig bilmetin... (AY 134-1) “İlk bedenlerde, **ortadaki** (ve) sonraki bedenlerde, bu bedende Buda mücevher(in)i bilmeden...”

ozakı bu tokuz türlüğ işlerig işleyü... (ETŞ 13A-43) “**evvelki** bu dokuz türlü işi işleyerek...”

öñreki er yuğurça ıdıp ı bar baş aşdımız (T1-K1) “**öncü** askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aşdık.”

ötüken yeriğ konmuş teyin eşidip biryeki bodun kuryakı, yıryakı, **öñreki** bodun kelti. (T1-G10) “(Türk halkı) Ötüken toprağına yerleşmiş diye haber alıp güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki ve **doğudaki** halklar (üzerimize) geldiler.”

öñtün kapagka tegdi (İKP XLI-7) “**Doğudaki** kapıya ulaştı.”

örki kişilerke ıçangıl (ETŞ 35-49) “**Yüksek mevkideki** insanlardan uzak dur.”

...**taşdın** sınıj terz azag nomluglarka... (Üİ 101b-4) “...**dışarıdaki** ters-sapık dinden olanlara...”

tört bulundaki bodunug koop baz kılıtm (BK-D24) “**Dört bucaktaki** halkları hep (kendime) tabi kıldım.”

... **tört yıñaktıñkı** bursoñ (kuvr)aglarlarka sünj tayak kılsar... (M 52-48) “... **dört cihetteki** cemaatlere dayanak olsalar...”

bo **üsdünki** şastirtaki girantta yomdaru ukıtmak üze akıgsızniñ atın körkitmiş erür akıgsızniñ birikmemekin ol tört törlüg bolurın (Üİ 101b-14) “Bu **üstteki** sastra’daki grantha’da toplu olarak asrava’sızın adını açıklamak ile asrava’sızın bir olmadığını, onun dört türlü olduğunu göstermiştir.”

on tünke **yantaki** tuğ ebirü bardımız (T1-K2) “on gecede **yandaki** engeli dolanarak gittik.”

ötügen yeriğ konmiş teyin eşidip biryeki bodun kuryakı, **yıryakı**, öñreki bodun kelti. (T1-G10) “(Türk halkı) Ötüken toprağına yerleşmiş diye haber alıp güneydeki halklar, batıdaki, **kuzeydeki** ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler.”

3.2.1.4.3. Yer Gösterme

Bu işlevdeki sıfatlar bulunulan, yaşanılan, oturulan bölgeyi gösterir.

çölgi az eri bultum (T1-D6) “**bozkırdaki** Az’lardan bir adam buldum.”

kök kalıkdaki teñriler ulug ünin inçe tip tidiler (M 18-43) “**Gökteki** tanrılar yüksek sesle şöyle dediler.”

könülteki sabımın ur(turtum) (KT-G12) “aktarmada karşılığı yok.”

tü türlüğ kök sarıg kızıl yörün yipün öñlüg esri kusrı suvdakı **kurgakd(ak)**ı çeçekler yarılıp açılıp tö(külür) (M 54-25) “Çeşitli mavi, sarı, kırmızı, beyaz, menekşe rengi – koyu kırmızı- renkte, alacalı, sudaki, **karadaki** çiçekler yarılıp dökülür.”

inçip netegin **parmanu ülüşindeki** kök kalıkta alku nomlar yaruk yaşuk ukulur (Üİ 102b-7) “Bu durumda **atom parçasındaki** gökte bütün dharma’lar aydın bir şekilde nasıl anlaşılır?”

tabgaçgi begler tabgaç ātin tutupan tabgaç kaganka körmiş (KT-D7) “**Çinlilerin hizmetindeki** (Türk) beyleri, Çin unvanlarını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar.”

aşnukı **tabgaçdaki** oguz türük t...miş anta katılmış (ŞU-G8) “Daha önce **Çin’de olan** Oğuz (ve) Türk halkı ... orada katılmış.”

...**taluy içinteki** kara yil kelip kemisin tokıp yekler ergüsi otruglarınta ölüm yirke tegürser ... (KİP-20) "...**denizde** kara yel çıkıp gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin bulunduğu yere, adalarına (yani) ölüm yerine götürse ..."

bars yıl ekinti ay bir yigirmike **taygüntan manıstantakı** kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip]... (IB-67) "Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, **Taygüntan manastırında**, (ben) genç dindar (mürüt), mürşit kâhinden işitip..."

bu birük **teñri yirinteki** sü başı tay sañun körkin körü kurtulgu tınlıglar erser... (KİP-117) "Bu tanrılar yerindeki ordu kumandanının yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler..."

bu **yirtinçüdeki** kim emgeklig tınlıglar atasar ol sav yok kim kentü eşidmeser (KİP-6) "Bu **yeryüzündeki** ızdırap çeken canlı varlıkların söyleyeceği hiçbir söz yoktur ki kendisi (onu) işitmesin."

tag töpüsinte turup al(kudın) iştilü altunlug kövrügler osuglug yañkulug ünin **kamag çambudvip uluştakı** tınlıglarıg ünıteyü inçe tip sav sözleyür (M 81-2) "Bir dağın tepesinde durup her yerden işitilecek şekilde altın davullar(ınki) gibi çınlayan, akseden bir sesle **bütün dünyadaki** yaratıkları sesleyip şöyle diyerek konuşur."

3.2.1.4.4. Zaman Gösterme

Bu işlevdeki sıfatlar bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süreye veya bu sürenin belirli bir parçasına işaret ederler.

...ögirmeklig buyan edgü kılınçnıñ ulug türlüg yigin adrukın **amtı** küsüşüm teginür (AY 158-1) "...sevinilesi iyi davranışın ulu, değişik mükemmelliğini iyiliğini (bulmak) **şu anki** isteğimdir."

birök sözlemedük nomug yörüg üze ülgüleser **amtıkı** sizik abipirayı anılayı ok takı tüpükmez (Üİ 97b-13) "Eğer söylemediği şeyi izah ile ölçse, **söz konusu** sorunun manası yine bu şekilde de bitmez."

yana kaltı **bışrunmak yoltakı** tokuz bölüklerte... (Üİ 107a-4) "Yine, şöyle ki, **olgunlaşma yolundaki** dokuz bölükte..."

bir aykı cahşapatıg edgüti töketi arıtı tutu umadımız erser ... (H-282) “**Bir aylık** emir(ler)i layıkıyla mükemmelen temizce tutmaya muktedir olamadık ise ...”

ertmiş közünür üdki nomlarıg bo ok inçip tıdmaz (Üİ 117b-4) “**Geçmiş ve görünen zamandaki** dharma’ları tam bu, o halde engellemez.”

bilmetin öçmek uyur tıdıp **kelmedük üdki** togmadaçı nomlarıg kim birdemleti togurmagalı (Üİ 103a-10) “Bilmeden sönme **gelecek zamanın** doğmayan dharma’larını, bir daha hiç doğurmamak üzere engelleyebilir.”

söki kutluglar **öñreki** bilgelerde antag işidmişim bar (M 9-31) “Eski azizler, **evvelki** hakîmlerden şöyle işitmişliğim var.”

maña yime bu savag **tünki** tünle şutavas teñri yirinteki teñriler tüzü tüketi ukıtdılar (M 9-20) “Bana da bu şeyleri, **dün** gece Şuddhavaşa adlı tanrılar yerindeki tanrıların hepsi öğrettiler.”

ol antag biş çöbik yavlak ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antag körksüz kılınçlıg erserler... (M 58-9) “**Şu beş kötü devirde** evden barktan çıkmış olan rahipler böyle çirkin amelli olurlarsa...”

yaykı suvni **kışk**ı ödte buz tiyürler (ETŞ 12-25) “**Yazın** suyuna **kış** gününde buz derler.”

3.2.2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları, adları sayı gösterme yoluyla belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar aslında bir sayı adı iseler de adlar önüne getirildiklerinde sıfat görevi yüklenirler. Sayı sıfatları, önlerine geldikleri adları ya yalnız sayıları ile ya dereceli olarak ya bölüştürmeli olarak yahut da orantıya dayanan bir parça, bir kesir olarak belirtirler.

Bunların sayıyı topluluk biçiminde gösteren bir türü de vardır. Sayı sıfatları birbirinden ayrılan bu işlevleri dolayısıyla asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sıfatları, kesirli sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları olmak üzere beş alt gruba ayrılır (Korkmaz, 2003:387-388).

3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Asıl sayı sıfatları, adları (varlıkları) sayı olarak belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar eklendikleri adla birer sıfat tamlaması oluştururlar.

Orhun-Yenisey abidelerinde boy adlarının tamlayanı olarak karşımıza çıkan *yiti*, *sekiz*, *tokuz*, *on* ve *otuz* gibi asıl sayı sıfatlarının somut nitelik bildirmekten çok sembolik hususiyet taşıdığı da belirtilmiştir (Memmedov, 1981:71).

bir erig okun urtı (KT-D36), (T1-D7) “**Bir** eri okla vurdu...”

...**eki** erig udşuru sançdı (KT-D36) “...**iki** eri (de) kovalayıp mızrakladı.”

tört bulun kop yağı ermiş (KT-D2) “**Dört** bucak hep düşman imiş.”

bir yılka **biş** yolu sünüşdümüz (KT-K4) “(Onlarla) bir yılda **beş** kez savaştık.”

altı çub sogdak tapa süledimiz buzdumuz (KT-D31) “**Altı** bölgesi Soğdakilere doğru sefer ettik.”

...tünli künli **yiti** ödüşke subsuz keçdim (KT-D11) “...geceli gündüzlü **yedi** vakitte susuz (araziyi) geçtim.”

(kañım) kagan uçdukda özüm **sekiz** yaşda kaltım (BK-D14) “Babam hakan vefat ettiğinde ben **sekiz** yaş(ım)da kaldım.”

tokuz erig egire tokıdı (KT-K6) “**Dokuz** eri (de) kuşatarak dövdü.”

on tünke yantakı tuğ ebirü bardımız (T1-K2) “**on** gecede yandaki engeli dolanarak gittik.”

iki yigirmi tıltagtın turugma nomlar erür itigsiz tip (Üİ 99b-13) “**On iki** sebepten çıkan dharma’lar şartsız durumdur.”

teñri yarlıkaduk üçün **tört yegirmi** yaşımka tarduş bodun üze şad olurtım (BK-D15) “Tanrı (öyle) buyurduğu için **on dört** yaşımda Tarduş halkı üzerine Şad oturdum.”

altı yegirmi yaşña eçim kagan ilin törüsin ança kazgantı (KT-D31) “**On altı** yaşında, amcam Hakanın devleti için şöyle başarılar kazandı.”

kañım kagan **yiti yegirmi** erin taşıkmış (KT-D11) “Babam Hakan **on yedi** adamla baş kaldırmış.”

kañım kagan **yeti yegirmi** erin taşıkmış (BK-D10) “Babam Hakan **on yedi** erle baş kaldırmış.”

men **tokuz yegirmi** yıl şad olurtum (BK-G9) “Ben **on dokuz** yıl şad (olarak) hüküm sürdüm.”

...**yegirmi**¹ sünüş sünüşmiş (KT-D15) “...**yirmi** (kez) savaşmış.”

bir otuz yaşına çaça señünke sünüşdümüz (KT-D32) “(Kül Tigin) **yirmi bir** yaşında (iken) General Çaça ile savaştık.”

eki otuz yaşına tabgaç tapa süledim (BK-D25) “**Yirmi iki** yaşında Çin’e doğru sefer ettim.”

üç otuz balık sıdı (T1-D2) “(Kağanım) **yirmi üç** şehri zapt etti.”

altı otuz yaşına çik bodun kırkız birle yağı boltı (BK-D26) “**Yirmi altı** yaşında Çik halkı, Kırgızlarla birlikte (bize) düşman oldu.”

yeti otuz yaşına kırkız tapa süledim (BK-D26) “**Yirmi yedi** yaşında Kırgızlara doğru sefer ettim.”

sekiz otuz yaşına yılan yılka türük elin anta bulgattım (Ta-D5) “**Yirmi sekiz** yaşında, yılan yılında Türk yurdunu o zaman karıştırdım.”

...üç kuurıkan **otuz** tatar kıtañ...(KT-D4) “...Üç Kurkanlar, **Otuz** Tatarlar, Kıtaylar...”

otuz artukı bir yaşına karluk bodun buşsuz erür barur erkli yağı boltı (BK-D29) “**Otuz bir** yaşında Karluk halkı bağımsızca hareket eder (bir) düşman oldu.”

otuz artukı eki yaşına amgı korgan kışladukda yut boltı (BK-D31) “**Otuz iki** yaşında Amgı kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu.”

¹ Burada belirtme işlevli sıfat kullanıldığı görülüyor. Ergin aktarmada bunu dikkate alırken (2000:12-13) Tekin tamlama kullanmamayı tercih etmiştir (2006:28-29).

...**iki kırk** kut buvanlıg irü belgüke... (M 13-56) "...**otuziki** mukaddes alamet..."

otuz artukı tört yaşıma oguz tezip tabgaçka kirti (BK-D38) "**Otuz dört** yaşında Oğuzlar kaçıp Çin'e gittiler."

otuz beş burkanlarka yükünmiş üçün... (ETŞ 10-292) "**Otuz beş** burkan önünde hürmetle eğilmiş olduğum için..."

otuz artukı sekiz yaşıma kışın kıtañ tapa süledim (BK-G2) "**Otuz sekiz** yaşında kışın Kıtaylara doğru sefer ettim."

tırt (= kırk) yaşında kaçtım (Ç. IV-3) "**Kırk** yaşında kaçtım."

...**kırk artukı yeti** yolu sülemiş (KT-D15) "...**kırk yedi** kez sefer etmiş."

elig yıl işig küçüg birmiş (KT-D8) "**Elli** yıl hizmet etmişler."

ne yime yalanukların **elig yiti** kolti altı yüz tümen yıllar ertser timin ök raurap tamuda bir kün bir tün bolur (M 83-24) "İnsanların **57** Koti ve 600 000 yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde bir gün bir gece olur."

...bilge işbara tamgan tarkan yamgılıg **beş yetmiş** eçim atım ... (O-4) "...Bilge İşbara Tamgan Tarkan (ile?) ceman **altmış beş** akrabam ...

yetmiş yıl ermiş (Tes-K5) "(Bu durum) **yetmiş** yıl sürmüş."

oglın kişisin utuzmaduk, yana **tokuz on** boş koñ utmış (IB-29) "(Yarıştta) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik **doksan** koyun kazanmış."

bir tabıku yüz boltı **yüz** tabıku miñ boltı miñ tabıku tümen boltı tir (IB-32) "Bir hünnap yüz oldu. **Yüz** hünnap bin oldu. Bin hünnap on bin oldu, der."

eki yüz yıl olurmuş (Ta-D1) "**İki yüz** yıl hüküm sürmüşler."

anın eli **üç yüz** yıl el tutmuş (Tes-K2) "Onun devleti **üç yüz** yıl yaşamış."

takı kalmış **tört yüz tokuz on artukı biş** bodisvtlar (birgey)ler (M 8-15) "Geriye kalan **495** bodhisattva, (sonra) girecekler."

bu yarlıg eşidip **beş yüz** satıgçı erenler terilipiçgerü ötüg berdiler (İKP XXII-8) "bu buyruğu işiten **beş yüz** tüccar toplanıp içeriye (sarayın içine) öneri(lerini) arz ettiler"

...**altı yüz sekiz on** kolti kalp üdün bo yırtınçüde turu... (AY 185-14) “...**altı yüz seksen** Koti Kalpa, devir bu dünyada kalıp...”

kamağı **yeti yüz** er bolmış (KT-D13) “(Sonunda) hepsi **yedi yüz** kişi olmuşlar.”

tokuz yüz er başı toykun ulug tarkan bukug bıña (Ta-B8) “**Dokuz Yüz** Er(lik kuvvet) başı Toykun Ulug Tarkan Bukug Bınga”

...ayayu **yüz on** küün yakturup... (ETŞ 22-14) “...saygı göstererek, **bin** mum yaktırıp...”

[b]ıñ señüt kara bodun turuyın kañım kanka ötünti (Ta-G4) “**bin** general ve halka karşı ayağa kalkarak babam Kağan’a (şöyle) dilekte bulundular.”

bir tabılku yüz boltı yüz tabılku miñ boltı **miñ** tabılku tümen boltı tir (IB-32) “Bir hünnap yüz oldu. Yüz hünnap bin oldu. **Bin** hünnap on bin oldu, der.”

bularnañ ara añ üst(ü)n **miñ yüz artukı tört elig** bire (ulug) sançıp atlıg (ta)mu erür (M 81-36) “Bunların içinde en üstün olanı **1144** mil (büyüklüğünde) Sanjiva adlı bir cehennemdir.”

ışbaras **beş biñ** er başı alp ışbara señün yağlakar (Ta-B7) “Işbaralar: **Beş Bin** Er(lik kuvvet) Başı Işbara Sengün Yağlakar”

... biñ yunt kalmış **tümen** koñ kalmış (ŞU-B9) “... bin at kalmış. **On bin** koyun kalmış.”

bir tümen bodun kazgantı (Ta-K1) “**on bin (kişilik)** bir halk kazandı.”

tabgaç atlıg süsi **bir tümen artukı yeti biñ** süg ilki kün ölürtüm (BK-G1) “Çin süvari ordusu(ndan) **on yedi bin** askeri birinci gün öldürdüm.”

üç tümen süg ölürtüm (BK-G8) “**Otuz bin** askeri öldürdüm.”

...**tört tümen** sü kelti (BK-G8) “...**kırk bin** (kişilik bir) ordu geldi.”

ne üçün tip tiser yüz (yıl) yaşadım tünüg adıra sanasar **tört tümen üç miñ iki yüz** tünler ertdi (M 9-7) “Neden? Yüz yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa **43200** gece geçti.”

tabgaç on totok **beş tümen** sü kelti (BK-D25) “Çinli, Ong Totok **elli bin** (kişilik bir) ordu (ile) geldi.”

...**sekiz tümen** sü birle sünüşdüm (BK-D26) “...**seksen bin** (kişilik bir) ordu ile savaştım.”

...**tokuz on sekiz miñ** kolti nayut tümen kişiler yeme ök arhant kutın bultılar (AY 186-8) “...**doksan sekiz bin** Koti, Nayuta on bin insan daha Arhant kutsallığını buldular.”

yariş yazıda **on tümen** sü terilti tir (T2-B1) “Yariş ovasında **yüz bin** asker toplandı, diyor”

...**sekiz tümen dört miñ** tınlıglar alkugun tzökerinçsiz burkan kutıña köñül turgurdılar (KİP-219) “...**84 000** canlı varlığın hepsi, anlaşılması güç Burakanlığa inandılar.”

yene **sekiz on dört yüz miñ** kata altun tilgenlig yiti ertinike tükellig çakravart kan boltum (AY 187-22) “Yine **sekiz yüz kırk bin** defa, altın tekerlekli yedi mücevhere eksiksiz Cakravartin han oldum.”

Zamanın bir bölümünü belirten bir kelime, söz konusu bölümün rakamsal karşılığını ifade etmek için sıfat işlevinde kullanılır:

kagan atısı yollug tigin men **ay artukı dört** kün olurup bitidim (BK-GB) “Hakanın yeğeni Yolluğ Tigin, ben, **bir ay ve dört** gün oturup yazdım...”

Bazen sıfat ile nitelenen isim arasına açıklayıcı bir kelimenin girdiği görülür:

bir kün bir koy **iki küp** beğni... (E IV-10) “Bir gün bir koyun **iki küp** şarap...”

Bir ismin önünde art arda tekrarlanan iki sayı sıfatı, kesin sayı yerine tahmine dayanan yaklaşık bir sayı belirtir (Korkmaz, 2009:389):

tay bilge tutuk yablakın üçün **bir eki** atlıg yablakın üçün kara bodunum öltün yetdin (ŞU-D5) “Tay Bilge Tutuk’un ve **bir iki** ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun.”

3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Sıra sayı sıfatları varlık ve nesneleredeki derecelenme sayısını gösteren sıfatlardır. Sıfatların bu işlevi, genellikle asıl sayı adlarına *+ki*, *+n*, *+nti*, *+(I)nç* eklerinin getirilmesiyle yapılır.

ekinti kün örtçe kızıp kelti (T2-B4) “**İkinci** gün ateş gibi kızarıp (üzerimize) geldiler.”

yadag süsin **ekinti** kün koop ölürtüm (BK-G1) “Piyade ordularını **ikinci** gün tamamıyla öldürdüm.”

yana teñri kutınta **üçünç** yılda kop esen tükel körüşmiş (IB-15) “(Bunlar) yine Tanrı lütfu ile **üçüncü** yılda sağ salım (buluşup) görüşmüşler.”

lagzin yıl **bişinç** ay yiti otuzka yog ertürtüm (BK-G10) “Domuz yılının **beşinci** ayının yirmi yedisinde cenaze (törenini) tamamladım.

...ud yıl **altınç** ay bir yañı ağır ulug busat bağağ kün... (ETŞ 26-1) “...sığır yılı, **altıncı** ayın ilk günü olan mübarek, büyük oruç gününde...”

sü teğışinte **yitinç** erig kılıçladı (KT-K5) “Ordular kapıştığında (da) **yedinci** eri kılıçladı.”

sekizinç ay bir yañıka sü yorıyın tidim (ŞU-D5) “**Sekizinci** ayın birinci günü ‘Ordu sevk edeyim’ dedim.”

tokuzunç ay yeti otuzka yog ertürtümüz (KT-KD) “**Dokuzuncu** ay(ın) yedi(sin)de yas töreni(ni) tamamladık.”

...kañ(ım k)agan ıt yıl **onunç** ay altı otuzka uça bardı (BK-G10) “...babam Hakan Köpek yılının **onuncu** ayının yirmi altısında vefat etti.”

ilki sü taş(ık)mış erti **ekin** sü ebde erti üç oguz süsi basa kelti (BK-D32) “Birinci ordu (sefere) çıkmış idi, **ikinci** ordu yurtta idi. Üç Oğuz ordusu baskın yaptı.”

Aynı metinde geçen şu örneklerden asıl sayı adlarına herhangi bir ek getirilmeden de sıra sayı işlevinin belirtilebileceği görülmektedir:

sekizinç ay **bir** yañıka sü yorıyın tidim (ŞU-D5) “Sekizinci ayın **birinci** günü ‘Ordu sevk edeyim’ dedim.”

sekizinci ay **eki** yanika ıgıltır klte kasuy kez snjşdm (ŞU-D6) “Sekizinci ayın **ikinci** günü ıgıltır Gölü’nden Kasuy (Irmağı boyunca) yürüdüm ve orada (onlarla) savaşıp yendim.”

Açıkça bir sayıya işaret etmemesine rağmen, sırada bir yer bildirmesi bakımından aşağıdaki örnekler de sıra sayı sıfatları arasında değerlendirilebilir:

basaki  padaklar ze ukıtur ol kni yrgğ (İ 114a-5) “**Ardındaki**  padaka ile onun doğru manasını açıklar.”

kayular ol tört türlüğ yig **başdinkı** ğretigler tip tiser... (AY 149-2) “Hangiler(idir) o dört türlü daha iyi, **baştaki** dersler denirse...”

ulatı munda şastırnığ abipirayı erser **eğbaşlayukı** iki padaklar ze sizik kılur otgurak ol bahşıka (İ 114a-3) “Ve burada Sastra’nın izahı ise, **en baştaki** iki padaka ile kesin olarak o hocaya soru sorar.”

yazına oguz tapa süledim **ilki** s taş(ık)mış erti (BK-D32) “(O yılın) ilkbaharında Oğuzlara doğru sefer ettim. **Birinci** ordu (sefere) ıkmış idi.”

tabgaç atlığ süsi bir tümen artukı yeti biğ sığ **ilki** kn lrtm (BK-G1) “Çin süvari ordusu(ndan) on yedi bin askeri **birinci** gün öldürdüm.”

ilki ilki etözlerte ortunkı **kinkı** etözlerte bo etözte burkan ertiniğ bilmetin... (AY 134-1) “İlk bedenlerde, ortadaki (ve) **sonraki** bedenlerde, bu bedende Buda mücevher(in)i bilmeden...”

tr tükel bilge maytrı burkan öğre **kisreki** dlerig bilge biligin koduru kolulap şankı toyınka inçe tip yarlıkayur (M 48-5) “Bunun zerine mükemmel hikmetli Maytrı burkan, evvelki ve **sonraki** zamanları, hikmeti ile tamamiyle mülahaza ettikten sonra rahip şankha’ya haşmetle şöyle der.”

munta turmış buyan edė kılınç **ė** lğ evirer men (M 1-48) “Bundan hasıl olan sevabın **birinci** kısmını bağışlarım.”

3.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

Üleştirme sıfatları, sayıları bölüştürme yoluyla belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2003:391). Bu sayılar ünsüz ile biten sayılara +(ş)Ar ekinin getirilmesi yoluyla oluşturulur. Bu ek, onluklar arası sayıların üleştirmesinde sayı sistemi gereği ilk sayı adına eklenir:

ol lenhua sayu **birer** agulug yılan bar (İKP XXXVIII-3) “Bu lotus çiçeklerinin herbirinde **birer** zehirli yılan vardır.”

...ötrü olar **birer** şlok **birer** padak nomlarıg nomlagalı... (AY 167-3) “...daha sonra onlar(ın) **birer** şiir, **birer** koşuk (ile) öğretileri açıklamak için...”

...**ikirer yegirmi** yoçan idiz körkle körü kanınçsız astuplar ıdıp... (AY 176-16) “...**on ikişer** Yojana yüksekliğinde, güzel, bakmaya doyulamayan Stupalar yükseltip...”

yigirmişer yoçan kiñ alkıg... (ETŞ 20E-134) “**yirmişer** jojana kadar geniş ve büyük...”

... **eliger** yoçan ulugin ... (ETŞ 20F-180) “... **ellişer** jojana büyüğünü...”

altmışar koltı lınhuanıñ arasıntın... (ETŞ 20E-136) “**Altmışar** korti lotus çiçeklerinin arasından...”

bişer yüz koltı erdinilig (ETŞ 20E-166) “**Beş yüzer** korti cevherli”

sekizer tümen **törter** miñ seviglig öñlügin yaltrıyu (ETŞ 20B-46) “Seksen biner ve **dört biner** güzel rengiyle parıldayarak”

sekizer tümen törter miñ seviglig öñlügin yaltrıyu (ETŞ 20B-46) “**seksen biner** ve dört biner güzel rengiyle parıldayarak”

sekiz yüzüzinte **yüzer** öñgi seviglig erdini munçuklar... (ETŞ 20B-37) “Her sekiz yüzünün de **yüzer** türlü güzel, kıymetli taş ve boncuklar...”

birer erdini munçuktın birinte **miñer** yarıklar... (ETŞ 20B-42) “Her bir taş ve boncuktan, her birinden **bin türlü** ışıklar...”

3.2.2.4. Kesirli Sayı Sıfatları

Kesirli sayı sıfatları belirttikleri adların sayısını kesirli olarak gösteren sıfatlardır (Korkmaz, 2003:392). Runik metinlerde geçen tek kesir sayısı yarım, yarı, bir çiftin teki anlamındaki *sınar* sözcüğüdür (Tekin, 2003: 131).

sınar süsi ebig barkıg yulgalı bardı **sınar** süsi sünüşgeli kelti (BK-D32) “**Yarı** ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti, **yarı** ordusu da savaşmak için geldi.”

3.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları

Topluluk sayı sıfatları, adın gösterdiği varlık ve nesnelere arasında bir yakınlık, birliktelik ve topluluk bulunduğunu gösteren sıfatlardır (Korkmaz, 2003:393). Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde asıl sayı sıfatıyla kurulan sıfat tamlamalarının bir topluluğa işaret ettiği örnekler şunlardır:

...tokuz oguz **eki** ediz kerekülüg begleri bodunı ...” (BK-D1) “...Dokuz Oğuz, **İki** Ediz çadırılı beyleri (ve) halkı ...”

keyre başınta **üç** birküde kan süsi... katıldım (ŞU-K7) “Keyre Başı’nda **Üç** Birkü’de han ordusu... katıldım.

ıt yılka **üç** karluk yablak sakınıp teze bardı (Ta-G3) “İt yılında (MS 746) **Üç** Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp gitti.”

...kırkız **üç** kuurıkan otuz tatar... (KT-D4) “...Kırgızlar, **Üç** Kurıkanlar, Otuz Tatarlar...”

üç oguz süsi basa kelti (BK-D32) “**Üç** Oğuz ordusu baskın yaptı.”

bü..gükde **sekiz** oguz tokuz tatar kalmaduk (ŞU-D1) “Bü[ke]gük’te **Sekiz** Oğuzlar ve Dokuz Tatarlar kalmadı.”

sekiz seleşe orkun togla sebin teledü karaga burgu (Ta-B4) “**Sekiz [kollu]** Selenge, Orhun, Tola / Tuul, Sebin, Teledü, Karaga, Burgu.

udurgan bu[yrukı] çabiş seşün bodunı **tokuz** bayırkuu ak baş... (Ta-K4) “Udurgan, Buyruk’u Çabiş Sengün, boyları **Dokuz** Bayırku, Ak Baş...”

anta kalmıŖı bodun on uygur **tokuz** oguz üze yüz yıl olurup (ŖU-K3) “Orada kalanlar On Uygur (ve) **Dokuz** Oğuzlara yüz yıl hükmederek...”

...lagzın yılka **tokuz** tatar... (Ta-G4) “...Domuz yılında **Dokuz** Tatarlar...”

anta kalmıŖı bodun **on** uygur tokuz oguz üze yüz yıl olurup (ŖU-K3) “Orada kalanlar **On** Uygur (ve) Dokuz Oğuzlara yüz yıl hükmederek...”

on ok oğlıña tatıña tegi bunı körü biliñ (BK-K15) “**On**-ok oğullarına (ve onlara tabi) yabancılara kadar (herkes) bunu görün (ve) öğrenin.”

teñri kanım atlıgı tokuz tatar **yeti yegirmi** az (Ta-K2) “Tanrı Han’ımın atlıları Dokuz Tatarlar ve **On Yedi** Azlar(dan oluşuyor).”

3.2.3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, varlık ve nesneleri soru yoluyla belirten sıfatlardır. Sıfatın bu işlevi adın önüne getirilen *kaç, kaçan, kayu, ne, neçe, negü* gibi soru kelimeleriyle karşılanır.

...adasız tudasız **kaç** kün içinte erdinilig otrukka tegdiler (İKP XXXIII-6) “...tehlikesiz ve engelsiz olarak, **birkaç** gün içinde mücevher adasına eriştiler.”

añaru sülemeser **kaçan** neñ erser ol bizni... (T1-D3, 4) “Eğer onların üzerine ordu sevk etmezsek, **ne** zaman olsa, onlar bizi...”

kayu kiŖi ög kañ köñlin bertser ol tınlıg tamulug bolur (İKP XI-4) “**Hangi** kiŖi ana ve babasının gönlünü kırarsa, o kiŖi cehennemlik olur”

takı yime kim **kayu** tınlıg kuañŖi im (pusa)r atın uzun turkaru a(tasar)... (KİP-13) “**Herhangi bir** canlı varlık KuañŖi im pusar adını her zaman ansa...”

özüm karı boltum ulug boltum neñ yerdeki kaganlıg bodunka büntegi bar erser, **ne** bunı bar erteçi ermiŖ (T2-D6) (Ŗimdi) ben kocaldım, yaŖlı oldum. Herhangi bir ülkedeki kağanlı bir halkın böylesi bir (devlet adamı) var ise, (o halkın) **ne** (gibi) bir sıkıntısı olacak imiŖ?

bu **ne** emgeklig yer ermiŖ (İKP IV-8) “bu **ne** çileli yermiŖ?”

ne kaganka işig küçüg birür men (KT-D9) “**Hangi** hakana hizmet ediyorum?”

ne ogrınta **ne** tıltagınta biziñ begimiz vayşrvani ilig teñri teñrisi burkannıñ yirtinçüde ... badari braman ukıtgalı yarlık arki (M 11-21, 22) “**Hangi** sebepten efendimiz hükümdar Vaişravana, Tanrılar Tanrısı Burkan’ın dünyasında (bize) Badhari brahmana haşmetle tebliğ eder.”

bilmek tigüçi savta **ne** yörüg ol tiptiser kaltı köni katıglanmak tıltagında tükellig bolmış bilge bilig erür (Üİ 117b-16) “Bilmek denen şeyde **ne** mana var? diye derseni, şöyle ki doğru gayret etme sebebinden sahip olunmuş idraktır.”

neçe ür kış anta bolur (M 81-12) “**Ne kadar** zaman orada kalırlar?”

...adın yörügini kim adırtılığ otgurak kılars bolur **negü** mün kadak (Üİ 98b-2) “...başka izahını anlatarak net ve kesin kılarsa, **ne** hata-kusur olur?”

3.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları, varlık ve nesnelere sayı ve miktarını açık ve kesin olarak değil kabataslak, belirsiz olarak bildiren sıfatlardır (Korkmaz, 2003:395). Belirsizlik sıfatı olarak kullanılan başlıca isimler şunlardır: *adın, adruk, alku, ançama, arka, az, bir, birer, emeri, kamag, kaçan, kiç, kop, köp, neñ, tolp, tükün, üküş*. Ayrıca *ikilemeler, tekrarlar* ve *tamlamalar* da nesnelere sayılarını, miktarlarını belirsiz olarak bildirmede kullanılırlar.

bar **adın** bahşılar kiginç birü sözler (Üİ 97a-13) “(Bu soruya) cevap vererek söyleyen **diğer** hocalar var.”

takı **adın** ağılık koltı (İKP VII-3) “(Prens) yeniden **başka** hazineler istedi.”

yeme **adruk** uzlar kentü kentü uz işin işleyür .. (İKP II-5) “ayrıca **diğer** zanaatçılar kendi kendilerine kendi işlerini yapıyorlar..”

alku akıglar anda iyin üklimez (Üİ 101b-11) “**Hiçbir** asrava orada (ona) uygun olarak çoğalmaz.

alku kişike amrak bolur (KİP-78) “**Herkes** tarafından sevilir.”

inçip **alku** nomlar otgurak bolur iki törlüg (Üİ 97b-7) “Yani **bütün** dharma’lar kesinlikle iki türlü olur.”

tıdguluk tıddaçı **alku** öñler yokınıng ugrında kök kalık anın uyur ermez tıdgalı (Üİ 103b-10) “Engelleyecek ve engelleyen **hiçbir** maddesinin olmaması sebebiyle, gök bu yüzden engelemeye muktedir değildir.”

ançama yarasınçığ otun karımak sen (M 12-39) “**Ne kadar** iğrenç ve kabasın.”

arka kamag paramıtlar arasınta... (ETŞ 15-32) “**diğer** bütün faziletler arasında...”

birük takı **bir** kişi bir tek kuanşi im pusar atın atayu tek bir ödün tapını uduunu atayu teginser... (KİP-91) “Fakat bir de **bir** kimse Kuanşi im pusar adını yalnız bir defa anarak bir kere tapınıp, saygı gösterip (adını) saygıyla ansa...”

bar **birer** bahşılar sözler tarkardukta alku akıglıg nomlarıg yindem bululur bir bilip öçmek tip (Üİ 110b-10) “Bütün asrava’lı dharma’ları uzaklaştırdığında, yalnızca bir bilip sönme bulunur, diye söyleyen **bazı** hocalar var.”

birer kogta kog sanınca nom oğuş ol ok (ETŞ 13A-9) “**Her** zerrede, zerre sayısınca töre ailesi ve bunların...”

tarıg tarıyu **emeri** tınlıglarıg kuşçı keyikçi... (İKP I-7) “toprak işlenirken **sayısız** canlıları (bulan) kuşçular, geyik (avcıları)...”

kamag ödün kalın kuvrag aşın içgün tapıngu udungu küçüm küsünüm teginmez (M 25-11) “**Her** zaman büyük bir cemaate yiyecek ve içecek ile hizmet etme gücüm, kudretim yoktur.”

... anıñ ara bir bilge kişi kuanşi im pusar atın atasar ol **kamag** tınlıglar taluydaki tişi yeklerde ozar kurtulur (KİP-23) “... onların arasında hakım bir kimse, Kuanşi im pusar adını ansa **bütün** o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur.”

kaçan neñ ezük sözlemeçi men (M 11-11) “Ben **hiçbir** zaman yalan söylemem.”

kirtgünmedin tıtag töşke **kiç** ödün yığılmış (ETŞ 13A-16) “Sebepler köküne inanmadan, **uzun** zamandan beri toplanmış.”

...balık uluşug burkan şazının **kop** adada küyü küzedü tutmakı bolzun (M 1-60) “...şehirleri, Burkan şeraitini **bütün** tehlikelerden her zaman korusunlar.”

köp ıgaç öre turur (ETŞ 32-1) “**Birçok** ağaçlar dimdik ayakta durur”

neç yerdeki kaganlıg bodunka bün-tegi bar erser, ne bunı bar erteçi ermiş (T2-D6) “**Herhangi bir** ülkedeki kağanlı bir halkın böylesi bir (devlet adamı) var ise, (o halkın) ne (gibi) bir sıkıntısı olacak imiş?”

tolp etüzümüzdin kan yiriñ söl ... akar barınur (M 61-8) “**Bütün** vücudumuzdan kan, irin usaresi ... akar, boşanır.”

tükün nızvanılarka agukup... (ETŞ 17-17) “**Bütün** iptilalar ile zehirlenip...”

bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp **üküş** kişi öltüg (KT-G7) “(Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, **çok** sayıda öldünüz.”

+çA ekiyle genişletilmiş şekiller belirsiz bir çokluğu ifade edebilmektedirler:

...bu çştani ilig beg siziksiz bu tün ök alku yeklerig **barça** buluñ yınak saçgay (ÇB-251) “...bu Çaştana han bey şüphe-siz bu aynı gece bütün şeytanları **bütün** istikamet(lere) yan(lara) saçacak(tır).”

bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış (KT-D4) “...**bunca** halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar.”

bunça törüg kazganıp inim kül tigin özi ança kergek boltı (KT-D30) “**Bunca** çalışıp çabalayıp kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti.”

...öglerim ekelerim kelinünüm kuunçuylarım **bunça** yeme tirigi küñ boltaçı erti (KT-K9) “...prenselerim, **bunca** hayatta kalanlar cariye olacak idi.”

bunça yirke tegi yoritdim (KT-G4) “...**bunca** diyara kadar (ordularımı) yürüttüm.”

bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış (KT-D4) “...**bunca** halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar.”

munça tınlıgka turalıgka öz ötegeçi boltumuz (H-92) “**Bunca** canlıya hareketliye özümüz işkence edici olduk.”

takı ol uluşta **neçe** irinç yarlıg koltguçılar bar erser algu anta kovradı (İKP LXXI-8) “Üstelik o ülkede, **nice** zavallı ve acı-macak dilenci varsa, hepsi oraya toplandılar.”

Gösterilen nesne veya varlık genelleştirilmek ve çeşitlendirilmek istendiğinde gösterme sıfatıyla bundan türemiş belirsizlik çokluk bildiren kelimedden ikileme oluşturulur:

bu munça sav sözlep süzük köñülin yinçürü töpün yüküntükte ötrü... (M 18-10)
“**Bunca** sözleri söyleyip, temiz bir gönülle eğilerek secdeye vardıktan sonra...”

bu muntag savlarag işidip ötrü aņsız sözlep purnaki inçe tip tidi (M 8-47) “**Bu türlü** sözleri işittikten sonra kesin olarak Purnaka şöyle dedi.”

ürde berü **bu muntag** türlüg savlar işidgeli ulug küsüşüm erdi (M 12-21) “Çok eskiden beri **bu türlü** sözler işitmek benim en büyük isteğim idi.”

amtı **ol antag** kutlug yağışlıg törü alkıntı (M 10-3) “Şimdi **bu** saadet verici “kurban adeti” sona erdi.”

ol antag biş çöbik yavlak ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antag körksüz kılınçlıg erserler... (M 58-9) “**Şu** beş kötü devirde evden barktan çıkmış olan rahipler böyle çirkin amelli olurlarsa...”

İkilemelerden kurulu belirtme sıfatları belirsiz çokluk ifadesini pekiştirirler:

amtı ukıtmak üze bolar ikigüni adırur **adın öñi** öçmeklertin (Üİ 100a-13) “Bu ikisini şimdi anlatmak ile, **diğer** sönmelerden ayırır.”

ança munça (müni) yazukı bar erser arıtı örtmez (M 59-18) “**Bunca** günahı olsa hiç kapatmaz, (gizlemez).

erte öküş kalp öd öze sergürü tudalım (ETŞ 13A-32) “**sayısız** çok devir ve zamanlar içinde önümüzde turalım.”

...şanki çkvirt ilig kanta ulatı **erüş öküş** balıklıg buduntın ayag çilteg aşayu ... (M 35-14) “...Şankha, dünya hükümdarı ve diğer **sayısız** şehirli halktan saygı ve tazim gördü.”

...başlap yolçısı yirçisi bolup **ertiñü öküş** ağı barım ağır yükler birle ol yağular ara uduzup iltgeli sakınsar... (KİP-46) “...başlarında, (onların) kılavuzu olarak **birçok** mal mülk (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse ...”

...**imerigme kamag** tınlıg oğlanı üçün üzeliksiz nom tilgen evirip... (AY 154-1)
“...**bütün** canlılar için daha üstü bulunmayan öğreti tekerleğini çevirip...”

ol kamag satıgçılar eşidip tüzü bir ünin namo kuanşı im pusar tip atamışta ol kamag satıgçılar ol **kalın erüş** yağı yavlakta ozar kurtulurlar (KİP-57) “O bütün satıcılar (bu

sözleri) işitip hepsi bir ağızdan ‘Kuanşi im pusar’a saygı!’ diye seslendiklerinde bu bütün satıcılar o **kalabalık** yol kesicilerden geçer kurtulurlar.”

...çştani ilig tegresinte **kolti sanınca** yekler katıg ünin kıkırıştılar (ÇB-294) “...Çaşтана hanın çevresinde bulunan **hadsiz hesapsız** şeytanlar, sert avazla bağrıştılar.”

kop kamag dıntarlarda kutadmış tenri tenrisi burkan yarlıkar (M 24-7) “**Bütün** rahipler tarafından taziz edilmiş Tanrılar Tanrısı Burkan buyurur.”

...bilge biliglig yarukuñuz **kop kamag** yalañuklar kögüzin yarutır (KİP-198) “Hikmetli ışığınız ile canlı varlıkların **bütün** hepsinin kavrama (gücünü) aydınlatırsınız.”

kop türlüğ edgü kılınç kazançı taluy ögüzde teriñrek titir (KİP-209) “**Türlü türlü** iyi amelleri, sevapları denizlerden, ırmaklardan daha derindir.”

...ol ança tenlig **sansız sakışsız** arıg turug arhantlar kuvragına... (AY 155-22) “...o, bu denli **sayısız, hesapsız**, arı-duru Arhantlar topluluğuna...”

sansız tümen özlüg ölürür (İKP I-5) “**binlerce** ve **onbinlerce** yaratığı öldürüyorlar”

kürlüg erserler **telim öküş** yazuklarına korkunçsuz aymançsız erserler... (M 65-18) “Hilekâr iseler, **pek çok** günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler...”

ötrü bir bere ulug tilimizni agzımıztın taşgaru tartıp **tük tümen** yıl örtlüg yalınlig sapanın tilimizni sapan(layurlar) (M 66-15) “Sonra bir mil uzunluğundaki dilimizi ağzımızdan dışarı çekip **onbinlerce** yıl alevli ve kızgın saban ile dilimizi saban olarak kullanırlar.”

ötrü kentünüñ **tükel türlüğ** satıgsız erdnilig küntegüsin alıp kuanşi im pusarka tutdı (KİP-156) “Bundan sonra kendisinin **türlü türlü** baha biçilmez taşlarla bezeli gerdanlığımı aldı.”

... azu **tü türlüğ** bodugın altunun kümüşin erdnin yinçün burkan körkin itser yaratsar... (M 104-21) “... veya **çeşitli** boyalarla, renklerle, altın, gümüş, cevher ve incilerle burkan resimlerini süslese...”

ötrü kentünün **tükel türlü** satıgsız erdnilig küntegüsin alıp kuanşi im pusarka tutdı (KİP-156) “Bundan sonra kendisinin **türlü türlü** baha biçilmez taşlarla bezeli gerdanlığını aldı.”

anta ötrü kök kalıkda **tüklüg tümenlig** örtlüg yalınlig k(ar)a bulıt osuglug tütünlüg ... (M 68-3) “Bunun üzerine gökte **on binlerce** kızgın, aevli kara bulutlar gibi duman ...”

...bir kün bir tün ulatı **üküş telim** uzun üdlerte kizleser... (AY 140-22) “...bir gün, bir geceden sonra, **çok fazla**, uzun süre gizlese...”

Tekrar biçimindeki belirtme sıfatlarıyla da belirsiz çokluk ifadesi pekiştirilir:

küni kıvrıkanmak köñlin **adın adın** toyınlar şmnançlarınñ bar yok münlerin yazukların ... (M 66-5) “Kıskançlık duyguları ile **başka başka** rahip ve rahibelerin, olsun olmasın, günahlarını ...”

çalaprbasi lu kanı teñri teñrisi burkanag **adruk adruk** aşın içgün otın emin oyunun ırın yiti kün yiti tün tapınıp udunup... (M 53-13) “Jalaprabhasa adlı ejderler hükümdarı, Tanrılar Tanrısı Burkan’a **çeşit çeşit** yiyecek ve içeceklerle, ilaçlarla, raks ve şarkılarla yedi gün yedi gece hürmet edip...”

adruk adruk etüz körtgürüp bu sav atlıg yir suvda yorıyur tınlıglarıg kutgarır (KİP-150) “**Çeşitli** kılıklara girip bu sav adlı yer yzüzünde yaşayan canlı varlıkları kurtarır.”

kılmış mün yazukka ökünç köñül öritmiş kergek kim **antag antag** asıgka tusuka tegmek bolur (M 69-41) “İşlediği günahlara pişman olması gerektir; ancak o zaman işte böyle **nice nice** faydalara ulaşabilir.”

...altı yigirmi ugurlarta **bir bir** kirtüke irdeçi öñin öñin öz ugurları üze adırıp bilir (Üİ 108b-3) “...on altı zihni aktivitede **her bir** gerçeğe vasıl olan ayrı ayrı kendi zihni aktiviteleri ile ayırıp bilirler.”

...birök **kayu kayu** yir orunta bo nom ertinig okusar... (AY 191-17) “...eğer **herhangi bir** yerde bu öğretti mücevherini okusalar...”

kavşikiya birök kim kayu tınlıglar **kayu kayu** avant tıtag ugrınta tsuy ağır ayıg kılınçig kılsarlar... (AY 140-16) “Ey Kausika! Eğer kimi canlılar **nice nice** sebepten dolayı kötü, fena davranışı işleseler...”

kayu kayu törüler bolmışka karım(ak) ölmek bolur (M 43-19) “Acaba **hangi** unsurlar yüzünden ihtiyarlamak ve ölmek vukua gelir?”

... yavalmış yaruk yaltrıkın tegriklep **kayu kayu** tütrüm teriñ sakınç sakınur (e)rki siz (M 39-14) kuvvetlenen bir ışık (ve) parıltı ile etrafınız çevrili olduğu halde **nice nice** derin istiğraklara dalarsınız.”

... **neçe neçe** kşan ödler ertser ança ança edgülüg özleri teñri meñileri erter barır (M 103-30) “... zaman geçtikçe de o nispette üstün olan asılları, ilahi sevinçleri geçer gider.”

neñ neñ sabım erser beñü taşka urtum (KT-G11) “Söyleyecek **her ne** sözüm var ise ebedi taşa hâkkettim.”

ol yme rakşas edgü savlar sözlep teñ teñ **öñi öñi** körgeli körtle körk meñiz belgürtüp... (ÇB-131) “O rakşasi iyi sözler söyleyip türlü türlü **çeşit çeşit**, görmeye değer güzel bet beniz takınıp...”

ol yme rakşas edgü savlar sözlep **teñ teñ** öñi öñi körgeli körtle körk meñiz belgürtüp... (ÇB-131) “O rakşasi iyi sözler söyleyip **türlü türlü** çeşit çeşit, görmeye değer güzel bet beniz takınıp...”

Bir sıfat tamlamasıyla belirsiz bir çokluk anlatılabilir:

bir tümen ağı altın kümüş kergeksiz kelürti (KT-K12) “...**binlerce** ipekli kumaş, altın (ve) gümüş (eşyayı) gereğinden fazla getirdi.”

Biri sayı sıfatıyla kurulmuş sıfat tamlaması olmak üzere iki sıfat tamlamasından oluşan kelime grupları belirsiz bir çokluğu bildirebilir:

ötrü bu **üç miñ ulug miñ** yirtinçü yir suv özeki kimi osuglug altı türlüğ tebredi kamaşadı (M 18-15) “Bundan sonra bu **sayısız** dünyalar, tıpkı su üzerindeki bir gemi gibi altı defa sallandı.”

takı yime birük bu **üç miñ ulug miñ** yir suvda tolu yavlak yek içgek erser... (KİP-29) “Ve yine bu **sayısız** memleketlerde birçok kötü, (insan yiyen) devler bulunsa...”

kang ügüzdeki kum sanınça **üç miñ ulug miñ** yirtinçüler bolsarlar... (AY 155-16)
“Ganj ırmağındaki kum sayısınca **üç bin ulu bin** dünyalar (var) olsalar...”

Yüksek miktarları karşılayan iki sayı sıfatı ikileme gibi kullanılmak suretiyle, bir bir sayılarak tespit edilmesi mümkün olmayan belirsiz bir çokluk ima edilebilir:

biñ yıllıg tümen künlük bitigimin belgümin bunta yası taşka yaratdım (Ta-B2) “**Bin yıllık, on bin günlük** yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırdım.”

yüz miñ sansız kalp öd öze ögüp erdgüsüz... (ETŞ 9-100) “**Yüz binlerce sayısız** devrelerde övmekle bitirilmez...”

takı yime **miñ tümen** tınlıglar altun kümüş erdni monçuk satıgsız erdniler tilegeli ... (KİP-17) “Ve yine **sayısız (10.000.000)** canlı varlıklar, altın gümüş, mücevher, boncuk (ve) baha biçilmez değerli şeyleri aramak için ...”

...**yüz miñ tümen** kalp üdlerke tegi nomlap sözlep tüketinçsiz titir (AY 165-3) “...**yüz bin tümen** (1.000.000.000) kalpa çağlara değin anlatıp söyleyerek bitiremezler.”

muntada maru elig (k)olti **altı yüz tümen** yıl ert(ser) bu çambudvip uluş üç tür(üg) ulug çoğ yalınka tükellig bolgay (M 20-5) “Öteden beri elli ... **sayısız (6 000 000)** yıllar geçince, bu dünya üç çeşit büyük ışığa sahip olacak.”

artukı ile birbirine bağlanan sayı adları bir nesnenin veya varlığın belirsiz çokluğunu bildirebilir:

...**yüz artukı kırk tümen** yek (yavlak) biliginge katılıp ögsüz köñülsüz kelti (H-XII)
“...**yüz (zait) kırk tümen** şeytan, kötü niyetle, katışarak akılsızca duygusuzca geldiler.”

Aşağıdaki gibi bir yönelme grubuyla belirsiz çokluk ifade edilebilir:

bir kılıçın **tümenke bir egsük** kişi yalañukug ölürdi (M 58-25) “Bir kılıç ile **10 000’den bir eksik** insan öldürdü.”

Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde belirsiz anlamdaki azlık şöyle ifade edilmiştir:

...**az** bodunug üküş kıldım (KT-G10) “...**az** halkı çok yaptım.”

yalañ bodunug tonlug kıldım çıgañ bodunug bay kıldım **az** bodunug üküş kıldım (BK-D24) “Çıplak halkı giyimli kıldım, fakir halkı zengin kıldım, **az** halkı çok kıldım.”

isi yer tapa **az** er ıtdım (ŞU-D11) “Müttefiklerin bulunduğu yere **az** adam gönderdim.”

antag ödke ökünüp kül tiginig **az** erin irtürü ittımız (KT-D40) “(Kötü şartların hep bir araya geldiği) **böyle** bir zamana üzülüp Kül Tigin’i **az (miktar)** er ile ulaştırıp gönderdik.”

üküş atlıg ögrünçün yook **kobı** atlıg korkınçın yook (IB-36) “(Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan sende) **az** atı olan bir kişinin korkusu (da) yok.”

Bir sıfat tamlamasıyla belirsiz bir azlık anlatılabilir:

bir ağızkıa edgü söz bar sözleyin saña (ETŞ 12-21) “**Bir ağızcık** iyi söz var, sana söyleyeyim.”

...eñ mıntın **bir kşan** üdde yeme kizlegülük yaşurguluk ermez (AY 140-19) “...en azından **kısa bir** an için de (olsa) gizlememeleri, saklamamaları gerekir.”

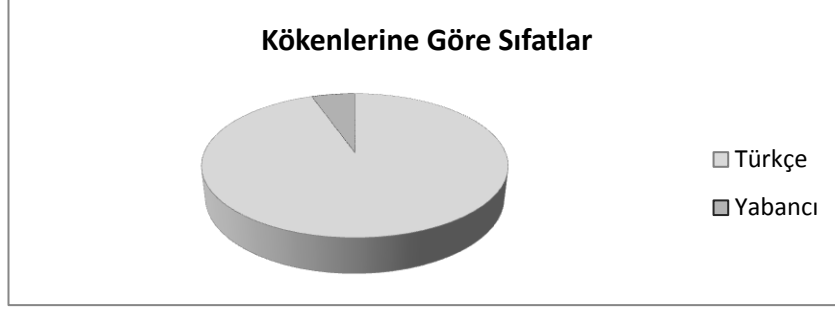
... öküş buşı birser anmıntın **bir tançu** aş teñinçe ol tınlıgka utguradı maytrı burkan belgürer... (M 104-7) “... pek çok sadaka verse, hiç olmazsa ufak **bir parça** yiyecek kadar olsun verse, o kimseye muhakkak Maytrı burkan görünecek...”

...tonra **bir uguş** alpagu on erig tonra tigin yogınta egirip ölürtümüz (KT-K7) “Tongra(lardan) **bir grup** yiğit on eri Tonga Tigin’in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük.”

SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde 441 sıfat görevli kelime tespit ettik. Bu kelimelerden 417'sinin Türkçe, 24'ünün ise yabancı kökenli olduğu görülmüştür. Aşağıdaki grafik, bu dağılımı göstermektedir:

Şekil 1. Kökenlerine göre sıfatların dağılımı

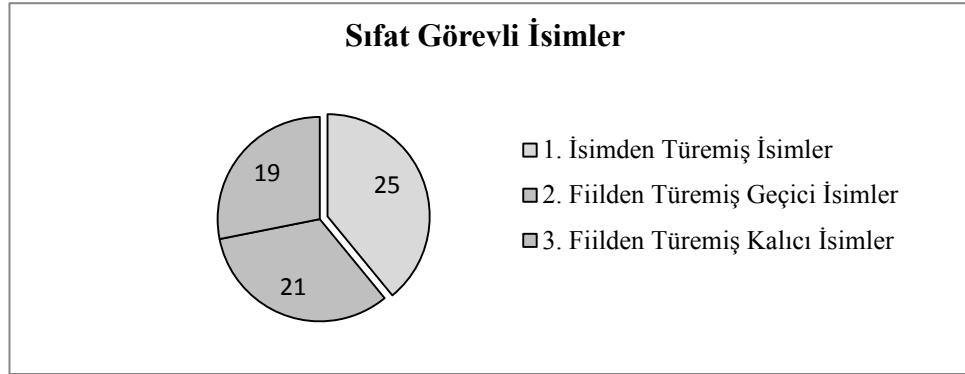
Yabancı kökenli sıfatların tamamı Uygur dönemi metinlerinden tespit edilmiş sıfatlardır. Yerleşik hayata geçen Uygurlar döneminde farklı kavimlerle dini, ticari ve kültürel temasların artmasına rağmen, Eski Türklerin, kavramları nitelemeyi ve belirtmeyi, ağırlıklı olarak Türkçe kelimeleri kullanmak suretiyle gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bu bakımdan kavramları nitelemeye ve belirtmeye yarayan kelimelerin seçilmesinde Türkçenin herhangi bir zorlukla karşılaşmadığı söylenebilir. Arat (1987:83), Eski Türkçenin bütün söz varlığı üzerinden edindiği tecrübeyi, bu konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz şu satırlarla ifade eder: “*Uygur Edebiyatı Türk ruhunun tercümanı olarak kendi kuvvetini bütün yabancı mefhumlara karşı himaye etmiştir. Bu edebiyat gündelik hayatla alakası az gibi görünen tercüme eserlerde bile son devirlerin yabancı kültüre esirce bağlantısıyla mukayese edilemeyecek kadar yüksektir*”.

Ayrıca bir kavramın birden fazla kelimeyle ifade edildiği yapılar olarak bilinen ikilemeler ve tekrarlardaki durum da aynı sonucu destekler. 78 sıfat görevli ikilemeden sadece 7'sinde yabancı kelime vardır. Sıfat görevli tekrarların sayısı 14'tür ve hepsi Türkçe kelimelerden kurulmuştur.

2. Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde, belirlediğimiz kadarıyla, isimden sıfat görevli isim türeten 25 ek (+AgUt, +çA, +çI, +çIg, +dAm, +dIn, +gArU, +gIl, +gU, +Ik, +kAk, +kI, +kInA, +lA, +llg, +llk, +(A)ñ, +(I)nç, +rA, +rAk, +sUk, +(ş/r)Ar, +tI, +sIl, +sIz) vardır. Fiilden sıfat görevli kalıcı isim türeten 19 ek (-A, -(X)g, -gA, -

KU, -gIn, -I, -(X)k, -(I)m, -mAn, -mIr, -In, -(X)ğ, -(I)nç, -(X)nçU, -(I)r, -(X)ş, -(X)t, -(X)z); fiilden sıfat görevli geçici isim (filimsi) türeten 21 ek (*-DAçI, -DUk, -(I)g, -gAn, -(I)gII, -(I)gsIz, -(I)gmA, -gU, -gUçI, -gUIUk, -gUIUksIz, -mA, -mAk, -mAklIğ, -mAksIz, -mAz, -mIş, -(I)nçsIz, -(X)r, -sIK, -yUk*) vardır. Aşağıdaki grafik bu dağılımı göstermektedir.

Şekil 2. Yapısına göre sıfatların dağılımı

Özellikle filimsilerle niteleme işlevinin yoğunluğuna bakılırsa fiil kökenli kelimelerden türetilmiş sıfatların, isim kökenlilere göre çok daha fazla kullanıldığı görülür. Bu durum fiillerdeki hareket özelliğinin varlıklara yönelik tavır, biçim ve durum belirtmeye; varlıkları betimlemeye, canlandırmaya, göz önüne getirmeye daha uygun olmasından kaynaklanır.

Sıfatların fiil kökenli olma özelliğinden bahseden Johanson (2004-27), bu durumun Japonca ve Korece gibi Altay ailesinden dillerle benzerlik gösterdiğini belirtmiştir.

3. Taranan metinlerdeki birden fazla sıfatla kurulmuş tamlamaların günümüz Türkçesine aktarımıyla ilgili farklılıklar olduğu görülür. Bu aktarmalarda aynı yapı bazen iki sıfatın virgülle sıralanması şeklinde, bazen de ikileme şeklinde aktarılır.

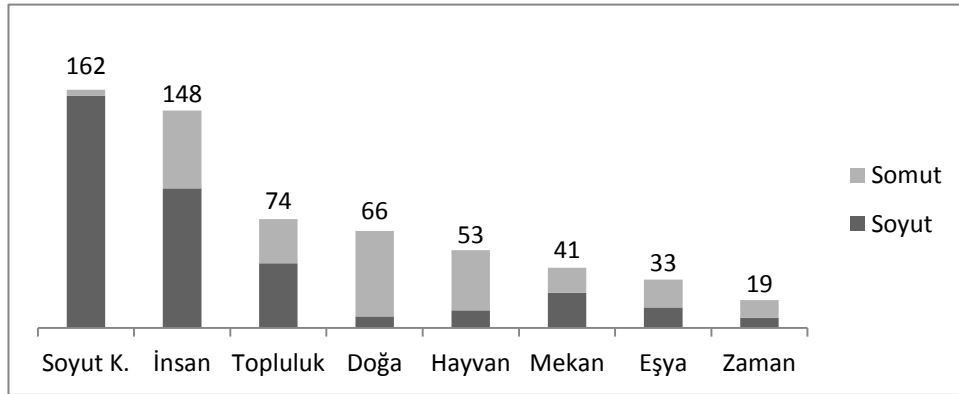
Bugün yan yana kullanılan iki kelimenin ikileme mi yoksa sıralı kelimeler mi olduğunu anlamak için işitmeye dayalı tecrübemizi (ikileme yapısında kullanılan kelimelerin sesletim süreleriyle anlamı zenginleştirmek için kullanılan sıralı kelimelerin sesletim süreleri birbirinden farklıdır) de kullandığımızdan böyle bir sorunla karşılaşmamaktayız. Ancak Eski Türkçe için böyle bir deneyime sahip olmadığımızdan metin çalışmalarında görülen aktarma farklılıklarını da mazur görebiliriz. Ancak bu sonuç, sorunun çözülmesi için verilecek uğraşlara da engel olmamalıdır.

4. Tanıklığına başvurduğumuz metinlerde 19 olumlu, 23 olumsuz ve 179 yansız olmak üzere toplam 221 somut sıfat tespit ettik. 362 soyut sıfatın ise 168'i olumlu, 112'si olumsuz ve 82'si yansız nitelendirme özelliği gösterir. Soyut nitelendirmenin baskın olması özellikle Uygur dönemi metinlerinin dini, felsefi içeriklerine bağlanabilir. Ancak, neredeyse tamamı tercüme olan bu eserlerde yer alan Türkçe soyut nitelendirme öğelerinin çokluğu, dönemin tercüme faaliyetlerinde ne kadar ileri gittiğini göstermesi bakımından ne kadar önemliyse, Türk dilinin bu metinleri kendi nüfuzu altına alabilme yeterliliğini göstermesi bakımından da o derece önemlidir.

İncelenen metinlerde olumlu/olumsuz nitelendirmenin ağırlıklı soyut kavramlar üzerinden yapıldığı; yansız nitelendirmenin ise daha çok somut kavramlar üzerinden yapıldığı görülür. Nitelendirmeyi olumlu veya olumsuz kılmak dil kullanıcıya bağlıdır. Dil kullanıcıları duygu ve algılarına göre bir varlığa olumlu veya olumsuz bir değer yükler. Duygu ve algılar tarafından idare edilen bu yüklemenin, dil seviyesinde soyut kavramlarla karşılandığı görülür.

5. İncelenen metinlerde, nitelenen isimlerin ait oldukları kavram alanları sayıca çok olandan az olana doğru şu grafikte gösterildiği gibi sıralanmıştır:

Şekil 3. Nitelenen bakımından sıfatların dağılımı

Görüldüğü üzere nitelendirmede olduğu gibi nitelenen için de soyutluk önde gelen özelliktir. Nitelenen sırasında soyut kavramlardan sonra soyut ve somut özellikleriyle insan kavramı gelir. Bu iki kavramın diğerlerine göre dikkat çeken bir üstünlüğü vardır. Sıfatların, insanın içinde yaşadığı evreni tanımlama faaliyetinde görev alan dil unsurlarından biri olduğu düşünülürse, özellikle Uygurlarla birlikte şehir hayatını

benimseyen Türk'ün, bu hayat tarzının bir sonucu olarak ilgisini, soyut olana ve kendisine yönelttiğini söylemek mümkündür.

6. Bu çalışma, bizde, sıfatların sadece gramerin bir alt konusu olarak değil, farklı bakış açılarıyla da incelenmesi gerektiği kanaatini uyandırmıştır. Bu anlamda sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinden, özellikle ruh biliminden, faydalanarak sıfatlar üzerine yapılacak incelemelerin, insanın dil aracılığıyla kavramları tanımlaması ve yorumlamasının işleyişi hakkında dilciler için daha zengin sonuçlara zemin hazırlayacağına inanıyoruz. Bu alanda psiko-linguistik çalışmaların tecrübesinden faydalanmak yarar sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- AĞAKAY, Mehmet Ali (1953a), “İkizlemeler Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C II, S 16, Ankara, s.189-191.
- _____ (1953b), “İkizlemeler Üzerine II”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C II, S 17, Ankara, s.268-271.
- _____ (1954), “Türkçede Kelime Koşmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1954*, Ankara, s.97-104.
- AKAR, Ali (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 597 / 272, İstanbul.
- AKYALÇIN, Necmi (2007), *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- ALYILMAZ, Cengiz (1994), *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum.
- _____ (2004), *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*, Kurmay Yayınları, Ankara.
- _____ (2005), *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Kurmay Yayınları, Ankara.
- _____ (2007), *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Karam Yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1965), *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: 45, Ankara.
- _____ (1987), *Makaleler I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ATABAY, N., İ. Kutluk, S. Özel (1983), *Sözcük Türleri*, Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Doğan Aksan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1946), *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l- Ulûm (Tıpkıbasım, Çeviriyazılı metin ve dizin)* Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.

- _____ (1985), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521, cilt 1, Ankara.
- ATMACA, Emine (2011), *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler Ve Anlam Olayları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi), Sakarya.
- BALCI, Tahir (1995), “Takısız Ad Tamlaması mı, Sıfat Tamlaması mı?”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 8, S: 92, s.5-7.
- BANG KAUP, W. (1930), *Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut*, 2. Brief, UJb 10: 16-20.
- BOLULU, Osman (1995), “Türkçede ‘Takısız Ad Takımı’ Vardır”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 8, S: 88, s.33-36.
- BOZKURT, Fuat (1995), *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınları, I. Basım, İstanbul.
- BURDURLU, İ. Zeki (1968), “Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfatlar ve Sıfat Takımları”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XVIII, S: 203, s.523-527.
- BÜKER, Cengiz (1995), “Takısız Ad Takımı Denmeli mi?”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 8, S: 94, s.36-38.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- CLAUSON, Sir G. (1959), “The Turkish Numerals”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1/2.
- _____ (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon.
- CÜCELOĞLU, Doğan (1971), “Türkçe Sıfatlar Üzerine Bir Deneme”, *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (2), s.79-87.
- ÇAĞATAY, Saadet (1978), “Urgucada Hendiadyoinler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara, s.29-66.

- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.
- DOERFER, Gerhard (1965), *Turkiche Elemente im Neupersischen II, Alif Bis Tā*, Wiesbaden.
- DONUK, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî – Askerî Unvan Ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DUMAN, Musa (2002), “Tamlama Sınıflaması ve Takısız Tamlama Sorunu Üzerine”, *Eyüboğlu Eğitim Kurumları, Türkçe-Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Sorunlar, Çözümler, Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu*.
- DURAK, Mustafa (2000), “Sıfat Bir Sözcük Türü Değil, Sözdizimsel Bir İşlevdir”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 13, S: 146, s.13-18.
- EMRE, Ahmet Cevat (1945), *Türk Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu D.24, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1985), “Başlangıcından XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri”, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- _____ (2011), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill Leiden, Boston.
- _____ (1991), *Old Turkic Word Formation*, A functional approach to the lexicon. Wiesbaden.
- ERDEM, Mehmet Dursun (2005), “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, *Bilig*, Bahar / 2005, nu. 33, s.189-225.
- EREN, Hasan (1949), “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında”, *DTCF Dergisi*, VII, nu. 2, Ankara, s.283-286.
- _____ (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bulak Neşriyat, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2000a), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları No: 95, 25. Baskı, İstanbul.

- _____ (2000b), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.
- ERKMAN-AKERSON, F., Ş. Ozil (1998). *Türkçede Niteleme, Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg, İstanbul.
- EROL, Hülya Arslan (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERYAŞAR, Süreyya (1995), “Takısız Ad Tamlaması”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 8, S: 85, s.30-31.
- GABAİN, A. von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (çeviren: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1980), *Eski Türkçenin Ekliği*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Ders Notları, 3. Baskı, Erzurum.
- _____ (1994), “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, *Türkçenin Derin Yapısı*, Belen Yayıncılık, s.251-259, Ankara.
- GENCAN, Tahir Nejat (1969), “Dilbilgisi Sorunları – II”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XX, S: 213, s.231-235.
- GÖMEÇ, Saadettin (2006), “Şadapıt Unvanı Hakkında”, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan, Tarih Yazıları*, İstanbul.
- GRÖNBECH, K. (1995), *Türkçenin Yapısı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü –Etimolojik Sözlük Denemesi-*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜVELİ, Mustafa (1969), “Takısız Tamlamalar Sorunu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XIX, S: 210, s.835-836.
- HARUT, Semra (1992), “Türkçede Takısız Tamlama Yanılgısı”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 5, S: 57, s.36-37.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- HAMİLTON, James Rusell (1998), *Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması / İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981), *Türk Dilinde İkileme*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara.
- İNAN, Abdülkadir (1991), *Makaleler ve İncelemeler II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNAYET, Alimcan (2008), “Uygur” Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı Üzerine Yeni Bir Yaklaşım, 20-25 Ekim 2008 VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunulmuş bildiri, Ankara.
- JABLE, Ergin (2010), *Kosova Türk Ağzları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- JOHANSON, Lars (2004), “Güney Sibiry Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 29, s.1-27.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1998), *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KAHRAMAN, Tahir (2000), “Sıfat Tanımında Boyut Karıştırma”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 12, S:143, s.28-29.
- KAMADAN, Muzaffer (1969), “Ortaöğretimde Dilbilgisi Sorunu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XX, S: 216, s.746-751.
- KARADOĞAN, Ahmet (2008), “Türkiye Türkçesindeki -DIK ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 678, s.519-527.
- KARAHAN, Leyla, Dilek Ergönenç (2000), *Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahiv*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 769, Ankara.
- KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin, Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- KAYRA, Osman Kemal (1994), "Orhun Abidelerinde Sıfatlar, Sıfat Tamlamaları ve Bunlara Bağlı Bazı Açıklamalar, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim, S: 92, s.38-52.
- KERİMOĞLU, Caner (2011), "Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür – Öbek İlişkisi", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 6/1 Winter.
- KONONOV, A. N. (1956), *Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri*, (Tercüme: Sabit Paylı), Moskova-Leningrad (TDK Etütlerinden).
- _____ (1980), *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov VII-IX vv.*, Leningrad "Nauka". Leningradskoe Otdelenie. Rusça.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORMUŞİN, İ. V. (2008). *Tyrkskiye Yeniseykiye Epitafii*. Moskova, Nauka.
- LE COQ, A. Von, *Huastuanift*, Çev. S. Himran, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1941.
- MEMMEDOV, Yunis (1981), *Orhun-Yenisey Abidelerinde Adlar (İsim, Sıfat, Say, Avazlık)*, C. II, Bakü, 1981.
- MERT, Osman (2009), *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us*, Belen Yayıncılık Matbaacılık, Ankara.
- MÜLLER, F.W.K. ve A. Von GABAIN (1945), *Çaştani Bey Hikayesi (UIGIRICA IV-A)*, Çev., S. Himran, Bürhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul.
- _____ (1946), *Uygurca Üç Hikaye (UIGIRICA IV-B, C, D)*, Çev., S. Himran, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.
- NİŞANYAN, Sevan (2002), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yay., İstanbul.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara.

- ÖLMEZ, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1, Ankara.
- _____ (1997), “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 7, s.175-186.
- _____ (2001), "Eski Türk Şiirine Kısa Bir Bakış", *Hece Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı*, S: 53-54-55, Mayıs-Haziran-Temmuz: 7-14.
- ÖNEREN, Ayfer Çam (1995), “Ah Şu Takısız Tamlamalar!”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 8, S: 94, s.20-22.
- ÖZMEN, Mehmet (1999), “Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine”, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, s.111-125.
- ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1998), *Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks*, TDK Yay., Ankara.
- _____ (2002), “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *Genel Türk Tarihi* 2, Yeni Türkiye Yayınları, s.457-492.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal (1978), “Türkçede Sıfatların Niteleme Öbeği İçindeki Sıraları” *Genel Dilbilim Dergisi*, Şubat, s.43-47.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2001), “Suuci < Sugeci / (Bel) Yazıtı Ne zaman Yazıldı?” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2000, s.307-312.
- SEVORTYAN, E. V. (1974), *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov I (1974), II (1978), III (1980), IV (1989), V (1997), VI (2000)*, Moskova.
- SUBAŞI UZUN, L. (1995), *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Simurg TDAD 7, Ankara.
- ŞAHİN, Hatice (2006), “Türkçede Ön Ek”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, S: 10.
- ŞANLI, Cevdet (1992), *Eski Türk Şiiri (İnceleme-Metin-İndeks)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.

- TAŞAĞIL, Ahmet (2003), *Göktürkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII Dizi – S: 160, 2. Baskı, Ankara.
- TEKİN, Şinasi (1960), *Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Araştırmalar Serisi – Edebiyat ve Filoloji, No. 2, Erzurum.
- _____ (1976), *Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Burkancuların Mehdîsi, Maitreya ile Buluşma Uygurca iptidaî bir dram (Burkancılığın vaiphasika tarikatine ait bir esrin Uygurcası)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (2003a), *Makaleler I Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- _____ (2003b), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Yayımlayan: Mehmet Ölmez, İstanbul.
- _____ (2004), *İrk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*, Öncü Kitap, Ankara.
- _____ (2004), *Makaleler II: Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Öncü Kitabevi, Ankara.
- _____ (2008), *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları: 540, Ankara.
- TEZCAN, Semih (1975), *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doçentlik Tezi.
- _____ (1978), “Eski Türkçe buyla ve бага Sanları Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1977*, TDK Yayınları, Ankara
- _____ (1994), “En Eski Türk Dili Ve Yazını”, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK, 1994.
- THOMSEN, Vilhelm (1993), *Orhon Ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü (İlk Bildiri); Çözülmüş Orhon Yazıtları*, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları: 595, Ankara.
- TOPÇU, Çiğdem (2007), “Türk Sayı Sistemi Işığında “Kırk”, 25-27 Nisan Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi FEF TDEB, 2. cilt, s.1099-1110.
- TUNA, Osman Nedim (1949), “Türkçede Tekrarlar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III, nu. 3-4, İstanbul, s.429-447.

- _____ (1986), *Türk Dilbilgisi Ders Notları*, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya.
- _____ (1986), “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabiî Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1982-1983*, Ankara, s.163-228.
- TURAN, Zikri (2010), “Türk Dilinin Söz Diziminde Yer Ödünçlemesi”, *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 16-18 Aralık 2010, İzmir.
- TÜRKAY, Kaya (1999), *Halit Ziya Bey, Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 707, Ankara.
- TÜRKSEVEN, Ali (1994), “Takısız Ad Takımı Olabilir mi?”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 7, S: 77/78, s.88-90.
- USER, Hatice Şirin (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Kömen Yayınları, Konya.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (1997), “Türkiye Türkçesinde Üçlemeler” *Celâl Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 1, s.356-363, Manisa.
- VARDAR, Berke (1980), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YENER, Mustafa Levent (2007), “Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer.
- YILDIZ, Hüseyin (2007), “Türkçede Çingeneler İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara.
- YILMAZ, Engin (2004), *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yay., İstanbul.
- ZEYNALOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Cem Yayınevi, İstanbul.

ZÜLFİKAR, Hamza. “Takısız Ad Tamlaması Sorunu”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*,
C: 1995/II, S: 523, s.781-789.

ÖZGEÇMİŞ

Kaan Yılmaz, 07.08.1981 tarihinde Adapazarı'nda doğdu. Sakarya Atatürk Lisesinden 1998 yılında mezun oldu. 1999 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde okumaya hak kazandı. Lisans öğrenimini 2003 yılında tamamladı. Aynı yıl, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalında yüksek lisans öğrenimine başladı. 2003 yılının Aralık ayında Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2006 yılında Prof. Dr. Zikri Turan yönetiminde hazırladığı *Burgazi Fütüvvet-name (Dil İncelemesi - Metin - Sözlük)* adlı teziyle Yüksek Lisans öğrenimini tamamladı ve aynı yıl Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doktora öğrenimine başladı. Halen Sakarya Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.